

ЈОВАН ПАВЛОВСКИ

СУДЕЊАТА КАКО
ПОСЛЕДЕН ПОРАЗ

Во првите дваесетина месеци од итотуку ослободената Македонија, главно тогаш, се одржа серија судења на соработниците на окупаторот. Се чини, треба уште еднаш да се рече: тоа не беше пресметка, или: не беше само пресметка со оние што ѝ се ставија на располагање на германската, италијанската и бугарската солдатеска, уште помалку одмазда над нив. Беше тоа заслужена казна што предавникот, кога и да е, го стигнува. На поширок план, судењата беа војнички и политички пораз на колаборационистите и уште повеќе: тие беа морален пораз на нивните идеи, на нивната идеологија и нивните идеологичкиња. Пред сè и над сè нивни морален пораз. Тоа најдобро го дефинира и Димитар Чкатров пред судот. Тој изјави:

„Се чувствувам виновен, зашто бев политички заблуден. Ја признавам својата морална и политичка одговорност пред македонскиот народ!“

Така тој, така речиси сите. Но време за каење немаше: зад нив стоеја четириесетина месеци коленичење пред фашистичките окупатори, нивна смислена и организирана дејност против самобитноста на својот сопствен народ и неповторлива хистерија против Народноослободителното движење и оние што учествуваа во него или пак го помагаа. И не само тие: попусто се обидуваа да се оправдаат и оние што како окупатори овде, во Македонија, спроведуваа политика на терор и денационализација.

Значи, кон крајот на 1944 година (поточно: на 27 декември) „Нова Македонија“ го објави првото соопштение за изречените смртни пресуди на предавниците и непријателите на народот: Димитар Пеливанов, Методи Трендафилов, Емил Михајлов, Глигур Кунов, Димитар Катланов, Јани Туфа, Катерина Георгиева, Иван Андонов, Иван Иванов, Димитар Андреевски, Ангел Димков и Илија Нетков. Соопштението беше кратко: именуваниите се осудени на смрт со стрелање. А во образложението на казната стоеше дека, главно, се обвинети за активна служба во Гестапо, за влегување во контрачетите и гонење и фаќање на партизаните и нивните јатаци, за убиства, мачење, предавство.

ЈОВАН ПАВЛОВСКИ
СУДЕЊАТА
КАКО ПОСЛЕДЕН ПОРАЗ

СУДЕЊАТА
КАКО ПОСЛЕДЕН ПОРАЗ

ЈОВАН ПАВЛОВСКИ

судењата како последен пораз

Издавач:

ЦЕНТАР ЗА ИНФОРМИРАЊЕ
И ИЗДАВАЧКА ДЕЛНОСТ „ПОЛОГ“
ТЕТОВО

Уредници:

ГОЛКО ЕФТОСКИ,
ЖИВКО СТЕФАНОВСКИ

**Книгата и дополнувањата
ги подготви за печат:**

ОЛИВЕРА ПАВЛОВСКА

Предговор:

Проф. д-р АЛЕКСАНДАР ХРИСТОВ

Лектура:

ГОЛУШКА УГРИНОВА,
ОЛИВЕРА ПАВЛОВСКА

Коректура:

ВАНГА ДИМИТРОВА
БЛАГИЦА ЦВЕТКОВСКА

Корици, ликовна и техничка опрема:

КОСТА БОЈАЦИЕВСКИ

Книгата е отпечатена во печатницата „НАПРЕДОК“
— Тетово во текот на декември 1966 и јануари
1977 во тираж од 5000 примероци

ЦЕНТАР ЗА ИНФОРМИРАЊЕ
И ИЗДАВАЧКА ДЕЛНОСТ
„ПОЛОГ“ — ТЕТОВО

ПРЕДГОВОР

Втората светска војна даде доста значајна изворна граѓа врз основа на која правната наука може да врши теоретски воопштувања во определувањето на карактерот на некои нови облици окупација што се спроведуваа во одделни територии, кои беа воени попришта. Меѓу тие нови облици окупација, за разлика од класичната, во теоријата посебно се истакнуваат: стратешкото старателство, стационирањето воени групи, воената окупација, безусловната капитулација. Во сите овие случаи и непосредно со проучувањето карактерот на некои окупациони системи, се поставува прашањето за правната и воената природа на статусот на окупаторот, од една страна, и прашањето врзано за суверенитетот, од друга страна. Имено, во теоријата и правната наука се истакнува прашањето, на пример, во која мера новите облици окупација го ограничуваат суверенитетот на определена земја, т.е. дали нејзиниот суверенитет исчезнува или тој останува со тоа што некои негови овластувања се пренесуваат врз окупаторот.

Со други зборови, се сака да се испита во која мера тие облици окупација вршат влијание и промени врз националниот и територијалниот суверенитет и дали тука има некои промени за разлика од класичната окупација.

Окупациониот систем во Македонија, воспоставен во 1941 година од страна на Бугарија, Италија и Албанија, од повеќе причини бара свое истражување и научна интерпретација. Судските процеси над претставниците на окупаторот и на нивните соработници, изнесени во фељтонот на Јован Павловски, дадоа нови откритија за осветлувањето на окупациониот систем во Македонија во периодот на Втората светска војна. Заслуга е на авторот на фељтонот што преку нив дава можност да се врши анализа и да се проучи окупациониот режим во Македонија, кој е мошне карактеристичен за научна интерпретација на воената окупација.

При окупацијата на Македонија ввнесни се и некои елементи со кои се настојуваше да се прикрие агресијата врз неа. Оттука, може да се каже дека окупацијата на Македонија носи во себе некои специфичности кои сè уште не се доволно научно осветлени во нашите истражувања. Во оваа окупација Бугарија и во еден период Албанија се јавуваат со определен национален курс, со осмислена освојувачка мисија, што има подалечни и пошироки зафати и импликации врз воспоставувањето окупациона власт во Македонија одошто тоа се прави во класичните воени окупации. Поради тоа, и самите репресивни мерки и бруталности што ги применува туѓинскиот државен апарат, кој има неограничени и од никого неконтролирани овластувања, се јавуваат во друга светлина и му даваат посебни белези на целиот окупационен систем во Македонија.

Некои специфичности произлегуваат и од самиот факт што на прашањето за воспоставување окупација во Македонија ќе се судрат повеќе фактори кои се раководат од исти цели, но меѓусебно се конфронтираат околу прашањето за начинот на нејзиното одржување. Оттука откривањето на суштината и анатомијата на агресивната политика посебно на бугарската фашистичка власт во Македонија сè повеќе треба да се врши не само врз откривањето на воените злосторства, туку и врз целата политичка идеологија, политичките мотиви и цели на фашистичка Бугарија спрема Македонија.

Поширокото проучување на окупационата власт го наметнува и осветлувањето на улогата на одделни политички групи кои го помагаа окупациониот систем и се поставија во негова служба. Иако тие групи беа недоволно организирани и дејствуваа честопати изолирано, сепак, тие, понесени од илџијата дека окупаторот носи „слобода“, му се ставија на услуга и со својата активност станаа предавници на сопствениот народ. Сето ова треба да го објасни политичкото струење во оние средини на македонското граѓанство кои во почетокот на окупацијата не можеа да ја сфатат суштината на Народно-ослободителната борба како единствен можен пат за остварување на национална и социјална слобода на македонскиот народ. Оттука и судењата на припадниците на овие групи и поединци осветлуваа и некои страни од карактерот и природата на окупацијата.

Посебниот и специфичниот вид на бугарската окупација, како туѓинска власт, се изразува и во тоа што таа сака не само да го „одржи редот“ во окупираната земја, туку пројавува национални аспирации во Македонија, односно сака аси-

милација на македонскиот народ, негирајќи му го секое право на самоопределување. Оваа специфичност посебно се изрази во настојувањето на Бугарија — окупацијата да се претстави не како освојување на туѓи територии, туку како присвојување на свои, кои на Бугарија ѝ „припаѓаат“ врз основа на историското право врз Македонија. Врз тие односи и таквите сфаќања, Бугарија (исто како и Албанија) се прогласува себе си како земја матица, која анектира свои територии. Спротивно на сите меѓународни утвари и конвенции, на овој начин Бугарија ѝ дава посебен привид на својата окупација на Македонија. Оттука судските процеси на носителите на бугарската власт и нејзините соработници не само што ја разоткриваат природата на оваа окупација, туку тие говорат и повеќе од тоа.

Имено, тие укажаа и на мошне значајни сознанија што окупаторот ги стекнал во овој период од борбата на македонскиот народ за своја слобода што досега недоволно сме ги истражувале и нагласувале во нашата наука и историска публицистика. Тоа е сознанието кај бугарските окупатори и властодршци дека македонскиот народ во бескомпромисното и недвосмислено барање на своето право на самоопределување нема да дозволи Бугарија, со својата завојувачка политика спрема Македонија, да стане фактор во решавањето на македонското прашање во повоенниот период, наспроти таа непосредна и нескриена желба на Бугарија. Македонскиот народ преку своето определување за вооружена борба во заедница со другите југословенски народи под раководство на КПЈ и КПМ, уште во текот на самата војна создаде реални услови за конституирање на својата национална држава. Затоа за секогаш останува актуелна осознаената вистина што на судскиот процес ја изнесе обвинетиот Димитар Раев, кога изјави: „... Доцна сфатив дека ние немаме што да бараме во Македонија, оти македонскиот народ со својата борба сам си ја извојува својата толку скапа слобода...“

Кога една држава загосподарува со туѓа територија со цел да владее во неа и врз неа да го наметне својот суверенитет, тогаш во освоената територија се јавуваат различни облици за вршење на окупаторската власт. Кога пак сè ова се врши во случај на војна, ова загосподарување со туѓи територии може да се врши од името на зачувување „редот“, со цел регуларните воени сили да се сконцентрираат на фронтите на страните кои се во војна. Во некои случаи, државата што ја прима улогата на чувар на „редот“ може

тоа да го врши како сојузник на една од завојуваните страни и со тоа да помогне нејзиниот воен потенцијал да не се намали со одвојувањето на воени контингенти за одржување „редот“ во освоените територии. Во сите овие случаи постојат реални основи и мотиви како и цели со кои се раководи една држава кога се прифаќа да ја врши оваа неблагородна улога. Бугарија, според нагодбата со Адолф Хитлер, ја доби оваа улога да биде носител на чување „редот“ во Македонија и во неа да ја воспостави својата власт. Но, Бугарија, како што веќе рековме, не сакаше да дозволи окупацијата на Македонија да се сфати како акт на нејзина агресија и како завојување на туѓи територии. Таа сметаше, и тоа го манифестираше, дека, всушност, се работи за враќање на нејзини национални територии врз основа на благодарноста од Хитлер, кој покажува „разбирање“ спрема историските неправди нанесени во минатото на бугарскиот народ. Ова бугарско резонирање беше најмотив кога бугарскиот Парламент го прифати влегувањето на бугарските воени трупи во Македонија и го одобри воспоставувањето на бугарската власт над туѓи територии.

Тргувајќи од овие политички цели, Бугарија ги изведе и сите други атрибути на својата окупација во Македонија и согласно со тие цели на окупациониот поредок му даде определени белези. Меѓутоа, од самиот почеток на својата окупација во Македонија, Бугарија се соочи со една историска вистина што таа никогаш не сакаше да ја прифати. Имено, Бугарија не сметаше на отпорот што македонскиот народ ќе го даде на новата положба создадена со окупацијата на Македонија. Од друга страна, Бугарија ги запостави историските традиции на македонските револуционери, кои во разни етапи од борбата за национално ослободување, енергично се спротивставуваа на бугарската завојувачка политика спрема Македонија и на нејзините нескриени намери да го искористи националноослободителното движење на македонскиот народ за своите големодржавнички цели. Овие традиции беа длабоко всадени во македонскиот народ.

Бугарските експоненти на големодржавничката политика во Македонија и во периодот на Втората светска војна повторно ги оживеаја амбициите — во воените прилики Бугарија да обезбеди примат во воспоставувањето на новите територијални граници. Овие мотиви и цели битно влијаеја врз воспоставувањето на бугарскиот окупационен систем во Македонија и на неговото одржување му дадоа многубројни специфичности.

Една од основните карактеристики на одржувањето на окупацијата во Македонија се изразува во тоа што Бугарија не прими врз себе исклучиво стационирање на свои воени контингенти во Македонија, туку направи нешто повеќе од тоа. Таа отиде подалесу од воена окупација во Македонија со тоа што го наметна својот суверенитет врз Македонија, како врз своја територија. При воспоставувањето на оваа своја власт, Бугарија ја отфрли секоја можност за признавање, во каков и да е вид, автономија во заземените области и делови од македонската национална територија. Анектирајќи делови од македонската национална територија кои дотогаш беа во состав на кралство Југославија, Бугарија мораше да бара и оправдување за својата агресија т.е. да го истакнува наводно своето историско право на присвојување на „своите“ територии. На овој начин, окупаторската власт мораше уште во самиот почеток да ја навлече врз себе омразата на целото македонско население кое — и покрај сите официјални декларации на бугарската влада — кое недвосмислено сфати дека стационираната војска и бугарската власт се јавуваат како акт на класична окупација.

Посебен белег на одржувањето на бугарската окупација му дава инсистирањето на бугарската влада во окупираниите делови од Македонија да не се придржува кон ни една меѓународна конвенција, што се однесуваат за овластувањата на окупаторот во случај на стационирање свои војски на туѓа територија. Бугарија ги негираше сите овие меѓународни конвенции и го прогласи својот суверенитет на окупираниите територии независно од тоа што воените дејствија уште продолжуваа. Поради тоа, Бугарија ги прогласи окупираниите делови на Македонија за „новоослободени“ земји и врз тие области го наметна својот правен поредок.

Меѓутоа, таа не можеше да го одбегне окупациониот карактер на својата власт во Македонија. Имено, тоа внесе и посебен правен режим во Македонија, како во однос на примената на репресивните мерки и ограничувањето на личните права и слободи на граѓаните, така и во однос на определувањето на националната припадност на Македонците, вршејќи политика на денационализација на македонскиот народ. Ова последново, особено се најде во основата на целокупната политичка активност на окупационите власти за сето време на траењето на војната.

Одржувањето на окупацијата на Бугарија во Македонија треба да се посматра и во светлината на нејзините политички цели што таа сакаше да ги постигне во повоената ситуација.

Имено, во окупацијата на Македонија, Бугарија гледаше како на привремена состојба и сакаше не само привремено одржување „редот“ и „мирот“ во земјата додека траат воените дејствија (со што обично се оправдува окупацијата во некои доктрини на меѓународното право), туку и да владее на начин кој и по воените операции ќе ѝ обезбеди да ги одржи овие територии, па и со надеж да ги прошири. Овие политички цели фашистичка Бугарија сметаше дека ќе ги оствари не само како компензација за одржување „редот“ во окупираниите делови на Македонија за сметка на Хитлеровата воена машина, туку и врз основа на своето наводно историско право.

Затоа, окупаторската власт во Македонија извонредно многу е ангажирана со своите аспирации спрема Македонија во повоените услови. Таа изгради цел систем односи во земјата за да им даде извесна историска поврзаност на своите аспирации спрема Македонија. Во таа смисла, таа мораше да настојува да се легитимира и пред своите сојузници од кои, некои исто така, имаа претензии на делови од Македонија. Оттука некои свои мерки Бугарија мораше да ги крие и од самите сојузници, односно да им дава свои интерпретации за да го прикрие вистинскиот отпор на македонскиот народ против окупацијата.

Тие стремежи на окупационата власт — да обезбеди „континуитет“ на историските права на Бугарија спрема Македонија во текот на Втората светска војна, се недоволно истражувано тематско подрачје во нашата нова историографија. Уплашени за своите „национални“ интереси по донесените одлуки на II заседание на АВНОЈ и посебно информирани за подготовките за свикнувањето на АСНОМ, окупационите власти прават обиди да го намалат значењето на овие одлуки, со кои се конституира нова македонска држава во рамките на југословенската федерација. Во вакви услови, окупаторот прави нови обиди за прикривање на својата окупација и инсистира на коопирање на пратеници во Народното собрание од редот на македонското население од окупираниите делови на Македонија. Меѓутоа, оваа мисија на министерот Партов во Македонија што ја поддржаа и некои домашни средини, како на пример групата околу Чкатров, мораше да претрпи пораз, впрочем, како и другите слични обиди пресметани на тоа да се чува анектираната Македонија.

Бугарските окупациони власти прибегнаа кон такви репресалии во негирањето на македонската национална индивидуалност, со кои се отстранува секаква можност со „научни“

аргументи да се утврдува бугарскиот идентитет на македонскиот народ. Окупаторот е свесен дека со своите репресалии ја открива „анатомијата“ на својата окупација, па поради тоа, од некои средини на окупаторската власт ќе се слушне барање за наводно ублажување на репресалиите за да се заменат тие со поперфидни методи преку кои и низ кои ќе се задушува и „неутрализира“ македонската национална мисла изразена во вооружените отпори против окупаторот и окупацијата. Тој рафиниран метод требаше да спречи пред лицето на светската јавност да се даде доказ дека македонскиот народ со оружје се спротивставува на анексијата на својата земја и дека сака да извојува своја национална и социјална слобода.

Инсистирајќи на остварувањето на овие цели, бугарската влада настојува да го оневозможи отпорот против окупацијата кој би имал национален карактер и кој би се спротивставувал на овие цели и стремежи на завојувачката политика на Бугарија. За остварување на овие цели бугарската влада врши идеолошка агресија. Во оваа смисла, од посебно значење е да се осветли настојувањето на бугарската окупаторска власт да ја измени националната припадност на македонскиот народ, изрично забранувајќи декларирање на Македонците за својата национална припадност. Бугарија во овие услови не бара само обична лојалност на граѓаните спрема окупаторската власт, туку таа бара тие активно да ја манифестираат и својата припадност кон бугарската нација. Во таа смисла посебно се карактеристични притисоците врз училишната младина што се вршат преку училиштата и другите просветни институции.

Во остварувањето на окупацијата со вакви политички цели и основи за нејзиното одржување, Бугарија ги покренала сите постојни институции и целокупниот државен апарат: црквата, универзитетот, театарот, просветата, радиото, културните институции, политичките организации и др. Секојдневно се обидува преку разни методи и облици да укаже и на германските окупациони власти, но и пред својот народ, дека во Македонија се конституира една нова состојба врз основа на која „побезбедно“ се врши „приопштување“ на Македонија кон својата матична држава. Се инсистира на „ослободување“ на македонскиот народ од туѓите влијанија и на тој начин тој полесно да ја прифати „конструктивната“ соработка на бугарските власти.

Организираниот и вооружениот отпор на македонскиот народ, раководен од КПЈ против фашистичката агресија, мо-

раше да се судри со дадената состојба во Македонија, што окупаторот сакаше да ја прогласи за легитимна. Во оваа борба секојдневно се разобличуваше карактерот на окупаторската власт на Бугарија и немоќта на нејзината пропагандна дејност. Во такви услови, окупаторската власт мораше да прибегне кон сè посилни репресалии. Така: преките воени судови почнаа со изрекување бројни пресуди на борците од Народноослободителната борба и на припадниците на Народноослободителното движење. Исто така и стационарните воени единици на бугарската окупациона војска почнаа со воени дејства против партизанските единици. Полицијата почна со масовни апсења на сите оние кои се спротивставуваа на окупаторот, а администрацијата презеде масовни интернации и преселувања на цели села во Бугарија. На овој начин во Македонија почна перманентна борба и окупацијата сè повеќе ги добиваше своите класични атрибути. Но, и повеќе од тоа: со ширењето на Народноослободителната борба окупаторот стануваше сè повеќе нестрплив и свиреп во пресметките со сите оние сили што се бореа против постојната состојба, и за ослободување на земјата и за изградба на нова македонска држава во југословенската федерација. Во тие пресметки, окупаторот презеде и такви репресалии што ќе останат трајно сведоштво за крутоста и бруталноста на една завојувачка политика, но и сведоштво за еден мал народ кој не сака да се потчини пред нечужената наезда на една моќна полициска држава.

Судските процеси изнесени во фелтонот на Јован Павловски уште еднаш ни дадоа можност да се потсетиме и да се запознаеме со сè она што окупаторот го преземал за да обезбеди опстанок во земјата во која нсмал што да бара. Окупаторските власти требаше да научат од историјата дека тој мал изнапатен македонски народ, вистински и искрено знае да ги цени и препознае своите пријатели и сојузници како што, впрочем, мудро му ја одмери заслужената казна на секој оној кој ја загрозил или ја ограничил неговата национална egzистенција, просперитет и напредок.

И во оваа прилика треба да се потсетиме на образложението на пресудата изречена од Серскиот револуционерен округ на чело со Јане Сандански во 1907 година над Борис Сарафов и Иван Гарванов, во која, покрај другото, се истакнува:

„Познато е дека соседните балкански држави: Србија, Грција и Бугарија, раководени од своите економски и политички интереси, се обидуваат во различни форми да заземат

што посилни позиции при евентуалното решение на македонското прашање.

Но како најмногу заинтересирана страна во случајот, Бугарија, прва почна да го искористува ослободителното дело за свои државни и династички цели. На тој начин, уште во самиот почеток таа ја компромитира независноста на Организацијата и предизвика вооружен курс на туѓи национални пропаганди, па земјата (се мисли на Македонија) постепено е претворена во arena на непријателски пустошења и борби за да се намали значењето на самата Организација и таа да се одврати од својот природен развиток. Бугарија употребува секакви средства да сее раздор меѓу раководителите на Организацијата во внатрешноста, настојувајќи притоа да ја претвори во свое оружје.

Ние не ја мразиме Бугарија, но само ѝ се спротивставуваме на нејзината политика која е спротивна на нашите идеали и интереси, оти во денешниот век, таквата нејзина помош е со сомнителна природа...“

И уште еднаш да повториме: Ова е истакнато од Јане Сандански уште 1907 година.

Во судските пресуди на претставниците на окупаторската власт и нивните соработници се содржани овие обвинувања чие постоење никој и никогаш не ќе може да ги оспори. Оттука, овие пресуди не се акт на одмазда, туку едно сведоштво што остава историска порака: само македонскиот народ може суверено да решава за својата национална и државно-правна egzистенција и за остварување на своите витални национални интереси. Затоа пресудите (како и онаа од 1907 година) во своите образложенија за изречените казни тргнуваа од инкриминираната политика, отфрлена од целиот македонски народ, зашто е оквалификувана како злостор спрема него. Во донесените пресуди се осудуваат не само инкриминираните дејствија на одделни воени злосторници, туку, пред сè, инкриминираната политика што е инспирирана од една официјална влада, која со негирање и со средства на воени и полициски репресалии, сакаше да го уништи македонското национално битие, кое има своја историска гнеза, своја традиција и свој специфичен развиток.

Јован Павловски е познато име во нашата културна јавност. И како новинар и како писател што во текот на изминатите 20 години го одбележа своето присуство во македонската културна јавност со дела и активност, кои му донесоа неподелени признанија. Наградите: Раџиновото признание, наградата на РТВ Скопје, наградата „Крсте Мисирков“,

награда на град Тетово — се признанија што го потврдуваат ова наше мислење. Јован Павловски оваа година посебно го привлече вниманието со фелтонот „Судењата како последен пораз“ чиј карактер, пред сè, е историографско-документарен. „Нова Македонија“ од 10 мај до 14 јули во, за наши прилики, мамутска серија го објави овој извонредно интересен текст преку кој пошироката јавност можеше да се запознае со едно досега недоволно обработено прашање од нашата историја на Војната и Револуцијата. Авторот со овој свој труд — по речиси три децении — пополни една забележителна празнина во нашата историографија давајќи систематски и документарен преглед на активноста на одделни политички групи и струи, кои во соработка со окупаторот извршија дела на предавство на интересите на сопствениот народ, како и воени злосторства. Обработувајќи ги на автентични извори судските процеси на кои беа судени членовите на квинслиншките групи и соработниците на окупаторите, Јован Павловски за сегашните и идните генерации остави трајни сведоштва за една војна и една револуција, за свирепоста на окупаторските режими, кои со сите средства на репресалии се обидуваа да го уништат и националното чувство кај Македонците и сè поратечкото Народноослободително движење.

Изведувањето на претставниците на окупаторските власти и на нивните соработници од редовите на домашните предавници пред СУДОТ НА НАРОДОТ, авторот на „Судењата како последен пораз“ го користи за да ги разоткрие методите на одржувањето на окупаторските воени и административни власти во Македонија, но истовремено и масовниот отпор на народот, кој не се плаши и од најголемите жртви за да ја оствари својата национална и социјална слобода под раководството на КПЈ и КПМ. Притоа Павловски ги открива жестоките методи на терор и беззаконие со кои окупаторите се служат за да обезбедат трајна власт над туѓи територии.

Треба да се каже: со обработувањето на историската граѓа врз изворни документи, авторот, со потребна аналитичност и објективност во интерпретацијата, извршил бројни реконструкции на одделни настани и односи што се случувале и се развивале во окупирана Македонија во периодот 1941—1944. Со тоа тој пружи широки можности за научно истражувачка работа на осветлувањето на некои покренати прашања на судските процеси против претставниците на окупаторските власти и нивните соработници. Оттука може да се каже дека трудот на Јован Павловски, покрај систематската обработка на едно значајно прашање од историјата на НОБ и социјалис-

тичката револуција, претставува поттик за понатамошно истражување системот на окупацијата во Македонија. Но не само тоа. Во овој доста обемен и автентичен труд се дадени и такви историски факти кои можат да бидат предмет на обработка и од еден посебен аспект — социолошко-етички, историски и правно-политички, со што би се надополнила оценката и би се збогатиле нашите сознанија за карактерот на окупацијата во услови на сенароден отпор против туѓинската власт.

Литературното обликување на историските факти што авторот наместа ги прави, не го намалуваат во основа документарниот карактер на изложувањето на материјата. Во некои делови од судските процеси и денес застрашувачки звучи предупредувањето до сите оние кои посегнуваат по слободата на народот и кои посакуваат нови подјармувања и поробувања. Чиниме дека посебно се поучни оние места од реконструираниите судски процеси во кои се гледа моралното деградирање на оние кои од себични или класни интереси му се ставиле на служба на окупаторот. Оттука, излегувањето на фелтонот „Судењата како последен пораз“ во засебна книга ќе има повеќестрано значење. Со начинот на обработката, искрената веродостојност и автентичноста на документите што ги презентира и обработува, книгата на Јован Павловски може да се препорача на сите оние што сакаат поцелосно да се запознаат со нашето поблиско минато, со нашата Револуција, како и со чинот на воспоставување и одржување воена и административно-политичка окупација на територијата на Вардарска Македонија.

Проф. д-р Александар Христов

ОД АВТОРОТ

Должен сум уште на почетокот да ја изразам својата благодарност до Републичкиот секретаријат за внатрешни работи од Скопје, кој љубезно ми ја стави на располагање својата богата архива, посебно оној нејзин дел во кој се наоѓаат записниците од сослушувањата пред органите на ОЗНА на голем број воени злосторници, припадници на воените и полициски сили на окупаторите, контрачетници, балисти, вачомихајловисти, ратници и други видови соработници на германскиот, бугарскиот, италијанскиот и албанскиот окупатор. Мојата благодарност и до Архивот на Македонија, Архивот на град Скопје и Историскиот музеј во Скопје за дадената можност да користам нивни материјали и необјавени фотографии.

Искрена благодарност и до Ванчо Апостолски за сесрдната помош при дефинитивната редакција на текстот.

За да се избегне какво и да е недоразбирање, бидејќи во фелтонот не секогаш заради неговиот карактер, е забележан и изворот од кој се користам, би сакал да посочам и на следнава литература, што било како информација, било како материјал сум ја користел: *Историјата на македонскиот народ, том трети*; „Аспекти на македонското национално прашање“ од Лазар Колишевски; „Првиот конгрес на КПМ“; *Зборник докумената народноослободилачког рата и Југославији, том седми, книга прва*; *Собраните дела на Михаило Апостолски, книга прва*; „Бугарската војска во Југославија 1941—1945“ од Боро Мигровски, д-р Венцислав Глишиќ и Томо Ристовски; „Партизанските одреди и Народноослободителната војска на Македонија во ослободителната војна и Револуција 1941—1944“ од д-р Миле Тодоровски; „Албанската народност во Македонија во времето на Народноослободителната војна и народната револуција“ од доцент Славка Фиданова; „Окупацијата на Западна Македонија“ од д-р Глигор Тодоровски; „Соработката на ВМРО — михајловисти со германскиот оку-

... на 26 и 27 март 1941 година, организирани, главно, од Комунистичката партија на Југославија, југословенските народи, речиси, плебисцитарно се изјаснија против пристапувањето на Југославија кон Тројниот пакт. Изутрината на 27 март од организирани офицери беше укинато регентството, Петар II стана крал, а владата на Цветковиќ и Мачек беше соборена, што значи и протоколот за пристапување на Југославија кон Оската, стана неважечки.

Хитлер колку што беше запенет од лутина, толку беше и изненаден. Постоеше реална опасност сето ова што се случи во Југославија да му ги збрка плановите околу акциите „Марита“ и „Барбароса“ — првата, шифра за нападот на Грција, а другата како што е познато, шифра за нападот на СССР. Веќе истиот ден, на 27 март, во седиштето на Врховниот совет на Третиот рајх падна одлуката да се нападне Југославија и да се казни за неверството. Истиот ден, на 27 март, Хитлер го прими бугарскиот амбасадор Драганов во Берлин и во разговорот, што според историчарите, не траел повеќе од 5 минути, му соопштил дека „македонското прашање ќе се реши, со оглед на новонастанатата ситуација во Југославија, во смисла на бугарските сфаќања и барања.“ Со тоа, се чини, беше дефинитивно запечатена повторната поделба на Македонија во временски период од неполни 23 години. И повторно беа актуелизирани разговорите на Хитлер со цар Борис III и со претседателот на бугарската влада Богдан Филов, водени неколку месеци пред тоа.

Како, всушност, течеа разговорите за поделба на Македонија?

МАКЕДОНСКИ
ПОДЕБА
НА МАКЕДОНИЈА

Својата посета на Берлин на 14 јули 1939 година Борис III ја искористи за да побара од Хитлер негова интервенција до југословенската влада за отстапување на некои југословенски области околу Цариброд (денешен Димитровград) на Бугарија. Само осум месеци подоцна тој побара од Хитлер нешто сосема слично: да интервенира кај романската влада оваа да ѝ ја отстапи на Бугарија Јужна Добруца. Кон средината на 1940 година, преку амбасадорот Драганов, бугарската влада го прави својот „мал чекор“: бара излез на Егејско Море, враќање на Јужна Добруца и „некои мали коректури на југословенско-бугарската граница“. Очигледно, чекор по чекор, но сè погласно и погладно, Бугарија ја најавува својата цена за симпатиите што јавно ги манифестира кон Оската, како и цената за своето евентуално пристапување кон Пактот. Треба да се одбележи и разговорот на поранешниот бугарски министер за финансии, Ријасков, со германскиот државен потсекретар на 22 јули 1940 година. Застапувајќи го мислењето на бугарскиот претседател на владата и на министерот за надворешни работи, Ријасков бил мошне конкретен: Основните територијални барања на Бугарија се враќање на Јужна Добруца, излез на Егејско Море кај Дедеагач и корекции на југословенско-бугарската граница кај Цариброд, Босилград и Струмица.

Во разговорите меѓу Хитлер и Рибентроп со претседателот Филев и министерот за надворешни работи Попов, воопшто не беше покренато „македонското прашање“, што не значи дека Хитлер не им даде ветување оти „Германија најживо ќе ги поддржува барањата на својот бугарски соборец од светската војна“.

Меѓутоа, како компензација за поразите на западниот фронт сега Италија сè погласно го покренува прашањето за германско — италијанска интервенција на Балканот. Министерот Кано неколкупати им нагласува на Хитлер и Рибентроп дека Италија е заинтересирана за Јадранското Море. Хитлер се задоволува само да констатира: „Југословенскиот проблем мора да се реши во италијанска смисла, кога за тоа ќе дојде часот!“. Ова ќе биде решавачко за дефинитивната одлука на Хитлер по веста од 27 март дека југословенските народи го поништиле протоколот за

приклучување на Југославија кон Пактот. Дотолку повеќе што неколку месеци пред тоа Бугарија преку Драганов на 3.XII.1940 година сосема јасно му стави на знаење на Фирерот дека нејзиното приклучување кон Тројниот пакт може да биде сметано за сигурно доколку се реши „малцинското прашање во Македонија“. Само еден месец подоцна, на 4 јануари 1941 година, премиерот Филев уште погласно им нагласи на Хитлер и Рибентроп дека италијанско-грчката војна го актуелизира прашањето на Македонија. На ова Хитлер не одговори ништо, зашто сè уште вршеше притисок врз Југославија таа да се реши: со него или против него. Секој непретпазлив збор, уште повеќе: секое ветување би можело да има далекусежни последици. Всушност, Хитлер се обидуваше да седи на два стола: на претставниците на југословенската влада им изјавуваше дека Југославија ќе ги добие македонските делови под грчка управа, а на барањата од Бугарите потврдно кимаше со главата.

На 1 март 1941 година Бугарија ѝ се приклучи на Оската и истиот ден попладне кај Русе првите германски офицери го минаа Дунав. Нивната задача беше јасна: Бугарија да ја претворат во плац-дарм за нападите против Југославија и Грција. Како мираз за оваа женачка со Тројниот пакт Бугарија доби германско оружје и заробени полски авиони.

Раскинувањето на договорот за влегување на Југославија во сојуз со Германија и Италија, Хитлер го сметаше за силна шлаканица добиена пред лицето на светот. Тој реши: само војна може да го измие овој срам, но сè уште не беше на јасно што со Југославија и нејзините граници — откажувањето на југословенските народи навистина дојде сосема неочекувано. Дури на 12 април Хитлер во „Привремените насоки за поделба на Југославија“ ќе се реши да ги земе предвид и да ги почитува барањата на Италија, Унгарија и Бугарија. Слободно може да се рече дека на овој ден е извршена повторна поделба на Македонија. Она што се случуваше во Виена на 21 и 22 април меѓу Рибентроп и Кано, каде што се кроеше и искрои геополитичката карта на веќе капитулирана Југославија, беше само рутински состанок. Па сепак, на него најмногу време одзеде пазарењето на Буга-

рите што поголем дел од Вардарска и Егејска Македонија да потпадне под нив, особено Солун и Охрид, „националниот скапоцен камен на бугарската круна“.

Инаку, на 18 април амбасадорот Драганов испрати телеграма во Софија, во која возбудено соопшти дека „Рибентроп, по наредба од Хитлер, ме задолжи да ја соопшти желбата на Фирерот со три дивизии да влеземе во српска Македонија, како окупаторски војски, и да ја преземеме администрацијата, за да се ослободат германските војски од таа грижа и да бидат употребени за дејство!“

Бугарската Петта армија тоа и го чекаше: делови од нејзината Прва брза коњичка дивизија, заедно со Шестата и Седмата пешадиска дивизија, ја окупираа југословенската територија на линијата: Пирот — Врање — Скопје — долината на Вардар со Охрид и рудникот Радуша. Италијаните ги окупираа деловите на Македонија со Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево и Струга и се разместија зад линијата: Лерин — Пинд — Арта — Превеза во Егејска Македонија.

Но тоа не беше сè:

Ниту Италијанците, ниту пак Бугарите не беа задоволни од залаците што им ги фрли Хитлер во својата дефинитивна согласност од 23 април 1941 година, демаркационата линија меѓу двете членки на Пактот да се протега од Качаник, преку Штрпце (бугарско) — Лешок (бугарски) — Растеш (бугарски) — Србица — Велико Црско (италијанско) — Лиска (бугарска) — брегот на Охридското Езеро, пет километри северно од Охрид и пет километри јужно од него — Ресен (бугарски) — југоисточниот правец од грчката граница јужно од Битола, па сè до линијата на старата грчка граница. Во натпреварувањето меѓу бугарските и италијанските војски кој повеќе ќе заграби македонска територија, не само што имаше спорови, туку чести беа и вооружените судрувања од локален карактер. Токму затоа одбележувањето на демаркационата линија продолжи повеќе од месец и половина — дури до почетокот на јуни. Особено гласно го манифестираа своето незадоволство од ваквата поделба на Македонија, Бугарите. Нивниот премиер Филов во септември 1941 година изјави:

„Ние не сме задоволни од границата во Западна Македонија, ниту пак сме задоволни од ставот на Италија. Таа граница не ни одговара ниту историски, ниту стратегиски, ниту пак економски и таа е неодржлива“.

А малку подоцна генерал Даскалов, бугарски министер на војската, отсече:

— Границата спрема Италија не ја признаваме за конечна, ниту пак ќе ја признаеме!

Заедно со германските колони што влегоа на југословенска територија на 6 април од Кустендил, со германски офицери и во германски леки коли, во Македонија дојдоа проверени ванчомихајловисти, како Д. Цилев, Т. Чундев, Д. Куртов, Симон Андрев, Исак Калаџиџиев, Никола Коларов, а некој ден подоцна: Стефан Стефанов, Васил Хаџи Кимов и уште некои други. Поточно: Васил Хаџи Кимов и Стефан Стефанов дојдоа во Скопје на 12 април 1941 година со вториот дел на колоната од армијата на фелдмаршалот фон Лист.

Васил Хаџи Кимов на судењето во Скопје на 20 и 21 февруари 1946 година (претседател на Окружниот народен суд: Панта Марина и членови: Димитар Топличанец и Филимена Михајлова) ова доаѓање на ванчомихајловистите го објасни вака:

„Уште пред 1941 година, околу министерот за внатрешни работи, Габровски, имаше еден круг луѓе, нешто како советници, собрани во таканаречениот Национален совет. Него го сочинуваа: Асен Аврамов, Никола Коларов, Коста Ципушев, Страхил Развигоров и други. Овој „совет“ му служеше на министерот за информации по македонското прашање и македонската емиграција во Бугарија. Цилев и Асен Аврамов, особено вториот, беа најдоследни луѓе на Ванчо Михајлов и тие дејствуваа и зборуваа од негово име, додека другите, исто така, беа михајловисти, но Михајлов немаше доверба во нив.

Меѓу првите луѓе што дојдоа во Македонија во првите денови од април 1941 година беа Цилев, Чавчето (познат терорист на Ванчо Михајлов) и други. Тие дојдоа со Германците и со нивна помош. Јас го

видов Цилев кон средината на април во Битола во цивилна облека, но со германска лента на левата рака — доброволец во германската војска. Тој, едноставно, дојде во Македонија како агент.

ВО СЛУЖБА НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ВНАТРЕШНИ РАБОТИ

Во времето кога Германците влегоа во Македонија бугарската влада немаше доверба во верните луѓе на Ванчо Михајлов да дојдат во Македонија за да не зборуваат нешто против владата и да не земат водечка улога овде (Тогаш сè уште беше во сила смртната пресуда на Ванчо Михајлов, изречена уште во 1934 година. Освен тоа, Михајлов сè уште се немаше изјаснето дали е за фашистичка автономна Македонија, формирана врз истите принципи како Независна Држава Хрватска, на чело со неговиот близок и личен пријател Анте Павелиќ. Тој тоа го стори малку подоцна — з. н.), туку им овозможи да дејствуваат на оние луѓе кои беа за целосно приклучување на Македонија кон Бугарија, како, на пример, Страхил Развигоров, Никола Коларов и Коста Ципушев. Овие тројца дојдоа кон крајот на април (дојдоа во средината на месец април — з. н.), со автомобил на Министерството за надворешни работи од Софија. Уште пред нив, а заедно со германските војски во Македонија, дојде цела колона протугеристи и михајловисти (така сум слушал) како преведувачи на Германците, а тие, всушност, беа разузнавачки офицери. Сигурно знам за Никола Велев. Подоцна дојдоа уште доста од нив и сите тие заземаа разни позиции во власта, а еден дел од нив станаа општественици, плаќани од бугарската власт.

Развигоров, Коларов и Ципушев дојдоа во Македонија како луѓе на Министерството за внатрешни работи, кои целосно ја поддржуваа бугарската политика спрема Македонија. Тие требаше да послужат за „ориентација“. Најдобар доказ за ова е пречекот на цар Борис во Штип, во пролетта 1941 година. Тогаш Страхил Развигоров држеше говор, во кој ги величеше Бугарија и царот. (Така зборуваше Хаџи Ки-

мов пред Народниот суд во 1946 година. Во вториот број на неговиот весник, само пет години пред ова судење, за што понатаму ќе стане збор, во телеграмата до цар Борис, потпишана од него и од Стефан Стефанов, ќе стои: „... да ги примите најискрените поздрави и желби за целосна благосостојба на Бугарскиот Царски Двор — по случај најголемиот ден во животот на целокупниот бугарски народ: обединувањето на бугарскиот народ во сила и голема Бугарија, под скиптарот на Вашето Величество...“ И уште, во веста за доаѓањето на цар Борис во Штип, објавена во истиот број од 3 мај 1941 година: „Неговото Височество Цар Борис III ... го посетил Штип. И во лицето на среќните штипјани, за првпат ја поздравил слободна Македонија. Тој зборувал со сите, се ракувал со секого и наредил веднаш да се пушти помош на пострадали од бомбардирањето. Изразувајќи ја радоста на сите македонски Бугари ние му пожелуваме час покоро да ги посети сите градови на Македонија, каде го очекуваат со несопирилив копнеж“. — з. н.). Овие тројца, како, впрочем, и сите крила на ВМРО, беа против Комитетот што јас и Стефанов го организиравме во Скопје.“

БУГАРСКИ ЦЕНТРАЛЕН АКЦИОНЕН КОМИТЕТ

Ете, Хаџи Кимов го спомена и Комитетот. Тој, се разбира, не зборува ништо за тоа со што, заедно со својот соборец Стефан Стефанов, дојдоа од Софија, и кој, воопшто, ги испрати. Но тоа, се чини, не е ни важно, зашто само пет дена по доаѓањето во Скопје тие двајцата ќе го покажат своето вистинско лице.

Значи, на 13 април во Скопје, Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов го формираат Централниот бугарски акционен комитет, кој истовремено беше и бугарски акционен комитет за град Скопје. Негова основна цел беше и остана, сè до неговото расформирање, да ја прикаже окупацијата како ослободителен чин и во таа смисла да го подготви македонскиот народ да ги пречека бугарските војски како ослободители. Само тоа, но доволно за да остават едно од најцрните петна на страниците од македонската историја.

И штотуку влегоа бугарските војски во Македонија, а во Скопје излезе првиот број на нивното гласило „Македонија“, чиј сопственик беше Стефан Стефанов, а уредник Васил Хаџи Кимов. Речиси на целата прва страница ова фашистичко весниче ја донесе Декларацијата на Бугарскиот централен акционен Комитет, во која од збор до збор, меѓу другото стои и ова:

„Бугари,

Македонија е слободна! Слободна е Македонија за вечни времиња!

Дојде крајот на ропството, под кое Македонија стенкаше само до пред неколку дена. Вековното македонско ропство, грчко, турско и српско, духовно и политичко, а во XX век и економско и социјално, исчезна за секогаш.

Еден вековен идеал, слободата, за која Македонија водеше вековни борби со беспримерен стоицизам и безбројни саможртви, веќе е стварност.

Напорите на Цар Борис III да го донесе тоа големо дело до среќно реализирање се овенчаа со краен и блескав успех. Водачот на една голема светска револуција, водачот на моќниот германски народ, нареди на своите славни и победоносни војски, и во заедничката борба на својот сојузник — Италија, ја извојуваа слободата на нашата мила Татковина, на нашата голема маченица, на многустрадална Македонија.

Македонија е слободна и веќе е општобугарска национална сопственост . . .“

И потоа иминјата на претседателот Стефан Стефанов, на потпретседателот Спиро Китинчев, на секретарот — организатор Васил Хаџи Кимов, на благаяјникот Крум Органдиев и уште на 28 советници и членови на проширениот Советодавен состав на Комитетот.

Така.

Меѓутоа, за да биде сè на свое место, „Македонија“ ја донесува и телеграмата што „неколку видни Бугари од Македонија“ ја испратиле до „Водачот на велика Германија“ Адолф Хитлер, и во која, објавена на германски јазик и во превод на бугарски, меѓу другото, стои:

„Моќни водачу!

За време на светската војна 1914/18 храбрите војски на Германија и на малечка Бугарија ја извојуваа слободата на Македонија. По свршувањето на војната Македонија беше повторно оставена во ропство и тоа од версајскиот систем на насилства од страна на капиталистичката и масонска цивилизација на Англија, Франција и Америка. Вековното ропство, духовно и политичко, грчко, турско-српско, засилено во XX век со неподнослива економска и социјална инквизиција, не можеше да го уништи националниот дух на македонските Бугари, кој низ вековите беше заштитиуван со епските борби и зачуван со беспримерен стоицизам и големи саможртви . . .

Сите овие Бугари од поробена Македонија, како и оние во емиграцијата и во странство, посакуваат од сè срце провидението да ве благослови за да извојувате брза и целосна победа во името на новиот ред во светот, и ве моли да верувате во нивната целосна преданост и приврзаност во името на изградбата на тоа големо дело, како и да бидете уверени дека сите се готови во тој однос да бидат со вас до крајот! . . .“

Вториот број на „Македонија“ на Стефанов и Хаџи Кимов киши од коленичење пред дворот и од воодушевеност дека е дојден „денот на слободата“.

Најпрвин, се разбира, телеграма до царот и неговиот одговор.

Во телеграмата стои:

„Ваше Величество,

Вашите постојани напори да го извојувате целосното обединување на бугарскиот народ се овенчаа со конечен и блескав успех.

Македонија, големата бугарска маченица, веќе е слободна, и во општобугарската национална сопственост.

Еден голем идеал — слободата и присоединувањето на Македонија кон мајката Бугарија, за што бугарскиот народ од Бугарија и Македонија води вековни и епски борби со беспримерен стоицизам и безбројни жртви, веќе е стварност! . . .“ И така натаму.

И пред да видиме како се организирани и од кого пречестите на бугарските војски во Македонија, да се задржиме на малиот уводник на Стефан Стефанов во неговото гласило. Уводникот има наслов „Нашиот збор“ и не е поголем од една страницка:

„За своето обединување во една бугарска држава, бугарскиот народ води вековни и епски борби и даде безбројни и очигледни жртви.

Провидението не го заборава бугарскиот народ, господ ги благослови неговите усилби во неговата света борба и во неговата историска мисија. Затоа денес бугарскиот народ го празнува со полно право најголемиот ден во својот живот, своето Воскреснување од вековното ропство, слободата на поробените бугарски земји Македонија, Тракија, Добруца, Моравско, Западните покраини и нивното обединување во силна бугарска држава под скиптарот на мудриот и народен Цар — Царот Борис III...“

Така Стефан Стефанов на 3 мај 1941 година, и тоа на бугарски јазик, како, впрочем, и сите написи во неговото гласило. А во септември 1944 година во новопокренатиот весник „Македонија“ (пак!) и во уводникот со ист наслов „Нашиот збор“, истиот тој Стефан Стефанов, но сега не како претседател на ЦБАК, туку како претседател на Скопскиот адвокатски совет, претседател на Управниот совет на Скопската популарна банка и претседател на Управата на сите популарни банки во Македонија, ќе напише, речиси, на чист македонски јазик:

„Една злочеста садбина и отреди на Македонија да гори у пламенот на едно жестоко вековно ропство. Инквизиторските оражија на тоа ропство беа: духовната сиромаштија, политическото безправие, стопанското разорение и социјалното унижение. Овија оражија требаше да ги уништожат от корен пословичната тврдост и издржливост на македонскиот народ, да ја скршат спротивата и силата на македонскиот дух, покриен со слава во сите краишта на светот. Но македонскиот народ се бореше и се бори, и даваше и дава етични борби и безброј мили жртви пред олтарот на слободата...“

... Има ли нешто по — убаво за сите балкански народи от една слободна и самостојателна Македо-

нија во една Балканска федерација? От една Македонија што ќе биде у федерацијата, ќе принадлежи и на едните и на другите си комшии, ама у действителност ни на едните, ни на другите и нај-напред своја? ...

Ама и да не стане тоа големо дело, на кого от балканските народи ќе му пречи една самостојателна Македонија, што ќе работи на тоа својот внатрешен живот да си ги изгради на широки и длабоки социјални реформи, што ќе означават воскресение за сите народности и вери на македонската земја!“

Значи, повторно пред јавноста се мавка со геополитичката карта на „автономна“ Македонија. Една од двете карти на ванчомихајловистите, кога станува збор за оваа намачена земја на Балканот: Македонија, обединета и автономна, но сепак бугарска, со население кое не е ништо друго туку — бугарско, и Македонија, како составен и нераскинлив дел на Санстефанска Бугарија. Јасно е: во зависност од политичката ситуација на Балканот и во Европа, пред македонскиот народ се вади една од овие две гео-политички карти, се обидува со нив нему да му се замачкаат очите, но притоа идејата останува секогаш иста: Македонија е бугарска, а Македонците не се ништо друго туку Бугари! Стефан Стефанов, кој само пред три години во своето фашистичко весниче паѓаше во транс зборувајќи за Македонија како „нераскинлив дел“ на голема Бугарија, сега ја вади од правта ветвата и изживеана идеја за автономна Македонија и тоа непосредно по заседанието на АСНОМ, кога Македонците сами ја определија својата сопствена судбина и судбината на својата земја. Очигледно е: Стефанов се обидува, за последен пат, да направи тешка интрига. Јасно: не успева во тоа.

КАКО БЕШЕ ФОРМИРАН БАЦК?

Секретарот — организатор Васил Хаџи Кимов во тие пролетни денови на 1941 година непрекинато е низ Македонија. Од град во град организира, иницира организирање на бугарски акциони комитети, во кои ќе се вклучат само оние, кои на овој или оној

начин беа врзани за Бугарија. Исполнувајќи ја докрај совесно својата задача и наредбата на своите господари, Хаџи Кимов, егзалтирано пишува:

„... Да не забораваме никогаш дека Македонија влегува во составот на бугарската држава, дека таа е дел од голема Бугарија, и дека сите идејни прашања за формата на нашето ослободување, придружени од ред тактики и комбинации за автономија, федерација, македонска нација итн. кои имаа значење во условите на ропството, сега стануваат беспредметни. Одделеноста на младите луѓе од нашата бугарска историја и култура треба да биде час покоро надополнета. Училиштата, универзитетите, курсевите, ќе ја надополнат таа празнина...”

Навистина, Хаџи Кимов работи брзо. Неколките комитети што ги формира треба да го исполнат вакуумот што е создаден со доаѓањето на бугарската и германската војска и отсуството на власт што ќе го организира народот. И сите тие треба да работат за „големото дело“ — бугарштината и Рајхот, зашто, првата е „вековен сон“, а Фирерот и неговите победи „жива реалност“, што би се рекло. И затоа во комитетите влегуваат главно оние кои се чувствуваат ванчомихајловисти, оние кои со симпатии гледаат на фашистичкото зло: терористи, ситни и крупни трговци, вртикаши, со какви што ќе се сретнеме веќе по неколку реда, родени агенти и поткажувачи. Интересно: во составите на комитетите ќе се најдат имиња и на чесни граѓани, кои ниту чуле, ниту пак сакале да чујат за политика, особено не за окупаторската политика — нив ги запишувале на „собранијата“, сметајќи дека со тие имиња ќе го подигнат својот сопствен авторитет меѓу населението. Наидувајќи на тешкотии во опфаќањето на што поголем број луѓе во комитетите што ги организираше, зашто многумина чесни граѓани не сакаа да чујат за какво и да е учество во нив, Васил Хаџи Кимов ќе протестира:

„Сега да покажеме на дело дека секој од нас може да жртвува малку од своите лични амбиции, да ја заборава личната нетрпеливост кон овој или оној и да го поддржи она што го обединува нашиот народ, а не она што нè разделува“.

Хаџи Кимов, значи, повикува на единство, но при тоа не може да разбере, или уште повеќе: не сака да разбере, дека длабокото разијдување на народот со групата негови истомисленици не доаѓа затоа што некои се држат до „личните амбиции“ или пак затоа што некој неког мрази! Вистината е: и овие први поклоници пред окупаторите и оние што во текот на наредните години ќе се појават, не можеа да видат и историски да насетат дека патот на соработка со оние што дошле насила е и слеп и кратковечен. Затоа бугарските комитети во Велес (претседател: Лазар Крстев), во Ресен (Косто Трајков), во Битола (Петар Петков), во Кочани (Поп Глигор), во Штип (Дим. Х. Глигор), во Прилеп (Милан Небреклиев) и така натаму, единствено што ќе направат ќе биде каков-таков пречек на бугарските војски и по своето распаѓање, таму некаде кон средината на јули, да им препорачаат на своите членови соработка со окупаторските германски и бугарски војски. Еден дел од членовите на бугарските комитети, тоа и ќе го прават во наредните три и пол години, за да завршат точно пред вратата на штотуку формираната ОЗНА.

САМ СЕ ПРЕДЛОЖИЛ ЗА ПРЕТСЕДАТЕЛ

Но пред тоа: како Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов го формираа Централниот бугарски акционен комитет и колку во таа своја иницијатива ја имаа поддршката на народот, најилустративно е искажувањето на Спирос Китинчев, подоцнешниот скопски кмет и десна рака на Германците:

„Стефан Стефанов дојде во Скопје веднаш по доаѓањето на германските војски. Каде за првпат се видов со него не можам да се сетам. Го познавав од порано, кога беше адвокат во Скопје и кога работеше при Григор Анастасов. Неколку дена по неговото доаѓање во Скопје тој дојде при мене дома заедно со Васил Хаџи Кимов. Нешто потоа дојде и д-р Александар Георгиев, имаше и уште еден — двајца, за чии имиња сега не можам да се сетам. Штом дојде дома кај мене Стефан Стефанов ми рече дека тука ќе се собере неколко души скопски граѓани и ми рече дека

тој им соопштил да дојдат. Откако се собравме, Стефанов рече дека треба да се образува бугарски национален комитет. Според него задачите на тој комитет беа да го организира населението во Македонија, да му ги заштити интересите пред германските власти, а исто така и да организира пречек на бугарските војски и власта во Македонија. Веднаш тој се предложи себеси за претседател, а Хаџи Кимов го предложи за сekretар. За потпретседател ме предложи мене. Јас не се согласив да станам потпретседател и реков дека такви работи не се организираат од четири-пет души, но Стефанов за свое оправдување ја наведуваше причината дека работата е брза и дека обично таквите работи се организираат од 4—5 души, а потоа другите ги одобруваат. Од мене побара да дадам некои имиња на некои други граѓани, што можат да влезат во тој комитет. Јас му дадов десетина-петнаесет имиња на граѓани од Скопје, што требаше да влезат во Комитетот. Кога Стефанов ме предложи мене за потпретседател на тоа се спротивстави д-р Георгиев и јас токму затоа се налутив и отидов во горната соба. Стефанов дојде горе да ме моли да продолжам да присуствувам на заседанието, по што јас слегов долу. И покрај спротивставувањето на д-р Георгиев, јас бев ставен за потпретседател на Комитетот. Откако му ги дадов имињата на граѓаните, кои би можеле, исто така, да влезат во составот на Комитетот, Стефанов ми рече дека ќе ги викне, но што правел потоа не ми е познато. Јас не сум присуствувал на ниту едно заседание на тој комитет. Бев канет само, се сеќавам, на едно заседание на кое присуствуваа околу 30 до 40 граѓани и мислам дека тогаш стануваше збор за организирање свеченоста по случај на таканареченото „второ воскресение“. Бев определен заедно со уште еден до двајца други да одиме до германската командатура и да побараме дозвола за да организираме манифестации по случај празникот. Во почетокот ни рекоа дека во принцип во воено време манифестации не се дозволени. Ние им објаснивме дека тоа ќе бидат религиозни манифестации и дека сакаме со нив да ја искажеме благодарноста на населението на германските власти за нашето ослободување. Ни дозволија. Во три часот се собра многу народ во дворот на црквата

Света Богородица од каде на чело со наши свештеници и архимандритот Стефан, кој заседно со други бугарски духовници меѓу првите беше дојден во Македонија, ја направивме прошетката низ градот, по што отидовме пред германската командатура за да ја искажеме благодарноста на Германците. Пред командатурата зборуваа Стефан Стефанов, на германски и архимандритот Стефан на бугарски. Оттаму се вративме во црквата. Освен на тоа заседание не сум присуствувал на други заседанија на бугарскиот акционен комитет. Целата работа ми изгледаше хохштаплерска, не-сериозна: доаѓа еден човек (Стефанов) непознат на градот, се наложува да биде претседател, формира комитет, не дава никакви објасненија за него, го предлага за секретар Хаџи Кимов, човек што доаѓа од Бугарија и никогаш не е познат во градот итн. Самото конституирање на тој комитет, кого Стефанов сакаше да го направи во еден тесен круг граѓани, не ми беше чиста работа. Поради сето тоа јас бегав од Комитетот. Всушност, Комитетот беше раководен од Стефан Стефанов, Хаџи Кимов и Михо Михајлов, а како писар им беше Борис Панов од Скопје. Дејноста на Комитетот се пројавуваше при земање учество и организирање пречек на бугарските војски и власти, го издаваше весникот „Македонија“, а често од нив добивав и препораки за граѓани, што би можеле да бидат назначени на служба во општината. По извесно време почнаа да издаваат и дозволи за патување. Откако Комитетот беше растурен, ми се чини дека тоа беше есента, низ градот почна да се зборува за некои нечесности на Комитетот, дури се зборуваше и за издавање некакви дозволи на Евреите и друго“.

ЕДНО ОД ЛИЦАТА НА ВАСИЛ ХАЏИ КИМОВ

„Во градот се зборуваше, ќе изјави подоцна Димитар Чкатров, дека во Централниот бугарски комитет се вршат разни махинации. Се зборуваше дека весниците, што бесплатно доаѓаа од Бугарија, се продавале за пари, што потоа ги земале членовите на Комитетот. Борис Петров ми расправаше дека Комитетот ученувал некои Евреи за сума од неколку десетина

илјади динари и дека тој со Хаџи Кимов поделиле некакви пари. На некои Евреи, одведени во логор од Германците, членовите на Комитетот им барале по 100.000 динари да ги ослободат, а тие им дале по 50.000 и членовите на Комитетот се скарале околу делењето на овие пари. Комитетот си го беше присвоил монополот да предлага и назначува службеници“.

Тоа — уценувањето на Евреите е само еден начините на финансирање на активностата на Комитетот и на некои негови одделни членови. Според тоа, смешна е третата точка од задачите што си ги постави пред себе ова тело: „ Во прво време функциите на Комитетот ќе бидат олеснети со доорволни прилози и членската чланарина“.

Инаку, јасно е зошто Васил Хаџи Кимов не зборува за оние 75 илјади лева што таа година, поточно: тие денови, ги доби од д-р Рихтер. Имено, во екот на организирањето бугарски комитети низ Македонија, секретарот — организатор на ЦБАК се сретнува во хотел „Бристол“ во Скопје со проверениот гестаповец Симеон Бурев и со д-р Рихтер, полномошник на Делиус, шеф на Гестапо за Бугарија и Романија, и се согласува да стане агент на Гестапо. Тој тие денови испраќа неколку извештаи за состојбите во Македонија и наградата веднаш му доаѓа. Патем, за да се спореди што значеле овие 75 илјади лева тогаш и колкава била нивната вредност, ќе кажеме само тоа дека еден полициски агент во тоа време немаше месечни примања повиоци од 3.000 лева!

Груповиот началник на групата Б на државната безбедност во Скопје, Христо Стоилов, раскажува, кога станува збор за Васил Хаџи Кимов:

„Началникот на безбедноста на Скопје, Васил Цанков, ми кажа дека Васил Хаџи Кимов му рекол оти работи за Германците. Еден ден кога се скараа Цанков и Кимов (Хаџи Кимов останал сам во канцеларијата и почнал да бара нешто низ материјалите на масата. Цанков влегол, го забележал тоа и го истерал од канцеларијата — з. н.), Хаџи Кимов се поврза со Јосиф Матерна и Франц Баубин, најактивни агенти на германското разузнавање, како и со потпоручникот Вагнер, исто така гестаповец. Хаџи Кимов често доаѓаше кај мене и се обидуваше да дознае нешто, но јас,

знаејќи дека тој работи за Гестапо, не му давав ништо. Често ме прашуваше каде сме вршеле провали, а сакаше да ги разгледува и материјалите. Велеше: сакам да пишувам книга“.

Па кога сме веќе кај Васил Хаџи Кимов, секретар — организатор на Бугарскиот централен акционен комитет:

ВРБУВАЊЕ КОНТРАРАЗУЗНАВАЧИ

На судскиот процес одржан на 20 и 21 февруари 1946 година покрај Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов, на обвинителната клупа застапа и Никола Гичев од Штип. Него обвинителниот акт (обвинител Благоја Поповски) го товареше дека „преку Унгарецот Деже Хегедиш од Софија и преку Васил Хаџи Кимов стапил во контраразузнавачката служба на унгарското воено аташе во Софија, полковникот Хаџ, и во исто таква служба на Министерството на војната на Бугарија, кај полковникот Недев. За таа цел во текот на јануари 1944 година Никола Гичев отишол во Будимпешта, каде што свршил радиотелеграфски курс. Од унгарската амбаса во Софија тој веднаш потоа добил радиостаница, ја инсталирал во својот дом во Скопје, од каде што испраќал извештаи за Будимпешта, пред тоа составувани од Васил Хаџи Кимов, а слушани и од бугарската разузнавачка служба на Военото министерство, кое од Никола Гичев ја добило брановата должина на која ги предавал информациите. Со оваа дејност Гичев се занимавал сè до 9 септември 1944 година“.

Врбувањето луѓе за работа во странски разузнавачки служби за Васил Хаџи Кимов била една од споредните дејности, но тој секогаш со срце ѝ се подавал:

Обвинетиот Драган Трпковски од Скопје, член на Ратничеството за напредок на бугарштината, осуден на 12 години на судскиот процес во Скопје во првите денови на јануари 1946 година, раскажува како Васил Хаџи Кимов го врбувал за агент на бугарската разузнавачка служба:

„Еден ден дојде во нашиот дуќан Васил Хаџи Кимов, раскажува Трпковски, и бараше од мене штоф за костум, но немаше белешка. Го одбив. По неколку

дена го сретнав пред неговата канцеларија и тој ме покани внатре. Таму ми даде две книги: првата беше книшка за неговото патување низ Македонија и за тоа како ги формирал бугарските комитети.

— На нив се должи присојединувањето на Македонија кон мајката Отечество — ми рече.

Втората книшка беше со наслов „Постои ли македонската нација?“, во која Васил Хаџи Кимов докажуваше дека Македонија е само географски поим и дека во Македонија живеат само Бугари.

По неколку дена ме сретна на плоштадот и ми рече дека се лутути оти го избегнувам. За да го поставиме со татко ми манифактурниот дуќан на нозе, ми понуди кредит и можност да не запознае со некои свои блиски, но авторитетни пријатели. Имамме потреба од тој кредит и јас се согласив. Ме однесе во Штабот на Петтата армија и ме запозна со потполковникот Савов. Овој веднаш ме праша дали познавам некоја телефонистка во Поштата, но да е „добра Бугарка“. Му реков дека не познавам. Савов ми рече:

— Провери да видиш, зашто ни треба да ги прислушнува разговорите со странските конзулати.

Јас му ветив, но не отидов повеќе кај него.

Не минаа неколку дена, а во нашиот дуќан дојде Васил Хаџи Кимов и ми рече дека сум го изрезил пред војската. Ме зеде и отидовме во Штабот, повторно кај Савов. Овој ми покажа еден албански весник, на чија прва страница ја имаше картата на голема Албанија со Скопје и Куманово во неа. Ми рече да изнајдам како овие весници доаѓаат во Скопје и, евентуално, кој ги пренесува преку граница... Кредит никогаш не добив...

„ТОА ГЕРМАНСКО ЦВЕКЕ ДА СЕ ПРЕНЕСЕ ВО БУГАРИЈА“

И уште еднаш за едно од многуте лица на Васил Хаџи Кимов:

„Васил Хаџи Кимов беше вклучен од д-р Никола Андонов во нашата организација, изјави Панче Делов, еден од организаторите на Ратничеството во Македонија, и беше назначен да ја организира службата за внатрешноста на Македонија, зашто нему му била са-

мата работа таква: како инспектор на едно друштво за осигурување морал често да патува низ Македонија. Јас му реков на Никола Андонов дека тоа лице не ми е пријатно многу, зашто сум чул дека е агент на Министерството за внатрешни работи и се плашев да не ни направи некоја незгода, но д-р Андонов ми рече дека ќе видиме како ќе биде подоцна. По неколку месеци д-р Андонов го праша Васил Хаџи Кимов на еден штабски збор:

— Василе, дај, кажи ги резултатите од твојата работа!

Хаџи Кимов одговори:

— Овие денови ќе ве информирам за тоа.

По инцидентот што го имаше Хаџи Кимов со вочачот на нашата организација, д-р Асен Кантарчиев во Софија, ние почнавме овој човек да го избегнуваме, но тој секогаш еднаш месечно доаѓаше на штабните состаноци и само молчеше.

Каква, пак, организација беше Ратничеството за напредок на б'лгарштината ќе видиме подоцна. Сега да завршиме со тоа што човек беше Васил Хаџи Кимов:

Како што е ред, како ратник — раководител, тој во 1942 година пред членовите на оваа крајно десно ориентирана политичка организација одржал предавање на тема „Националсоцијализмот во Германија“. Предавањето го завршил со овој поетски изблик: „Тоа цвеќе што успева во Германија би било добро да се пренесе овде во Бугарија, зашто има услови тоа и овде убаво да цвета!“

Толку за поттикнувачот на идејата низ Македонија да се формираат акциони бугарски комитети, преку кои побрзо ќе се реализира „големиот животен сон на македонските Бугари — обединувањето со мајката Отечество“.

ЕДНА ГНИЛА ТУРЦИЈА И ЕДНА МОКНА БУГАРИЈА

Што се однесува пак до неговиот соработник и истомислител, Стефан Стефанов, најдобро е да се пренесе дел од обвинението што тој не се ни обиде да го негира, туку, напротив, го збогати со нови исказувања:

„Стефан Стефанов се обвинува

а. Што уште во Софија влегува во врска со Симеон Бурев, познат гестаповец кој му дава нему и на обвинетиот Васил Хаџи Кимов одобрување да дојдат во Македонија и тие на 12 април 1941 година доаѓаат во Скопје со германски автомобил и со германски офицери со цел да овозможат што побрза соработка со германските окупаторски власти. За истата таа цел Стефанов формира во Скопје комитет на чие чело станува со задача да ја закрепне германската окупаторска власт во Македонија до доаѓањето на бугарската окупаторска власт;

б. Што веднаш по доаѓањето во Скопје го издава весникот „Македонија“ преку кого ја развива идејата дека Македонија е ослободена и дека Македонците се Бугари;

в. Што веднаш по капитулацијата на Бугарија влегува во Месниот комитет формиран и раководен од германскиот конзул Диригел и проф. Штајмфел во Скопје и по барање на генерал Шоерлен станува во комитетот началник на милицијата на која должност му помагаше на германскиот мајор Хаил. Како началник на милицијата врши мобилизирање и организирање на милицијата;

г. Што преку весникот „Македонија“ кон крајот на 1944 година ја развива тезата дека „влегувањето на Македонија во една Југославија ќе биде едно крајно несреќно решение на македонското прашање и потврдување на старите политички грешки“, напаѓајќи го притоа Народноослободителното движење, федеративното уредување на Југославија како и братството и единството на југословенските народи;

д. Што во својство на адвокат — бранител на лицата Горѓи Стоев, Глигор Новаков и Иван Паливров пред окупаторскиот воен суд зел за одбраната повеќе од 20.000 лева, зборувајќи притоа: „Ете, не можат ни да се ослободат од обвинението, а сакаат да прават федерална Македонија!“ Исто така тој на лицето Бранко Татабитоски за одбрана пред окупаторскиот суд му зел 46.000 лева, а потоа заедно со судијата од неговите домашни барале уште 50.000 лева и кога таа сума не успеал да ја земе, лицето било осудено на доживотна робија, значи, што за време на окупацијата, користеј-

ќи го окупаторот, вршел земање рамно на грабеж од народот, односно од приврзениците на Народноослободителното движење . . .“

Интересно е, можеби, да се цитира еден дел од протестот до министерот Баграјанов што Стефан Стефанов го испратил на 8 август 1944 година. Во него стои:

„ . . . Една гнила Турција за два месеца излезе на крај со македонското востание, а една моќна Бугарија тоа не може да го стори со нелегалните — тоа е вистинско безобразие!“

Ова како негов однос спрема светлиот Илинден и спрема Народноослободителното движење. Со Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов ќе имаме можност уште еднаш да се сретнеме кон крајот на ова поглавје и уште еднаш ќе можеме да ги откриеме и како луѓе и како „политички работници“, чија цел е „доброто на македонскиот народ“. Да, по капитулацијата на фашистичка Бугарија тие нема да зборуваат за Бугари од Македонија, туку за Македонци, но тоа не само што нема да ја намали нивната вина, туку целото нивно дејствување ќе го претвори во невозможна фарса, чие присуство, за жал, во поновата историја на македонскиот народ е неопходно.

КАКО СЕ СТАНУВА КМЕТ

Оние што дојдоа во Македонија заедно со германските војски немаа којзнае колку време за некои пошироки акции. Всушност, на располагање им стоеја само деновите што ги делеа од доаѓањето на бугарската војска, значи, токму толку колку да им се обратат на оние што ги познаваа и што во минатото се беа потврдиле како ванчомихајловисти, терористи. Токму тие и такви луѓе ја зеда на себе улогата на „претставници“ на македонското население: тие од „негово име“ контактираа со германските офицери и војници, тие одеа во Софија да бараат да се приклучи што побрзо Македонија кон Бугарија (членот на Комитетот, поп Стоилко Давидов, кој уште од 1929 година водеше пропаганда за приклучување на Македонија кон Бугарија, веднаш по капитулацијата на старата Југосла-

вија, како член на БЦАК, стана раководител на сите скопски цркви, отиде во Софија од „името на македонскиот народ“ да моли Бугарите да дојдат во Македонија а храмовите божји во кои служеше богослужба ги користеше за величење на Бугарија и хитлеровска Германија). Токму овие луѓе препорачуваа кој каква служба може да добие во власта што почна да се конституира на окупираната македонска територија.

Блажо Гавазов од Скопје раскажува:

„По капитулацијата овде требаше да дојде бугарската власт. Ние, што се чувствувавме Бугари, ја певме песната „Гордеј се, мајко Бугаријо“, а кога дојдоа Германците некои од нас истакнаа бугарски знамиња на куќите. Кемал Рустен бег, кој беше заменик на претседателот на општината, ни забрани да истакнуваме бугарски знамиња, но ние неколкумина организиравме манифестација на чело со Спиرو Китинчев и Германците ни дозволија. По некое време дојдоа од Софија Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов и други со цел да го организираат народот за дочек на Бугарија. Околу организирањето трчавме сите ние што се чувствувавме Бугари. Така сите собрани отидовме до Кумановска трошарина со бугарски ленти и цвеклиња за да ги пречекаме бугарските војски, кои ги сметавме за ослободители . . .“

Спиру Китинчев е и поопширен и поконкретен во раскажувањето кој и како ги пречека војските на окупаторот:

„Војната меѓу Југославија и Германија ме затече во Скопје. Бев сокриен во една куќа во Чаир. По едно време се чу голема врева, не знаевме што е: некои викаа дека тоа се германски тенкови, но други тврдеа дека тоа се српски тенкови, па затоа, бидејќи ситуацијата не беше јасна, ме префрлија во една друга куќа. Таму останав сè до моментот додека не дојдоа некои пријатели и не ми кажаа дека се тоа германски тенкови. Отидов до плоштадот и заедно со населението ги пресретнав германските војски и заедно со него ја споделив радоста и викав „ура“. По одењето на германските војски српската полиција и жандармерија, што се наоѓаше во Скопје и по селата, беше разоружана.

Меѓутоа, по неколку дена Германците ги наоружаа и полицајците и жандармерите, и тоа не само во Скопје, туку и по селата. Дури и заробените српски полковници и други воени началници беа ослободени од заробеништво и доведени во зградата на бановината од каде дирижираа и даваа наредби. По неколку дена заедно со Панче Крстев, Георги Симеонов и уште два-тројца граѓани отидовме во Општината да видиме што се случува таму. Таму го најдовме претседателот Јовановиќ и Кемал Рустен бег. Кога го видовме тоа, граѓаните што беа со мене го искажаа незадоволството од останувањето на српската власт и дури ми викаа: „Ајде, седни на ова место!“ Јас тоа го откажав велејќи дека не е тоа редот за да се преземе власта во Општината. Оружјето по заповед на Германците го собираа старите српски воени власти и сето тоа создаде големо негодување меѓу граѓаните на Скопје. Решивме да направиме една делегација и да одиме да протестираме пред германскиот воен командант. Делегацијата ја сочинувавме јас, д-р Божидар Христов, д-р Никола Андонов, а мислам дека беа и д-р Димитар Железаров и Благој Панчев. Истовремено, една делегација од околу 12 — 13 души скопјани, во која бев и јас, а исто така и д-р Божидар Христов, д-р Никола Андонов, д-р Димитар Железаров, Благој Панчев, Михо Михајлов, Георги Симеонов, Панче Крстов и др. отидовме повторно кај германскиот командант, зашто општината сè уште се наоѓаше во српски раце, сакајќи притоа власта да се даде на скопјани. Нè прими еден офицер, мислам дека тоа беше аѓутантот на командантот, кој праша кого мислиме да предложиме за кмет. Сите присутни тогаш еднодушно ме предложија мене. Офицерот ни рече дека откако ќе го проучат ова прашање ќе ни соопштат какво решение донеле. Неколку дена потоа бев повикан во командантурата каде командантот преку преведувачот ми соопшти дека ме назначува за претставител на бугарскиот елемент во Скопје во кметството на градот, што го сочинуваат тројца кметови. Освен мене кметови беа: дотогашниот претседател на Општината Јовановиќ и Кемал Рустен бег. Јас откажав да бидам член на вакво раководство. Командантот инсистираше и јас станав кмет

ЛУЃЕ И ПРЕЧЕЦИ

Така Спиро Китинчев ги пречека Германците, а вака Бугарите:

„Извесно време по доаѓањето на германските војски беше соопштено дека ќе дојдат војските на Бугарија. Уште порано се зборуваше дека ќе пристигнат бугарските војски, но точно кога не се знаеше. Самиот час на нивното доаѓање ми беше соопштен многу доцна, речиси, половина час пред нивното пристигање. Веднаш наредив да чука барабанот и кога јас заминав да ги пресретнам бугарските војски при Воената болница, таму веќе се беше собрал народ. Првите делови од војската дојдоа со камион. Беше тоа некаква војска за обезбедување на железничките пруги. Народот посака тие да влезат во Скопје пешки. Јас ги пречекав на плоштадот и ги поздравив. Ми одговори командирот, капетан Стојменов. Потоа војската си замина на определеното место, а народот се разотиде.) Подоцна, можеби една или две години потоа, кога стана разговор за првото среќавање на бугарските војски и кога јас го споменав името на командирот, не можам да се сетам точно од кого, но чув дека тој бил затворен и осуден за грабеж на некаков момински ченз од Скопје.“

За да биде сликата покомплетна, еве го и искажувањето на Мануел Костовски од Кратово, инаку чевлар од Скопје:

„Пред да дојдат Бугарите бевне повикани у општината од Спиро Китинче, кој кажа да треба да се организира дочек на бугарските војски. Бевне викани по еден кај Спира, кој ни даваше на секого задачи како треба да се организира дочекот. На мене ми падна да треба да го организирам целото Дебар Маало. Одев по секоја улица и ги обавештавав за да видат Германците и нивните Бугари, тија думи ми ги рече Спиро. На дочекот бевне излезени доста луѓе. Кога дојдова Бугарите Спиро држеше говор на Офицерскиот дом и на офицерот му даде леб и сол. Кога дојдоа Бугарите ние оплчениците организиравме дружество, кое се викаше „Македонско-одринско опалчение“. Цел на дружеството беше да се даде на бедните оплченци

земја и да се тражи од Германците Македонија која беше окупирана од Италијанците“.

А што луѓе беа Блажо Гавазов и Мануел Костовски — да ги чуеме и нив самите и оние што имаа можност да контактираат со нив:

„Роден сум во Скопје од семејството Гавазови, — вели Блажо Гавазов. — Татко ми бил гаваз на бугарскиот конзул. Кога дојдоа Србите 1918 година бев суден на пет години затвор. Околу 1927 година стапив во врска со мојот земјак Панта Јовановиќ, директор на Трговската академија во Скопје, а овој ме запозна со управникот на полицијата Бошковиќ. Тој ме викна на еден разговор и притоа ми рече дека ќе ми опрости све ако го обавештавам што работат ВМРО-вците. Ја му реков дека ќе го обавештавам за све, само да не ми бара тоа што не било и што не знам. Тогај уговоривме еднаш или два пати неделно да го праќа тој Марка Батричевиќа. Исто така уговоривме да ми праќа позиви за тоа лицата кои би ме виделе да идем у полиција да не посумјаат, ами да се изговарам со позивот. Така и работев: еднаш неделно или на две недели доаѓаше при мене М. Батричевиќ. Тој ме навоѓаше кај Саат џамија, кај Исабегова џамија, вечерно време. Ја му ги кажував лицата од ВМРО, кои биле бугарски комити и во комитетот, све што ми збореле ВМРО-вците и што работеле. Сум кажувал за татко ми, за Спиро Китинчев, Анте Петров, Стефан Петров и други. Исто така сум обавештавал кој ја нејќе Србија, а ја сака Бугарија. За сета таја услуга на српската полиција сум добивал од Бошковиќ награда: ми даваше по 300, 400 или 600 динари — како кога.“

ГИ КОЛЕВ КАКО ДА КОЛЕВ СВИЊИ

Маноил Костовски вака пред иследникот на ОЗНА ја раскажал својата биографија:

„Од 1921 година сум член на ВМРО. Во 1925 година организацијата во Скопје се растури, пошто за тоа време се ојачаја контрачетите и полицијата. Од ВМРО ги познавам следните лица: Пане Шупунчето од Скопје, Димитар Чкатров, Димитар Шалев од Штип, Гүзелов, Фукаров од Кавадарско, Генадиев од Струми-

ца или Ресен. После капитулацијата на Југославија и идејето на Германците се основа Централен бугарски комитет под раководство на Стефан Стефанов како претседател и Трајко Рибаров како заменик . . ."

Што човек, пак беше Маноил Костовски, зборува неговата сосетка Косара Димкова:

„У 1941 година колевме свиња кај Васа поштарката, он, Маноило, ја колеше, у разговорот ми кажа да на ист начин заклал двајца Срби, во торник сабајле, кога и дојдоа Германците, после еден ден. Они биле двајца кога отишле рано сабајле да ги зимат од дома и ги одвеле накај Еврејските гробишта и таму ги заклале и ги закопале во некоја дупка. По тоа се вратиле да им ги силуваат жените!“

А припадникот на Народноослободителното движење, Владимир Павловски од Кратово, го дополнува искажувањето на Косара Димкова:

„Он лично ми причаше да је бил на акција у Кратовско и ми се фалеше како тамо тепал наши другари, кои биле фатени во борбите или пак биле откриени како илегални. Него го знам како еден од најголемите помагачи на бугарската фашистичка полиција и тоа он нарочно беше пуштен по прогресивната младина во Дебар Маало!“

И уште еднаш да го чуеме Маноило Костовски:

„Кога стана убиството на Мане Мачко пред мене помина едно дете црноманесто со леворвер у рука (Кочо Битољану — зн). Тогај го зедев леворверот и истрчав по него и почнав да пукам . . .“

Повеќе од очигледно е дека Стефан Стефанов, Васил Хаџи Кимов и Спирос Китинчев за пречек на бугарските војски собрале навистина „одбор дружина“: кој од кој — сите за никаде!

Она што не го знаеја гротот еуфоризирани предавници е дека пречекот на германските и окупаторските војски имаше две страни: едната што тие се обидуваа да ѝ ја наметнат на јавноста, и онаа, втората, што само по 180 дена со првите пушки во Прилеп и Куманово ќе ја открие вистината за тоа со каква „љубов“ и „срдечност“ Македонците ја пречекуваа и се однесуваа кон окупацијата и кон оние што ја наметнаа со силата на оружјето.

ПРИФАТЕНИ СТАВОВИТЕ НА КПЈ

Еве еден мал извадок од сеќавањата на Лазар Колишевски објавени во „Нова Македонија“ од 4 до 8 јуни 1961 година, за тоа како македонските комунисти ја пречекаа окупацијата, како дисидентската политика на Методи Шаторов Шарло остави видливи траги врз нивната активност:

„Истапувајќи отворено против политиката на КПЈ за вооружено востание, Шарло покажа со каква длабока бездна беше поттикнат од партиските организации, чија расположба и верност на интересите на работничката класа и на нашиот народ не ги познаваше и за чија готовност за борба не водеше сметка . . . Поради сето тоа мислам дека последиците од овој состанок на Покраинскиот комитет беа далекусежни. Шарло не сакаше ставовите на КПЈ да им ги пренесе на партиските организации, но затоа пак, членовите на Партијата, дознавајќи за интервенцијата на ЦК КПЈ и за отпорот према Шарловата политика во раководниот актив, доаѓаа во Скопје и бараа од мене во нивните ќелии да говорам за ставот на КПЈ по прашањето за подготовките за вооруженото востание. На состанокот на ќелијата на трговските службеници во Скопје сите членови ја прифатија политиката на КПЈ. Заседно со Страшо Пинџур и Васил Антевски во Скопје организиравме состанок со интелектуалците, независно од нивната припадност. Состанокот траеше неколку часа и сите присутни целосно ги прифатија ставовите на КПЈ. Тие целосно и фронтално се изјаснија против окупацијата; беа решителни против разните фалшпароли од страна на Бугарите за некакво „ослободување“, а за зачувување на националната индивидуалност на нашиот народ.“

Овде би го споменал мошне значајниот факт што и другарите во Тетово, кое беше под италијанска окупација, откако дознаа за несогласувањата во ЦК со Шарло, веднаш побараа состанок со мене. Ги испратија Славка Фидановска и уште еден другар, кои детално се запознаа со ставовите на ЦК КПЈ. Тие без резерва се определија за линијата на КПЈ за единство на нашата Партија и на нашите народи во борбата про-

тив фашистичките окупатори. Покрај кумановската организација која ги прифати подготовките што ги вршеше КПЈ во другите делови на Југославија за вооружено востание, таков беше случајот и во Прилеп, Велес, Тетово, Кавадарци и во други организации.

На пример, карактеристично е што веднаш по 6 април речиси сите партиски организации одржаа состаноци, на кои ја осудија окупацијата на Македонија и што многу организации, независно од директивите на Покраинскиот комитет, не само што одбија да го предадат оружјето, туку собираа ново. Исто така беа организирани и првите штрајкови.

По состанокот на ПК со Пинџур, Мара Нацева и други, решивме директно да се ангажираме околу спроведувањето на директивите на ЦК КПЈ во партиските организации на Македонија да почнат подготовките за вооружено востание против окупаторот“.

Богџе Кузмановски се сеќава како скопската партиска организација ја пречека окупацијата:

„Само неколку дена по влегувањето на Германците во Скопје, Месниот комитет одржа состанок во куќата на Лилјана Манева. На овој состанок, освен членовите на МК присуствуваа и некои членови на ПК — Перо Тиквар и Блажо Орландиќ. Колку што се сеќавам, на овој состанок се дискутираше за новонастанатата ситуација и натамошната борба на Партиската организација во новонастанатите услови... Се договоривме да се направи обид да се заплени полициската архива за да не се дозволи таа да падне во непријателски раце... Кон крајот на април МК одржа состанок на кој беше пренесена директивата на ПК да се престане со примање нови членови, да се зголеми конспиративноста и будноста во партиските редови, да се води сметка ништо да не се најде кај членовите на Партијата што би ги компромитирало... Овде сакам да подвлечам дека некои организации на КПЈ во Македонија по окупацијата почнаа самоиницијативно со собирање оружје (наспроти ставот и наредбата на Шарло да не се вооружуваат членовите на Партијата — з.н.). Се сеќавам другарот Благој Давков имаше сокриен пушкотмитралез. Поради тоа тој бил критикуван од Шарло“.

ОКУПАТОРОТ ПРЕЧЕКАН КАКО НЕПРИЈАТЕЛ

Мара Минанева потсетува на пречекот на Бугарите во Струмица:

„Во Струмица тогаш имаше малку интелектуалци. Некои од нив, особено оние од постарите генерации, беа под влијание на врховистичката ВМРО организација и Ванчо Михајлов. Идеолог и водач на тие интелектуалци во тоа време беше Димитар Гүзелов, кој подоцна за време на окупацијата стана главен експонент и спроводник на политиката на бугарските окупатори.

Во таквата ситуација доаѓа до окупација на Југославија, па и на Македонија. Иако малубројна, партиската организација на Струмица подготвено ја пречека окупацијата. Веќе на 8 април беше одржан состанок на Градското партиско довереништво, на кој беше разгледана настанатата ситуација во градот и донесени одлуки што се сведуваа главно на тоа дека треба:

1. Да се разбијат илузиите кај масите дека Бугарите се ослободители, и да се докаже дека тие доаѓаат како фашисти, окупатори и експлоататори на македонскиот народ;
2. Да се поведе борба против сите шпекуланти, предавници и разни србофилски елементи кои веднаш по доаѓањето на Германците почнаа да пактираат со нив, а кои веројатно и по доаѓањето на Бугарите ќе работат за спречување на напредните идеи, ќе ја користат ваквата ситуација за свое збогатување и експлоатација на работните маси;
3. Да се спречи свечениот пречек на окупаторските војски, што го подготвуваа разни пробугарски и фашистички елементи во градот.

На 16 април штом се прошири веста за пристигањето на бугарската војска, во Клубот на есперантистите се собраа голем број граѓани, младинци и работници.) Сите формираа поворка која тргна низ улиците носејќи ја мапата на Македонија и пароли. Младинците по патот пееја револуционерни песни. Кога поворката дојде до центарот на градот, разбеснетите фашистички елементи се обидоа да ја растурат, но тоа не им успеа. Дојде и до физичко пресметување, но не и до

растурање на манифестацијата. Профашистичките и пробугарските елементи беа принудени да ја пречекаат бугарската војска надвор од градот, и тоа само петшест од нив. А кога бугарската војска влезе во градот, народот ја пречека со револуционерни песни и со паролата „Македонија на Македонците“. Со тоа на окупаторот му беше јасно ставено на знаење дека овој град го пречекува како непријател“.

ЗАДАЧИ ПРЕД ПАРТИСКОТО ЧЛЕНСТВО

Пренесуваме само дел од сеќавањето на Славка Фидановска за тоа како тетовските комунисти ги пречекаа окупаторските војници:

„... Нокта меѓу 7 и 8 април градот остана без заштита. Поголемиот дел од населението знаеше дека во градот владее безвластие. Токму затоа луѓето од соседните куќи се собираа на едно место, заедно да ја минат нокта. Следниот ден, на 8 април околу 10 часот, Германците влегоа во Тетово. Чаршијата беше затворена, а улиците пусти. Германците веднаш почнаа да ги ограбуваат дуќаните, кршејќи ги притоа вратите и прозорците. Во градот беше веднаш воспоставена воена власт. Беше заведен и полициски час, а по улиците постојано патролираа германски патроли.

Тие денови тетовскиот партиски комитет, заради ориентација на членството, одлучи да свика партиско советување на сите членови на КПЈ, партиски кандидати и поголем дел од скоевците. Одлучувајќи да го свика советувањето, партиската организација ја имаше предвид линијата на КПЈ за одбрана на земјата, која дојде до израз на Петтата земска конференција одржана во ноември 1940 година во Загреб и демонстрациите од 27 март таа година. Исто така ја имаше предвид и одлуката на ЦК КПЈ која зборуваше за тоа сите комунисти во деновите на мобилизацијата да се најдат во редовите на воените единици и да бидат главни носители на одбраната на земјата. На таа одлука, на крајот, влијаеа и некои вести на странски радио-станции од кои можеше да се заклучи дека некои единици на југословенската војска сè уште даваат отпор и се борат против германските трупи во некои делови од земјата.

Советувањето беше закажано за 10 април во 10 часот претпладне, а се одржа во волновлачарницата на Гоце Стојчевски (загина 1944 година, а по ослободувањето е прогласен за народен херој). Околу 2 часот почнаа да доаѓаат повиканите другари. Беа присутни околу 30 до 35 луѓе. Во волновлачарницата можеше да се влезе од два влезе од соседните улици — низ куќата во којашто живееше Стојчевски и низ мелницата, којашто беше поврзана со волновлачарницата. Просторијата во која беа собрани комунистите од улицата ја делеа обични дрвени кепенци, па затоа требаше да се биде мошне внимателен, зашто секој час се слушаа чекорите на германските патроли.

Пред партиското членство беа поставени следните задачи: собирање воен материјал, агитација во масите за криење на оружјето и воениот материјал, сокривање на полициските и судските архиви кои можат да му послужат на непријателот за прогон на комунистите и другите патриоти, како и собирање помош за избеганите заробеници. И покрај тоа што на партиската организација не ѝ беше сосема јасно како и со кои средства ќе ја продолжи борбата, таа донесе одлука борбата да продолжи, што во тие решавачки денови беше од големо значење. Тетовските комунисти ја извршија задачата што ја постави пред нив партиската организација“.

Го пренесуваме и сеќавањето на Ристо Џунов за активноста на партиската организација токму тие априлски денови во Кавадарци:

„Партискиот комитет самоиницијативно даде директива да се собира оружјето и да се сокрие. Тоа го прифатија не само партиската и младинската организација, туку и некои граѓани. Дури подоцна, кон средината или кон крајот на месец мај, дојде директивата на Покраинскиот комитет со која се забранувае собирање оружје, со закана дека секој член на КП кој собира оружје ќе биде земен на одговорност (познатиот став на Шарло — з.н.). Партискиот комитет во Кавадарци решително се спротивстави на тоа да им го предаде оружјето на Бугарите. Она што беше собрано беше добро сокриено. Комитетот даде упатство да се засили конспирацијата во редовите на Партијата. Во тоа време во Кавадарци немаше никаква

бугарска власт. Окупаторските бугарски единици дојдоа дури еден месец подоцна. Во градот постоеше само еден одбор од граѓани за одржување ред што го формираа чаршииски пробугарски елементи. Комунистите политички активно го бојкотираа овој одбор, кој му подготвуваше добредојде на бугарскиот окупатор“.

РЕЗЕРВИРАНост НА НАСЕЛЕНИЕТО КОН НЕПРИЈАТЕЛОТ

Како, пак беа пречекани бугарските војски во Куманово и селата најдобро може да се види од архивските материјали на штотуку конституираната бугарска окупаторска власт:

До господин Околискиот управител — Куманово (доверливо)

Населението ја пречека власта речиси рамнодушно, без да пројави некое посебно задоволство...

10 јули, 1941

Симеон Агов
кмет на Клечевското селско
општинско управление

До г. Кумановски околиски управител
(доверливо)

Политичкото и општественото настроение во градот може да се соопшти во следново: една резервисаност од страна на поголем дел од граѓаните при секоја општествена или политичка акција преземена од власта. Второ, извесни средини се стремат кон преминување на сите служби во рацете на тукашни лица и за постигањето на таа цел не се избираат средства во запоставувањето на службениците дојдени од старите предели на царството...

... Штетни за државата пропаганди има и тие се од комунистички карактер и пропаганда вршена од страна на српски агенти. Првата се води од работниците левичари и од некои делови на интелгенцијата, а втората од агенти на Србија.

56

Причините за создавање комунистичка пропаганда и нејзините корени се кријат во безгрижноста што Југославија ја пројавувала кон работнички средини, лишавајќи ги од секакви закони.

24 јули, 1941 год.

За Кумановското градско општинско
управление
кмет: (потпис нечиток)

До г. Околиски управител — Куманово
(доверливо)

Се забележува незадоволство меѓу населението од наредбата за принудно продавање на волната и оставање на човек по едно руно, незадоволство од високите цени на пченката, незадоволство од недостигот на сапун, сол и тутун...

7. август, 1941 год.

За Градишческото селско општинско
управление
кмет: (потпис нечиток)

П. С.: „Овде нема комунистичка пропаганда, но се чини комунистите од околискиот центар (т. е. од Куманово — з.н.) го користат контактот со населението во пазарните денови за да го убедат дека Советскиот Сојуз има добра перспектива. На ист начин приврзаниците на Југославија зборуваат и шират гласови дека Југославија пак ќе се обнови.“

НИ АИР ОД ГОЛЕМОСРБИТЕ, НИ БЕРИКЕТ ОД БУГАРИТЕ!

Точно е тоа дека бугарските акциони комитети низ окупираниот дел на Вардарска Македонија извршија одредена улога во организирањето пречеци на бугарските војски во Скопје, Битола, Охрид, но точно е и тоа дека, речиси, сите членови на овие комитети или да бидеме попрецизни: добар дел од членовите на овие комитети се ставија во служба на окупаторот, како, на пример, Илија Коцаре, адвокат од Охрид,

57

кој со леб и сол ги пречека војските на окупаторот во градот на Самоил. Истиот оној Коцаре, кој подоцна како охридски кмет, во еден говор близу селото Велмеј, рече:

— Браќа Бугари, немојте да одите по умот на овие измамници — партизаните! Тие не ви носат слобода, туку пропаст. За вас единствен спас е да ве земе под свое мајка Бугарија и Германија, која ќе ве вооружи во борба против партизаните и балистите. Пере Пирузе, кој беше од нас осуден, ве води во пропаст и тој ви ја мами младината. За него, а и за другите, единствен спас е да го земат знамето на Бугарија и со него да дојдат во Охрид.

Истиот оној Коцаре, кој патуваше од село до село и како кмет на „бугарски Охрид“ ги деморализираше селаните:

— Ако ги храните волците (т.е. партизаните — з.н.) ќе ве палат Германците! Научете еднаш за секогаш дека не треба леб да им давате и да ги помагате тие кучиња (т.е. пак партизаните — з.н.)!

А кога Народноослободителното движење зеде толку широки размери што не можеше со ништо да се сопне, на Илија Коцаре не му остануваше ништо друго, туку само да се чуѓи:

— Ама, не ми е јасно, бре луѓе, како може да се ослободува веќе еднаш ослободената Македонија!

Извештајот пак, за пречекот на Бугарите во Прилеп што весничето на Стефан Стефанов го донесе во својот втор број, страна трета, го донесуваме само за да се види апсурдноста на големобугарската пропаганда што ја развиваа Васил Хаџи Кимов и Стефан Стефанов. Во извештајот под наслов „Пречек во Прилеп на првите бугарски железнички единици“, меѓу другото стои:

„По улиците се движат безброј камиони, тенкови — брмчат машините. Преполни од војска тие минуваат брзо низ градот и одат надолу — кон Битола. По сите улици стојат прилепчани, зарадувани, вчудоневидени од сето ова, зашто не можат да поверуваат на сопствените очи: нели ова не е само сон?“

Попладнето околу 4 часот наеднаш зачука свечено камбаната: знак дека гостите доаѓаат. Како да го очекуваа само тоа в миг по сите улици потече една голема река од луѓе — илјадници луѓе трчаат кон же-

лезничката станица. Половината уште не беа ни стигнати до неа, кога возот пристигна и громогласно „ура“ од илјада грла го одбележа доаѓањето на бугарските железничари. Моментот е сублимен: некои плачат од радост, други се фрлаат во вагоните и ги бакнуваат и прегрнуваат војниците. Цвеќиња фрчат од секаде. Во тој момент стариот бугарски гимназиски учител г. Милан Небреклиев се искачува и со кратка огнена реч ги поздравува гостите. Возбудени од неочекуваната средба, опсипани од огнени чувства на братска љубов, некои од војниците одговараат на поздравите и бидејќи времето изминува, возот тргнува полека, оставајќи 10 до 15 души бугарски војници да ги заземат местата на железничката станица“.

Настаните од 11 октомври таа година ќе ги разнесат во парчиња ваквите и на нив слични лаги и измислици, чија единствена цел беше македонското население да се доведе во заблуда што потоа ќе се користи за разноразни цели. Зашто вистината беше поинаква:

„Партиската организација во Прилеп подготвено ги пречека априлските денови на 1941 година, се потсетува на тие денови Вера Ацева. Таа во првите месеци на оваа година, збогатувајќи ја својата активност, прими уште шест нови членови, така што на 6 април 1941 година партиската организација во Прилеп имаше околу 45 членови, се сеќава Ацева. Во тоа време имаше повеќе од стотина скоевци опфатени во скоевски групи, а неколку стотина симпатизери беа организирани во преку 100 воспитни и други групи... На 6 април 1941 година, веднаш штом слушнавме за нападот на Германија на Југославија, Месниот комитет закажа состанок за 7 април во 18 часот. Состанокот траеше до 6 часот изутрината. На тој состанок дневниот ред беше следен: прво, дискусијата за односот кон окупаторската фашистичка власт и за тоа како треба да дејствува партиската организација меѓу масите во новите услови, со оглед на постоењето на илјадници кај одредени категории граѓани во однос на бугарската окупаторска власт; и второ, формирање комисији и тоа: комисија за собирање оружје и комисија за прифаќање на југословенските војници и нивно пресоблекување во цивилна облека за да не паднат во заробеништво.“

По првата точка заземен е јасен став дека тоа е фашистичка окупаторска власт и дека комунистите треба активно да дејствуваат меѓу масите на создавање отпор и борба против окупаторот. Но со оглед на илузните кај извесни структури граѓани спрема бугарскиот окупатор, стана збор за тоа дека треба постепено да се разобличува „ослободителната мисија на Бугарите“, за да се разбијат тие илузии. Се заклучи дека треба да се постапува горе-долу во оваа смисла: „Ни аир од големосрбите, ни берикет од Бугарите!“ Во врска со другата точка беа формирани две комисии: за собирање оружје и за прифаќање на југословенските војници. Овие комисии веќе утредента почнаа да работат . . .

Штотуку излеговме од состанокот дознавме дека големосрпската власт, војска и полиција се повлекле. Значи — беше безвластие. Прво што направивме беше да ги ослободиме затворениците. Во прилепскиот затвор тогаш, покрај некои членови на Партијата од Прилеп и Ропотово, беа и Ристо Бајалски од Гевгелија, Коце Металецот, член на Покраинскиот комитет, Диме Мирчев од Велес и некои други. Ги повикавме роднините и родителите на уапсените другари. И други граѓани се собраа тука и извршивме силен притисок на чуварот на затворот. Тој не можеше да ја разбере ситуацијата. Меѓутоа, по притисокот и заканите виде дека нема никаква заштита и ја отклучи затворската врата. Затворениците од другите градови првин ги распоредивме по куќите на нашите другари, а потоа, по два-три дена, им помогнавме да отпатуваат, зашто тоа главно беа партиски функционери . . .“

ПОЛИЦИЈАТА КЕ ДЕЈСТВУВА БЕЗ ПРЕДУПРЕДУВАЊЕ

Во меѓувреме, првите претставници на бугарската окупаторска власт ги заземаа клучните позиции во штотуку формираните институции на власта. И во вториот број на „Македонија“ (а каде на друго место) тие денови именуваниот директор на Скопската област, Антон Козаров, ги објави своите први наредби:

„Воспоставувајќи ја власта на бугарската држава на ослободената територија на Скопската област, објавувам дека денеска, 26 април 1941 година, организациите на бугарската државна власт ги започнуваат своите нормални функции и затоа:

1. Сите граѓани се должни безусловно да се потчинуваат на властите. Нарушителите ќе бидат казнети најстрого.

2. Го поканувам населението од Скопската област да го сочува апсолутното спокојство и ред, како и да не се подава на никакви панични гласови . . .

(Наредба број 2, од 26 април 1941 година)

1. Секој граѓанин е должен да се потчинува и да ги исполнува наредбите и распоредувањата на полицијата, чија задача е исклучително само да го зачувува редот, безбедноста на граѓаните и државата.

2. Сите издадени наредби од германските полициски власти, односно отворањето и затворањето на установите, како и часот определен за движење на граѓаните, остануваат на сила. Последнава наредба ќе биде исполнувана со многу голема строгост.

3. Спроти некои граѓани, кои со цел да внесат смут меѓу граѓанството, што ќе се обидат да пукаат на лицата на должноста, ќе се дејствува со оружје, без предупредување.

4. Најстрого забранувам собирање во групи.

5. За исполнување на овие наредби најстрого ги обврзувам полициските органи во Областа, кои ќе дејствуваат со оружје на секое непочитување.

(Од наредбата број 1, од 26 април 1941 година)

Без некои посебни коментари очигледно е: Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов, всушност, пропагирале воспоставување окупаторско-полициска власт во овие делови од Вардарска Македонија, за кои тие и нивните грст истомисленици тврдеа дека се „ослободени“. Зашто смешно е да се помисли дека слободата каде и да е, доаѓа со вакви наредби и закани!

Наспроти гласните величења на голема Бугарија и Рајхот, наспроти најцрната големобугарска пропаганда меѓу македонското население, активноста на бугарските комитети со одлука на Министерството за внатрешни работи од 13 јули 1941 година е забранета. Всушност, бугарските окупаторски војски и бугарската полиција и власт се сместија во овој дел од Македонија и комитетите ја одиграа својата улога.

НАЧАЛНИК НА МИЛИЦИЈАТА — СТЕФАН СТЕФАНОВ!

Но не и луѓето, односно, еден мал дел од луѓето во нив. Повторно есента 1944 година (вторник, 19 септември), на голема чудење на граѓаните од Скопје, се појави гласилото на Стефан Стефанов „Македонија“. И пак како број еден и година прва. Сепак, измените во него се повеќе од очигледни: нема веќе „македонски Бугари“, нема повеќе „моќниот водач Хитлер“, нема „Отечество Блгарија“, нема „скапата слобода“, го нема бугарскиот јазик, туку текстовите се напишани на релативно чист македонски јазик без ер голем и без ер мал. Меѓутоа, значи ли тоа дека се изменил и сопственикот и директорот на „Македонија“, Стефан Стефанов?

Состојбата во Скопје и Македонија по капитулацијата на фашистичка Бугарија е повеќе од јасна: сè она што било соработник, директен или индиректен, на окупаторите, сака да ги прикрие своите траги пред незапирливото напредување на силите на НОВ и ПОЈ; шпекуланти и шикаргии ја користат ситуацијата и почнуваат незамислив лов во матно, а Германците имаат една единствена цел: да ги извлечат што побрзо и што побезболно своите единици од Грција и да ги префрлат кон Австрија и Германија, и со нив, евентуално, да го спречат напредувањето на сојузничките сили кон Берлин.

Оттука и нивната грижа во Скопје да се заведе каков-таков ред и оттука иницијативата на германскиот воен командант за Македонија, генерал — лајтнантот Шајерлен во Скопје да се формира милиција, чија задача е да се „зачува редот, мирот и безбедноста во

Скопје“. За началник на милицијата е поставен (а кој друг?) скопскиот адвокат, Стефан Стефанов! Истовремено во Скопје е формиран и Местен комитет, во кој, се разбира, влегуваат, покрај другите, и Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов! Целта на Комитетот е да обезбеди „исхрана на народот и уредување на сите прашања: економски, административни и финансиски во Скопје и околицата“. Се чини дека судбина на Стефан Стефанов и Васил Хаџи Кимов е да членуваат постојано во некои комитети, што се формираат и дејствуваат во времињата на безвластие, но комитети што се знае кој и зошто ги иницира.

И ПО АСНОМ ПАРОЛИ ЗА „АВТОНОМНА“ МАКЕДОНИЈА

Интересно, Васил Хаџи Кимов не само што не е уредник на весникот „Македонија“, туку тој и не соработува во него — премногу е компромитиран и со своето пишување и со својата, пред сè, прогерманска активност. Но затоа пак сега во „Македонија“ се огласува неговиот истомисленик (ако двајцата, воопшто, имаат некое свое мислење), Стефан Стефанов:

„Водачите и работниците на Внатрешната револуционерна организација дадоа реални докази за својата искреност и отвореност: влезоја во крвава борба со агентите на великобугарската, великосрпската, великогрчката и албанската политика и дадоја многу и силни жртви.

За пропадвенењето на тој политички идеал за Македонија криви са не апостолите и борците на македонската револуција, а исклучително балканските укумати и нифната гробачка политика за есап на Македонија.

Тие балкански укумати не сакаја да видат историческиот факт оти Македонија живеела пет века во границите на Турската империја, така надживела и нифното ослободување, беше една закраглена географска целост и отделино економическо опшчжитие, што и даваја сите изгледи за еднострано политичко решение на македонскиот вопрос, елбете, ако се беше примила и исполнила формулата на патриарсите на маке-

донската револуција — автономијата или одделна независна политичка целост, член на проектираната Балканска федерација.

Влегувањето на Македонија во една југословенска федерација ќе биде едно крајно несполучливо решение на македонскиот вопрос: повторување на старите политички грешки отфрлени од живиот живот.

Под овој политички бајрак — слободна и независна Македонија во нејзината географска целост, член на една балканска федерација — треба да се наредиме слободно, свесно, чесно, и гордо и со вера и да се бориме против секое друго решавање на македонскиот вопрос.

Во това дело, верувам, македонската интелегенција ќе најде поткрепа во сите велики сили, ќе најде разбирање и помоќ и во другата балканска интелегенција . . .“

Го напишал и го потпишал сето ова во вториот број на новопокренатиот весник „Македонија“ од 28 септември 1944 година, Стефан Стефанов. Колку мал текст, а колку интриги и заблуди!

Пропагирањето на една ваква идеја за автономна Македонија, десетина месеци по Второто заседание на АВНОЈ и неполни два месеца по историските одлуки на АСНОМ, што ќе рече, по конституирањето на македонската држава во рамките на братската југословенска заедница, значи директен, поткопувачки и предизвикувачки атак на придобивките на македонската, и не само на македонската, ослободителна војна и револуција.

ЦЕЛ: СОЗДАВАЊЕ ЗАБУНА

Целта е јасна: да се создаде забуна, да се интригира меѓу луѓето со оветвените фрази „автономија“ и „интелигенција“, наспроти една објективна историска вистина дека државата на Македонците, макар и не во нејзините геополитички граници, сепак, веќе постои и дека таа е израз на желбите и стремежите на целиот народ од Вардарска Македонија, изразен преку неговите претставници на заседанието во манастирот Прохор Пчински. Пофигуративно речено: групата агенти,

отпадници, политички авантуристи, се обидуваа, за последен пат, со ситни интриги да го свртат неминовниот тек на настаните. Напразно.

И не само тоа: Стефан Стефанов оди понатаму: во број два од својот повторно покренат весник, тој на уводно место го поместува коментарот „Единствено решение“ во кој, буквално, стои ова:

„Самата Македонија од своја страна никога не е пропуштала да им ги одрече на своите соседи правото да је третираат како нечиа земја и да ја „слободујат“ и достатчно е нагласуела оти неизиниот народ представљава една одвоена народна единица со свои собствен самобитен живот и менталитет и свои одвоени интереси. Целото изминато па целото наше време изобилува со докази за това:

1. Богомилското движение никнато у Централна Македонија, е безспорен протест и против империалистичните домогванија на првото бугарско царство.

2. Обстојателството што првото бугарско царство се е распаднало така што една од новите држави станала македонска држава на Цар Самуила и продолжила самостојателен живот, пак е доказ оти Македонија и неизиниот народ представљава една опшност со различни интереси от интересите на бугарското царство.

3. Крвавите и тешки борби на Цар Самонлова Македонија против Византија и десете хилјади ослепени Македонци, се такво доказателство спрема Грците, а распаѓањето на србската Цар Душанова држава, пак така што една од новите држави што се восродила е токмо македонската држава на крал Вукашина и си на му Крала Марка, е такво доказателство спрема Србите.

Ами црковните борби против Грците по време на турското ропство и, после, против андарите; или борбите против Србите и нимните чети до 1912 до 1941 година — или борбите на старата ВМРО против врховистите — навекe и нарочно они особено тешки и особено мачителни и крвави борби на современа Македонија против бугарската власт од 1941 до 1944 година, во кои борби Бугарија као да сакаше да ги надмине и наицрните денови на изванредно тешките 23 срб-

ски години и по тој начин да си надокнади загубеното, — сите тија борби од првоначалниот соседен живот на Срби, Блгари и Грци на Балканскиот полуостров до нај — ново време не се ли беспорни и убедителни доказителства оти у Македонија секога е имало една натрешна самостојна и самобитна жива народна сила, која, натре обединителна, против сички надворни империјалистични ламтежи и реагирала по еден и еднаков начин безразлично дали ламтежот иде од Срби, од Блгари или од Грци“.

КАЗНИ

И, ете, токму тој Стефан Стефанов треба од името на германската воена командантура, преку милицијата да го „одржува редот“ во Скопје. Се разбира, дојде до она до што мораше да дојде: во договорот со доспската партиска организација Стефанов вети дека нема да ги прогонува со својата милиција комунистите во Скопје, илегалците и нивните соработници. Меѓутоа, наспроти таквите договори не можеше да измине ниту еден ден, а новоформираната милиција да не уапси или пак да не почне да прогонува припадници на Народноослободителното движење.

Настаните брзо се развиваа: не помина ни месец и пол, а единиците на НОВ го ослободија и Скопје. Дефинитивно се распадна политиката на додворување и лакејство. Стефанов и Хаџи Кимов се најдоа во рачете на органите на безбедноста. Судот ги изрече пресудите како што следува: Васил Хаџи Кимов беше осуден на смрт со стрелање, а Стефан Стефанов на 16 години принудна работа. За љубопитните: на Хаџи Кимов Врховниот воен суд му ја намали казната на 20 години строг затвор. По одлежаните десетина години, тој беше пуштен на слобода. Сега живее како југословенски пензионер во Софија.

СЕКОГАШ
НАЈПРВИН
ПОЛИЦИЈАТА

„Нова Македонија“ од 21 ноември 1948 година, со насловот „Бугарските фашистички окупатори извршија во Македонија најстрашни злосторства што ги памети историјата на нашиот народ“, преку цели пет колони од третата страница го најави почетокот на судењето на Асен Богданов, бивш обласен полициски началник во Скопје. Седнувањето на овој полицаец на обвинителната клупа задоцни, зашто во почетокот на септември 1944 година Богданов беше префрлен на должноста директор на полицијата во Софија, што значи, го напушти Скопје, па по завршувањето на војната мораше да биде баран од бугарските власти како воен злосторник. А тие долго време го одлагаа предавањето на Богданов, зашто тој, заедно со генерал Маринов, министер на војската (истиот оној Маринов што беше командант на Петнаесеттата дивизија со седиште во Битола), одиграа значајна улога во деветосептемврискиот преврат во Софија, по што Богданов пак остана директор на софиската полиција, но сега во Отечествено-фронтовска Бугарија! По непрестајните интервенции бугарските власти го предадоа Асен Богданов само еден месец пред да биде објавена фамозната Резолуција на Информбирото — таму некаде во мај 1948 година. Заедно со Богданов на обвинителната клупа застапаа уште неколку негови, директни или индиректни, соработници.

Еве го почетокот од извештајот во „Нова Македонија“:

„Под претседателство на Панта Марина и поротниците Ремзи Исмаил и Митко Илиев, вчера пред Окружниот суд во Скопје почна процесот против Асен Богданов, бивш обласен полициски началник во Скопје, Трајко Чундев, бивш обласен инспектор на тру-

дот во Битола и Скопје, Толе Спасов, бивш директор на Македонската банка во Скопје, Димитар Панов бивш околински управител и помошник на обласниот директор, Никола Ветеров, бивш околински управител, Стоилко Давидов, свештеник, Кирил Грунчев, бивш општински кмет, Трајко Јовчевски, бивш полицаец, Илија Сливанов, бивш кметски намесник и Темелко Стојановски, бивш општински шумар.

Обвинението го застапува јавниот обвинител на НР Македонија Лазо Мојсов со помошниците Димо Кантарчиев и Доне Илиевски.

Откако од обвинетите беа земено генерални доби збор јавниот обвинител Лазо Мојсов, кој во неколку часовниот говор ги изнесе тешките злосторства извршени од овие спроводници на великобугарската фашистичка политика во Македонија.

За време на фашистичката окупација на нашата земја, се вели во обвинителниот акт, нашиот народ беше подложен на најжесток терор од страна на окупаторот. Великобугарската реакционерна буржоазија, стапувајќи во војната на страната на Хитлер, се стремеше заграбувачката војна и окупацијата на Македонија да ја исползува за исполнување на своите одамнешни стремежи — приграбување и присоединување на Македонија, создавање на голема Бугарија. Во исполнувањето на таа своја цел, таа прибегна кон најстрашни злосторства што ги памети историјата на нашиот народ, раширувајќи го до чудовишни размери великобугарскиот шовинизам. Бугарските фашистички окупатори му објавија крвава војна на македонскиот народ. Тие почнаа да спроведуваат преку својата власт и установите што им стоеја на располагање, жестока денационализаторска политика. Тие сакаа да го истребат македонскиот народ, тие го забранија македонскиот јазик и македонското име, стремејќи се да уништат сè што е македонско“.

ДОЛГ СПИСОК ЗЛОСТОРСТВА

Долго е обвинението против Богданов, зашто беше јасно дека обвинувајќи го еден од двајцата обласни полициски началници во окупирана од Бугарите

Македонија (другата област беше Битолската), јавниот обвинител, всушност обвини цел еден општествено-политички систем, што исцело се потпираше на полицијата, кога стануваше збор за реализирањето на политиката што сакаше да ја наметне во „новоослободените“ земји. Особено кога стануваше збор за денационализацијата на нивното население и, пред сè за наметнувањето на идејата дека се „ослободени“.

„Како помошник на обласниот директор и обласен полициски началник во Скопје од јануари 1943 до крајот на август 1944 година се вели во извештајот на „Нова Македонија“, Асен Богданов, потполковник на фашистичката полиција, е еден од највисоките функционери на бугарските фашистички власти во Македонија, а со тоа и еден од најголемите воени злосторници. Тој е одговорен за многубројните сверства извршени од страна на окупаторот во Македонија. Асен Богданов доаѓа во Македонија по во крв задушното народно востание во Драма и Серес, како полициски крволок, како „цврста рака“ и тука да ја организира и да раководи со борбата на окупаторските власти против македонскиот народ и неговите партизански одреди.

Како обласен полициски началник во Скопје тој организира мрежа од соработници во цела Македонија и создава специјални вооружени полициски органи и контрачети, се поврзува со злогласното германско Гестапо, координира и раководи со заедничките акции на бугарската фашистичка полиција и бугарската фашистичка војска на генералите Бојдев, Маринов, Поп-Димитров и со специјалните одреди на Гестапо на поручникот Бирман.

СИЛНА И РАЗРАСНАТА ДЕЈНОСТ НА КП

Нема крај на крвавите злосторства на бугарската окупаторска власт во Македонија, пренесува дел од обвинението „Нова Македонија“, на кои како еден од организаторите не се јавува обвинетиот Асен Богданов. Тој во својот годишен извештај до министерот за внатрешни работи за 1943 година на страна 49 вели:

„... Во извештајниот период се задржани и распрашани 1.187 затвореници, уништени 37 партизани и јатаци, живи фатени 67. На службата ѝ беа дадени вкупно 870 задачи, од кои 826 решени“.

Асен Богданов дојде во Скопје во 1943 година.

Еве како одговараше тој на прашањето на јавниот обвинител, Лазо Мојсов, каква беше тогаш состојбата во Македонија:

— Речиси во цела Македонија постоеше нарастано незадоволство, омраза спрема бугарската власт. Тоа незадоволство единствено се поддржуваше од Комунистичката партија, која во својот стремеж да ѝ се спротивстави на окупаторската власт беше излезена со значителни вооружени единици. Очигледно, требаше да се почне доста тешка борба против Народноослободителното движење.

— Значи, продолжуваше со испрашувањето јавниот обвинител, вие овде затековте разраснато Народноослободително движење. Насекаде ли?

— Речиси насекаде.

— Кој ве запозна со ситуацијата во Македонија?

— Ме запозна началникот на државната безбедност и мојот претходник.

— Дали ви кажа нешто карактеристично?

— Карактеристичното се состоеше во тоа што бугарската власт речиси немала никаква поддршка од народните маси, што незадоволството е доста големо против окупацијата и што разраснатата дејност на Комунистичката партија е голема и силна.

Потоа Асен Богданов зборува пред судот за дислокацијата на воените единици во Македонија, истакнувајќи дека во почетокот на окупацијата овде имало само две бугарски дивизии, а подоцна, кога се развило Народноослободителното движење, бројот на бугарските дивизии значително се зголемил.

— Дали можете да ни кажете една цифра за бројноста на сите тие воени единици.

— Општиот број на тие единици во 1944 година беше над 40.000 души.

— Само воени, без полицијата?

— Да, без.

Точно: Народноослободителното движење во 1943 година се разгоре во општонародно движење. Во извештајот на Главниот штаб на Македонија, кога се говори за развојот на борбите во 1943 година, покрај другото, се вели:

„Народноослободителното движење, се истакнува во извештајот на Главниот штаб на Македонија, добива нов курс во работата и се извршува пресвртница. Се разбива опортунистичкото сфаќање дека божем немало услови за оружена народноослободителна борба во Македонија, правилно се проценуваат и избираат териториите за оформување и зацврстување на првите партизански одреди и правилно се избираат силите што ќе ја развијат Народноослободителната борба и целиот народ ќе го кренат на востание“.

Михајло Апостолски, правејќи преглед на воено-политичката ситуација во 1943 година во Македонија, меѓу другото, запиша:

„Во кумановскиот крај партизанските одреди од Куманово, со помош на партизанското и военото раководство за реонот на Црна Трева и Врање, го формираа Скопско-кумановскиот одред, а во август беше формиран и Штабот на V оперативна зона. Штабот на зоната тесно соработуваше со српските и косовските единици во Поморавјето.“

Во реонот на Гевгелија, Тиквеш и Мариово во пролетта 1943 година беа формирани два партизански одреда („Добри Даскалов“ и „Сава Михајлов“), а во август беше формиран Штабот на III оперативна зона.

Најголеми борби се развија во 1943 година во Западна Македонија. Овде, освен создавањето на новите партизански одреди „Гоце Делчев“ и Кичевско македонскиот беа формирани штабови на I оперативна зона во Маврово и на II во Дебарца.

Во централниот дел на Македонија по повлекувањето на партизанските одреди во зимата 1942 — 1943 година дејствуваше само една група партизани, наречена „Димитар Влахов“.

ПОТКРЕПА САМО ОД МАЛ БРОЈ ЛУЃЕ

Дека бугарската окупаторска војска и полиција не се бореле само против Народноослободителната војска туку против целиот македонски народ, овој дијалог меѓу јавниот обвинител и обвинетиот Асен Богданов тоа и најдобро го покажува:

— Зошто обвинетиот Богданов, кога дошол во Македонија, добил впечаток дека бугарската власт не може да се справи со Народноослободителното движење?

— Тој впечаток јас го добив во втората половина на 1943 година, зашто бугарската власт беше сосема бессилна, бидејќи немаше никаква поддршка во народните маси. Македонскиот народ, без еден мал процент, беше лошо настроен и гледаше непријателски на окупаторската бугарска власт. Народот беше тој што ги испрлаше кадрите за Народноослободителното движење. Јасно се гледаше дека тие кадри систематски растат, затоа што ги дава народот, а бугарската власт имаше поткрепа само од мал број луѓе.

— Какви впечатоци носеше обвинетиот Богданов кога дојде во Македонија за националноста на македонскиот народ?

— Пред да дојдам во Македонија јас имав впечаток дека тука навистина има бугарски елемент. Тоа нешто беше всадувано кај нас со години: дека Македонија ѝ припаѓа на Бугарија, дека тој народ е бугарски, дека овде имало бугарско царство. Изненадувањето за мене беше големо. Овде јас констатирав дека бугарски елемент има само во лицето на неколку богати луѓе, што се доближиле до бугарската власт, грст интелектуалци што припаѓаат кон организацијата на нашиот народ. Сите други беа со сознание за својата националност, за своето потекло — дека се Македонци.

— Кој ги организира специјалните служби за бугаризирање на македонскиот народ? — прашува поротникот Ремзи Исмаил.

— Тие се организирани со решение на Министерскиот совет, а беа раководени директно од Министерството за внатрешни работи.

— А што се бараше од лицата испраќани во бугарскиот окупаторски административен и полициски апарат? — прашува пак поротникот Исмаил.

— Од нив се бараше да бидат проникнати со сознанието за бугаризирање на македонскиот народ и за задржување на овој крај, по секоја цена, под Бугарија. И да имаат квалитети на луѓе — борци, против Народноослободителната борба.

— Дали тие ја оправдаа довербата на своите повисоки началници што ги праќаа во Македонија?

— Да.

— Како?

— Со борбата што ја водеа и безусловната примена на мерките на бугарската влада на терор, ликвидација, екзекуција, палеж итн.

— Кој ги убиваше луѓето: војската или полицијата?

— Заедно.

— Како беа убивани: со бесење, колење или пак со стрелање?

— Имаше стрелање, а имаше случаи некои да умираат од претепување, како и од фрлање во Вардар.

Да, стана збор за методите и мерките преку кои бугарската окупаторска власт се обидуваше да му го всади на македонскиот народ убедувањето дека тој е само дел од бугарскиот народ и дека неговото минато и историја се само дел од „големата и славна“ бугарска историја. Најновите истражувања покажаа какви беа тие методи и мерки. Овие автентични искажувања што ќе ги донесеме подолу се само дополнување на обвинението против Богданов, што ќе рече и против целата бугарска окупаторска полиција, под што треба да се подразбере и против бугарската окупаторска власт. Ако некаде некои текстови немаат потреба од коментар, тоа секако се овие искажувања:

СМРТТА НА ЈОРДАН ЧОПЕЛА

По ослободувањето, Панде Масев од Струмица изјави:

„Во текот на 1941 година на двапати бугарската полиција го уапси мојот син Сандо Масев од град Струмица. Секогаш од полицијата син ми беше ма-

ван. Еднаш беше кренат на полноќ и однесен во участокот. Полицискиот подначалник Димитар Петров му наредил на еден стражар да го тепа, но овој не можел и одбил. Тогаш подначалникот Димитар сам почнал да го тепа син ми, велејќи:

— Еве како се мава!

Најдушмански го тепал по телото и нозете, по што поцрнеле и помодреले жилите и нозете на син ми. Кога го ослободија од затворот син ми Сандо не можеше сам да стои исправен. Бев принуден да го носам на лекување во Скопје, каде што детето по 24 часа ми умре од добиените повреди“.

Груповиот началник на битолската полиција, Димитар Миленков, пред истражните органи изјавил:

„Изутрината на 10 април (1942 година — з. н.) околу 7 часот ме извикаа по телефон во хотелот. Се јави началникот на службата Курчиев, кој доста нервозно ми кажа веднаш да заминам за Битола. Заминав со мотор и таму разбрав дека е убиен агентот Стојчев при претресот на една куќа на улица „Рила“ број 5.

Случајот бил ваков:

На 9 април Стојчев со група полицајци отишол во еден стан, каде што, според податоците, се криело едно сомнително лице. При влегувањето во куќата, во еден од соседните дворови се чуле истрели, полицајците потрчале во дворот, а Стојчев останал сам во ходникот. Во моментот кога се нашол под отворот на таванот на него скокнало едно лице и се обидело да го разоружа, но во борбата што се развила, Стојчев успеал да стрела, го ранил лицето во стомакот, но тоа побегнало преку дворот. Еден од штотукү пристигнатите полицајци пукал со шмајзер по него и го убил. Во текот на денот бил утврден идентитетот на лицето: Јордан Чопела од Варош, Прилепско, илгалец од 1941 година.

При испитувањето на задржаните лица Стојчев утврдил дека на улица „Рила“ број 5 има тајна комунистичка печатница, па затоа утредента на 10 април, заедно со агентот Трајко Пандов и група полицајци, тргнал да изврши претрес во посочениот стан.³⁾ Претресот почнал и во долапите на една од собите Стојчев и Пандов нашле: циклостил, шапилограф, машина

за пишување, готови летци за растурање и инструкции, ракописи, восочни листови готови за печатење, бела хартија, мастило и други материјали. Кога сето тоа го собрале и тргнале да излегуваат, Стојчев ја отворил вратата на една мала собичка до скалите и пред него се исправило едно лице, кое стрелало со револвер (Вангел Тодоровски — Мајоро, подоцна прогласен за народен херој — з. н.). Стојчев паднал. Притрчал Пандов и се обидел да стрела од парабелумот, но тој му откажал, па бил принуден да стапи во борба со лицето, кое пукало и го ранило во ногата. Истовремено еден полицаец го убил непознатото лице. Стојчев на пат за болница умрел, а Пандов бил преврзан и испратен на домашно лекување“.

СТИВ НАУМОВ ПУКА ВО НАЧАЛНИКОТ КУРЧИЕВ

Еве еден дел од изјавата на агентот Ангел Наков од село Голинци, Ломско — Бугарија, во која станува збор за убиството на Курчиев:

„Малку подоцна дознав од известувачите дека е убиен началникот на државната безбедност Александар Курчиев. Некоја Вера го извикала Курчиев од дома и го одвела до улицата „Илинден“, каде што Курчиев требало да се сретне со некој илгалец за важни податоци. Кога Курчиев дошол до илгалецот тој стрелал во него, а го ранил на две места и полицаецот од коњичкиот ескадрон што притрчал да му помогне на началникот. Доцна вечерта началникот Миленков ми нареди да донесам кофа вода кај него. Јас го сторив тоа и кога ја донесов кофата, влегов во неговиот кабинет и видов легната една млада жена со разголени нозе, која болно офкаше. Тука беше началникот Миленков и еден поручник по име Ведиев и двајцата со дрва во рацете. Утредента чув дека жената била убиена со мавање од Миленков и Ведиев. Разбрав дека неа ја фатил агентот Коложелев во некоја куќа...“

Забелешка: Изјавата на агентот Наков е само делумно точна. Точно е дека агентот Александар Курчиев бил убиен од илгалецот Стив Наумов. Меѓутоа, не е точно дека Вера служела за некаква врска меѓу

Стив и Курчиев. Познато е дека Вера му била љубовница на Курчиев и дека тие двајцата се враќале непосредно пред полицискиот час од љубовен состанок. На пат Курчиев го сретнал Стив Наумов, кој му се сторил сомнителен и се обидел да го легитимира. Стив ја вовлекол раката во внатрешниот џеб на палтото, но наместо легитимација, извадил револвер и стрелал во началникот на државната безбедност на бугарската полиција. Истовремено притрчал еден полицаец, кој се наоѓал во близина, и Стив пукал и во него и го ранил. Љубовницата на Курчиев, исплашена, почнала да трча по улицата и да вика: „Луѓе, ќе ме убијат!“ Полицијата, за да се оправда пред јавноста, ја обвинила утредента Вера дека таа го намамила Александар Курчиев на средба со илегалецот и по два дена непрекинато тормозење во битолската полиција, ја убиле. Посебен удел во претепувањето на Вера имал и началникот Димитар Миленков.

ПРЕСУДАТА ИЗВРШЕНА ВЕДНАШ

За тоа како овој групов началник се однесувал спрема оние што ги испитувал најдобро зборува дел од сослушувањето на Љубица Јосифовска, шивачка од Битола:

— Дали го познавате лицето Димитар Миленков?

— Лицето Димитар Миленков го познавам од 15 мај 1942 година, кога бев уапсена.

— Имаше ли и други уапсени со вас?

— Со мене беа уапсени уште осум другарки од Битола, и тоа: Цветанка Светиева, Фана Мајкова, Стојанка Никодинова, Даница Костова, Цветанка Спиروва, Марија Петрова, Љубинка Ташкова, Трајанка Божиновска, а во другите соби имаше уште 20 другари за чии имиња не се сеќавам. Нас нè испитуваше груповиот началник Димитар Миленков.

— Бевте ли тормозени и тепани?

— Што се однесува до тормозот — тој беше голем, а и тепањето исто така. Нè тормозеа со разни методи.

— Има ли некоја од вас повредена телесно?

— Имаше другарки повредени од тепање, и тоа: Цена Светиева доби затемнување на дробовите, Фана Мојкова, исто, Љубинка Ташкова, исто, Цена Спиروва го изгуби видот, Трајанка Божинова доби нервна болест, а Јас ослабев на срцето.

— Дали некоја од вас беше осудена?

— Осудени бевме сите од 12 до 15 години. Цвета Светиева доживотно. Од другарите во другата соба тројца беа осудени на смрт, и тоа: Горѓи Наумов, Блажо Рогозинаро и Десано. Пресудата беше извршена веднаш.

На прашањето: дали имаше некои повредени од тепањето, Лена Ташкова, од село Лавци, Битолско, одговорила:

— Повредена од тоа тепање беше Менка Бавтирова, на која од многу тепање ѝ пукнаа половината и крстината и сега има постојани главоболки, а и не може да се исправи — има мака. Уште се лекува, но ништо не ѝ помага.

БОРБАТА НА МУКОС

Јордан Цонев, агент на криминалистичката служба во Битола, не гледајќи друг излез, призна сè:

„Во септември 1942 година (поточно: на 14 септември — з. н.) ни беше наредено на сите агенти да одиме во село Небрегово, Прилепско. Мене ми беа дадени 14 војници од Битола, еден подофицер и двајца полицајци. Во Небрегово ме оставија со двајцата полицајци, а војниците тргнаа за Мукос. На Мукос стана борбата со партизаните (Тоа беше, всушност, борба со Втората чета од одредот „Димитар Влахов“ — з. н.). Борбата траеше долго. Учествуваа војници од прилепскиот гарнизон, војници од Битола, полицајци од Прилеп, коњичкиот ескадрон од Битола, специјално подготвен за борба против партизаните, предводен од инспекторот Цанков, кој дојде дури од Скопје. Војската и полицијата ја водеше Петре од село Реовец, поранешен партизан, кој избегал кај Плетвар, кој и ги предаде. Петар го знаеше местото на партизаните, ја одведе војската и полицијата таму и партизаните беа опколени од сите страни. Борбата траеше од 12

часот до 4 попладнето. И од едната и од другата страна имаше убиени. (Меѓу убиените беа и Борко Левата — Горанов, Блаже Топличанец, Гога Беќировски и Борко Анѓуневски — Киров — з. н.). Од партизаните шест до седум души и неколку фатени. Убиените партизани беа однесени во Прилеп и беа оставени на улица за да се плаши народот, а живите беа однесени во касарната и таму убиени. Не знам колку души беа фатени живи.

Петре Црниот за таа улога беше награден и поставен за служител во командатурата — служба за државна безбедност. Знај дека тепаше многу лица од фатените. Петар беше пратен на курс во Софија за агент“.

КОГА КЕ ГО ПУШТЕА НЕ МОЖЕШЕ ДА СЕДИ

„На 15 октомври 1942 година дојде еден дел од 15. артилериски полк од Прилеп и го блокира селото Дебреште. Истиот ден дојдоа двајца полицајци од дебрешкиот участок и не собраа сосе фамилии и со татко ми стар 80 години и повеќе и не отераа во дебрешкиот участок. Тука не држеа седум дена и не мачеа со истегнување, прашувајќи не кај ви е брат ви, зашто тој беше избеган во партизани. По седум дена не кренаа сосе фамилии во Прилеп. Тука лежевме шест месеци неосудени. Додека лежевме во затворот во Прилеп постојано не тепаа, не истегнуваа, не мачеа, прашувајќи не дали ги знаеме Орлов, Планински и многу други и каде сме им носеле храна. Сега тоа мачење и мачање беше под команда на груповиот началник од Прилеп, Галабов, стар 28 години. Од агентите многу не тепаа и не мачеа Милутин Школаров, стар 20 години и Ангелко од Тополчани, стар 25 години. По шест месеци не осудија уште шест месеци и не кренаа во Битола...“

(Изјава на Димко и Нове Блажевски од село Дебреште, Прилепско).

„Јас, Рушан Рушановски од Дебреште, стар 49 години, тврдам дека кога го донесоа Војчета Дабески од Дебреште, јас бев во затвор во Прилеп и него тука го донесоа. Кога го донесоа тој лежеше во затвор 80

дена и во тие 80 дена постојано го тепаа, толку многу што верувам оти е неспособен за физичка работа за цел живот...“

„...Јас се викам Рушан Асанов Рушановски од село Дебреште и кога го собраа другарот Анакија Велковски од село Дебреште јас не видов, зашто бев во затвор во Прилеп, но во затворот го видов лично со очи. Толку го тепаа што кога ќе го пуштеа не можеше да стои на нозе од котек, а ние го ладевме со студени крпи за да му поминит...“

„...Јас се викам Љубе Велевски од Дебреште и прашан кажувам: кога го дотераа Војчета од Брод во затвор лично видов и знам колку го мачеа и тепаа: го собуваа бос, па го мачеа по табаните, па потоа го држеа во вода. Лично го мачеа агентот Вангел — Ангеле, чие презиме не го знам, агентот Кочо Георгиев од Русе и други, чии имиња не ги знам...“

И ГИ ТРГНАА ЗА СТРЕЛАЊЕ

„Оваа изјава ја давам во врска со стреланите на 29 октомври 1943 година. Убиени се следниве лица: Војо Смилев од Куманово, Бетика Стојчева родум од Словенија, Нане од село Пезово, Саздо од село Пезово, манастирскиот момок роден од Кратово и Севда Василева од Крива Паланка. Во тоа убиство беа соучесници и Петруш Доневски од село Градиште, кмет, Дане Стојчевски, кметски намесник за село Градиште, Трајан Василков, војвода на контрачетата од Градиште. Од овие лица се предадени настраданите и кога дојде полицијата право отиде кај Дане. Тогаш Војо Смилев го тепаа со тојага до изнемоштеност, му течеше крв од целото тело. Војо некако се подигна на нозе и му рече на кметот Петруш:

— Аман, спасувај, зашто ние ве спасивме кога ве фатија партизаните. Сигурно ќе ве стрелаа, а сега ние пред вас умираме!

Петруш рече:

— Тие беа твои, а овие се мои другари!

Тогаш полицискиот старшија нареди Војо веднаш да се стрела, и тоа го сторија.

Петруш му рече на Нане:

— Ти ли си тој што си ја зел мојата крма кога дојдоа партизаните? За тоа сега ќе платиш со глава!

Нане му рече:

— Ја зедов за да не изгори, а сега веднаш ќе ти ја дадам!

Тогаш полицискиот старшија нареди Нане веднаш да се стрела и така го стрелаа.

Кога ја доведоа Севда, Петруш праша:

— Ова ли е таа Севда?

— Да, баш таа е! — одговори Дане.

И веднаш почнаа да ја маваат и ја тргнаа настрана за стрелање и ја стрелаа само затоа што кога дојдоа партизаните во Градиште им ги кажала сите тешкотии на нашиот народ под бугарската фашистичка власт...

Оттаму сите заеднички со полицијата во куќата на Даме Стојчев составиле список за сите лица во селото, кои не ја симпатизираат бугарската власт. Списокот го составиле Петруш и Дане, а им помагала жената на секретарот — бирник, која кажувала кој што правел во Градиште кога дошле партизаните“.

(Од записникот за воените злосторства во Кумановско)

СМРТТА НА СТИВ И МИТЕ

... По претресот на селото седнавме во дворот на училиштето и почнавме да јадеме, а војската се подготвуваше да си оди. Во тоа време чувме престрелка кај шумичката под селото. Кога престрелката заврши отидовме и разбравме дека две цивилни лица биле забележани како излегуваат од шумичката и пак се враќаат во неа. Еден кандидат подофицер ги повикал да излезат од шумата, но тие отвориле оган и го убиле подофицерот. Едно од лицата беше убиено надвор од шумичката во едно мало долче. Лицето беше високо, убаво развиено, русокосо и по сè изгледаше дека тоа само се убило, откако врз себе ја активирало бомбата. Се устрои дека лицето е Стефан Василев Наумов (настанот се случил на 12 септември 1942 година во село Болно, Битолско — з. н.). Другото лице беше убиено на долниот крај од шумичката со куршум во главата. Кај него имаше еден револвер, една бомба подготвена за активирање со отворено капаче. Се утвр-

ди дека тоа е синот на кметскиот намесник во селото, Димитар Богоев (Мите Богоевски — з. н.)“.

Не можејќи да го сокрие злосторството, старшиот стражар Дечо Колев од град Чирпан, Бугарија, призна:

„... Се откри друга конспирација во која беа фатени и донесени кметот на село Негорци, Борис Карпузов, чиновникот во општината и други. Испитувањето на кметот го водев јас. Од тормозот што го применував врз него тој призна сè. По испитувањето им го испратив на воените од 14. граничен участок. Кога ги разгледаа резултатите до кои дојдов при распрашувањето, лицето беше стрелано. Од кметот зедов еден дамски часовник, еден прстен и 15.000 лева, што ги поделивме со началникот Савов и колегите...“

Милутин Скаларов, агент во Прилеп, роден во Брезнишко, Бугарија:

„Земав учество и во тепањата со гума по нозете и телото на селаните од Прилепска околија, чии имиња не ги паметам. Тепаа и агентите Борис Темков, Васил Донеv, Књу Бојанов, Димитар Дончев, Иван Михајлов и Ангел Георгиев. Најмногу маваа Димитар Дончев и Васил Цанев, групов началник. Тие одеа по селата и кога се враќаа се фалеа дека јаделе таму многу убаво. Се фалеле пред селаните дека се многу важни началници во полицијата. Мавањето беше за да признаат каде се јатаците на партизаните. Мавањето го правев на следниов начин: ќе ги натерав да ги соблечат чорапите, ќе им ги врзев рацете и ќе ги мавав со гума по табаните. Потоа им наредував да ги стават нозете во студена вода за да не им потечуваат...“

ЗА ДА СЕ ЗАПЛАШАТ ЛУЃЕТО

Од подолгата изјава на Васил Василев, инспектор во Службата за државна безбедност во Битола го пренесуваме овој дел:

„Еве вака се случи убиството на Тома Петров, железарот:

Обласниот полициски началник во Битола го повикал Невичанов и го прашал дали има уапсен некој од железарите Петрови.

— Има, одговорил околинскиот полициски началник Невичанов.

— Каде е? — прашал обласниот полициски началник.

— Го пуштивме, — одговорил Невичанов.

— Лично генерал Маринов тврди дека Тома Петров е опасен комунист, — рекол обласниот полициски началник. Ни треба, продолжил, пред населението да покажеме дека имаме уапсено важен комунистички агент.

Тогаш Невичанов предложил:

— А како би било да се убие оваа комунистичка сверка при обид за бегство?

И додал:

— За да се заплашат луѓето.

По ден-два од овој разговор, за кој јас не знаев, дојде кај мене еден од агентите и ми рече дека некој затвореник се фрлил од прозорецот на кабинетот на Станчев. Веднаш отидов таму и видов дека фрлениот беше Тома Петров. Го побарав груповиот началник Станчев и го прашав што се случило.

— Му ја е... мајката! — ми рече тој“.

ХРАБРО ЗАГИНАА ТОДОР ДАСКАЛОТ И ПАНДЕ КАЈЗЕРОТ

И уште еднаш Јордан Цонев:

„Во летото 1943 година беше наредено од Службата за државна безбедност да го блокираме селото Лавци. Сите агенти од Битола, меѓу нив и јас, со полицајците и војниците, го опколивме селото. Потоа почнавме да претресуваме куќа по куќа. Во една куќа отиде еден полициски стражар да изврши претрес, но се чу пукање и тој беше ранет. Обласниот полициски началник, кој веднаш дојде на местото на престрелката, издаде заповед да се запали куќата. Плевната беше запалена и внатре изгоре учителот, зашто не сакаше да се предаде и уште едно друго лице (станува збор за учителот Тодор Ангелов од село Лавци, познат како Тодор Даскалот — з. н.). Во оваа акција загина и партизанот Панде Кајзеров од село Лавци. Тој падна истата вечер од блокадата и гледајќи дека не може да се извлече се самоуби со бомба“.

Кољо Желев Неделчев агент од прв степен роден во Стара Загора, еден е од најголемите тепачи меѓу бугарските полицајци:

„... Од групата партизани уапсени во село Лавци, јас сослушував двајца. Нивните имиња не ги паметам. И двајцата ги тепав со гума: прво им ги врзав рацете под колената, меѓу рацете и нозете им ставив стап, ги легнав на плеќи и ги мавав со гума по табаните, потоа им ги ставав нозете во вода за да им набабрат и повеќе да ги болат кога ќе ги тепам. Така ги тепав трипати: едниот призна, другиот не.

Веднаш потоа, ми се чини беше август месец, заминав за селото Самоков, Бродско. Таму беа фатени околу 120 души од околните села. Беа обвинети за пренесување оружје, за одржување врска и давање храна на партизаните, за нивно сокривање.“

Јас лично ги сослушував: Борис Локвенец, кметот од Самоков, роден во Прилеп, Димко Мацов и син му од Самоков, Миливој Ванов и кметот на село Растеж. При сослушувањето се служев со терор, ги тепав секој ден, а некои и по двапати дневно. Ги тепав и со шлагканици и со гумата: претходно им ги врзував рацете под колена, меѓу рацете и нозете им ставав стап, ги легнував на плеќи, потоа ги мавав по табаните, ги терав да стануваат и да прошетаат малку за да им отрпнат нозете и за да почувствуваат поголема болка при повторното тепање. Постојано така ги биев едно триесет дена. Локвенец тогаш се обиде да се самоубие, но ние го сетивме навреме и го симнавме од јажето. Го прашавме:

— Зошто сакаше да се убиеш?

Ни рече:

— Не можам повеќе да го издржам тормозењево!“

НАРЕДИВ И НЕГО ДА ГО ЛИКВИДИРААТ

Изјавата на Цанко Цанов, роден во Софија, полициски командант во Прилеп, навистина зборува сама за себе:

„Околу месец јуни 1943 година во команданството од агентите беше задржано лицето Блаже млекарот од Прилеп, обвинет дека го сокривал илгалецот

Палката (Трајко Филипов — з.н.). При распрашувањето тој бил тепан од агентите Милутин Школаров, Кнчо Бојанов и Гелето (презимето не му го знам). Блаже од мавањето умрел и бил закопан во дворот на командатурата.⁵⁾

Во исто време ми беше соопштено дека во болницата е донесен некој ранет партизан, колку што се секавам се викаше Душан (Душан Стојков — з.н.) и веднаш со потпоручникот Куцаров и д-р Н. Брдаров заминавме таму. Управителот ни кажа дека партизанот е ранет во грбот и дека од него ништо не бива. Заминавме. Другиот ден му кажав на агентот Кнчо Бојанов да го ликвидира Душана и да го закопа во дворот на командатурата.

Истовремено бевме фатиле и еден војник дезертер, кој избегал во планините. (Не можевме да утврдиме за кого станува збор, но сигурно е дека се работи за прилепчанаец, кој дезертирал од бугарската војска — з.н.). И за него му реков на Кнчо Бојанов да го ликвидира. Тој го зел и со еден камион го однел меѓу селата Тројаци и Беловодница и таму го убил“.

Трајан Дурдевски од село Ропотово, Прилепско, сведочи:

„Во месец март 1944 година, датумот не го знам, дојдоа во село Ропотово, Прилепско, полицајците од дебешкиот участок: Милан Мирчев Георгиевски и некои други ги собраа од дома другарите Драгета, татко му, Нанко и синовите Златета и Ефтимија. Кога ги собраа ги отераа во училиштето и таму го тепаа многу Драгета, а тоа го видов кога ги тераа во дебешкиот участок. Тврдам дека беа тепани, оти не можеа на нозе да стојат од што беа тепани — беше им потекле нозете и снагата. Кога по 15 дена дојдоа дома не можеа на нозе да стојат, ниту пак на газ да седат од котек, така што дури по 15 дена излегол од дома“.

Неговиот соселанец Драган Билбиоски, исто така сведочи:

„... На 21 март 1944 година влегоа во мојот двор неколку полицајци и ме зедаа и заедно со Нанка, Златомира и Ефтимија и со татко ми Тодор Стефановски нè однесоа во училиштето во село Ропотово, каде

што другите ги оставија во ходникот, а мене ме втераа во кујната и почна старшијата Иван да ме тепа и да ми вели:

— Кажи, момче, кој ги пресече телефонските бандери!

А јас му велев:

— Не знам! ⁶⁾

Тогаш тој почна уште повеќе да ме тепа и ми пушти крв од низ нозете, низ устата. Потоа голи и гладни нè чуваа во Дебеште 24 часа, а потоа нè отераа во Брод и не нè затворија во участокот, туку нè чуваа надвор, а врнеше снег и дожд. Надвор со боксои нè маваа и мачеа. Во срескиот затвор сите петмина нè маваа и мачеа, осум дена и осум ноќи нè маваа и мачеа секој ден и секоја ноќ и на осмиот ден нè пуштија, ама за никој нигде: тепани, мачени, гладни — ни за три дена не можевме да дојдеме дома“.

Нанко Видески, од село Ропотово:

„... И нè отераа во участокот и без да нè прашаат нешто, туку веднаш почнаа да нè тепаат, кого по нозе, кого по раце, кого по глава, кому како ќе му текне и така сите осум дена нè тепаа, а пшите ги пуштаа да кинат што ќе најдат од нас, да нè дават...“

И Тодор Стефановски од Ропотово:

„... А забораив да кажам оти ко нè тепаа, тогај ги пуштаа и пшите да нè кинат: тие удри на нас, а пшите кини месо од нас. Потоа ќе нè земеа во студот и во вреќа нè клаваа да нè дават во Треска...“

ГЛЕДАЈТЕ КАКО УМИРА ПАРТИЗАН!

Коло Желев Неделчев:

„Во месец мај 1944 година во Прилеп од тајниот агент Вера Свездова, љубовница на агентот Костадин Крстев, беше направена голема провала. Фативме околу 20 души. За ова Вера Свездова доби 10.000 лева награда. Ги фативме: Вера Пунтева, Грозда Стефанова, Милка Чешларова, Добра Цекова, Мара Шапева, двете сестри на Добра Цекова, Стевка и Добра Расолкови, Фанија Дамева, Методија Димов „Кулето“, Георги Тренков, Трајко Марков и уште некои други. Свездова ја кажа и сестра си Катерина Ацева и нејзиниот пријател Благоја Здравев, и двајцата илгалци“.

А сега — Георги Трендафилов, групов началник во Прилеп:

„На 9 мај јас со полицискиот командант на град Прилеп наредив да се блокира куќата на Цветанка Наскова од Прилеп, во која имаше двајца илегалци. Со блокадата командуваше полицискиот началник од вториот участок, Коце Георгиев. Во куќата беа илегалците Круме Волнаров и Киро Гаврилов. Илегалците не сакаа да се предадат и почна борба. Командантот на прилепскиот гарнизон Кољо Маринов и Коце Георгиев почнаа во куќата да фрлаат шишиња полни со бензин и на тој начин ја запалија куќата. Во неа изгоре Киро Гаврилов, а Круме Волнаров беше убиен во борбата“.)

Се разбира, кога станува збор за Прилеп и за активноста на полицијата, не може без изјавите на Коло Желев Неделчев:

„Куќата на Цветанка Наскова ја откри Вера Свездова. Не водеше агентот Костадин Крстев. Првин ја блокиравме куќата со триесет души полицајци. Јас, началникот на вториот участок, Коце Георгиев, груповиот началник Трендафилов и уште некои застанавме пред куќата и тропнавме. Бидејќи никој не одговори, отворивме со калауз. Јас со началникот Георгиев и со некои други агенти влеговме внатре и видовме дека една маса беше поставена под таванскиот отвор, а тој отворен — беше јасно дека некој е горе. На прашањето дали има некој горе, Цена рече: „Има двајца“, а тетка ѝ, која живееше во истиот двор, рече: „Има петмина“. На Цена ѝ наредивме да се качи на таванот и да им рече на тие горе да слезат. Но тие не слегуваа. Тогаш Коце Георгиев и еден полицаец пукнаа со револверите, а партизаните отворија огин. Тогаш ние излеговме од куќата и веднаш тие скокнаа од таванот и сакаа да избегаат. Така се отвори борба што траеше четири часа. Трендафилов телефонски побара помош од војската и пристигнаа околу 40 војници со мајорот Димитров на чело. Почнавме да фрламе бомби, а Маринов, кандидат офицер, фрлаше и шишиња со бензин. Така ја запаливме куќата. Тогаш чувме дека некој од партизаните од куќата вика:

— Елате да видите како умира партизан!
Ова стана на 9 мај 1944 година“.

И само неколку реда изјава на Танчо Станчев, обласен полициски началник во Битола, како документ:

„... Веднаш заминав за Прилеп. Куќата веќе беше изгорена и бидејќи беше доцна наредив утре да продолжи истрагата. Утредента бев информиран дека во куќата имало пет лица, од кои четири изгореле, а едно било убиено при обид за бегство... (Во куќата се наоѓале само Киро Гавриловски и Круме Волнаровски — з.н.)“.

УДИРАВМЕ СО ЧЕКАНОТ ПО СРЦЕТО

Еве уште еднаш да се сретнеме со Георги Трендафилов, групов началник во Околинското полициско управление во Прилеп:

„Во месец јули 1944 година уапсивме 10 до 15 души од Прилеп, меѓу кои Цена Богоева, Трајко Марков — Сандански, Киро Шими и Ристо Ковачот (Ристо Николов — з.н.). Многу ги тормозевме и тепавме по табаните со гума.

Киро Шими, Ристо Ковачот, Цена Богоева и Трајко Марков беа удавени, а другите пуштени дома.

Беа удавени на овој начин:

Полицискиот командант Молов ми рече веднаш вечерта, во 9 часот, со агентите Коло Желев и Димитар Јорданов да дојдам во командатурата. Во 9 часот во мојот кабинет дојдоа: Молов, Коце Георгиев, Коло Желев, Димитар Јорданов, Кнчо Бојанов, Дончо полицаецот и полицаецот Камен Каменов. На стража беа ставени доверливи полицајци. Од мојот кабинет преминавме во едно мало сопче и на подот фрливме едно кебе. Молов нареди да се донесе Трајко Марков. Молов му ги врза рацете, го легна на кебето и му го стави околу вратот јажето, кое на крајот имаше по едно дрво долго 20 сантиметри, а дебело три сантиметри. Едниот крај го држеше Молов, а другиот Димитар Јорданов. Нозете му ги држевме јас и Кнчо Бојанов. Полицискиот началник на вториот участок, Коце Георгиев, додека Молов и Јорданов го даваа, го удри неколкупати со чеканот по срцето. По десет минути Трајко беше мртов. Го соблековме гол и го фрливме

во дупката до нүжникот од дворот, која беше специјално за тоа дента ископана. По него го донесовме Ристо Ковачот. Јажето го тргавме јас и Коло Желев. Командантот Молов го удри трипати Ковачот по срцето со чекан, додека ние го дававме и го пуштивме. Ковачот беше доста силен и не умре, така што бевме принудени целата работа да ја повториме уште еднаш. И него го соблековме гол и го фрливме во дупката. Потоа го донесовме Киро Шими и со него се сврши. Последна ја донесовме Цена Богоева, ѝ ги врзавме рацете и ја легнавме на кебето. Желев и Кнчо го тргаа јажето и ја даваа, јас ја држев за нозе, а Молов ја удри по срцето едно седум до осум пати и таа брзо умре. Неа не ја соблековме гола, туку ѝ го соблековме само цемперот, и по кошүла ја фрливме на истиот начин во дупката.

Другиот ден ги побаравме нивните домашни и јас и полицискиот командант Молов им рековме дека затворениците ги пуштивме дома. За да не се разбере убиството облеката им ја закопавме во една друга дупка.

Кај Трајко Марков најдовме 9.000 лева. Ги зедовме. Од тие пари јас добив 5.500 лева за да ги поделам со своите агенти. Молов задржа за себе 1000 лева, а со 2.500 лева си купи канцелариски материјал...

СО ЧЕТВОРИЦАТА КЕ СВРШАМ ВЕЧЕРВА!

И пак неизбежниот Коло Желев Неделчев, уште еднаш и за последен пат:

„Кога го свршивме сослүшувањето, записникот му го предадов на командантот Љубен Молов и тој уште истиот ден попладнето ме викна мене, началникот Трендафилов, Кнчо Бојанов, Димитар Георгиев и Коце Георгиев, началник на вториот участок и ми рече истиот ден вечерта во 9 часот да бидеме во полициското командантство. Ние сите се собравме во 9 часот во канцеларијата на началникот Трендафилов. Оттаму отидовме во друго сопче до канцеларијата. Тука командантот Молов извади едно јаже долго околу 2 метра, со на двата краја врзани стапчиња долги од 25 до 35 сантиметри и три сантиметри дебели и еден чекан тежок шест до седум килограми и ни рече:

— Решив со четворицата да свршам уште вечерва, а другите утре ќе ги ослободиме!

Сите се согласивме со решението на командантот злосторството да се изврши. Во сопчето со нас имаше уште четворица полицајци: Камен Каменов, сега полицаец во Кула, Кнчо Желев, сега полицаец во Стара Загора, Дончо, писар во криминалистичката служба и Васил клучарот. На стража пред затворот беа сменети полицајците и заменети со Камен и Дончо, а Васил клучарот беше поставен пред надворешната врата, додека пак Кнчо остана со нас внатре и помагаше при закопувањето на жртвите.

Првин беше извикан Трајко Марков. Командантот му ги врза рацете на грбот, а нам ни рече:

— Сега ќе видите како се дави, без некој да забере!

Во сопчето беше послано едно кебе. Со врзани раце на грбот Трајко легна на подот, а командантот јажето со јамка на крајот му го фрли околу вратот. Нозете му ги држеше Димитар Георгиев, а началникот Трендафилов и командантот Молов го тргаа јажето, додека пак Коце Георгиев со чеканот го маваше по срцето. Го удри четирипати. Така затегнато Трендафилов и Молов го држеа јажето едно десетина минути и кога го пуштија Трајко беше мртов. Го соблековме мртовецот гол, за да не се открие злосторството, а алиштата ги закопавме во една дупка во командантството. Потоа сите го дигнавме сосе кебе и го закопавме во дупката, што беше ископана тој ден, божем за скривница. Дупката се наоѓа на шест метри лево од клозетот во дворот на полициското командантство.

Кога се вративме со кебето Кнчо го донесе Христо Ангелов Николов — Ковачот. И нему командантот му ги врза рацете на грбот и му ја стави јамката околу вратот, а јас и началникот на вториот участок, Коце Георгиев, го тргавме јажето додека командантот Молов го удираше со чеканот по срцето. Трипати го удри. Го пуштивме јажето, но тој сè уште дишеше, зашто беше здрав човек. Тогаш командантот ми рече да го стегаме јажето петнаесетина минути, додека Ковачот не престане да дише. Тогаш и него го соблековме гол и со кебето го фрливме во дупката.

Потоа го доведоа Кирил Шими. И нему му ги врза командантот рацете и му ја фрли јамката околу гуша, а потоа заедно со Кнчо полицаецот ги влечеа краевите на јажето. Началникот Коце Георгиев го удри Кирил четирипати со чеканот по срцето и бидејќи овој беше послаб умре за десет минути. Му ги одврзавме рацете, го соблекохме гол и го фрливме во дупката.

Последна ја доведоа Цена Богоева. И нејзе ѝ ги врза командантот Молов рацете на грб, ја натера да легне и ја фрли јамката околу гуша, а потоа јас и Коце Георгиев го тегневме јажето. Командантот со чеканот ја удри трипати по срцето и Цена за седум до осум минути умре. Неа не ја соблекохме сосема — ѝ го соблекохме само пуловерот и со кебето ја изнесовме до дупката и потоа сите четворица ги закопахме во неа.

Сето ова траеше од 9 до 12 часот ноќта. Расположението за време на давењето беше весело. По злосторството јас заминав дома. Пред да се поделиме се договоривме дека кога ќе бидеме прашани, пред јавноста да кажеме дека сите се ослободени. Мене лично сестра ѝ на Цена ме праша утредента каде е Цена и јас ѝ одговорив:

— Ја пуштивме со другите!“

Најпосле, изјавата на Илија Недков, полициски агент во Скопје:

„Кон крајот на месец август оваа година (1944 година — з.н.) Емил Михайлов откри дека некои лица се подготвуваат да бегает во партизани. Јас добив задача да го уапсам Миле, презимето не му го знам, кројач до ресторанот „Пловдив“. Го уапсив на улица. Потоа беа уапсени, ми се чини, двајца Евреи. Нив ги уапси агентот Крум Панков. Вкупно беа уапсени околу 10 души. Еден од уапсените посочи едно лице, за чие име не се секавам, со кого одржувал врска. Агентите Андреј Димитров и Петко Караколев утредента отидоа да го уапсат лицето, но не го нашле, ама нашле во куќата циклостил, во едно килерче нашле дупка и во неа букви за печатница. Под еден душек беа најдени доста пари — началникот Сурчев ни кажа дека нашле околу 600.000 лева. Од тие пари на сите агенти ни беше дадена парична награда — јас добив 20.000 лева...“

ОСНОВНА ЗАДАЧА НА ГРУПИТЕ А

Ова е само дел од методите што бугарската полиција ги применуваше во исполнувањето на својата „историска“ улога: да го одроди Македонецот и да му го наметне чувството дека тој е Бугарин.

Инаку, во рамките на обласните полициски началства, и во Скопје и во Битола, постоеја таканаречени групи А. Самиот Асен Богданов подетално ја објасни нивната улога:

— Групите А беа формирани за борба против Комунистичката партија и анархистите. Во Скопје началник на групата од 1941 до 1943 година беше Љубен Јорданов, а потоа Атанас Келканов. Агенти во оваа група беа: Жико Лишков, Илија Николов, Илија Ташев, Цоцин Жуглов, Никола Јакимов и некои други. Гореспоменатите ми беа најуспешни агенти. Вкупно, за целата област имав на располагање околу 60 агенти. Дејноста на комунистите за нас се делеше на два дела: дејност по населените места и дејност на теренот, изразена преку партизанските одреди. Се стремевме да ја прекинеме врската меѓу теренот и одредите. Исто така се стремевме да го разбиеме ЦК и со тоа да ја парализираме дејноста во базите“.

Да го дополниме Богданов: Групата А во обласната полиција во Битола ја сочинуваа: Петар Соларов, началник (од Бургас), него го замени Александар Курчиев (од Кустендил, убиен од Стив Наумов), Петар Стојчев (Софија), Асен Николов (Софија), Димитар Миленков (град Фердинанд), Димитар Божинов (Фердинанд), Петар Христов (Стара Загора), Трајко Пандов (Хасково), Сотир Иванов (Софија), Георги Петров (Софија), Јонче Јончев (од Северна Бугарија), Живко Живков (Софија), Ангел Наков (од Ломско), Димитар Јорданов (Фердинанд), Крум Крајчев (Софија), Христо Јончев (од Северна Бугарија), Станиш Станишев (Софија), Иван Банов (Плевен), Георги Н. (Софија) и уште некои други.

Агентите во групата А речиси сите беа стари, कराи бугарски полицајци и, главно, сите од Бугарија. Само ретки меѓу нив беа Македонци, како на пример Мане Мачков.

ОПШТЕСТВЕНАТА СИЛА И НЕЈЗИНИТЕ КОМИТЕТИ

Процесот против бившиот обласен началник во Скопје Асен Богданов, потврди некои работи од „прва рака“, што би се рекло. На пример, за местото и улогата на организацијата Општествена сила, чија цел беше, во таа, 1943 година, да ги обедини сите политички струи и да ги насочи, пожестоко и поорганизирано, против внатрешните движења во самата Бугарија, како и за поддршка на окупаторската власт во окупираниите територии, која во 1943 година почна да доживува сериозни потреси, чии последици веќе се чувствуваа:

На прашањето од јавниот обвинител какви беа методите на бугарската окупаторска власт за здобивањето на некои политички кругови од македонскиот народ за да може да создаде некаква политичка подлога за себе, обвинетиот одговори дека еден од таквите методи е обидот за формирање комитети на Општествената сила.

— Во 1943 година — рече обвинетиот Асен Богданов — откако бугарската окупаторска власт и бугарската влада видоа дека немаат поткрепа и потпора во македонскиот народ, освен во оние мали, одделни групи што ги споменав, решија да создадат тука Општествена сила, која во начело беше политичка организација.

Во продолжение на својот исказ, обвинетиот Богданов призна дека во Скопје бил организиран обласен комитет на Општествената сила на чело со обласениот директор Димитар Раев. Тој призна дека овие комитети се образувани со директно учество на полицијата, меѓутоа, тој не сакаше да ја признае улогата и задачите што ја имаа комитетите. Откако беше прочитана наредбата од министерот за внатрешни работи Габровски, за образувањето на овие комитети, во која јасно се изнесуваат нивните цели, претседателот му постави прашање на обвинетиот во врска со оваа наредба:

— Тука се зборува за конкретна задача на овие комитети на Општествената сила, нели? Кои беа тие задачи?

— Требаше да се создадат комитети на Општествената сила со цел во даден момент да ѝ помогнат на бугарската окупаторска власт и со оружје в рака. Тие комитети имаа задача да раководаат со различни организации, преку кои ќе можат да разузнаваат и да соопштуваат за евентуални пројави на КП, а селските комитети да соопштуваат за нелегалните и за појавувањето на партизански одреди на теренот — призна обвинетиот.

— Тогаш каква политичка потпора тие комитети имаа во разузнавањето, во прибирањето податоци и во нивното доставување до Министерството за внатрешни работи?

— Политичката потпора се состоеше во давањето потребните податоци на власта за да се преземат мерки.

Јавниот обвинител: Тоа значи полициска потпора?

— Да, полициска потпора.

Во однос на бугаризирањето на македонскиот народ овие комитети вршеле разна пропаганда во Македонија:

— Тие имаа задача да ја пропагираат бугарската кауза и да го убедуваат нселението дека Македонија е ослободена со доаѓањето на бугарската окупаторска војска и власт и дека треба да му се спротивстави на Народноослободителното движење разраснато во Македонија изјави на судењето Асен Богданов. Комитетите требаше да го убедат во тоа македонскиот народ преку беседи, предавања, лични говори итн. Тие имаа задача, во даден момент, да ја потпомогнат власта и со оружје.

— За таа цел комитетите биле вооружени со оружје, нели?

— Четиринаесеттата дивизија — призна обвинетиот — пушти оружје за вооружување на јадрата и групите.

— Со кого вие одржувавте врска по тоа прашање?

— Со генералите поп Димитров и Бојдев.

— Се пушти ли оружје?

— Да, јас го испратив по околицките управле-
нија до околицките управители кои беа претседатели
на овие комитети, а исто така се испрати оружје и по
селата по барање на кметовите.

— Зошто тоа оружје одеше преку вас?

— Затоа што тие групи работеа во содејство со
полициската и војската.

УНИШТУВАЊЕ НА СЕ ШТО Е МАКЕДОНСКО

Според податоците од овие комитети, призна об-
винетиот, извршени се интернирања на многубројни
припадници на Народноослободителното движење. На
прашањето од јавниот обвинител за мерките што ги
преземале бугарските окупатори за денационализаци-
ја на македонскиот народ, обвинетиот рече, во поче-
токот на својот исказ, дека тие се состоеле во држе-
ње предавања и разни говори, избегнувајќи притоа
директно да зборува за терористичките акции што се
спроведуваа во Македонија. Меѓутоа, на директно пос-
тавените прашања, тој беше принуден да даде одговор:

— Какви мерки почнаа да се преземаат?

— Мерките што се преземаа, рече Асен Богданов,
требае да го убијат националното сознание кај маке-
донскиот народ, да му се убие верата во неговото со-
цијално и национално ослободување. За таа цел првите
мерки беа да се уништи Народноослободителното дви-
жење, Комунистичката партија, која беше организатор
на Народноослободителното движење.

Јавниот обвинител: — Како тоа да се убие наци-
оналното сознание? Тоа значи да се убијат Македонци-
те или секој оној што се чувствува Македонец? Вие го
истребувате секој што се чувствува Македонец. Дали
вашата полиција спроведувае таква денационализа-
торска политика?

— Да.

— А војската?

— Исто така.

— Што значеа тие офанзивы против мирното на-
селение, против слободната територија, против Народно-
ослободителното движење, што значеа сите тие бло-
кади, кои беа нивните основни цели?

— Уништување на секој кој ќе се чувствува Ма-
кедонец, уништување на македонското минато и маке-
донската историја, признава Богданов.

ПОЛИЦИЈАТА ДЕЈСТВУВА ОД ПОЗАДИНА

Тоа на судењето. Но Асен Богданов за Општестве-
ната сила зборуваше и пред иследникот на ОЗНА. Од
збор до збор, тој му го има изјавено следново:

„Во текот на летото 1943 година, август месец,
добивме наредба да се формира во Македонија, како
и во Бугарија впрочем, политичка партија наречена
Општествена сила, на која требаше да се потпре тогаш-
ната влада. Дотогаш во Бугарија управуваа беспарти-
ска влада, зашто партиите не постоеја. Меѓутоа, созда-
дената положба налагаше бугарската влада да се пот-
пре на еден дел од народот. Таква потреба се чувству-
ваше и за Македонија, зашто нарасна партизанското
движење, кое ја загрозуваше безбедноста на бугарска-
та власт. За таа цел добив наредба директно од дирек-
торот на полицијата. Исто таква наредба доби од Ми-
нистерството и обласниот директор Раев, кој требаше
да ја создаде Општествената сила, а јас само требаше
да соработувам. Заедно размислувавме кои лица треба
да влезат во комитетите на оваа партија. Обласниот ди-
ректор Раев со своите помошници Коста Ненов и То-
ма Петров се советуваа со Спирос Китинчев, Коце Ци-
пушев, Стамат Дуковски и Димитар Гүзелов како да се
организира партијата и кои лица да влезат во Коми-
тетот во Скопје.

Јас не учествував на ова советување, ниту пак во
работата на комитетот што се формира, за да не се до-
бие впечаток дека оваа партиско-политичка организа-
ција се формира на полициски начин. Но јас наредив
до околицките полициски началници да дадат известу-
вања за лицата што требаше да влезат во комитетите.
Во Обласниот комитет, чиј претседател беше Раев, вле-
гоа покрај него и Коста Ненов, прв помошник на ди-
ректорот, Тома Петров, втор помошник на директорот,
Спирос Китинчев, кмет на град Скопје, д-р Благој Пан-
чев, помошник кмет, Велко Спанчев, директор на По-
пуларната банка во Македонија, Кирил Дрангов, адво-

кат и човек на Ванчо Михајлов, Димитар Гузелов, началник на Радио-Скопје, Бабанов, претседател на Трговската комора, Коце Ципушев, трговец од Скопје, Трајче Чундев, близок пријател на Раев и човек на Ванчо Михајлов, Стамат Дуковски, трговец од Скопје, д-р Здравев, д-р Георгиев, Павел Васев, трговец, Димитар Шалев, адвокат и Борис Бунев, претседател на Тетовското братство. Можеби имаше уште некои други, но не можам да се сетам. Пред да се свика комитетот, обласниот директор Раев ми го покажа списокот на лицата и притоа ми рече дека се тоа луѓе блиски на бугарската власт и дека може да се има доверба во нив при формирањето на таа општествена сила. На конференцијата што беше свикана потоа, Раев им ги објасни на присутните задачите што ги поставува пред нив бугарската влада. Како што реков, во Обласниот комитет на Општествената сила имаше и луѓе на Ванчо Михајлов, зашто тие ја имаа довербата на власта, а и беа добро расположени спрема неа.“

ЗАДАЧИТЕ НА КОМИТЕТИТЕ

Во другите градови околинските управители создадоа, исто така, комитети, а лицата што требаше да влезат во нив ги избраа самите управители. Во тие избори им помагаа и околинските полициски началници. Претседатели на комитетите беа самите околински управители. Комитетите се состоеја од 10 до 15 луѓе. Во селата каде што имаше централни општини, кметовите исто така, во својство на претседатели, формираа комитети.

Задачи на комитетите на Општествената сила беа:

1. Што повеќе народ да премине на страната на владата;
2. Тие луѓе да им се спротивстават на противниците на тогашната власт;
3. Да се пропагира меѓу населението дека бугарската власт во Македонија ја донела слободата;
4. Да се создаде видлива соработка со членовите на Општествената сила во борбата против Народноослободителното движење;
5. Да се третираат чисто економски прашања.

Комитетите даваа мислења кога требаше да се преземат мерки од поголеми размери, како, на пример, иселување или интернирање, бидејќи беа задолжени да соработуваат со власта . . .

Очигледно, Општествената сила требаше како нова политичка партија да ги обедини сите општествени организации и поединци во еден единствен фронт против сè она што се спротивставуваше на владата, новото царство и бугарштината. Во прв ред да ги обедини во еден единствен фронт против сè порастечките движења на отпор, како во самата Бугарија, така и во „новоослободените“ земји, што ќе рече и во Македонија.

Но не беа сите задоволни од еден ваков фронт. Поточно, не беа задоволни од составите на комитетите.

Димитар Гузелов по формирањето на комитет на Општествена сила во Струмица му пишуваше на 22 април 1944 година на еден свој пријател:

„Разбрав дека сте формирале комитет на Општествена сила во Струмица. Без да навлегувам во тоа дали треба да се изјаснам за или против овој комитет, неговиот состав во Струмица ме интересира, зашто во него се влезени и лица кои во минатото беа на располагање на српските национални интереси и кои народот ги презира. Господата, што го инспирирале ваквиот состав на Комитетот, се раководеле од погрешни сфаќања дека треба некого да мират и робовите да ги стават настрана. Така, на пример, во Комитетот од страна на предавникот Фиданчев, фигурираат неговите лакеи Калчев и Калкашлиев. Од страна на аптекерот Милчо Стојанов, како претставник на српската државна партија ЈРЗ, фигурира неговиот агент Михаил Ефтимов, адвокат, кој сега е и претседател на Комитетот. Тоа веќе покажува какво ќе биде тоа мртвородено дете, што се наречува Општествена сила . . .

Отсекогаш сум бил на мислење и нема од тоа да отстапам дури до гробот, дека нема да правам компромис со предавниците и непријателите на бугарскиот народ. Луѓето што ја предавале бугарската кауза, што го малтретирале заедно со тираните нашиот народ, не можат да се сметаат за каква и да е политичка групација и да се земаат предвид при формирањето

на таква општествена сила. Во Струмица, како и во цела Македонија, нема политички групации. Има само народ, што се борел против српската и грчката тиранија како бугарски, и грст предавници, што им служеле на тираните. Ние сме единствени носители на националните идеали на бугарскиот народ во Македонија и тој што сака да создава некаква општествена сила, таа веќе постои во храбрите гради на секој македонски борец. Доволно е само да е храбра и нашата влада и да остави притоа да биде Македонија управувана од оние што се бореле за таа слобода. Секоја вештачка комбинација со прибирање на предавници, значи смрт на самата општествена сила и нејзино компромитирање меѓу народот. Освен тоа луѓето кои до вчера се бореа еден против друг од името на две национални идеи: српската и бугарската, денеска не можат да работат во еден комитет и притоа од тој комитет да се очекуваат некои користи за народот и државната работа. Сето тоа е фалш.

Вие со Панде ќе си излезете и ќе ги оставите лакеите на предавникот Фиданчев и на Милчо аптекарот да формираат што си сакаат, зашто тие се фахмани во сервилност и во лигавеење. А вие, ако не сакате да носите темно петно, зашто Општествената сила е мртва пред да се роди, ќе излезете навреме од комитетот за да се спасите себеси и политиката за која ја дадовме младоста и жртви пред светиот олтар на мајка Бугарија.

По ова прашање не можам да правам отстапки и извинувања."

Меѓутоа, идејата да се формира Општествена сила што ќе служи како сериозна потпора на бугарската влада не е идеја на министерот-претседател Божилов и на неговиот министер за внатрешни работи Дичо Христов. Десетина месеци пред тоа, кон почетокот на есента 1942 година, тогашниот министер за внатрешни работи, Петар Габровски, за првпат го иницира прашањето за формирање на општествена сила. Еве што раскажуваше за тоа пред иследникот на ОЗНА, Димитар Раев, поранешен директор на Скопската област:

"Во септември (1942 година — з.н.) бев поканет во Софија од министерот за внатрешни работи Габров-

ски да учествувам на конференцијата на сите обласни директори од земјата. Меѓу другите прашања, на таа конференција беа разгледани и прашања од политички и стопански карактер. Обласните директори поднесоа извештаи за политичката состојба во нивните области. Некои ја потенцираа засилената конспиративна дејност. Се побара објаснување за тоа. Се рече дека конспиративната дејност се засилува, зашто се чувствува една општествена сила, која ќе ја поткрепува владата и ќе се смета за задолжена да го пропагира она што го прави власта. Се секавам дека беше потцртано оти владата не можела да ги привлече и обедини повеќето од таканаречените национални организации. Се посочуваше на организацијата на легионери, која тогаш не беше легална, но нејзиното постоење се чувствуваше. Исто така се посочи на организацијата на ратниците, како и уште некои други организации. Врз база на оценките дадени тогаш се реши во целата земја во текот на зимата да се организираат јавни собранија на кои за предавачи ќе бидат избрани луѓе — народни претставници и видни општественици. Се дадоа препораки на тие собранија да се зборува за внатрешната и надворешната политика на Бугарија и притоа да се збогати обединувањето на народот дека Бугарија е на прав пат, особено во својата надворешна политика, и дека таа политика го донесе обединувањето на бугарскиот народ . . ."

ПРВИТЕ СОБРАНИЈА

Вака Раев ги реализира во Скопје препораките од Софија:

"Во врска со инструкциите што ми беа дадени на последната конференција во Софија во Скопје презедов јавна акција. Го определив 15 ноември како дата кога ќе бидат свикани собранија во сите градови на областа и во некои села. За таа цел кон почетокот на ноември поканив некои скопски интелектуалци во мојот кабинет за да дадат оценка за можноста таа акција да се реализира. Беа поканети Никола Коларов, Коце Ципушев, Димитар Чкатров, Димитар Гүзелов, Борис Курчиев, д-р Александар Георгиев, Велко Спан-

чев, Спирос Китинчев, Димитар Шалев, Страхил Развигоров, д-р Тома Петров, д-р Страхил Хаџи Панзов, Коце Кратовалиев, Глигор Анастасов, Михаил Домазетов, Трајчо Чундев и уште некои други. Им ја пренесов наредбата на владата дека треба да биде преземена јавна акција преку собранија во целата област. Им реков дека на тие собранија ќе треба да се објасни политиката на владата, специјално да се објасни она што е направено во Македонија. Сите се согласија и јас ја потврдив акцијата за закажаната дата.

Потоа ги замолив да кажат кој каде сака да организира собрание. Китинчев и Шалев рекоа во Скопје. Тома Петров и Страхил Хаџи Панзов во Велес, Михаил Домазетов во Штип, Страхил Развигоров во Свети Николе, д-р Александар Георгиев во Кратово, Глигор Анастасов во Кавадарци, Иван Петров во Гевгелија, Димитар Гүзелов во Струмица, д-р Панчо Хаџи Трајков во Радовиш, Трајчо Чундев во Градско, Велко Спанчев и Коце Ципушев во Куманово, Јордан Икономов во Крива Паланка. Освен нив, за некои други места јас ги определив следниве лица: Борис Паликрушев во Злетово, д-р Тодор Гичев и Богдан Поп Горчев во Неготино, Тома Кленков во Кочани, д-р Константин Тренчев во Царево Село (Делчево — з.н.), Димитар Голчев во Пехчево, д-р Тодор Апостолов од Кочани во Виница, Иван Шопов во Дојран, Михајло Ефтимов во Валандово. На сите нив по неколку дена ова им го соопштив со писмо. За она што требаше да се говори на собранијата јас направив еден концепт со следниве заглавија: кратка историја за Бугарија: а, Првото Бугарско Царство, б, Второто Бугарско Царство, в, Третото Бугарско Царство. Ослободителни борби: востанија во Бугарија и востанија во Македонија. Ослободувањето во 1878 година. Борби за обединување во 1912 и 1913, 1915, 1918 година. Јунскиот договор и идењето на бугарската власт во Македонија — што направила досега бугарската власт во Македонија (им испратив показатели, бројки, што пред тоа ги добив од соодветните обласни служби). Чкатров и Дрангов откажаа да формираат собранија. На 15 ноември речиси сите собранија се одржаа. Откако акцијата беше заклучена, направив извештај до Габровски и пред да му го испратам му го прочитав по телефон . . .“

ПО ПРЕТЕПУВАЊАТА — МАСОВНИ ИНТЕРНИРАЊА

Точно е она што го тврди Гүзелов: таков заеднички фронт, наречен Општествена сила, навистина беше мртвороденче, но не затоа што во него членуваа „србомани“ и противници на „мајка Бугарија“, туку затоа што работите на Оската тргнаа во 1943 година, особено по поразите на Источниот фронт, неизбежно надолу и не требаше да се биде далековид за да се види на чија страна е победата.

Но да се вратиме на судењето на Асен Богданов:

Јавниот обвинител го прашува обвинетиот:

— *Кои беа методите на борба против македонскиот народ и неговата борба за слобода?*

— *Методите на таа борба, одговара обвинетиот, беа следниве: ликвидирање луѓе што се вовлечени во комунистичката дејност и луѓе вовлечени во таа борба на македонскиот народ против бугарската власт. Имаше претепување и случаи да умираат луѓе од претепување, но откако ова не даде резултат се пристани кон масовно интернирање на лица што пројавуваа комунистичка дејност и лица што го симпатизираа Народноослободителното движење и покрај тоа што не пројавиле никаква дејност.*

Јавниот обвинител: — Откако ќе ги прибевте материјалите, кога ќе ја извршевте директивата за истребување на сè она што се бори, вие убивате. Што стануваше со другите што остануваа?

— *Нив ги интерниравме.*

— *Имаше ли некои што беа осудени?*

— *Имаше.*

— *Кој ги судеше?*

— *Воените судови.*

— *Каква врска и координација имаше меѓу вас и воените судови?*

— *Секогаш кога имаше провала, воениот судија доаѓаше во Дирекцијата при Стоилов или при мене и се интересираше, се договаравме на кој начин ќе се спроведува нивното судење и каква пресуда ќе се донесе.*

— *Кои беа судиите? Дали беа припадници на државната сигурност?*

— *Не, тоа беа офицери.*

Откако јавниот обвинител прочита низа пресуди донесени од овие воени судови, го праша обвинетиот дали познава некого од овие судии.

— Ги познавам Цумајлиов и полковникот Петар Најденов и д-р Лаловски.

— Познавате ли некој друг?

— Го познавам капетанот Георги Атанасов. Тој беше на служба во воениот суд во Софија, а д-р Лаловски е адвокат во Софија.

Претседателот: — Дали овие луѓе, што вие ги познавате, идеа кај вас за да ја координирате работата во врска со провалите?

— Идеа, господине претседателе.

— Каково учество земаше војската во борбата против македонскиот народ?

— Војската земаше видно учество во борбата против Народноослободителното движење во Македонија. Таа со самостојни одреди излегуваше во акции. Војската земаше учество и во координација со полицијата. Излегувајќи во акции командирите беа овластени со вонредно големи права, исто како и командирите на полицијата. Тие имаа право на место да ги ликвидираат луѓето, да палат куќи и да претепуваат.

Со Богданов и методите на бугарската окупаторска полиција ние веќе се сретнавме понапред. Со него и со неговите полицајци мошне често ќе се сретнуваме во текот на овој текст. Па, сепак, сега само како илустрација неколку карактеристични примери за методите за кои пред судот зборуваше Асен Богданов:

УБИСТВОТО НА БОРО ЦОНИ

За смртта на Боро Цони од Струмица, Христо Стоилов, началник на групата Б во Скопје, го изјави следново:

„Во јуни 1943 година во Струмица околинскиот полициски началник Симеон Попов направил провала. Од Скопје таму заминаа агентите Илија Недков и Методија Арсов. Тие таму, заедно со началникот, задржале во затвор едно дваесетина лица. По неколку дена се врати во Скопје Илија Недков и ми поднесе извештај. Ми кажа дека работата е сериозна и дека во раци-

јата е фатен и околинскиот судија Цонов. Јас отидов кај Богданов и му реков дека треба лицата да бидат донесени во Скопје. Богданов ми рече:

— Пред малку околинскиот началник Попов ми јави по телефон дека судијата Цонов избегал.

Се вратив кај Недков и му реков дека судијата избегал.

— Како избегал, кога силно беше маван! — се зачуди Недков.

Подоцна Богданов ми кажа дека Цонов не бил избеган, туку од мавањето умрел во затворот и полицискиот началник Попов иницирал бегство, при што била дадена тревога, почнало и пукање, уште истата вечер го алармирале градот дека Цонов избегал. Тоа го направиле зашто судијата бил многу популарен во Струмица. Истовремено излегле од градот група полицајци и го закопале убиениот. Каде — не знам“.

Агентот Илија Недков поопширно го објаснува убиството на Боро Цони:

„Уште не беше завршено распрашувањето на велешката група, а јас требаше да заминам, по наредба на Стоилов, во Струмица. Тој лично ми рече дека таму има задржано народ и да одам да видам каква е работата. Кога дојдов во Струмица таму веќе беа задржани околу 20 души по провалата што ја направил Славчо Азманов, струмичанец, полицаец во Околинското полициско управление, но по наредба на околинскиот полициски началник тој постојано бил облечен како цивил и му служел како таен агент. Самиот полициски началник пуштил гласови дека Славчо Азманов е отпуштен од работа за да се заблуди населението. Така Славчо Азманов се поврзал со Душан Бошков, кој за време на Србија бил подофицер во авијацијата и од кого добил илегална литература за читање. Оттогаш Азманов почнал да го следи Бошков и еднаш кога, Душан бил на некаков состанок со уште двајца-тројца од Струмица, ги фатил и ги уапсил. Азманов тоа му го соопшти на полицискиот началник Симеон Попов, роден во Стара Загора, и тој заедно со неколку полицајци отишол и ги задржал. Тие тројца-четворица биле распрашувани лично од полицискиот началник Попов, биле мавани и потоа тие ги кажале имињата на другите. Задржаните лица по малку веќе беа распра-

шувани од полицискиот началник, но Стоилов ме испрати да одам јас да ги распрашам, зашто полицискиот началник немаше толку големо искуство во распрашување. Кога јас дојдов ги најдов сите во участокот во Струмица. Сите беа тепани. Самиот Симеон Попов ми рече:

— Многу ги тепав и тука веќе е невозможно да ги држам.

Кога затворениците доаѓаа кај мене на распрашување, двај одеа, а по лицето имаа модрици и дрсканици.

Разбрав дека Борис Цонов, стажант — судија во струмичкиот суд, кој беше исто така фатен, и свештеникот од село Босилово, Струмичко, Гавров, имале купено машина за печатење радиовести. Секој од нив имал одделна задача. Така Борис Цонов имал задача да се поврзе со кметскиот намесник во село Велјуса, Милчо Шекерциев, роден во Струмица, кој, пак, требало да организира комитет во селото, а попот Гавров требало да организира комитет во селото Босилово.

ИНСЦЕНИРАНО БЕГСТВО

Потоа почнав да го распрашувам Борис Цонов. Кога го донесоа во собата, се виде дека е многу тепан — нозете му беа потечени, целиот беше свиткан, а по лицето имаше модрици и дрсканици. Самиот Симеон Попов ми рече дека тој лично, заедно со уште еден старши стражар, го тепал со гума и дрво. Цонов не можеше да оди и него го носеа двајца стражари. Тој ми кажа дека Симеон Попов сакал од него да дознае каде е магацинот со пушки, па затоа бил многу жестоко тепан. Цонов откажуваше да признае дека собирал оружје. Два дена по моето доаѓање во Струмица од Валандово соопштија по телефон дека таму било задржано едно лице. Веднаш јас, полицискиот началник Симеон Попов, еден старши стражар и двајца полицајци отидовме таму да видиме кој е уапсениот. Во Валандово беше задржан Димитар Димитров, кој бил фатен во некое село од еден Албанец, чие име не го знам, а кој потоа беше сведок за време на судењето. Димитар беше тепан во Струмица од мене, Попов и

од еден стражар, и тоа со гума. Во Струмица останав шест дена и за тоа време ги распрашав сите и се вратив во Скопје за да го известам Стоилов.

Во Скопје го известив Стоилов за резултатите од истрагата во Струмица и му кажав дека Попов „ги растурил од мавање уапсените и дека токму затоа не можат задржаните да се испитуваат“.

Истиот ден ме повика Стоилов и ми рече дека Цонов избегал од затворот.

Другиот ден отидов повторно во Струмица и тогаш околицкиот полициски началник Попов ми рече:

— Цонов умре во затворот.

— Како тоа умрел? — се зачудив. — Требаше да преземеш мерки да остане жив.

— Не можев, — ми рече.

— Па каде е сега? — прашав.

— Ние му го најдовме местото, — ми одговори.

Потоа ми објасни дека тој лично, заедно со агентот Методи Арсов од Кула, Бугарија, кој исто така со мене како помошник беше испратен во Струмица, го однеле некаде на Плачковица. Ми рече, исто така, дека вечерта пред да биде однесен и пред да го закопаат, инсценирале бегство на Цонов: пуштиле неколку души жандарми ноќта по една улица и им наредиле да пукаат, а на населението, што ќе се разбудело, да му кажуваат дека Борис Цонов избегал!“

ЛИЦЕТО УБИЕНО „ПРИ ОБИД“ ЗА БЕГСТВО!

Груповиот началник Христо Стоилов, подоцнежен полициски инспектор, повторно има што да каже:

„... Бидејќи сите беа галичани, тие постојано ја посетувале кафеаната „Ополченец“. Мислам дека во се тоа беа замешани и сопствениците на кафеаната. Дејноста на таа конспирација се состоеше, пред сè, во врбување партизани. Беа задржани околу 20 души. За случајот со Б. јас го известив Асен Богданов и му кажав дека тој како соработник ни ја олесни работата, па затоа го ослободивме. Бев во Софија неколку дена и кога се вратив, агентот Сурчев ми кажа дека еден ден пред да се вратам, агентот Ташев убил еден чиновник од скопската општина, замешан во таа кон-

спирација. Го повикав Ташев и тој ме извести за следното:

Лицето било задржано околу 4 часот попладне и било тепано многу, сè до доцните вечерни часови. Толку многу било тепано, што Ташев помислил дека може да умре во затворот и по телефон му јавил на Богданов за своето сомневање. Асен Богданов му наредил да го ликвидира. Тогаш Ташев го изнел лицето заедно со двајца агенти, мислам дека еден од нив бил Анто Антов, го однеле кон тутунскиот монопол, на пазарот, каде што го пуштиле пред нив и тогаш Ташев му пукал во грбот, при што го убил. Потоа напишале извештај дека лицето е убиено при обид за бегство. Подоцна дојде Сурчев и ми рече дека Ташев уште не го напишал извештајот и дека повскето од уапсените биле жестоко тепани, а особено еден ученик, кој бил пред умирање. Отидов и го известив за тоа Богданов. Тој се сврте кон мене и ми рече:

— Нека умираат, бе, нека умираат! Кога ќе умре фрлете го од прозорецот и — готово!

Се вратив во канцеларијата и му реков на Ташев:

— Ако ученикот умрел, фрлете го од прозорецот, божем сам се самоубил!

Подоцна Ташев тоа и го направи“.

И Љубомир Јорданов, групов началник од Скопје:

„Кога Л. С. влезе во канцеларијата, јас иронично го прашав Мане Мачков:

— Тоа ли е љубовницата на С.?

Тој ми одговори:

— Тоа му е жената, но сигурно е жена и на неговите славни другари.

Кога ја распрашував за нејзината дејност таа одбиваше да признае што и да е. Почнавме да ја тепаме на овој начин: нозете ѝ беа дигнати нагоре и ние ја удиравме по табаните. Таа не рече ниту збор. Потоа почнавме да ја буткаме од еден до друг и да ја фаќаме и штипкаме по сите места на телото. Колку што се сеќавам, Ангел Трпев рече:

— Ајде сега да ѝ ги соблечеме гаќичките и да видиме дали и „таму“ е комунистка!

На тој начин таа беше малтретирана многу лошо. Целото тоа малтретирање се одвиваше во мое присуство и со моја соработка“.

ПРОПИШТЕ ВРАТНИЦА ОД ЉУБЕН АЛЕКСАНДРОВ

Од извештајот на Околинската истражна комисија за воени злосторници во Тетово направен на 9 април 1945 година, донесуваме само мал дел:

„На 20 октомври 1943 година дојде во Вратница со три мотора и поголем број полицајци, околинскиот полициски началник во Скопје, Љубен Александров. Веднаш ги уапси Петко Јанчевски и Софро Јаневски, а за тоа време полицијата го фати Симче Георгиевски. Неколку полицајци се упатија со мотори кон рудникот Орашје и селото Старо Село, каде што имаше на работа соработници и активни учесници во снабдувањето на Шарскиот одред, но не успеаја никого да фатат, зашто тие навреме беа избегале. Истата вечер Александров организира општа блокада на селото и движење на целата полициска сила кон Беловишка Планина, кон местото Дупка, каде што се наоѓаше Одредот...“

Кога заврши борбата со партизаните, злосторникот Александров им нареди на контрастите да ги убијат другарите што беа затворени минатиот ден, и тоа: Петко Јанчевски, Симче Настовски, Стефан Крстевски и Столе Ацовски од Вратница и Борис Симјановски од Беловиште. По враќањето од Беловишка Планина, Александров нареди да се уапсат Веселин Илиевски, Душан Крстевски, Крсто Стамески и Тодор Илиевски од село Одри и да се доведат во полицискиот участок во село Доброште, каде што по тормозењето тој лично ги уби Веселин Илиевски и Душан Крстевски, а за пари ги пушти Крсто Стамески и Тодор Илиевски...“

Околу 20 април 1944 година повторно се забележа присуството на Шарпланинскиот одред на терените околу Вратница и тогаш беа уапсени Милан Стаматовски, Јордан Крстевски и Лазар Јанчевски од Беловиште. Тие беа тормозени и измачувани на најсверски начин и како што дознавме биле убиени, и тоа Милан на патот меѓу Качаник и Штрпце, Јордан бил најден кај лепенечкиот мост на Вардар, со искршени раце и нозе, а Лазар успеал да избега и да се приклучи кон партизанските единици, но во борбите на Скопска Цр-

на Гора бил убиен и по ослободувањето закопан во Бутел.

Ноќта меѓу 30 април и 1 мај 1944 година во Вратничка општина повторно дојде Љубен Александров со своите полицајци. Тој притоа ги фати Трипун Симовски, Трпко Кировски, Коце Трпчевски, Ангелко Стаматовски и Среќко Марковски, сите од Беловиште, и врзани, без каква и да е судска пресуда, ги стрела во костенарот кај Беловиште. На 1 мај во своите куќи беа уапсени Саво Сарафиловски, Петре Богоевски, Александар Блажевски и Трајан Милошевски од Старо Село и доведени во близина на Вратничка река, кај местото Амајлинче, каде што и се стрелани истиот ден и оставени незакопани . . .“

Славе Гавровски од Вратница, Тетовско, сведо-чеше пред Комисијата за воени злосторници во Тетово:

„Од служителите при општината потоа дознав дека се фатени и донесени во собата Симеон, на 18 години, единецот на сестрата на Стојко Гавриловски од Вратница и Нофо Гавриловски, исто така, од Вратница. По гаволско мачење, кое траеше два до три часа и тепање со некој тежок предмет, лично дојде кај мене началникот Александров и ми побара јаже. Јас му дадов еден сиџим, но зошто беше употребен и до ден денес не знам. Знаам само тоа дека тепањето продолжуваше со мали прекини целото тоа попладне. Утредента дознав дека Нофо некако се оправдал и бил пуштен, додека двете други момчиња биле одведени над селото Вратница и стрелани“.

ТОЧЕН СПИСОК КОЈ ШТО КУПУВА

„Методите“ на окупаторската бугарска полиција во реализирањето на нејзината мисија во окупираниот дел од Вардарска Македонија се сè „побогати“ и по-разновидни:

Обласниот директор на Битолската област, Антон Козаров, со наредбата од 22 август 1942 година, меѓу другото, наредува:

„Полицискиот час во селата почнува од 21 часот, а во градовите од 22 часот. Со него се предвидува: пред пет часот изутрина никој нема право да ја напуш-

ти куќата и да излезе на улица. Селаните можат да земаат храна на работа само за еден ден и само за себе. Бакалите да водат точен список за тоа кој селанец колку производи купува, колку цигари, колку кибрит и слични работи. За тоа бакалите треба да ја известат полициската власт. Sprema семејствата на лицата што поминале во разбојнички банди (изразот е на Козаров — з.н.) да се преземат најстроги мерки. Ако се покаже за потребно можат да бидат интернирани по член 124 од Законот за полицијата или да бидат испратени во логор“.

Козаров, што ќе рече окупаторската власт, оди понатаму: за секој уништен, откриен или предаден „разбојник“ следува награда. Сите лица што се откажале да ја извршат наредбата за одење во потера или притоа ја нарушиле дисциплината, ќе бидат казнети според Законот за истребување на разбојниците.

Скопскиот областен полициски началник, Стефан Симеонов, уште на 2 октомври 1941 година, преку строго доверлив распис, надолго и нашироко им даваше упатства на среските полициски началници во областа за тоа како треба да се борат против партизаните. Притоа, тој наредуваше: „Сите цивилни полицајци и полицајци во униформа треба да приврзат за себе и да заврбуваат тајно соработници како од средината на оние во кои власта има доверба, така и меѓу сомнителните лица. Проверката на податоците за разбојниците може да се добива и преку проверка на кореспонденцијата на сомнителните лица. Но, тоа треба да го прават само вешти во таа работа полицајци, и тоа систематски“.

А теророт продолжуваше безмилосно! Зарем тоа не го потврдува изјавата на агентот Дамјан Цоцин:

„По нападот на Кратово во мај 1944 година, беа фатени тројца партизани и четворица селани — јатаци. Јас ги испрашував, а потоа му ги предадов на Суљо, водачот на контрачетата од село Матејче, Кумановско, и тие беа убиени. Во исто време беа фатени четворица партизани кај Зебарњак, Кумановско, испитувани од мене и стрелани од полицајците. Во јули 1944 година беа фатени петмина партизани, потоа предадени на четата на германскиот поручник Бирман и во мое присуство убиени. Често беа доведувани кај мене

партизани и јас ги испрашував, притоа употребувајќи го вообичаеното тепање со кое се изнудуваше признање. Додека јас бев началник на Секцијата за државна безбедност во Куманово, по моја наредба не беа интернирани повеќе од стотина души . . .“

КМЕТСКИОТ НАМЕСНИК ОД ЦАРЕВНИК ГИ ПРЕДАДЕ БОРКА ТАЛЕВСКИ И ЛАЗАР НИКОЛОВСКИ

Борис Жуглов, еден од „одбраните“ полициски агенти со кого мошне често се среќававме во фелтонов, повторно ќе има што да му соопшти на следникот на ОЗНА:

„На 6 август 1943 година околу 12 часот дојде во мојата канцеларија еден ученик од Штип и ми соопшти дека во штипските лозја се крие лицето Борис Петров Арсов, илегалец од Штип. (Брат на Олга Арсова, чија куќа кај чешмата Коцамија, спроти театарот во Штип, беше собиралиште на илегалци — з.н.). Го прашав од каде го знае, тој ова, а тој ми одговори дека го знае тоа веќе три дена: кога бил случајно во лозјата таму се среќнале и Арсов го замолил да му носи храна. Веднаш ги испратив Христо Христов, Стојко Русев, Господин Господинов и Петар Петров, разделени во две групи, и тие го фатија Арсов во онаа колиба во лозјата што ни беше посочена. Го почнав распрашувањето. Истиот ден му јавив на Богданов дека сум фатил еден илегалец и му го кажав името. Богданов ми одговори:

— Аман, бе, доста со тие илегалци! Од секаде само за илегалци јавуваат.

Му јавив дека според Арсов во Радовишко има некаде скриено оружје. Веднаш потоа го испратив агентот Петко Караколев со колата на поштата во Радовиш и тој таму три-четири дена го бараше оружјето, но не го најде. Тогаш му реков дека утредента ќе го пратам затвореникот во придружба на полиција, се разбира, во Радовиш, тој самиот да каже каде му е скриена пушката. На другиот ден вечерта ми се јави Караколев и ми соопшти дека пушката, бомбата и куршумите се пронајдени, но лицето при обид за бегство било убиено . . .“

Во билтенот „Полициски вести“ број 3 од 20 март 1942 година може да се прочита краткиот полициски извештај за смртта на Борка Талески и Лазар Филиповски:

„На 2 март 1942 година нападне две непознати лица му се јавиле на кметскиот намесник во село Царевник кај Прилеп и му побарале леб. Откако го добиле лебот двете лица тргнале кон плетварските височини. Во нив кметскиот намесник препознал двајца од 22 илегалци, кои го блокирале селото на 8 ноември 1941 година. Веднаш го информирал раководителот на полициската станица во село Тројанци — старшиот стражар Дончо Колев, кој со двајца млади стражари и еден полски чувар отишле во правец на плетварските височини. Околу 15 часот и двете лица биле откриени и во борбата што почнала биле смртно ранети со автоматски револвер на 380 метри од старшиот стражар Колев.

Со испитување е утврдено дека лицата се илегални комунисти од Прилеп, и тоа:

1. Лазар Филипов Николов, на 24 години, живее во Прилеп, учесник во нападот на војниците што го обезбедуваа големиот тунел на Бабуна, осуден од Битолскиот воен прек суд во ноември 1941 година на смрт со бесење и

2. Борис Петров Талев, студент, на 21 година, живее во Прилеп, учесник во нападот на полициската станица, затворот и телефонската мрежа во истиот град меѓу 11 и 12 октомври 1941 година, осуден од Битолскиот воен прек суд во ноември 1941 година на 15 години строг затвор, 20 години одземање на граѓанските права и 500.000 лева казна“.

Груповиот началник од Битола, Борис Ненков, роден во село Соголјано, Кустендилско, уште еднаш, по којзнае којпат во овој текст, ќе ги открие „методите“ со кои „безболно“ беа ликвидирани симпатизерите на НОБ:

„ . . . Идеше често во командатурата Георги коваџот од село Црнилиште, Прилепско, со кого станавме пријатели, но подоцна разбрав дека имал врски со партизаните. За време на истрагата тој беше многу тепан и јас, Г'љбов, полицаецот Цанов и Кичо Баилов го натеравме Георги да ископа гроб, ноќта во дворот

на командатурата. За да биде оправдано убиен, се договоривме да го пуштиме да пие вода од чешмата, зашто од тепањето беше многу жеден и кога тој ќе се наведе Цанов да пука во него за да можеме да речеме дека е убиен при обид за бегство. Кога Георги се наведна Цанов пукаше и Георги падна . . .“

ПРЕДАВСТВО НА „КОЗЈАК“⁵⁾

И, се чини, треба да се рече и ова: Во вакви времиња неизбежен е феноменот на предавството. Луѓе како Вера Свездина, Мане Мачков, Славчо Азманов, Петре Црниот и уште некои слични на нив, гледајќи ги, пред сè, личните интереси, ќе ги предадат дури и најблиските, главно за пари. Еве уште неколку примери на предавство, кои би требало да служат за пример како не треба и не смее да се брани слободата и татковината. Зборува Стојче Стојанов, роден во село Орашец, Кумановско:

„Беше есен 1941 година и ја бев у кафаната на Ефто Попов од Куманово на еден астал со Стојчо Динев, полјак од Куманово — пиевме ракија. Пред вратата на кафаната дојде Крсто Лазаров — војводата (според „Нова Македонија“ од 21.I.1945 година контрачетничкиот војвода Крсто Лазаров е осуден на смрт со стрелање — з.н.) и ме извика и ми соопшти на мене и на Стојче дека кметот нè вика да го покажеме на полицијата патот до село Малотино . . .“

. . . Когај се навогавмо испред Малотино, војската почна да се растура и да зема позиции околу местото каде се криеја партизани. Тие се наоѓаа у местото на реонот меѓу Рамно и Малотино, на едно ритче. Штом почна пукањето ја и Милан се сокривме при едно брегче до една куќа. Стрелбата меѓу војската и партизаните траеше едно дваесет минути. Штом престана борбата, ја и Милан отидовме на местото на борбата и убиството. Таму беше убиен еден партизан (станува збор за групата „Козјак“ од Првиот партизански одред од Куманово, непосредно по неговата акција на 12 октомври, со која се одбележа почетокот на востанието на македонскиот народ. Во составот на оваа група се наоѓаа, меѓу другите, Љубо Спасовски — Гачо, коман-

дир на групата „Козјак“ и столарски работник од Куманово, политичкиот комесар Киро Нацевски — Фетак, кројачки работник и уште дваесетина партизани, меѓу нив и студентката Филимена Михајловска — з.н.). Еден војник забележал еден друг партизан во долот, при една дупка. Почна митролеска престрелка и после малку партизанот беше убиен. Фатените партизани, беа на број осум, у непосредна близина на една нива, на околу 100 метри од нас, беа чувани од војниците. Меѓу фатените партизани мене ми беше познат Киро Менко и на Илија Самановски синот. Јас започнав разговор само со Киро и му реков:

— Како си, бре, Киро? Да не си случајно пошол за манастир?

Киро ништо не ми одговори. Потоа тргнавме со војската и заробените партизани, а друга група војници остана да ги закопа убиените партизани. Не поминавме ни 200 метри, а слушнав пукање од пушка. Кога минав по патот за Жеглане у една малотинска нива беше убиен еден партизан (црноманест). Му реков на офицерот:

— Зошто го убивме момчето?

Тој ми рече:

— Имал епилепсија и падна на патот и затоа го убив.

По една недела нè повика мене и Милан кметот Антонов и мене и на Милан ми даде по 500 лева награда што сме лутале . . .“

ПРЕДАВСТВОТО НА ГРУПАТА „КАРАДАК“

И Мемед Јашар Шабан, поранешен кмет на село Билјановце, Кумановско, има што да каже:

„Тоа беше есента четириесет и првата година, кога падна и првиот снег. Дојдоа кај мене тројца кумановчани, едниот од нив служел со син ми војска. Син ми ми кажа дека тој се вика Боро Менков, бербер од Куманово. Со него беше еден Турчин и еден православен. Кога нив ги испратив дојде кај мене Азем Фертат и ми вика дека тие се партизани. Ние тргнавме по нив и видовме дека влегоа во воденицата на Казим.

Јас тогаш му реков на Азем и на син му Амзо, кој тргна со нас, да внимаваат на воденицата, а јас заминував за Куманово со Зафир служителот. Во Куманово му кажав сè на бугарскиот началник и тој ми рече дека ќе прати со мене околу 30 војници и полицајци и така во вечерината ние со камиони дојдовме у Билјановце. У селото, бидејќи командантот не сакаше да ги раздели луѓето, јас како кмет, ги сместив на спиење у куќата на Азем. Војската спиеше до кај зори, а потоа тргна накај воденицата. Со нив бевме јас, Рамадан Имер, полјакот од Руѓинце, Петре шумарот и Ариф, син му на Азем. Штом се приближивме до воденицата, бугарскиот поручник го испрати Рамадана и еден полицаец да испитаат дали се тука комитите (станува збор за втората група од Првиот кумановски партизански одред, наречена „Карадак“ и составена од околу петнаесетина партизани. Нејзин командир беше Боро Менковски, бербер, а политички комесар Перо Георгиевски — Чичо, снајдерски работник, и двајцата од Куманово. Во состав на оваа група се наоѓаа и младинката Магдалена Антова и Евица Георгиева, сопругата на Перо — з.н.). Тие по неколку минути јавија дека се тука. И јас тогаш им кажав, бидејќи го познавав теренот, каде да се распоредат. Еден полицаец заведе позиција на едно ритче од каде ја гледаше целата воденица. Штом се зазори, поручникот даде наредба за палба право на воденицата, која беше стара, покриена со папрад, а ѕидовите од штици. Во воденицата беа околу 17 души, кои после пола час беа ликвидирани: од нив седум беа мртви, а другите беа заробени, од нив двајца тешко ранети. Тројца успеаја да побегнат, но беа фатени у село Стража. Јас ги видов оние тројца што беа кај мене — сите беа убиени. А за Боро берберот Петре шумарот викаше дека лично го знаел и дека тој им бил глава на тие комунисти. Со нив беа и две жени — едната убиена, а другата заробена.

По извесно време бев повикан од управителот на Кумановска околија и тој за награда ми даде 6.000 лева, а командантот на војската во Куманово уште четири илјади. Управителот ми рече и понатаму да се интересирам за такви банди доколку се појават, зашто тие сакаат да крадат и да работат против нашата држава . . .“

СО ПЕСНА ВО СМРТ

Стефан Филипов од Велес:

„На 1 јануари 1943 година (датата не е точна: треба да стои 10 јануари — з.н.) отидов во мојата бавча. Таму беа партизаните Себура Чучуков (Киро Кучук — з.н.) и уште тројца други и Нонча Камишова (групата ја сочинувале: Киро Кучук, Нонча Камишова, Стојан Бурчевски, Јордан Јорданов и Киро Нелковски — з.н.). Тие ми дадоа пари за да им купам цигари. Јас отидов во град и за да ја спасам главата сè ѝ кажав на полицијата. Сабајлето со една чета војници и 300 души полицајци и тројца агенти отидовме кон мојата бавча. Јас прв влегов во колибата, но партизаните беа се качиле на горниот кат. Тие на нас отворија огин и ние отворивме огин на нив. Потоа двајца фативме а тројца извршија самоубиство. Со двајцата тргнавме кон градот. На патот го сретнавме командантот, кој ми рече:

— Стрелајте ги веднаш!

Војниците ги стрелаа.

Убиените партизани два дена стоеја закопани во мојата бавча, а на третиот ден ги закопаа селаните од Башино село (Местото на кое што е откриена групата велешани се вика Речани и се наоѓа недалеку од Титов Велес, близу до Башино Село — з.н.).“

Поручникот Христо Буров само ќе го дополни исказувањето на Стефан Филипов:

„Втората акција ми беше во велешките бавчи. Една вечер ме извика преку врската полковникот Апостолов и ми даде задача: со мојата чета да го чувам патот за Штип. Набргу чувме пукање. Се приближив со четата до една колиба во која беа партизаните. Им викнав да се предадат. Тие откажаа. Свиреа на армоника (свиреше Стојан Бурчевски — Буридан — з.н.), пукаа и викаа:

— Ке се предадеме, ако ни донесете пајтон за во Велес!

Јас тогаш наредив да се фрлат бомби на колибата. Фрливме едно седум до осум бомби, а неколку полицајци и војници веднаш потоа влегоа внатре. Изнесоа еден жив бандит и тројца убиени. Мислам дека се самоубиле. Мртвите трупови ги плукавме, пцувавме

и што не им правевме. Фатениот бандит и уште еден друг што го фатиле други војници, по наредба на полковникот Апостолов, ги стрелавме веднаш."

Кога сме веќе кај Христо Буров, еве ја неговата изјава за тоа со каква идеологија бил задоен:

„Бидејќи бев одличен во тепањето на партизаните се здобив со посебен авторитет пред моите пријатели фашисти. Јас никогаш нема да се откажам од фашистичките убедувања.“

УБИСТВОТО НА ВЕРА ЦИРИВИРИ — ТРЕНА

И уште еднаш, се надеваме за последен пат, со една од многуте изјави на Коло Желев Неделчев, агент од прв степен во Прилеп:

„Во почетокот на месец јули (1943 година — з.н.) Љубен Молов, полициски командант на Прилеп, ми рече да се поврзам со Раде браникот — чиновник во комесарството. Јас отидов кај Раде во комесарството и излеговме во дворот заедно да разговараме. Тој ми рече:

— Имам многу работи да ти расправам: стануваат интересни средби меѓу некои девојчиња и момчиња. Тие меѓу себе си предаваат пакети, писма, а јас постојано ги следам.

Ми кажа дека има уште три момчиња — браници од Прилеп кои му помагале во следењето на сомнителните лица и водеа точна евиденција за нив, запишувајќи го дури и датумот и часот каде и со кого ги видеа да се сретнуваат.

Откако забележав кој каде седи и им ги запишав имињата, се договорив со Раде кога да се најдеме повторно за да ми ги даде сите податоци подетално. Се договоривме да дојде тој кај мене дома попладнето во четири саатот. Тој дојде и ми кажа уште некои имиња на неколку лица, но не ги знаеше адресите за сите. По два дена дојде со исполнета задача: ми ги предаде адресите што ги немав, точното време на состаноците што ги правеле конспираторите. Така три дена по ред се состанувавме кај мене, дури ми ги предаде сите податоци што ни требаа и што јас ги барав од него. Од тие податоци јас му поднесов из-

вештај на началникот Трендафилов, во кој ги кажав сите имиња со адресите и подетално сè друго за секое лице, според она што ми го кажа Раде. Истиот рапорт началникот Трендафилов му го поднесе на командантот Молов. Молов потоа нареди да ги уапсеме сите лица споменати во извештајот. И утредента изутрина уште во мугрите јас и сите други агенти појдовме да ги уапсеме лицата. Уапсивме околу 15 души. Јас го водев сослушувањето. Истрагата траеше само шест дена, а завршивме мошне брзо, зашто така ми нареди командантот. На сите уапсени јас не им ги помнам имињата, но ги помнам само имињата на Цена Богоева, на сестра ѝ, на Трајко Темелков, на Душан, на Ристо Ковачот, а за другите не можам да се сетам на имињата“.

Борис Жуглов ќе се обиде да го објасни *по многу што мистериозното убиство на Вера Циривири — Трена*:

„На 16 јули (1944 година — з.н.) дојде изутрината кај мене Господин Господинов и ми соопшти дека е најден труп на младо девојче во едно двориште од градот (Штип — з.н.). Веднаш отидов на местото, таму имаше полиција и почнав да распрашувам како трупот дошол на тоа место и како се случило убиството. Разбрав дека вечерта пред убиството девојчето на двапати побарало да биде примено во куќата, но било истерано. Истовремено ги проследив и стапките што водеа од домот кон бавчата и констатирав дека се работи за „Светла“. Таа беше легната на грб, на грбот од аутопсијата се виде дека има модри петна, што докажуваше дека тука лежела околу 10 часа. Девојката беше ранета на левата страна — куршумот и заседнал одназад во плешките, а од раната беше истечена крв на земјата, каде лежеше. Смртта настапила веднаш. Кај неа најдовме фалсификувана лична карта на име Елена Барова, родена во Цариград, а издадена во Скопје и еден револвер „маузер“ 7,65. Испитувањето покажа дека се чуле три истрели, а до неа беа најдени само две чаури. И на самиот мене не ми беше јасно како можело да се случи ова убиство. Мислењето на лекарите беше дека станува збор за самоубиство. Раната беше изгорена, куршумот и чаурата беа од еден и ист револвер. Од фотографијата се констатира дека е

тоа познатата на полицијата илегалка „Светла“ или Трена (Вера Циривири — Трена. Безразлично што Жуглов изјавува пред органите на ОЗНА, едно е точно: Вера е убиена од страна на полицијата. Игра на судњето на агентите што агентуваа во Штип недвосмислено и без голем напор се докажа. По убиството нејзиниот труп е одвлечкан кон кланицата и таму припокриен со трева — з.н.).“

И најпосле, искажувањето на Даме Спанчевски од Кочани:

„Со доаѓањето на бугарските власти во Македонија во 1941 година, јас дојдов во Македонија и се населив во Кочани. Веднаш без назначен за полицаец во кочанска општина и на служба останав сè до септември 1944 година. Моето назначување го направил кметот кочански, Божин Бурбешлиев, стар михајловис, кој исто така во државна служба вработи и други занчомихајловисти. До појавувањето на партизанските одреди во реонот Кочани си ја гледав само работата. Кога во 1944 година минаа првите партизански групи преку Плачковица за кумановскиот терен, се дигна многу војска и полиција да ги гони. Јас исто така... Дојдовме до село Речани и ги наместивме топките. Ваму останав до другиот ден напладне. Пред да гргнеме во акцијата пред собраните полицајци и војници беше изведен еден фатен партизан и по својот говор мајорот Бисаров ми нареди да го стрелам. Ми дада еден шмајзер и тргнавме, а партизанот одеше преј нас. Кога дојдовме кај Околинското управление, јас видов дека не можам да ракувам со шмајзерот и ми дадоа друг шмајзер. Јас го зедев и го застрелав партизанот. Кога го застрелав јас го фрлив шмајзерот и отидов дома. Кога му кажав на семејството, и жената и децата се развикаа на мене зошто сум направил така грешка — да убијам човек и јас сам видов дека направив голема вина и дека се посрамив пред граѓаните...“

ИСТОРИСКИ ФАКТ

Завршувајќи со прегледот на само еден дел од судњето на обласниот полициски началник во Скопје, Асен Богданов, се чини, не е можно, а да не се прене-

сат неколку негови одговори на прашањето на јавниот обвинител и како информација и како историски факт:

Јавниот обвинител: — Дали обвинетиот Асен Богданов по читањето на овие документи може овде да потврди дека навистина сите воени команданти во Македонија, како што се генерал Маринов и други, сите полициски началници, агенти и сл., се одговорни за целата политика на бугарската окупаторска власт во Македонија, за сите сверства над населението и истребувањето на македонскиот народ?

— Воените команданти на чело со командантот на Армијата, команданти на дивизиите, командантите на полковите и сите други, кои учествуваа во спроведувањето на борбата против Народноослободителното движење, а со тоа и против македонскиот народ, еднакво се одговорни за сите сверства вршени над македонскиот народ овде.

— Дали знае обвинетиот Богданов да ги каже имињата на разни такви команданти со кои лично се сретнувал и имал заедничка координирана акција за борба против Народноослободителното движење?

— Генерал Бојдев, генерал Поп Димитров, генерал Маринов, полковник Апостолов, полковник Кафеџиев, полковник Манев, Попов, генерал Алексиев, полковник Нејдов...

„Како бесни волци на мирно стадо се нафрлија омразените фашистички окупатори на македонскиот народ и од полите на македонските мајки ги истргнаа најсаканите чеда. Дење и ноќе талкаат крвниците по улиците, по куќите, по полињата и планините, блокираат и претресуваат, се закануваат вперувајќи ги револверите и пушките во градите на мајките и татковците, пцуејќи и викајќи: „Каде ти е синот, каде ти е ќерката? Кажете, мајката ваша македонска!“

А кога ќе дојдат до своите жртви, ги влечат по темниците и мачилиштата, од синцирите на нивните нозе одекнуваат улиците. Кои се тие измачени и испрпени, но горди како соколи што ги влечат синцирите, прогонувани од фашистичките жандарми со ножеви на пушките? Фашистите велат дека се тоа поткупени предавници и шпиони. Но ние гледаме дека тоа се наши синови и ќерки, браќа и сестри, другари и другарки. Тоа се најчесните и најсвесни Македонци, што го дигнаа гласот против тиранијата, кои отсекогаш се бореле против ропството, а и денеска му останаа верни на својот народ борејќи се за правата и слободата на Македонија.

Со тие борци за народните права фашистичките сверови ги исполнија затворите. Кога сидовите би можеле да зборуваат, би раскажувале за невидените и нечуени маки на македонските патриоти и борци. Тие се осудени на глад и жед, на мрак, на темнина и молчење. Фашистичките целати од ден на ден им ја вадат душата со гуми, камшици, пендреци, ластегарки, со вжештено железо, со спици и со своите нечисти нокти. И додека музиката од радиото ги покрива гласовите на мачените, фашистичките хиени се сладат гледајќи како од нивните тела тече крв, со музика, со смеење и пцости фашистичките агенти ги уништуваат

скапоцените животи на македонските борци, што македонските мајки со мака ги одгледале.

Скопје, центарот на Македонија, фашистичките разбојници го претворија во централно мачилиште на чесните македонски борци. Во скопските затвори фашистичките крвопии зедоа многу животи, завија во црно многу мајки. На 9.VII.1942 година тие го завија во црно цело чесно Скопје, цела Македонија. Цветан Димов, чаирчанецот, снајдерски работник, син на Скопје, долгогодишен борец за правата и слободата на Македонија, не е повеќе меѓу живите. Крвавите скопски агенти на чело со злогласниот злосторник и предајник на македонскиот народ Мане Мачков, посегнаа и по него, го фрлија во својата темница и таму, во мачилиштето, му ги скршија коските и му го скинаа шгерот. Пет дена тие кучиња го мачеа нашиот Цветан. Му ја стегнаа главата со менгемиња додека не му го скршија черепот, додека не му ги скршија рацете и нозете и не му ги раскинаа градите. Пет дена го кинееа за да ја предаде народната борба. Но, кога каменот би прозборувал, тогаш би прозборувал јуначкиот Цветан. Тој ништо не им предаде на полициските кучиња и загина како херој“.

Тоа е дел од Прогласот на ЦК КПЈ за Македонија од јули 1942 година, со кој македонскиот народ се информира за убиството на Цветан Димов. На Прогласот нема дата, но се претпоставува дека е пишан кон средината на јули 1942 година, непосредно по веста за смртта на херојот. Прогласот, истовремено, беше и жесток протест против свирепите методи и средства со кои окупаторската полиција се обидуваше да го „развије“ меѓу Македонците чувството на припадност на бугарската нација и да го разбие уште во неговиот зачеток движењето за национално и политичко ослободување. Всушност, бугарската окупаторска власт во окупираниот од Бугарија дел на Вардарска Македонија беше така конституирана што полицијата беше нејзината прва и најзначајна потпора. Овластувањата на полициските органи беа, речиси, безгранични, а врските на обласните полициски началници со Министерството за внатрешни работи во Софија не одеа, што би било нормално, преку обласната дирекција, туку директно. Па зарем првиот обласен

директор на Скопската област, Антон Козаров, уште првиот ден од своето доаѓање во Скопје и во првата точка од својата прва наредба до штотуку „ослободените“ Македонци, не нареди:

„Секој граѓанин е должен да ги почитува и да ги исполнува наредбите и распоредувањата на полицијата, чија задача е исклучително само да го зачува редот, безбедноста на граѓаните и државата...“ (Од Наредбата број 1 од 26 април 1941 година).

ГО ФРЛИВ ЦВЕТАН ДИМОВ ОД ПРОЗОРЕЦОТ

А кога полицијата ќе ги земе работите во свои раце со цел да ја оствари својата прва и најглавна задача („уништување на секој кој би се чувствувал Македонец, со македонско потекло, македонско минато и македонска историја“, според Асен Богданов), тогаш ваквите сцени се неминовни:

„По задржувањето на Цветан Димов во управлението, тој уште првата вечер беше многу лошо тепан по нозете. Тој само кажа дека е член на Комунистичката партија и на Месниот комитет на Скопје. На другиот ден тој беше пак тепан од мене и од Мачков, Крум Панков и Тењу Рајков, но одбиваше да даде какви и да е други податоци. Така тој беше тепан едно два-три пати. Тој продолжуваше да одбива да даде какви и да е други податоци. На 7 јули, кога беше повикан на испитување, тој одби да дојде со мотивација дека бил болен. Го испратив агентот Чукуров да го повика, но тој се врати и рече дека Цветан Димов е болен. Претпоставував дека Димов сака само да добие во време. Го испратив и по вториот Чукуров да го земе, но Цветан откажа и по вториот. Затоа јас се изналутив и отидов лично кај него. Во ќелијата му се разви кам и го навредив многу. Тогаш тој стана, јас тргнав напред, а по него Чукуров. Од ќелијата излезе откако му помогнавме двајцата, но тој не можеше да оди зашто беше многу тепан. Кога дојдовме близу до мојата канцеларија, тој одби да влезе во неа. Тогаш го бутнав кон прозорецот, тој се занесе и се задржа на прозорецот. Јас го фатив за нозете, му ги кренав и го фрлив долу. Тој падна од вториот кат во внатрешниот

дел на дворот, на бетонот. Во тој момент во дворот имаше еден од работниците во управлението и Цветан паднал близу до него. Веднаш потоа јас отидов кај началникот Цанков и му соопштив дека Цветан Димов се фрли сам од прозорецот. Истото му го соопштив и на обласниот началник Симеонов, кој дојде да види што се случило. Потоа дојде болничка кола, која го однесе во болницата во Затворското одделение. Со болничкиот автомобил замина и Чукуров. Се сеќавам дека по извесно време Чукуров ми расправаше дека во болницата имало некој лекар кој го познавал Димов и сакал тој да биде префрлен во Хируршкото одделение. Чукуров тоа не го дозволил и забранил кој и да е лекар да му се приближи на Цветан Димов. Потоа, јас веднаш ги собрав агентите од мојата група, ги распределив на смени и наредив постојано да стражарат пред Затворското одделение во болницата и никому да не му дозволуваат да влезе во одделението кај Димов. На другиот ден ми јавија дека Цветан умрел во болницата. Веднаш потоа телото на Цветан Димов им беше предадено на неговите блиски и беше погребано.

НАРЕДБА: ЦВЕТАН САМ СЕ ФРЛИЛ!

Два дена потоа во Скопје се појавија летоци во кои се зборуваше дека Цветан Димов е убиен во полицијата. Летоците имаа наслов „Во скопското мачилиште е убиен Цветан Димов“. Кога го фрлив Цветан Димов од прозорецот во дворот, во ходникот имаше и други агенти, како, на пример, Методи Поп Величков, Трендафилов и уште некои други. На сите агенти им беше кажано да зборуваат дека Цветан Димов сам се фрлил од прозорецот“.

Така груповиот началник Љубомир Јорданов ја раскажа историјата за смртта на Цветан Димов пред органите на ОЗНА. Тој беше началник на групата А, која во рамките на Скопската обласна полиција беше специјално формирана за борба против КП и нејзините членови, за борба против нивните симпатизери. Иста таква секција беше формирана и во рамките на Обласното полициско начелство во Битола. Општа карактеристика и на двете групи беше една дотогаш на

овие простори невидена омраза спрема сè што е напредно и демократско, особено ако е комунистичко. Агентите на овие служби, ноќе, дeње, зима, лете, по дожд — во секое време, со воз, со автомобил, пеш, со мотоцикли, веднаш одеа во местата од каде што ќе дојдеше вест дека е уапсено некое сомнително лице. И она што се случуваше потоа со уапсените, речиси во сите случаи, секогаш, се претвораше во антологиски начин, преку кој полицијата се расправаше, или поточно: се обидуваше да се расправи со противниците на окупаторското општествено уредување, чиј инструмент на заштита беше. Полицијците од секциите А на обласните полициски начелства во Македонија од типот на Јорданов, Сурчев, Стоилов, Курчиев, Жуглов, Ташев, Мачков, Недков, Трендафилов, Балкански, Кичо Бојанов, Желев, Асен Николов, Миленков и уште многу други, да не ги набројуваме сите, за оние 40-тина месеци окупација на Македонија оставија зад себе една толку јасно одбележана трага што не ќе може толку лесно да се заборави. Трага од измачувања, убиства, претепувања, силувања, давења. Многу мајки и сестри завија во црно агентите на овие групи, многу татковци и браќа ги стискаа забите поради нив.

Ете зошто на 17 јануари 1945 година, пред почетокот на судењето на Љубомир Јорданов, Христо Стоилов, Борис Жуглов и Костадин Балкански, во Скопје, уште во раните утрински часови, групи луѓе се упатуваа кон Офицерскиот дом, каде што требаше да се одржи судскиот процес. Не беа тоа само скопјани — имаше меѓу нив и луѓе од Кавадарци, од Ваташа, од Штип, од Винаца, од Куманово, од Струмица — од каде ли не! Беа дојдени неколку дена пред тоа да сведочат, да зборуваат за болките, за сè она што тие или нивните најблиски го доживеале во учестостите.

Свечената сала на Офицерскиот дом е преполна: по балконите, по коридорите, по скалите, надвор — на плоштадот — илјадници луѓе. Околу Домот и на плоштадот се инсталирани звучници за да може секој да чуе како тече судењето. Луѓето од Народната одбрана со мака го одржуваат редот, зашто народот се бутка, напредува стапка по стапка, сè поблиску и поблиску до обвинителните клупи, сега сè уште празни,

го исполнува секое слободно место; секој сака да ги види обвинетите и секој е убеден дека тие мора по нешто да се разликуваат од обичносмртните луѓе, од луѓето што се среќаваат на улица, на пазар, во кафеана.

Точно во 10 часот влегуваат судиите: претседателот на Судскиот совет Гојчо Стевковски, членовите Тодор Свездин, Владо Стевковски, Алексо Гавриловски и записничарот Карталов. Сите стануваат и долго им ракоплескаат на народните судии. Потоа доаѓа и јавниот обвинител, Александар Т. Христов, кој го зазема местото од левата страна на судот. На десната се бранителите на обвинетите, поставени по службена должност.

Возбудата во салата сè повеќе расте. Нема шепотења, нема меѓусебни разговори, — сите очекуваат да влезат обвинетите.

Еве ги!

Во салата наеднаш експлодира народниот гнев: луѓето се креваат на нозе, се обидуваат уште еднаш, колку што се може повеќе, да се приближат до обвинителните клупи, да ги видат обвинетите. Спонтано од стотина грла одекнува:

— Смрт! Смрт! Смрт!

Претседателот на судот, Гојчо Стевковски, бара тишина, еднаш, па уште многупати потоа; органите на Народната одбрана вложуваат максимални напори да го сопрат напредувањето на присутните кон обвинетите, да ги заштитат од линчување. Тоа гневот, болката, омразата, жедта за osveta се истура во големата сала на Офицерскиот дом и ја исполнува со извикувања што кажуваат сè:

— Смрт! Смрт! Смрт!

Смртно исплашени, бледи, вовлечени во себе, Јорданов, Стоилов, Жуглов и Балкански седнуваат на обвинителната клупа. Не се ни обидуваат да се свртат назад за да видат што се случува тоа на неколку чекори зад нив. Немаат храброст да погледнат во очите на баба му на Страшо Пинџур, на мајка му на Мирче Ацев, на роднините и пријателите на Цветан Димов, на Благој Мучето,⁹⁾ да се сретнат со погледите на родителите, браќата и сестрите на дванаесеттемина од Ваташа, со оние што ја познаваа Вера Циривири.

ОБВИНЕТИ ЗА БЕЗБРОЈ УБИСТВА И МАЧЕЊА

Со вовлечени вратови, тие го слушаат обвинителниот акт што од името на народот го чита Александар Т. Христов:

„Христо Стоилов, бивш началник на групата Б, а подоцна инспектор по државна безбедност при Скопското обласно полициско управление, го обвинувам затоа што предавал еврејски семејства, што при вршењето блокади и потери организирани од него се убие-ни стотина народни борци, меѓу кои и Кузман Јосифовски Питу, што предавал антифашисти на Гестапо...

Љубомир Јорданов, началник на групата А при државната безбедност во Скопското полициско управление, е непосреден извршител на масовни измачувања на уапсени антифашисти, помагач при извршувањето на масовни убиства, извршител на грабежи и палежи на народна своина и учесник во бојна формација против партизански одреди. Го обвинувам Јорданов како непосреден убиец на Цветан Димов, Страшо Пинџур и Мирче Ацев...

Борис Жуглов, првин како секретар на државната безбедност во Скопје, а подоцна и како началник на државната безбедност во Штип, извршил масовни апсења и мачења на антифашисти, а како учесник — аѓутант на бојниот одред на германскиот поручник Бирман извршил масовни убиства и грабежи. Го обвинувам за убиството на Вера Циривири, Среќко Петрушев, Љупчо Ефремов, Станоја Данев, Методи Данев, Крсто Митов и Христо Стојков...

Костадин Балкански го обвинувам за мачењата на задржани во полицијата антифашисти, го обвинувам дека учествувал во Велешко против партизаните, дека стрелал во село Богомила 10 души без каква и да е пресуда. Го обвинувам за безброј убиства, мачења...

ОБИД ДА СЕ НАМАЛИ ВИНАТА

Љубомир Јорданов, исплашен, треперејќи, се обидува да даде нова верзија за убиството на Цветан Димов:

„Мане Мачков отиде да го уапси Цветан Димов, зашто лично го познавал. Го чекал извесно време и го уапсил во близина на куќата каде што живеше. Цветан Димов, како што реков, беше уапсен од Мане Мачков, мислам на 4 август. Уште истата вечер, бидејќи тој одбиваше да даде какви и да било податоци, беше подложен на тепање. Го тепаваме јас, Мане Мачков, Тењу Рајков, Илија Недков и Ангел Трпев. Беше врзан со нозете нагоре и беше биен со гумен стап по табаните и со шлаганици по лицето. Цветан кажа само дека е член на Комунистичката партија и дека е член на Месниот комитет на Скопје. Замоли испитувањето да продолжи утре. Тогаш јас го принудив тоа што го кажа да го напише. Тој тоа го направи и потоа беше одведен во ќелијата. На вториот ден не беше повикан на сослушување. На третиот ден ги испратив Мане Мачков и Чукурров да го доведат за да продолжиме со сослушувањето. Тој замоли да се одложи неговото испитување за наредниот ден. За цело време Мачков постојано ми зборуваше дека сослушувањето треба да го продолжам, зашто Цветан знаел многу работи. И тој ден го одложив испитувањето. На четвртиот ден, на 7 август 1944 година (интересно е дека Јорданов цело време зборува дека Цветан Димов е сослушуван во месец август, а се знае дека Димов е уапсен во јули месец — з.н.), го испратив Димитар Чукурров да го доведе Цветан Димов на испитување. Чукурров се врати и ми рече дека Цветан Димов одбивал да дојде, со мотивација дека бил болен. Мене ми се чинеше дека тој тоа го прави само за да добие во време и повторно го испратив Чукурров. Тој се врати и ми рече дека Цветан одбива и не сака да дојде. Поради тоа јас станав и лично отидов во неговата ќелија. Го прашав зошто нејќе да дојде, а тој ми рече:

— Болен сум!

Јас не проверив дали тој навистина е болен и му се развикав и го удрих по главата. Тогаш тој стана. Јас одев напред, а агентот Чукурров одеше по него. Кога свртевме десно по коридорот за да тргнеме кон мојата канцеларија, во тој момент чув како Чукурров вика:

— Стој, еј, стој!

Се свртив и видов дека Цветан се префрлил преку прозорецот, а Чукурров се обидува да го додржи. Цветан веќе беше полетал и Чукурров го држеше за панталоните, но поради тежината тој му се истргна и падна долу. Веднаш им соопштив за тоа на Симеонов и Цанков и наредив да дојде болничка кола. Цветан Димов беше однесен во болницата и таму остана три-четири дена во Затворското одделение. Лекарите сакаа да го земат во Хируршкото одделение, но агентите што го однесоа, таму беше Чукурров, не дозволија тоа да се стори. На другиот ден, со агентите Антонов и Жуглов, отидов во болницата да видам каква е ситуацијата со Цветан. Не, не зборував со лекарите за тоа како му е. Само го оставив Жуглов да го распраша Цветана зошто скокнал од прозорецот. По два дена Цанков ми јави дека Цветан умрел и тој им беше предаден на домашните да го погребат. На 11 или 12 август во градот беа фрлени летоци со наслов „Сверство во скопското мачилиште“ во кои се зборуваше за смртта на Цветан Димов“.

Притеснет од докази, од сведоци, Јорданов признава:

— Да, признавам, јас го фрлив Цветан Димов низ прозорецот, господин претседател!

И притоа ја раскажува вистинската приказна што ја донесовме понапред.

АПСЕЊЕТО НА СТРАШО ПИНЦИР И МИРЧЕ АЦЕВ

И не само неа: „Околу средината на декември 1942 година, со агентите Димитар Чукурров, Тодор Маринов и Тењу Рајков заминав за Велес. Пред тоа таму беа испратени и агентите Петко Јорданов, Манол Славев, Цветан Мутавчиев, Михаил Димитров, Антон Антонов и Георги Георгиев. За Велес заминаа толку многу агенти зашто ни беше јавено дека не се исклучува можноста во градот да се вратиле некои од партизаните и се наоѓаат дома или во некои илегални станови. Затоа направивме блокада во едно маало во Велес. Тоа беше маалото на патот за манастирот, кај воденицата (маалото Долни Дукани — з.н.). За таа работа побарав соработка и од војската преку полицискиот началник Велико Добрев, роден во град Варна, кој

уредил преку Љубен Апостолов, командант на 56. пешадиски полк во Велес, да ни се дадат на располагање два вода.

Рано изутрината почна претресот по куќите. Јас само гледав како оди блокадата и ги давав потребните упатства. По некое време дојде кај мене агентот Георги Георгиев и ми рапортира:

— Господин началник, во една куќа се фатени двајца илегалци.

Заедно со него и со командирот на водовите отидов во куќата на Јован Митрев. (Тајниот агент на бугарската полиција, Горѓи Црвенев, инаку велешанец, служител во Општината, призна дека тој ја пријавил на полицијата куќата на Јован Митрев како сомнителна. Имено, Црвенев ѝ јавил на полицијата дека Митрев веќе неколку дена купува по три-четири килограми јаболка и по два килограма месо секој ден, што му се сторило сомнително — з.н.).

Во куќата ги најдов Цветан Мутавчиев и Антон Антонов и тие ми кажаа дека кога влегла полицијата, домашните не сакале да ја отворат вратата, а потоа вратата ја отворил стариот и агентите забележале како ќерка му Милка со брзање отишла во кујната и оттаму влегла во еден клозет. Агентите се посомневале дека таму има нешто што не е во ред. Направиле претрес во куќата и нашле една машина за пишување и еден леток на самата машина. Тоа ги зголемило сомнењата кај нив, особено долгото задржување на ќерката во клозетот. Дошле пред клозетот и ја повикале да излезе, но таа одговорила да почекаат малку зашто била понужда. Веднаш потоа агентите влегле во клозетот и виделе дека таму има изгорени книги. Кога го напуштале клозетот забележале како од под една плоча се подавало едно парче од шалче. Ја прашале Милка:

— Има ли тука нешто?

Таа одрекла: — Нема!

Тие самите ја дигнале плочата и Анто Антонов прашал дали има некој внатре, зашто инаку ќе фрли бомба, па дури тогаш ќерката Милка кажала дека има двајца внатре.

Антонов ги повикал да излезат надвор. Тие излегле и биле веднаш врзани.

Кога јас дојдов во кујната тие ми се претставија со лажни имиња. Со мене беа и полицискиот началник од Велес Добрев и неколку војници. Веднаш наредив да се одведат во Околското политичко управление, а потоа направивме претрес во скривницата и таму најдовме доста илегална литература, еден радиопредавател, машина за пишување, една циклостилна машина и една машина за редување букви, како и печати на велешката општина. Од другите куќи беа задржани браќата Колареви и нивната сестра. Исто така, од куќата каде што ја најдовме скривницата беа задржани Јован Митрев, сопственикот на куќата, жена му и ќерка му Милка. Истата вечер задржаните, со камионет, беа испратени во Скопје.

Од куќата во која биле лекувани илегалците беше тепан домаќинот Јован. Двајцата илегалци рекоа дека се викаат Мирче Ацев и Страхил Пинџуров. Направив проверка во Прилеп и оттаму добив известување дека Ацев е член на Покраинскиот комитет и дека е осуден на смрт. За Страхил Пинџуров знаев доста работи и затоа првин го почнав сослушувањето со него.

СТРАШО ПИНЏУР УМРЕ ОД ПРЕТЕПУВАЊЕ

Пинџуров, освен што го кажа името, не сакаше ништо друго да каже и затоа почнавме да го тепаме. Во тепањето учествувавме јас, Тењу Рајков, Илија Недков, Анто Антонов, Тодор Маринов и Ангел Трпев. Впечатокот од неговото фаќање во полицијата беше силен. Штом го дознав неговото име јас отидов кај началникот на безбедноста Цанков и му соопштив дека Пинџуров не кажува ништо. Дури одбива да каже дека е член на Партијата, дека работел за нејзината линија. Кога тоа Цанков го чу ми рече:

— Та нели си ја знаеш работата!

Потоа го донесов кај него Мирче Ацев и му кажав за кого станува збор. И му реков дека и Ацев одбива да каже дека е комунист. Цанков и за него ми рече:

— Водете го! Нели знаете што треба да работите!

Кога видов дека Пинџуров откажува да признае што и да е, повторно беше подложен на тепање. Беше врзан и тепан по табаните со гума на палка и со парче автомобилска гума. Го тепавме по нозете, но и по целото тело — кој каде стигна — со клоци, по грбот, по стомакот, а на два-три пати му беа ставани нозете во вода и потоа тепањето пак продолжуваше. Беше тепан два дена еднопруго, без прекин. Во многу лоша состојба беше однесен во ќелијата, во која беше сам. Таму беше оставен 24 часа. На другиот ден попладнето го испратив Тодор Маринов или Анто Антов, не се секавам добро, да го повикаат Пинџуров да дојде на испитување. Испратениот агент веднаш се врати и ми рече дека Пинџуров умрел во ќелијата. Потрчав кон неговата ќелија за да го видам: го најдов легнат и околу него на подот имаше траги од пена од устата. Веднаш му се јавив на началникот на службата за државна безбедност, Васил Цанков:

— Пинџуров умрел во ќелијата! — му реков.

— Како тоа умрел? — ме праша.

— Не знам, — му одговорив. — Не претпоставувам дека толку бргу може да умре.

ФАРСАТА СО МРТВОТО ТЕЛО НА ПИНЏУР

Потоа обласниот полициски началник Стефан Симеонов нареди трупот да се пренесе во визбата долу, во едно сопче. Додека ние го симињавме трупот долу, Симеонов ги собра сите стражари во една соба, божем им објаснува и им зборува нешто, само колку да не бидат по ходниците и да не видат како ние го носиме Пинџуров во визбата. По некое време во визбата дојде и Симеонов и откако го виде умрениот Пинџуров, нареди:

— Уште вечерва да биде закопан некаде. Сака ли некој да го направи тоа доброволно?

Сите ние молчевме.

— Сака ли некој доброволно да го закопа мртвиов? — праша уште еднаш обласниот полициски началник.

Тогаш се јави Ташев:

— Јас, — рече.

Знам и тоа дека ноќта Тодор Ташев, заедно со агентот Анто Георгиев го изнеле мртвото тело на Пинџуров со еден мотоцикл (трупот го ставиле во приколката), но каде го однеле и што направиле — тоа не знам. Дали го закопале некаде или пак го фрлилe трупот на Пинџуров во Вардар, навистина не знам.

Веднаш потоа ме повика Цанков и ми рече:

— Со неколку агенти ќе одиш во близината на Велес, ќе испукате неколку пати, потоа ќе ја извикате стражата од Велес за да ви помогне во барањето на затвореникот, ќе се вратите во Велес и ќе му кажете на околинскиот полициски началник дека Пинџуров ви избегал.

Им соопштив на Анто Антов и Тењу Рајков дека изутрината ќе одиме во Велес. Од Скопје тргнавме со една лека кола и дури тогаш им кажав на агентите каква игра ќе играме. Го минавме Велес и на пет-шест километри од него го сопревме автомобилот, отидовме десно од патот — таму имаше еден мост, и испукавме од шмајзер неколку рафали. Потоа го испративме началникот на коњичката стража од Скопје, Русев, кој беше дојден со нас, да оди во Велес и да донесе со себе неколку полицајци. По некое време тој се врати со седум до осум стражари. Им кажавме да ја пребараат месноста што сме ја блокирале, зашто тука се крие еден затвореник, кој ни избега. Пребарувавме, пребарувавме, и, јасно, не најдовме ништо. Се вративме во Велес и оттаму јас му телефонирав на Цанков дека Пинџуров ни избегал.

Цанков глумеше божем се изненадил. Ни викаше по телефонот и ни се закануваше дека ќе бидеме казнети.

Кога се вративме во Скопје тој ни нареди да дадеме писмен извештај во кој ќе го опишеме бегството на Пинџуров“.

„ГОСПОДИН НАЧАЛНИК, МИРЧЕ АЦЕВ УМИРА!“

И уште:

„Распрашувањето на Мирче Ацев одеше истовремено со распрашувањето на другите уапсени во Велес. Како што кажав погоре, Мирче Ацев одбиваше да даде

какви и да било други податоци освен неговото име и презиме. Затоа бевме принудени да почнеме да го тепаме. Беше тепан неколку пати, многу жестоко, по табаните. Нозете му беа страшно многу потечени. Потоа беше тепан и по органите за седење. Го тепавме на смени јас, Тењу Рајков, Димитар Чукуров, Георги Георгиев, Тодор Маринов и Ангел Трпев. По секое такво тепање тој ни велеше дека писмено ќе си ја признае дејноста. Му давав хартија и мастило и тој седнуваше и почнуваше да пишува, но секогаш ја пишуваше само својата биографија, без да сака да каже нешто за својата политичка дејност. На два три пати му го кинев тоа што го пишуваше и го прашував за неговата политичка дејност. Тој пак ми ветуваше дека писмено сето тоа ќе го каже и пак почнуваше да ја пишува само својата биографија. Се разбира, по секоја таква негова изјава, тој беше тепан. Еден ден го оставив да ја признае писмено својата политичка дејност и кога по некое време се вратив да видам што направил, затеков во ќелијата околу 10 до 15 души, кои го беа врзале и жестоко го тепаа. Во ќелијата беа следниве агенти: Иван Јуруков, Тодор Ташев, Анто Георгиев, Георги Георгиев, Димитар Рашев, Тодор Маринов, Крум Панков, Методи Арсов, Методи Трендафилов, Најден Најденов и други, за чии имиња сега не можам да се сетам. Во собата беше и Костадин Балкански. Го тепаа со гума по табаните и по други делови на телото. Ги прашав зошто го тепаат, а тие ми одговорија дека Мирче Ацев не сакал ништо да признае. Веднаш потоа отидов кај Цанков и му кажав дека агентите го тепале толку многу и толку лошо што нозете му се сосема потечени и му реков дека се чудам како можел да издржи толку многу тепање, а да не каже ниту еден збор. За целото време додека беше тепан, не беше викнал ни малку, не беше пуштил ни глас — вонредно многу можеше да издржи тепање. Мирче Ацев од сите затвореници што минале низ затворот на скопската обласна полициска управа беше најмногу тепан. Тој излезе најиздржлив од сите. Тој беше во таква состојба што веќе немаше каде да биде тепан. Гледајќи го во таква состојба, наредив да го стават во друга, потопла канцеларија, која ни служеше како агентска канцеларија и која

се наоѓаше лево од мојот кабинет. Ги оставив агентите Крум Панков и Тодор Маринов да го чуваат. Околу 6 часот попладнето влезе во кабинетот на Васил Цанков, во кој се наоѓавме уште јас и Христо Стоилов, агентот Панков и му се обрати на Цанков:

— Господин началник, Мирче Ацев е многу лошо — умира.

Цанков му одговори:

— Добро, врати се назад.

Кога Панков излезе Цанков кратко ни нареди: — Ако умре, фрлете го низ прозорецот и на Симеонов кажете му дека сам се фрлил!

Јас веднаш потоа излегов и отидов во собата каде што беше Мирче Ацев. Кога влегов внатре го најдов Мирче Ацев седнат на еден стол, потпрен на масата на која му беше главата. Му го проверив пулсот — не чукаше повеќе.

Тодор Маринов ми рече:

— Готов е!

Јас ја пренесов наредбата на Цанков:

— Фрлете го низ прозорецот!

Маринов и Панков го зеаа и го фрлија преку прозорецот. Додека го фрлаа јас се тргнав малку настрана и почнав да викам за да чујат и другите:

— Стој! Стој!

Веднаш по фрлањето истото тоа почнаа да го викаат и Крум Панков и Тодор Маринов. Тие слегаа во дворот, а јас отидов кај Симеонов и му рапортирав:

— Господин началник, Мирче Ацев се фрли низ прозорецот“.

СТРЕЛАЊЕ БЕЗ СУДСКА ПРЕСУДА

Кога зборува Љубомир Јорданов гледа во подот. Постојано така зборува, толку тивко што претседателот на судот е принуден неколку пати да го предупреди да зборува погласно. А тој сè така: тивко, како да се плаши самиот да го чуе она што го раскажува.

— Додека вие бевте групов началник во Скопје, имаше ли убиства на илегалци? — го прашува јавниот обвинител.

— Да, — вели Јорданов.

— Кога? — прашува обвинителот.

Јорданов молчи.

— Кога? — повторува обвинителот.

— Се сеќавам, вели Јорданов и не ја крева главата, дека на 5 август 1942 година, околу 9 часот на вечер, итотуку се бев вратил со возот од Софија, а чув истрел...

— Погласно, ве молам, го предупредува уште едниот претседателот на судот.

— На 5 август вечерта, повторува Јорданов, околу 9 часот, токму што се бев вратил од Софија со воз, чув истрел. Ми се стори дека доаѓа од кај Народната банка. Ништо. На другиот ден, кога отидов на работа, мојот заменик Петко Петков од еленските села, мислам од село Деброво — Бугарија, ми кажа дека Крум Панков сакал да задржи некое лице што го познавал како комунист...

— Неговото име?

— Не се сеќавам. Знам само дека имаше прекар „Вампир“ и дека беше од Велес, ми се чини.

— Понатаму?

— Потоа, кога Панков се обидел да го уапси, овој почнал да бега, а Панков пукал и го убил.

— Се сеќавате ли на некои други убиства на илегални лица?

— Да, во текот на февруари 1943 година беа испратени група агенти да задржат некои лица што ни беа познати како комунисти и што требаше да ги интернираме. Агентот Анго Анто, заедно со еден друг агент, имаше задача да го задржи лицето Илија Нешев, кој мислам дека живееше кај железниот мост на Вардар. При проверката кај Нешев Анто нашол уште едно лице, илегално. Кога излегло и тргнало кон управлението, непознатото лице го бутнало Анто и почнало да бега. Прво свртело по првата попречна улица надесно, па потоа по попречната улица лево, следено од Анто за целото време. На кошето од оваа улица, пред да сврти во едно сокаче, Анто пукал и го убил.

— Значи, повторно „убиство во бегство“.

— Да, и во двата случаја.

— Дали и овие две убиства се „убиства во бегство“ по ваше?

Јорданов молчи.

— Нека одговори обвинетиот: дали и овие две убиства се „убиства во бегство“ по ваше?

— Не знам, јас така бев информиран...

— Може ли обвинетиот Јорданов да се сети на некој случај кога се стрелани без судска пресуда задржани лица?

Јорданов потврдува со главата:

— Можам. Едновременно со водењето на истрагата околу убиството на Мане Мачков, беше задржан и Панче Николов Пешев од Куманово и на двапати беше тепан по табаните со гумена палка од мене, Илија Недков, Борис Жуглов, Крум Панков и Тењу Рајков. Во тоа време јас бев службено испратен во Велес или Куманово, не можам точно да се сетам каде, и кога се вратив разбрав дека затвореникот Панче Пешев, заедно со уште шест до осум души затвореници им биле предадени на стражарите од Околицкото полициско управление, сите биле качени на еден камион и на патот за Велес, негде близу Катланово, биле извадени од камионот и стражарите отвориле огин и ги убиле сите, освен Панче Николов Пешев и уште еден друг, кои успеале да побегнат...

(На 14 септември 1942 година, кај месноста Пуста Кула, на патот Скопје—Велес, беа убисни: Панче Бурчевски, Перко Грковски, Андреа Бацаровски, Атанас Димовски, Душан Димитриевски, сите од село Рудник, Велешко, Камка Тоцинова од Велес и Амед од село Иванковци, Велешко. Од стрелањето со бегство се спасија Панче Пешев и Раде Бурчев — з. н.).

ДО КРАЈНИ ГРАНИЦИ ФАШИЗИРАН АПАРАТ

Потпирајќи се на полицијата, бугарската окупаторска власт, од година на година го зголемуваше бројот на агентите и полицајците во окупираниот дел од Македонија. Таму некаде кон почетокот на 1944 година (според Асен Богданов), околу 4.800 (поточно: 4.797) агенти и полицајци го сочинуваа полицискиот апарат во окупираниот дел на Вардарска Македонија од Бугарија. Во Скопската област „редот и поредокот“ на царството Бугарија го одржуваа 2.479 агенти

и полицајци, и тоа: 86 агенти од државната безбедност, 35 од криминалистичката служба, 32 од администрацијата, 95 службеници во полицијата, 1.149 полицајци во униформа, 190 полицајци во рудниците, 227 во бојните полициски чети, 400 припадници на жандармеријата и 226 контрачетници. Во Битолската област имаше 2.088 агенти и полицајци, а во Струмица, Берово и Делчево (кои припаѓаа на горноџумајската област) 230 агенти и полицајци.

Тоа беше до крајни граници фашизиран апарат, насочен единствено кон жестоко пресметување, пред сè, со комунистичката идеологија и Народноослободителното движење, кое, пак според Асен Богданов, „го изразуваше процесот на националното осознавање на македонскиот народ, чија борба имаше цел и национално и социјално ослободување“. Оваа дејност на Комунистичката партија претставуваше единствена сериозна опасност за штотуку воспоставената бугарска власт во Македонија и очигледно сериозно ја слабееше, создавајќи впечаток кај населението дека таа, ете, „не може да го победи“. Бидејќи работата стоеше така, окупаторските власти сè повеќе ги одврзуваа рацете на полициската управа: таа, навистина, стана семокна.

Човекот што преземаше мерки како власта да му се спротивстави на сè поголемото ширење на Народноослободителното движење, што иницираше акции, што преземаше иницијативи во Скопската област, беше полицискиот инспектор Христо Стоилов. Тој за сè го информираше обласниот полициски началник и му предлагаше конкретни решенија. Ако, на пример, беше забележано движење на партизанска единица околу Вратница, тој предлагаше што треба да се преземе: уништување на сè што е јатак на единицата, на сè она што имало каков и да е контакт со борците на Народноослободителното движење. Полицискиот инспектор беше двигател и покренувач на сите акции.

Ние во досегашново разгледување на активноста на бугарската окупаторска полиција и нејзините „мерки“ против Македонците на неколкупати го споменавме името на Христо Стоилов. На судењето во Скопје тој генерално го одбиваше обвинението. Сè што се случувало, според него, се случувало по наредба на

обласниот полициски началник Асен Богданов. Тој за ништо не се сметаше виновен, зашто само ги извршувал наредбите на претпоставените. Како во овој случај:

НЕ БРЗАЈТЕ ЗА НА СУД!

„Мислам, беше месец јуни годинава (1944 — з.н.), кога ми се јави Цоцин и ме извести дека во Прешево постоела комунистичка организација. Врската била добиена во Куманово преку тајниот агент и беше неопходно апсење. Го известив за сето ова Богданов и тој нареди да почнат апсењата. По неколку дена Цоцин дојде кај мене да ме информира, при што ми кажа дека задржал околу 12 лица. Се разбира дека во текот на распрашувањето биле физички измачувани — тепани по нозете. Се покажа дека најактивни во таа комунистичка дејност биле околу пет до шест души. Се сеќавам дека меѓу задржаните имаше и еден кафеанџија од Прешево и еден чевлар на „Бата“, исто така од Прешево. Му наредив на Цоцин да го подготви извештајот и да ги предаде на суд.

По неколку дена, кога Цоцин ми јави дека извештајот за судот е подготвен, Богданов ми рече:

— Не брзајте со испраќање на суд!

Не паметам точно кога, но мошне брзо потоа ме повика Богданов во кабинетот и кај него го затеков поручникот Бирман. Богданов ме запраша кои се покажале како најактивни комунисти во Прешево. Му кажав дека тоа се едно пет-шест луѓе, кои се обиделе комунистичката дејност да ја прошират и низ прешевските села. Богданов ми нареди:

— Кажи му на груповиот началник Ташев да се подготви заедно со два агента и да заминат за Куманово, заедно со поручникот Бирман.

Инструкцијата на Богданов се состоеше во ова: агентите требаше заедно со уапсените да одат во Прешево и таму на самото место да ги откријат базите и јатаците на партизанското движење.

Му реков на Богданов:

— Господин началник, извештајот за во суд е готов.

— Не е важно, — ми рече тој. — Ако ги дадеме на суд ќе бидат ослободени!

Кога Ташев се врати од Куманово ми кажа дека лицата се однесени некаде до Прешево и таму стрелани од Албанците на Бирман.

Потоа разбрав дека Богданов му издал наредба на Бирман лицата да им бидат предадени на контрачетниците од Прешево и тие да ги ликвидираат. Токму затоа Богданов беше лут. Ташев, кој малку потоа дојде кај началникот Богданов, објасни дека времето било многу лошо, дека имало малку полицајци и агенти и дека се заканувала опасност да бидат напаѓани од партизански единици. Затоа Бирман не сакал да ризикува и ги стрелал уапсените пред да влезат во Прешево“.

Напрасно Стоилов се обидуваше да ги убеди судните во својата невиност. Злосторствата на полицајата од Скопската област се провлекуваа како крвава нишка од почетокот на окупацијата, па сè до 9 септември 1944 година. Со агентите на Стоилов се среќававме и ќе се сретнеме уште многу пати во овој текст, особено кога ќе стане збор за иселувањето на Србите и Евреите од Скопската област и предавањето на македонските Евреи на Германците за да бидат, речиси сите, истребени во логорите на Треблинка.

ТРЕБА ДА СЕ ЛИКВИДИРААТ!

Со своето однесување за време на судењето, Борис Жуглов,¹⁰⁾ личен пријател на Асен Богданов, докрај ги револтира присутните во Офицерскиот дом. Откако ја објасни својата улога во убиството на дванаесеттемината младинци од Ваташа, тој раскажа како беа убиени Станко Данев, Методи Данев, Христо Стојков и Крсто Трајчев од село Долјани, Штипско:

„Еден ден, токму не можам да се сетам за датата, бев во кабинетот на полицискиот началник од Штип Маринов, и тој штотуку излезе, а зазвони телефонот. Ја кренав слушалката и прашав кој е. Се јави обласниот полициски началник Асен Богданов:

— Маринов, ти ли си?

— Не, на телефонот е Борис Жуглов, — одговорив.

— А каде е Маринов?

— Сега ќе се врати, — му реков.

Тогаш Богданов ми нареди:

— Запиши ги овие имиња: Станој Данев, Методи Данев, Христо Стојков и Крсто Трајков, и четворицата од село Долјани, Штипско. Веднаш да се уапсат, ми нареди Богданов, и да кажат каде имаат скриено оружје.

Тогаш се врати Маринов и јас му ја дадов слушалката. Кога го заврши разговорот го прашав што треба да се прави.

— Треба да се ликвидираат!

— Но зошто? — се зачудив.

— Така нареди обласниот началник! — ми рече“.

Само тоа. И ништо повеќе не кажува началникот на безбедноста во полициското управление во Штип. Требаше за сведок да излезе Стојко Русев, бугарски агент, па со своето сведочење да го разобличи Жуглов:

„Како скривачи на оружје и илегалци беа задржани четири лица од село Долјани, Штипско. Распрашувањето траеше повеќе од еден месец. Од Скопје беа дојдени и други агенти, исклучиво заради овој случај, како: Високолиски, Караколев, Џони и уште некои други. За време на распрашувањето повеќето од уапсените беа тепани со гума по нозете и со шлаганици. Најмногу тепаа Џони, началникот Жуглов и Високолиски. Ги тепаше и околискиот полициски началник Маринов. Исто така ги тепавме јас и колегатата Господин Господинов.

Кон крајот на распрашувањето, Жуглов ме запраша:

— Си убил ли човек досега?

— Не, — му реков.

— Тогаш, еве ти шанса, — ми рече Жуглов. — Ти и Господин Господинов ќе ги убиете четворицава, зашто секој агент мора да има убиено човек.

Се обидов да се спротивставам, но тој ми рече дека таква е наредбата одозгора и дека јас сум граѓански мобилизиран, па според тоа, како војник, дол-

жен сум да ја исполнам секоја наредба, инаку ќе бидам предаден на воениот суд. Ја наведнав главата и ништо не му реков.

Жуглов, пред да излеземе, додаде:

— Четворицата стрелајте ги по патот!

По два-три дена го чув разговорот меѓу Жуглов и инспекторот Христо Стоилов преку телефон:

— Господин инспекторе, оние четворицата од село Долјани, на враќање... дали ме разбирате?

Потоа престана да објаснува, се насмевна и рече:

— Прашањето е решено!

Јас се сетив за што станува збор и по малку молчење, откако се изначудив на неговата крвожедност, му реков:

— Господин началник, не мислите ли дека колцето може да се сврти и што ќе правиме тогаш?

— Сам ќе си просвирам куршум во главата, ми рече, но жив во рацете не им се предавам. Тоа не се комунисти, туку србомани — наша Македонија никогаш нема нив да им биде дадена!

Сакам да кажам дека кога Жуглов му реферирал на Стоилов четворицата уапсени воопшто не беа убиени. Тоа го направивме дури на 3 август 1944 година, и тоа на овој начин:

Еден ден по Илинден бевме во селото Долјани и таму повторно вршевме претрес. По некое време дојде Жуглов и со себе ги доведе уапсените. Кога заврши претресот тој ја издаде оваа наредба:

— Сега ќе тргнете за Штип и по пат ќе ги ликвидирате четворицата. Русев ќе пука во Крсто, Господинов во вториот, Караколев во третиот, а Џони во четвртиот.

Околу пладне тргнавме за Штип, придружувани од голем број полицајци во униформа. Отпрвин одевме сите во група, но кога влеговме во лозјата Џони зеде двајца уапсени (Господинов не дојде со нас) и го забрза одот. Караколев го зеде третиот, а мене ми остана Крсто. Кога Џони замина пред нас околу 150 метри ни викна ние да побрземе, а другите да стојат таму каде што се. И веднаш потоа чувме пукање од шмајзер. Караколев зеде шмајзер од еден од полицајците. Истото го направив и јас и пукавме секој во својот затвореник.

Кога се вратив во Штип началникот Жуглов ме праша:

— Како беше?

— Лошо, — му реков.

— Гледај, гледај, како се исплашил, рече, и почна да се смее“.

АГУТАНТОТ НА БИРМАН

И во двете искажувања пред судот: за убиствата во Ваташа (на нив ќе се навратиме во одделот во кој ќе стане збор за „улогата“ на војската во окупирана Македонија) и за убиството на четворицата од Долјани, убаво може да се види дека Жуглов игра улога на мирно кутре и невино јагне. Тој со ваквиот начин на одбрана ќе продолжи и тогаш кога и другите сведоци тешко ќе го обвинуваат за она што како полициски агент во текот на речиси четири години ќе го прави во Скопје и Штип.

Жуглов и понатаму ќе тврди:

— Јас само ги запишав имињата, а сето друго го реализира полицискиот околински началник во Штип, Маринов!

— Зошто отидовте во одредот на Бирман? прашува претседателот на судот.

— Таква беше наредбата од обласниот полициски началник. Не заминав само јас, туку уште шест до седум други агенти.

— Но зошто токму вие?

— Не знам, — одговара Жуглов. — Обласниот полициски началник ме повика мене, Најдан Најденов, Емил Михајлов, Крум Панков и уште некои други и ни нареди да се приклучиме кон одредот на германскиот поручник Бирман.

— Бирман е познат по колежите, по убиствата што ги изврши! — инсистира претседателот на судот.

— Тој создаде одред од дваесетина Албанци, им даде германски униформи и ги вооружи.

— Што функција имавте вие во одредот?

— Аѓутант на Бирман.

— Убиваа ли луѓето на Бирман?

— Јас никогаш со моја рака не сум извршил никакво убиство!

— Па каква беше вашата должност во одредот?

— Гледавме што работи поручникот Бирман...

— А што задача имавте вие како ајугант?

— Се грижев за исхраната на Албанците.

— Кој ги испрашуваше фатените лица?

— Агентите, под мое раководство.

— Беа тепани?

— Беа.

— А по тепањето?

— Беа стрелани од Албанците и Бирман, но по негова наредба.

— Не гледате ли дека и вие на конкретен начин учествувате во убиствата на недолжните?

— Јас бев само потчинет. Ги исполнував наредбите од моите претпоставени. Згрешив што му служев на еден фашистички систем, кој му нанесе зло и на македонскиот народ и на бугарскиот народ, а и на целото славјанство. Но јас бев само служител што ги исполнувавше наредбите...

Јавниот обвинител зема збор:

— Протестирам поради начинот на кој се брани обвинетиот Жуглов. Одредот на Бирман уби стотици невини, а тој тука нè убедува во нешто сосема трето.

Присутните скандираат: — Смрт за Жуглов!

— Не можам да бидам задоволен од начинот на кој Борис Жуглов, продолжува обвинителот, овде, пред сите, тврди дека никого не убил!

Публиката продолжува да скандира: — Смрт! Смрт!

И пак јавниот обвинител:

— Пред нас Жуглов сега овде се претставува како агент кој ништо не знаел, кој никого не убил. Ние имаме јасни докази, што, впрочем, обвинетиот мене лично ми ги даде, а сега овде продава невиност. Па тој мене лично ми рече дека убивал и палел!

Присутните во Офицерскиот дом продолжуваат да скандираат: — Смрт! Смрт! Бесилка за него!

Жуглов е жолт како лимон. Чиниш одвај се држи на нозе:

— Зарем не е докажано дека Асен Богданов телефонирал во Софија и лично молел да дојде поручникот Бирман во Скопје и да формира одред, кој на

себе ќе ја земе срамната улога на егзекутор. Зошто? Зашто Богданов не верува повеќе во судовите и бара егзекутори што тоа брзо и сурово ќе го направат без пресуда, без сведоци. И во таквиот одред Жуглов е една од најважните личности, па и покрај тоа тој сега овде тврди дека е невин и дека не направил ништо лошо! — зборува јавниот обвинител Христов.

Присутните ги заглушуваат неговите последни зборови: — На бесилка! Бесилка за него!

Јавниот обвинител завршува:

— И треба ли јас овде да ве убедувам што значи во текот на 1943 година да бидеш назначен за началник на безбедноста во Штип, во времето кога на Плачковица почнаа да се водат најжестоки борби против бугарската полиција и војска. Каков човек можеше да дојде на таква должност?

Жуглов повеќе не може да стои. Тој моли да седне. Седнува, а по лицето му течат крупни капки пот.

КАКО БЕА УБИЕНИ МОКРЕНЧАНИ

Костадин Балкански, агент од 1918 година, со своите 47 години е најстар меѓу обвинетите. Молчи. На прашањата одговара кратко и сè сака да каже дека тој само бил посматрач на тепачките, измачувањата и убиствата. Како во случајот со селаните од Мокрене:

Во општата блокада што се организира во октомври (станува збор за Бабунската офанзива што беше преземена во Велешко, есента 1942 година — з. н.) јас и други двајца агенти отидовме во село Мокрене и задржавме околу 16 души. Потоа ги дотеравме во село Богомила. Таму, во училиштето, беа распрашувани. Притоа беа тепани со една суровица за горење и убивани каде што ќе ни паднеше. Селаните беа тепани еден по еден. Во тепањето зедоа учество двајца војници што беа меракли за тепање. Тоа беше жестоко тепање, немилосрдно. И јас сум тепал, ама такво тепање во животот не бев видел. По тепањето сите 16 души ги врзавме, ги качивме на воз и токму кога дојдовме на половина пат меѓу Теово и Богомила ги симнавме. Уште во Богомила војниците зедоа со

себе лопати и копачи. Ташев одеше напред за да избере погодно место. Тој рече дека имал наредба од полицискиот началник Симеонов, од началникот на државната сигурност Васил Цанков, а исто така и од полковникот што командуваше со војската (Љубен Апостолов — з. н.) да преземе секое нужно дејство што во текот на распрашувањето ќе му се наметне. Откако Ташев го одбра местото, му рече на поручникот што нè придружуваше да му даде десет војници што ќе можат да ја свршат таа работа. Тогаш Ташев, Коце Михајлов, Иван Иванов, војниците и уапсените отидоа кон ритчето. Војниците ги наредија пушкомитралезите на 15 до 20 метри зад уапсените. За цело време додека беа водени селаните не прозборреа ниту еден збор. Ташев, прв пукаше со својот револвер и потоа војниците почнаа да стрелаат. По стрелањето еден од војниците ги прободуваше труповите на убиените со нож, а Иван Иванов и последниот куршум од пиштолот го испука во главата на оцата од село Согле (Шефки Цемаил. И, воопшто, многу поопширно за ова масакрирање на шеснаесеттемината од азотските села во делот на сверствата на бугарската војска — з. н.)“.

Судот не заседаваше долго. Неговата одлука беше таква, каква што заслужуваа обвинетите: смрт со бесење. Всушност, казната се однесуваше на Љубомир Јорданов од Горна Ореховица, Бугарија, Христо Стоилов од Северна Бугарија и Борис Жуглов од Пловдив. Костадин Балкански, роден во Севлиево, Бугарија, според одлуката на судиите, му беше предаден на братскиот српски народ — тој да му суди. Имено, Балкански во текот на окупацијата во Поморавјето и Јужна Србија, окупирани од бугарските војски, направил такви злосторства преку кои судот не можеше да помине донесувајќи ја оваа одлука.

Долго, долго одекнуваа одобрувањата на присутните во свечената сала на Офицерскиот дом во Скопје: „Да живее судот!“ „Смрт на кољачите на македонскиот народ!“ Двајца припадници на народната одбрана мораа да го придружуваат Борис Жуглов додека излегуваше. Едноставно, не можеше од премаленост, што наеднаш по читањето на пресудата го обезде, да стои на нозе.

...и ...

КАЈ ШТО ГАЗИ „СИЛНА“ ВОЈСКА

...и ...

(Забелешка: Од 7 до 16 јуни 1943 година генерал Маринов ја презеде таканаречената Јунска офанзива со силите на Петнаесеттата битолска и Четиринаесеттата скопска дивизија, потпомогнати со полициски сили. Целта му беше да ги уништи партизанските одреди што дејствуваа во Тиквешијата. По тешки борби единиците на Народноослободителното движење се префрлија на Кожуф. Офанзивата не успеа. Незадоволен од неуспехот бугарскиот окупатор се нафрли на населението: ги изгоре селата Шивец, Ресава, Ваташа и стрела околу 60 селани. Најсвирепо беше убиството во Ваташа, за кое и станува збор. Во извештајот од септември 1943 година на Поверенството на Главниот штаб на НОВ и ПО за Македонија, за злосторствата по неуспехот на офанзивата, меѓу другото стои:

„Војската ги изгоре сите плевни и бачила во Праведничко Поле. Со бомби се разурнати куќи во селата Шивец, Ресава, Ваташа и др. Стрелани се 50 до 60 селани (во Шивец 4, во Мраморец 5, во Дреново 4, во Србавец 5 и др.), во Кавадарци се стрелани 5 лица, а една жена (50 години) страшно е мачена, па потоа убиена. Во Неготино се стрелани четири лица. Во Кавадарци и Неготино се извршени еднодневни блокади. Низ полициските станици минаа повеќе од 100 луѓе, од кои голем дел се страшно претепани. Тоа се лица од двата пола и од различна возраст — од 14 до 65 години. Од Кавадарци, Неготино и другите села се интернирани 35 лица. Меѓу интернираните има мажи и жени од 15 до 65 години (родители на партизани, нивни соселани и граѓани, илинденци и невини младинци). Имотот на партизаните и интернираните е ограбен. Бидејќи главен виновник за овие зверства е полковникот Апостолов, неговото име треба да се запамети добро за денот на одмаздата . . .“

Во оваа група млади ваташани има и три девојчиња од селото, блиски роднини на младинците. Ги постројуваат во две колони: напред момчињата, на крајот девојчињата. Поручникот Костов им вели:

— Сега ќе ни го покажете патот по кој требаше да одите во партизани!

СТРЕЛАЈТЕ, КУЧИЊА!

Тргуваат кон јужниот дел на селото. Минуваат меѓу градините во кои црешите убаво се црвенеат. Васил Аци Јорданов, висок, дури и се поткренува на прсти, и од една цреша скинува неколку црвени плодови. Одејќи во колоната тој игра со црешите пред да ги изеде.

Одат така околу три километри. Во едно долче, меѓу ниските планини, Костов командува:

— Стој!

И додава, како на шега:

— Наредете се еден до друг да ве фотографираме!

Запираат разговорите. Веќе се забележува и изненадување во очите на дванаесеттемина. Можеби и страв — зошто не! Некој им наредува на девојчињата да се потргнат десетина чекори подалеку.

Сонцето пече сè повеќе и повеќе. Летото во Тиквешијата секогаш доаѓало порано.

И наеднаш, речиси сосема неочекувано, почнуваат пукотници, чиниш се пука од сите страни на светот. Се пука како да е војна. Момчињата паѓаат на земјата и не можат да си објаснат што се случува со нив. Девојчињата во првите моменти воопшто не се исплашени, нив им се чини: ова е само лош сон — ќе помине! Од пушките и митралезите се крева чад, како војниците да активирале чадни бомби.

Најстариот меѓу младите скоевци, Васил Аци Јорданов, лесно погоден, има сили да извика:

— Стрелајте, кучиња, но нашата идеја нема да умре!

Изрешетан паѓа преку другите. Во општата бркотница, две момчиња се обидуваат со бегство да го напуштат местото на злосторството. Пукаат по нив и тие двајцата паѓаат недалеку од своите другари.

Веќе првото изненадување е поминато и трите девојчиња пиштат, седнуваат на земја, зашто нозете наеднаш им се како пресечени.

Еден војник им се доближува, ги тегне за косите, насила им ги крева главите:

— Гледајте, гледајте! — вика. — Не седнувајте, комунистски, гледајте!

Низ солзи тие можат да видат:

Еден преку друг лежат нивните другари, нивните браќа, облеани со крв. Девојчињата се вртат — не сакаат да поверуваат дека сето тоа е вистина! Ката го гледа брата си: шурки крв, како од чешма, му штркаат од вратот, а тој е паднат и мртов и со отворените очи гледа токму во неа.

Исплашени и премалени од болка, девојчињата се кријат една зад друга. Војниците ги разделуваат:

— Гледајте, мрсни комунистки!

Им приоѓа поручникот Костов. Во рацете сè уште му чади цвката од револверот.

— Гледајте, им наредува, зашто и вас ќе ве снајде истото.

Колку трае овој проклет сон? Еден час или цел еден век?

Не повеќе од една минута.

(Забелешка: Во споменатиот извештај на Поверенството на Главниот штаб на НОВ и ПО е забележано и ова:

„Покрај тоа на именденот на цар Борис, на најсверски начин во Ваташа се убиени 12 души, меѓу кои има и деца од 14 до 16 години. Тие се изрешетани со куршуми од митралез, па потоа сечени и бодени со ножеви, а на некои им се вадени и очите, им се сечени рацете (Васо Хаџи Јордановски). На поменот на стреланите ваташани присуствуваа околу 2.000 луѓе, речиси сит народ од овој крај.“)

Девојчињата се враќаат назад во селото и со лек им ја соопштуваат на ваташани смртта на дванаесетте момчиња.

БЕЛЕШКА СО НАБЕЛЕЖАНИ ИМИЊА

Тоа беше епилогот на една акција што се подготвуваше повеќе часови и во која учествуваа еднакво и војската и полицијата. Сепак, полковникот Апостолов ја одигра решавачката улога:

„За време на распрашувањето, се сеќава агентот Борис Жуглов, по една година назначен за началник на безбедноста во Штип, полковникот Апостолов ги запиша имињата на момчињата што на другиот ден

требало да бегаат во партизани. Потоа во канцеларијата останаа насамо Апостолов и началникот на скопската обласна полиција Богданов. По десетина минути полковникот Апостолов ја отвори вратата и повика еден војник. Му рече:

— Земи ја белешкава и веднаш замине во Ваташа. Таму ќе го најдеш поручникот Костов и нему ќе му ја предадеш.

По некое време началникот Асен Богданов ме повика во собата. Ми рече:

— Ќе заминеш веднаш во Ваташа и таму ќе ги испиташ момчињата што ќе бидат уапсени. Гледај да ја свршиш работата што побрзо, зашто поручникот Костов има белешка и тој знае што треба да прави!

Се качив на мотоцикл и заминав за Ваташа. Во центарот на селото, пред една меана, сретнав тројца офицери и бидејќи не знаев кој е Костов, прашав каде можам да го најдам.

— Јас сум поручникот Костов, — ми рече еден од нив.

Таму беше и помошникот на полицискиот началник од Кавадарци Петко Опреков, кој му објасни на Костов кој сум.

Во меаната веднаш го почнав испитувањето на лицата едно по едно и додека ги распрашував, другите стоеја свртени кон ѕидот. При распрашувањето на уапсените дознав дека секој од нив присуствувал на помалку или повеќе состаноци, некои од нив собирале и куршуми, пари, брашно, жито, а се констатира дека кај нив биле најдени и три или четири пушки. Утредента, според одлуката, тие требало да заминат во илегалност. Така, вкупно беа уапсени 13 момчиња и три четири девојчиња. По испитувањето едно момче и едно девојче беа ослободени.

Јас го тргнав настрана поручникот Костов и го прашав што ќе стане со нив.

Тој ми рече:

— Јас имам наредба од полковникот Апостолов — тие да бидат стрелани! Притоа тој ми ја подаде белешката во која стоеше, со потпис на полковникот Апостолов, уапсените да бидат ликвидирани. Костов му ја даде белешката и на Опреков, тој ја прочита и му ја врати на поручникот Костов. Јас и Опреков ин-

систиравме да бидат ослободени барем девојчињата. Костов настојуваше и тие да бидат убиени. Веднаш потоа уапсените беа изведени од меаната, беа наредени двајца по двајца и опкружени со еден цел вод војници. Поручникот Костов, Опреков и еден или двајца полицајци тргнаа по нив. На околу 2 километра од селото тие беа стрелани. По еден час во селото се вратија Костов, Опреков и војниците. Девојчињата се придржуваа за Костов, исплашени и поцрвенети од плачење. Костов ми рече дека момчињата биле стрелани, а девојчињата ги зел со себе за да го гледаат стрелањето за казна.

Јас се вратив во Кавадарци. Штотуку влегов во кабинетот на околскиот полициски началник Апостолов и Богданов ме запрашаа, речиси едногласно:

— Што стана?

Јас им одговорив дека момчињата се стрелани.

Полковникот Апостолов направи едно движење со раката со кое сакаше да го изрази задоволството и рече:

— Така е тоа, лути момчиња имам!“

НАВИКА ДА СЕ УБИВА

А подначалникот Петко Опреков, независно од тоа што во своето искажување ќе внесува елементи со кои ќе сака да ја симне одговорноста од себе, сепак ќе фрли определена светлина врз ова злосторство што, како и многу други злосторства направени низ Македонија, ќе го открие вистинското лице на окупаторот:

„На 15 јуни попладнето полковникот Апостолов се врати во градот (Кавадарци — з.н.) и издаде наредба до граѓаните: кој има оружје и не го предаде во рок од 24 часа ќе биде стрелан . . .

. . . Во меаната во Ваташа беа собрани 13 момчиња и четири девојчиња. Жуглов ги распрашуваше колку пати биле на состаноци, кој колку пари давал како помош, колку грав, кој учествувал на состаноците итн. Сите одговори Жуглов ги запишуваше во еден бележник. На крајот од испитувањето беа ослободени едно момче и едно девојче. Потоа Жуглов, Костов и јас се тргнавме на страна и притоа Жуглов рече:

— Господин поручниче, за момчињата се утврди дека присуствувале на тајни состаноци на Партијата, давале пари, волна, грав и масло и затоа ќе треба да се праша полковникот Апостолов за да видиме што ќе рече тој.

Костов испрати еден мотоциклист до Кавадарци и кога по еден час се врати му донесе една белешка. Белешката беше, всушност, наредба момчињата да бидат стрелани.

— Зошто тој самиот не дојде да ги стрела? — му реков јас на Костов.

— Јас тоа сум го правел и другпат. Навикнав, — ми одговори тој.

— Што ќе правиме со девојчињата? — го прашав.

— А што велиш ти? — ми рече.

Јас се замислив и потоа му реков: — Да ги ослободиме!

Тој ми се насмеа:

— Каде и да одам, во која околија и да стигнам, насекаде среќавам, такви плашливци! Но, на крајот од краиштата, ми рече, јас само го извршувам она што ми го наредил мојот командант.

Кога групата момчиња, опкружени со војници, тргна, јас одев со девојчињата по нив. Тие беа исплашени и за целото време ме држеа за рацете и ме молеа да не ги оставам на поручникот Костов. Јас тоа им го ветив. Кога видоа каде тргна групата, девојчињата уште повеќе се исплашија. Поручникот Костов одвреме-навреме застануваше и ни викаше да побрзаме со одењето.

Кога стигнавме во долчето јас и девојчињата застанавме на едно дваесетина метри подалеку од групата. Едноставно, не можев да се откачам од нив — тие толку силно ме беа прегрнале од страв да не бидат стрелани.

Дојдоа двајца војници и ми рекоа дека Костов наредил девојчињата да дојдат во групата. Меѓутоа, тие не сакаа да ме пуштат и Костов лично дојде до нас и ми рече:

— Како да ја извршам наредбата на командантот: одделно за момчињата и девојчињата или заедно?

Јас бев во недоумение и му реков дека нема да дозволам на девојчињата да им се случи ништо лошо, зашто за нив ништо не се споменува во наредбата на полковникот Апостолов. Тој почна да ми вика и притоа ми рече:

— Ако не ја исполнам наредбата и за девојчињата, кога ќе се вратиме во Кавадарци ќе те уапсам!

Лут, тој се врати кај своите војници и даде наредба да се пука . . .“

СЕЛАТА ДА СЕ ИЗГОРАТ ДО ТЕМЕЛ

На судењето Љубен Апостолов ја доведе ситуацијата до апсурд, обидувајќи се да ја префрли вината за убиството на младите момчиња од Кавадарци на Костов и Опреков. Тој изјави:

— Тврдам, а тоа е испитано и подоцна докажано, дека поручникот Костов и помошникот на околскиот полициски началник од Кавадарци, Петко Опреков, пред стрелањето испиле три литри ракија и биле пијани како кутук. Тие ги повеле младите да им го покажат патот по кој одат партизаните. Ги извлекле три до четири километри надвор од селото и на една полјанка ги стрелале. Прв стрелал Опреков и еден старши стражар, викајќи:

— Ах, кучиња, заради вас четири месеци талкавме по планините!

Но затоа пак сведокот Методи Цунов од Ваташа го разобличи полковникот Апостолов, потсетувајќи на еден краток дијалог што поручникот Костов го имал со него. Имено, кога поручникот му рапортирал:

— Господин полковниче, во Ваташа стрелавме 12 момчиња!

Апостолов суво рекол:

— А зошто не седумдесет!

Сандо Костов од Кавадарци пред иследните органи на ОЗНА ја даде оваа изјава:

„Ме повика кметот од Кавадарци и кога влегов во неговата канцеларија таму беше и полковникот Апостолов. Тој не ми даде дури и можност да прашам во што е работата туку веднаш отсече:

— Твоето дете е фатено и таквите како него ќе ги убиваме!“

Воопшто, каков бил односот на војската спрема Народноослободителното движење, партизанските одреди и нивните симпатизери, може да се види од упатството што командантот на Петтата армија, генерал-мајорот Бојдев, на 6 октомври 1941 година го испрати до командниот кадар на бугарската окупаторска војска. Со ова упатство беа запознати и раководителите на административниот апарат. Во него, меѓу другото, стоеше:

„Кога борбите со четите (се мисли на партизаните — з.н.) ќе ги надминат можностите на административните и полициските власти за борбата против нив, ќе се нареди воените началници, по барање од администрацијата, да го преземат целосното раководење и водењето на борбата, со тоа што ќе ги имаат на располагање сите средства на војската, полицијата и администрацијата . . . Се наредува безобсирна бруталност при нивното уништување . . . Се препорачува да се потпали со минофрлачки, артилериски или друг оган или одблизу со гас или бензин секоја куќа од која се пука . . . Законите на земјата во врска со Женевската конвенција не важат во борбата против четите. Тие остануваат во сила само против падобранците . . . Сите фатени при бегство од обрачот или при отпор се убиваат. Чувањето жив четник (читај: партизан — з.н.) со цел од него да се добијат податоци за организацијата на нивното движење, за јатаците и др. залудно е, зашто тие се мошне настојчиви луѓе, па не треба да им се даде можност пред населението, нашата стража и судските власти да ја манифестираат својата морална сила . . . Селата чии жители заедно со четниците давале отпор, да се изгорат, откако на жените, децата и старците ќе им се даде рок од два часа да го напуштат селото и да го земат со себе само она што можат да го носат. Сите оние што се фатени со оружје веднаш да се стрелаат . . .“

ИМАШЕ ДЕБЕЛА КОЖА — ЗА ОПИНЦИ

Секако, во рамките на овие и слични на нив упатства војската во акција преземаше и вакви „мерки“ и употребуваше вакви „средства“ за какви раскажува Петар Јованов Тончев, контрачетник од Велес:

„Во есента 1942 година (И ова е дел од Бабунската офанзива во која покрај полкот на Апостолов, учествуваа полициски и контрачетнички сили — з.н.) беше уапсен оцата од селото Согле (Шефки Цемаил — з.н.), кој беше обвинет за одржување врска со партизаните, ги снабдувал со оружје, храна и алишта и ги организирал Турците од Согле да ги помагаат партизаните. Тогаш дојде велешкиот полк и не само оцата, туку маса свет собра од азотските села. Сите беа однесени во Богомила. (Во Азот на 17 ноември 1942 година непријателот изврши масовни затворања и претепувања. Од Ораов Дол беа затворени половината селани и половината од Мокрени, беа затворени сите селани од Габровник, десет души од Теово, од Богомила 40 до 50 души, од Бистрица двајца, од Капиново тројца до четворица итн. — з.н.). Над нив беше извршен голем тор-моз. Од Скопје дојдоа полициски агенти кои вршеа сослущување и тепање. Околу 14 до 15 души ноќта беа изведени во бистричките лаки, меѓу нив и оцата од Согле. (Стрелани беа: оцата Шефки Цемаил од Согле, Ристо Поповски, Тоде Спиоровски, Милан Марковски, Петре Бубановски, Петре Неровски и Петре бакалот од Богомила, Ванче Гаков, Тоде и Милан Јаневи и Игно Думбас од Мокрени, Коце Поповски, Тоде Силавевски и Темелко Ризов од Габровник, Борис и Ризо Јаневи од Ораов Дол. Повеќето од нив беа членови на воените комитети. Провалата ја направи Димуле Богомилчанецот — з.н.). Јас требаше да го убијам оцата: му забив еден нож во вратот и плисна крв два метра високо. Оцата рикна како вол и да не беше врзан ќе нè истепаше сите — толку беше силен. Потоа го изрешетав по целото тело со шмајзер и умре. Вистина е како што се расправа дека сум сакал да го дерам, зашто кожата му беше дебела за опинци. И пратив абер на жена му да не го чека, зашто го заклав и да си бара друг.“ (Ова се случи на 17 ноември 1942 година кај месноста Сеченица. Беа бодени со ножеви и решетани

со шмајзери. Еден дел од нив беа живи закопани. Борис и Ризо Јанови беа убиени во близина на железничката станица Клајман (сега Васил Антевски) на овој начин: беа ставени во една дупка помала од нивниот раст и еден по друг беа прекршувани, набивани и закопани живи во дупката. Овие сверства ги вршеа главно бугарските војници. Никој ништо не кажа. Особено беше храбар Ристо Поповски — нему со камен му беше згмечена главата. Тоде Спиоровски беше боден со ножеви по целото тело, а најмногу беше боден Шефки Исмаил, оцата од Согле, кој по првиот удар со нож, кинески го јажето, извикал: „Удрете бре, кучишта! Нас ќе нè осветат другарите!“ — з. н.).

МАСАКРОТ ВО ДОЛНО ЈАБОЛЧИШТЕ

Во хрониката „Велес во НОБ“ Никола Кирков и Јордан Леов се задржуваат на една акција на војската на Љубен Апостолов во Бабунската офанзива во селото Долно Јаболчиште, Велешко. Бидејќи оваа акција јасно зборува за односот на бугарската окупаторска војска спрема мирното население, текстот што се однесува на неа го донесуваме во целина:

„Во средината на октомври 1942 година, уште рано наутро, селото Долно Јаболчиште беше блокирано од бугарската војска, од агенти и полицајци. Сите селани, и младо и старо, беа собрани на сред село. Од селаните се бараше да кажат каде се партизаните и кои се нивните јатаци. Устите на селаните немееја. Окупаторот почна со претепување и терор. Од него не беа поштедени ниту најмладите, ниту пак најстарите во Долно Јаболчиште. Но, не се најде предавник. Тогаш бугарските крволоци почнаа да колат. Го фатија од насобраните на сред село селани таткото на Асим Изет Љатив, Изет Љатив Феизов, и пред очите на неговиот син и селаните, почнаа да го масакрираат, барајќи Изет да ги каже врските со партизаните. Изет молчеше. Му ја пресекоа едната нога и ја фрлија во плевната запалена од бугарските војници. Изет пак молчеше. Најпосле го убија. Тој ден на сверски начин ги убија и Бецет Мустафов, Шукри Мемедов, Јусуф Мамулов, Расим Абазов, Абас Мамулов, Битула Муста-

фова и Девер Исафов. Додека ја мачеа и колеа Битула која беше дотерана сред село заедно со своето мало дете, еден од бугарските војници се обиде да ѝ го убие детето, само за да ја натера да признае. Но само го рани. Селаните подоцна го излекуваа. Сето село беше испретепано, осум души ѕверски убиени, испоклани (нивните испосечени раце и нозе бугарските војници ги фрлаа во запалената плевна), многумина селани беа осакатени, но никој од Долно Јаболчиште не стана предавник“.

Подофицирот Георги Парашкевов, кој служеше воен рок во Струмица, пред органите на ОЗНА ја даде оваа изјава:

„Точно не можам да се сетам кога беше тоа, но ми се чини дека беше кога партизаните ги запалија камионите во Костурино. Една вечер поручникот Минков зеде четворица војници: Славчо Мицев, роден во Мухавица, Лука Митков од Лехчево, Фердинандско, Панајот Фичев од Варен, Свиштенско, и Марко, не знам како се презиваше, сите четворица Бугари, и тргна со кола и со тројца заробени партизани. На патот Баница — Дабиле, уште во колата војниците ги убија партизаните. Тогаш поручникот Минков рече да сопре колата и тука, во една нива, да се ископа дупка и во неа да се фрлат убиените. Пред да ги фрлиме во гробот на двајца од нив им ги зедовме чевлите, а потоа дупката ја израмнивме да не се знае што е тоа!“

ДАЈ МИ СЕГА ДЕСЕТ ИЛЈАДИ ЛЕВА!

Каде што ќе се појавеше војската на окупаторот, насекаде остануваа видливи траги. Овие четири изјави на селаните од село Пресил, Прилепско, само го потврдуваат тоа. Ке пренесеме, најпрвин еден дел од она што го изјавил Аднем Јусен, неписмен земјоделец од Пресил:

„Во 1942 година, кога беше блокадата во нашето село (пак станува збор за Бабунската офанзива, есента 1942 година — з.н.), војската направи претрес во сите куќи од селото и бараа комунисти и оружје; во мојата куќа не се најде ништо од оружје, ниту некој ко-

мунист. По два дена ме зедоа двајца војници од дома и ме однесоа кај куќата од Аиро, тамо беше еден подофицер, кој беше како командир на војската, бев распрашан од војската која бараше од мене оружје (пушка) и да им кажам кој ги храни комунистите. Едно што влегов во куќата на Аиро, веднаш бев врзан од војниците и почнаа да ме бијат на најѕверски начин, јас им велев дека немам и не знам ништо од тоа што ме прашуваат, тогаш дојде Атанас Танушески од село Бела Црква, Крушевско, и почна и тој заедно со војската да ме бие, од него бев толку тепан што не можев да се дигнам и бев земен дома со кола, каде што лежев три месеци болен.“

Неговиот соселанец Демир Иса, исто така неписмен и исто така земјоделец, ќе биде малку поопширен, но затоа пак уште поконкретен:

„Во 1942 година, 2—3 дена пред Петкоен, за време на блокадата, бугарските фашисти ги зедоа Далматинците и ги донесоа во селото. И после дојдоа тројца војници и ме зедоа од дома и ме однесоа во куќата на Аиро, и таму беше Лецу Ивановски и Горѓија полицаецот од Кривогаштани. И кога дојдов таму Лецу ми вели:

— Еј, Демире, ти им даваш на партизаните пушки и им носиш леп со Аиро. Али сега, ој да го бараш Аиро и Далматинците да ги најдеш. Ене кај се отепани и тебе тоа ќе те најде!

И вистина, сите беа отепани, само не беше отепан Гуро Далматинецот и тој беше тука, а него после, вечерта, го отепаа. И мене ми велат:

— Кажи кај се комунистите, леб и пушки на партизаните си носел!

Јас им реков оти ние не знаеме ништо за партизаните. И после не зедоа шест војници и зедоа да ме тепаат со дрва. Маваа, маваа и ми ја скршија ногата. Јас од котек не знаев ништо и тие ме кренаа и двапати ми викаа:

— Кажи што правевте со Аиро, оти и тебе ќе те најде истото!

И после дојде офицерот и не остави врзани десет до петнаесет души. Вечерта не пуштија.

Истата вечер дојде кај мене Лецу и ми рече: — Ти беше за отепување, ама јас те спасив и ти ќе ми дадеш сега што ќе ти речам.

И тој ми рече:

— Дај ми сега десет илјади лева!

А јас му реков:

— Немам!

А тој ми рече:

— Ќе дадеш, зашто сега ќе те кутнам — да не мислиш дека си отиде Бугарија!

И јас му дадов пет илјади лева и бев болен околу два месеца од котекот. Заклав шест до седум овци за кожи што ги клавав на снагата и исто идев во Крушево кај Гоѓа Кардула да ми ја прави ногата . . .“

А по војската доаѓаа и грабежи, како што доста илустративно ќе може да се види од еден дел од изјавата на Фадил Рамадан, исто така од Пресил:

„ . . . Кога ме донесоа дома дојде Лецу навечер дома кај мене и ми рече:

— Ти ја спасив душата, оти и тебе ќе те најдеше она со Аиро и затоа да ми дадеш десет илјади лева!

Јас видов-не видов оту ме стегна и ми велеше пишман ќе бидеш ако не дадеш, јас му дадов четири илјади лева. После дојде Горѓија полицаецот и ми рече:

— Јас те спасив дај ми и мене четири илјади лева!

И јас му дадов“.

И на крајот, изјавата на Ариф Јусуф, со што ќе се заокружи во една целина начинот на кој окупаторската војска ги бараше и „наоѓаше“ партизанските единици и нивните борци:

„Во куќата на Аиро бев цела ноќ тепан без милост и на најсверски начин. Другиот ден со автомобил бевме заедно со уште тројца однесени во учасокот во Крушево, каде што лежев в затвор седум дена. После татко ми му беше дал на Ирфан триесет и пет илјади лева и така бев ослободен. Ирфан парите му ги дал на тамошниот помошник началник Венев . . .“

ПРЕСУДА

Судењето на полковникот Љубен Апостолов предизвика вонредно интересирање меѓу населението од Повардарјето и Тиквешината. Големата сала на Монополот во Кавадарци беше тесна за да ги прими сите оние што дојдоа да го видат „крвавиот полковник“, како што го викаа Апостолов, за да сведочат против него, да бараат, скандирајќи, смртна казна за офицерот што зави во црно стотина и стотина куќи — насекаде каде што минуваа неговите војници.

А тој — како и сите страшливци, впрочем: немаше смелост да ја признае вината. Се бранеше со наивни оправдувања: не знаев, извршував наредби од претпоставените, не бев за сè информиран! Недоволно за да може да се ублажи трагата од палежи, убиства, мачења и солзи што тој со својот 56. пешадиски полк ја оставаше зад себе. Пресудата: смрт со бесење, беше најмалата казна што можеше да му биде изречена.

Во мај 1941 година фудбалската екипа „Македонија“ од Скопје гостуваше во Софија, каде што одигра пријателски натпревар со тамошниот „Левски“. Беше тоа еден од првите конкретни чекори и можности за „поблиско врзување“ на штотуку „ослободената“ Вардарска Македонија со „старите предели“. Како функционер на „Македонија“ со екипата во Софија отпатува и Јордан Андонов парфимерист од Скопје. На заедничкиот банкет за играчите и функционерите по натпреварот, Андонов се запозна со Виктор Григоров, чие ратништво било и старо и кораво. Тој средбата со фудбалскиот функционер од Скопје ја искористил за пропагирање на идеите на својата организација: РАТНИШТВО ЗА НАПРЕДОК НА БУГАРШТИНАТА или накратко РНБ.

По запознавањето Григоров го одделил настрана гостинот од Скопје:

— Со ослободувањето на Македонија, му рекол, борбата на Македонците не е завршена. Оваа власт не е којзнае колку расположена спрема Македонија — треба сите да се бориме против неа!

И додал пред изненадениот Андонов:

— Слободата на Македонија, онаа вистинска слобода, може да ѝ ја донесе само една ратническа Бугарија! Само со неа и во неа македонските Бугари можат да ги остварат своите права.

Јордан Андонов и покрај изненадувањето, бил заинтересиран.

Виктор Григоров продолжил:

— Во овој момент национал-социјалистичка Германија е единствената сила во Европа, која може да се бори за општите права на поробените народи. Рат-

ништвото за напредок на Бугарија ќе биде таа сила што ќе ја води нашата земја напред, поткрепувајќи ја големата победа на Германија!

И божем случајно Григоров му рекол на Јордан Андонов:

— Утре можам да ви обезбедам разговор со нашиот водач. Се разбира, ако сакате.

Точно е: Јордан Андонов бил заинтересиран, но и претпазлив. Рекол:

— Имам брат лекар во Скопје. Би сакал да се консултира со него штом се вратам во Скопје, па нека реши тој.

— Секако, се согласил Григоров. Зачленувањето во Организацијата е доброволно, но конспирацијата е строга. За секој случај, доколку брат ви реши да дојде во Софија, или пак ако вие повторно се вратите овде — еве ви ја моја адреса.

Ете, така се началал никулецот на најцрната, најдесна, најфашистичка организација што кога и да било дејствувала и постоела во Македонија.

ВО БУГАРИЈА ЖИВЕАТ САМО БУГАРИ!

Уште во основните начела на РНБ, наречени „Вјерују“, јасно е изразен нејзиниот фашистички карактер: бугарскиот народ треба да биде етнички групирани и национално чист, па според тоа член на Организацијата може да биде само чист Бугарин. Бугарија таква за каква што се бори РНБ, треба да биде „национално моќна и социјално справедлива“. Не треба да се прават некои посебни согледувања и споредби меѓу ратништвото за напредок на бугарштината и Хитлеровата Националсоцијалистичка партија. Всушност, во 1936 година професорот на Агрономскиот факултет во Софија, Асен Кантарџиев, и ја формира првата клетка на РНБ исклучително инспириран од платформата на германските национал-социјалисти. Организацијата мошне брзо се ширеше и само неколку години подоцна таа веќе имаше свои центри во околу 2.000 места во Бугарија. Во Македонија, по 1941 година, ратниците ќе имаат свои центри во Скопје и Велес и никаде повеќе. Тешко е да се верува дека бројот на

нивните членови бил поголем од 200 — тој веројатно е многу помал, макар што еден од основоположниците на ратничката организација во Македонија, велешкиот аптекар Панче Делов, ќе тврди дека на собирот на ратниците во мај 1943 година во Скопје, на кој зборувал „водачот“ Кантарџиев, присуствувале околу 200 членови на Организацијата. Меѓутоа, ратникот од Скопје Драган Трпковски тврди дека на овој собир на ратниците од Скопје и Велес не присуствувале повеќе од 150 души. Дури ни толку.

Бидејќи РНБ е копија на германската Националсоцијалистичка партија и нејзините „вјерују“ не се разликуваат од она што Хитлер во свое време го проповедаше по минхенските пивници:

1. Бугарија е независна држава во своите вистински етнографски и географски граници (при што треба да се подразбере дека нејзини се Јужна Добруца, Тракија и, се разбира, Македонија — з. н.).

2. Царот треба да е врховен водач на националните стремежи, но да не се меша во политиката на народот. (Овде, се чини, потребно е да се даде едно објаснување околу она „царот треба да е врховен водач на националните стремежи“: ратништвото за напредок на бугарштината е формирано со цел да се изгради партија со цврста национална ориентација, која најсигурно ќе може да му се спротивстави на комунистичкото движење. Нејзиното формирање го помагаше официјална Германија, а на тогашните власти во Бугарија таков антикомунистички феномен им одговараше. Феномен чија основна цел беше: борба за национална Бугарија, борба против Евреите, против масоните и комунизмот. Нападите на Евреите и нивните дуќани во Софија и Бугарија меѓу 1936 и 1941 година беа ратничко дело. А големиот напад на еврејските дуќани во Софија кон почетокот на 1941 година не само што во целина го откри вистинскиот лик на оваа фашистичка организација, туку во нејзините благајни внесе околу 50 милиони лева ограбена еврејска пара. Зајакната, богата и арогантна, ратничката организација кон четириесеттите години беше во секој момент способна да ја преземе власта во Бугарија. Исплашени од нејзината моќ, другите национални партии се обидоа да му укажат на цар Борис

III дека, доколку ратниците ја преземат власта, тој ќе треба веднаш да си оди. За да ги пресечат овие интриги, во втората точка од своите „вјерују“ ратниците го прогласија царот за врховен водач, без право да се меша во политиката на народот“).

И третата од деветте точки на бугарското фашистичко „вјерују“: Во Бугарија има да живеат само Бугари и има да има само една вера.

Копирајќи ги во сè своите идеолошки собраќа од Германија, бугарските фашисти го усвоија, меѓу другото, и нацистичкиот поздрав. „Големiot поздрав“ на Организацијата беше хитлеровски: десната рака испружена напред. „Малиот поздрав“, пак, се употребуваше во присуство на туѓи лица: десната рака се крева нагоре, така што лактот со рамото да направи водорамна линија. Амблемот на Организацијата: крст опкружен со круг.

— Знакот се вика „богар“ и него го носеле старите бугарски цареви, објасни подоцна Панче Делов, а цар Симеон го носел на капата!

СТРОГА ПОТЧИНЕТОСТ

На судскиот процес во Скопје во првите денови од јануари 1946 година, на кој им се судеше на велешките и скопските ратници, првообвинетиот Панче Делов го објасни начинот на организирањето на РНБ: два до три члена прават група на чело со групов ратник; две до четири групи формираат јато со кое раководи јатов ратник, две до четири јата се организирани во орлјак, чиј раководител се вика орлјаков ратник; ордата ја сочинуваат два до четири орлјаци со ордов ратник на чело. Целата, пак, организација во едно место ја раководи полномошник, кој ги поврзува клетките. Организацијата имала и свој благајник, како и раководител на службата „Симпатизери и пријатели“. Строгата потчинетост и безусловното исполнување на наредбите биле основната карактеристика на односите меѓу членовите на Ратништвото за напредок на Б'лгарштината.

Свеченостите, манифестациите и другите средби на ратниците завршувале на тој начин што раководителот на собирот ќе ги поздрават присутните со фашистичкиот поздрав, извикувајќи притоа: „Борба!“, а присутните со крената десна рака ќе му одговорат гласно: „Победа!“.

Толку за оваа организација чиј идол беше Хитлер, надеж-фашистичка Германија, а желба — една докрај фашизирана Бугарија, етнички, верски и политички чиста од секакви „примеси“ и „отпадоци“. Патем, ратниците одеа толку далеку што тврдеа дека Бугарите не се Словени, туку Хунотатари. А бидејќи за нив Македонците се Бугари со право да членуваат во нивната чиста национал-социјалистичка партија, лесно можеше да се извлече заклучок дека и Македонците, според нив, се Хунотатари. Смешно, секако, но тоа беше став што голем дел од жителите на тогаш веќе фашизирана Бугарија го примаа како жива вистина.

ПОЛНИ ТОРБИ АМБЛЕМИ И МАТЕРИЈАЛИ

Веднаш по враќањето во Скопје, Јордан Андонов го информира брата си Никола дека одредени кругови во Бугарија сакаат да формираат клетки на ратништвото првин во Скопје, а потоа низ цела Македонија и дека, ако сака, тој може да оди во Софија, кај Григоров, кој ќе го поврзе со водачот, од кого лично ќе добие инструкции. Притоа, се разбира, Јордан на брата си му ги објасни целите и задачите на РНБ. Доктор Никола Андонов се консултира со инженер Крум Здравев и одлуката е донесена: летото и двајцата ќе опатуваат во Софија.

Не поминуваат ни два месеца, а д-р Никола Андонов и инженер Крум Здравев ќе излезат од софискиот дом на Асен Кантарџиев како миропомазани ратници. Тие во своите патни торби, на пат за Скопје, носат сè што им треба: значки, ленти за на рака, книшки, литература и пред сè: тие во своите патни торби ги носат деветте „свети“ вјерују на ратништвото за напредок на Б'лгарија. Со себе носат и нешто друго: адресата на Асен Тодоров, инструктор — организатор

на РНБ, кој бил мобилизиран и како војник живеел во Скопје. Треба да се каже: Асен Тодоров е главен раководен ратник, еден од најблиските луѓе на Кантарчиев. Дobar говорник, прилежен на работата, тој ги удира темелите на ратништвото во Македонија. Присуствува на сите собири, било штабни или групни, пропагира, објаснува, организира и со пламени зборови зборува за блиската победа на светата Германија.

ПРВИТЕ СКОПСКИ РАТНИЦИ

Првите ратници во Скопје се блиски пријатели на Андонов и Здравев: д-р Божидар Христов, Петар Салов, Петар Здравев, Јордан Андонов, Страхил Георгиев, Благој Михајлов, Димитар Георгиев, Бојан Димитриев, Коце Лазаров, Драган Блажев, Борис Георгиев и се разбира, д-р Благој Панчев, помошник на скопскиот кмет и претседател на Германско-бугарското друштво во Скопје, во својство на советник на Организацијата. Распределбата на функциите е направена брзо: д-р Никола Андонов, полномошник за Македонија и Скопје, инженер Крум Здравев, раководител на ударниот клон, д-р Божидар Христов, раководител на клонот на пријатели и симпатизери и д-р Димитар Железаров, благајник. Се чини дека нема потреба да ги потсетуваме читателите на фактот дека речиси истиве овие имиња ги сретнавме и во Бугарскиот централен акционен комитет и во организирањето пречеци и манифестации при доаѓањето на германските и бугарските војски во Скопје и повторно, според Асен Богданов, во најтесниот иницијативен одбор за формирање на Општествената сила кон почетокот на есента 1943 година во Скопје и Македонија. Да го кажеме и тоа дека просториите на Клубот на германско-бугарското друштво стануваат и простории за активност на ратниците од Скопје.

Не за долго.

Имено, Германско-бугарското друштво организира колективен пречек на Новата 1942 година во просториите на Клубот. На овој заеднички прв пречек на Нова година во „слободна“ Македонија присуствуваа голем број германски офицери, претставници на бугарската воена и цивилна власт и избрани граѓани.

Меѓу нив и најистакнатите ратници. Штом на полноќ изгаснаа светилките прв им ја честита на присутните Новата 1942 година д-р Никола Андонов. Тој ги поздравил со крената рака и громко: „Борба!“ Распределбата на салата ратниците му одговорија со кренати раце и силно: „Победа!“. Андонов веднаш потоа го претстави гостинот од Софија, Евгени Казанчиев, кој одржа цел говор во духот на национал-социјализмот, гласно и без двоумење, ги покани присутните да ја помогнат изградбата на новиот свет, а особено победата на Ратническа Бугарија.

ЛЕТОЦИ ПО ЦЕБОВИТЕ

Во меѓувреме, двајцата ратници што работеле во гардеробата, во надворешните цевови од сите палта ставиле летоци со повик да се помага ратништвото и да се стимулираат неговите „високи цели“. Таков леток ставиле и во цевот од палтото на германскиот конзул. Тој не знаел, се разбира, бугарски и го замолил д-р Благој Панчев, кој одлично зборувал германски, да му го преведе текстот од летокот. Овој и го направил тоа, надевајќи се дека притоа конзулот задоволно ќе кимне со главата, зашто во летокот, меѓу другото, се величал германскиот национал-социјализам. На негово изненадување и на изненадување на другите ратници, конзулот Артур Вите се разбеснил. Тој се лутел, протестираше, се распрашувал кој сè е член на оваа организација и, најпосле, трескајќи ја вратата зад себе, излегол лут, претходно гласно забранувајќи:

— Отсега во просториите на Клубот ќе можат да влегуваат само негови членови!

Сите ратници биле изненадени. Благој Панчев се обидел да го објасни тоа:

— Конзулот Вите е само Германец — тој не е член на германската Национал-социјалистичка партија!

Тоа сите борци за напредок на бугарштината го примаат како здрав резон. Тие, всушност, не само што не ги знаат, туку, едноставно, не можат да ги

примат како вистина настаните што во последните две-три години нанзад се случија во Бугарија, со кои најдиректно беше погодена организацијата на ратниците.

ГЕСТАПО И РАТНИЦИТЕ

„Фирерот“ Асен Кантарциев имаше сериозна можност да ја преземе власта во свои раце кон почетокот на четириесеттите години. Не само што бројноста на Организацијата и нејзината сплотеност му оеа од рака, туку и сите други надворешни околности му го олеснуваа патот за една влада, исклучително фашистичка, исклучително потпрена на Хитлеровата партија и идеологија. Пред сè, благонаклоноста со која на развојот на бугарската фашистичка организација гледаше официјална Германија. Но Кантарциев не беше решителен. Историчарите таа негова нерешителност ја објаснуваат подетално и тоа во дадениов момент не е толку важно. Важно е дека кога Богдан Филов го формираше својот кабинет, тој на Петар Габровски, потврден ратник и десна рака на Кантарциев, му го понуди Министерството за надворешни работи. Кантарциев остро се спротивстави на влегувањето на ратниците во владата на Филов, за разлика од Габровски, кому оваа понуда му одговараше. Тој ја прифати. Тоа во бугарската фашистичка организација создаде расцеп што, се чини, ќе остави долгорочни последици на единството на РНБ. Уште повеќе што една од првите мерки на Габровски беше — забрана на легалното дејствување на ратничката организација! Тоа беше, за тоа време, вистинска политичка бомба. Водачот Кантарциев беше, дури, интерниран во Јужна Бугарија, таму некаде до турската граница.

Секако, со ова се создаде крупна празнина во односите меѓу Германија и Бугарија. Богдан Филов реагираше брзо: тој сакаше на секој начин да му покаже на Хитлер дека е негов верен следбеник. За релативно кусо време беше формиран „Браник“, младинска фашистичка организација, чиста копија на ор-

ганизацијата на хитлеровската младина. За нејзин водач беше поставен Клечков, стар потврден нацист, довчерашен близок човек на Кантарциев и еден од петте основачи на ратништвото во Бугарија. Сè се правеше браниците да ја придобијат довербата на германските фашисти: се разменуваа посети на браници и јунгери, заеднички летувања, манифестации на приврзаност кон Третиот рајх и тоа е доволно за официјален Берлин.

Оставена сама, без германска помош и без нејзината морална поткрепа, РНБ се сврти кон Италија: Мусолини им ветуваше на ратниците оружје, пари, но под еден услов: кога ќе ја преземат власта во Бугарија, под протекторат на Италија да потпадне цела Македонија! Кантарциев (повторно) се двоумеше: да го прифати или да го одбие предлогот? Љубовта кон Германците и нивната национал-социјалистичка идеологија кај него немаа граници: тој донесе одлука да го информира Берлин за италијанскиот предлог. Национал-социјалистите на Хитлер, поточно Гестапо, студено му заблагодарија за информацијата. Сметајќи дека добро би било ако ги има зад себе ратниците, Хитлер сè до пропаста на Германија, гледаше низ прсти на легалната илегалност, ако може така да се рече, на ратништвото, но ратниците никогаш повеќе не се здобија со довербата на Берлин. Никогаш. Едноставно, Гестапо ратниците ги чуваше во резерва — за секој случај. И кога имаше потреба од нив исисуваше податоци и — луѓе. Случајот со членовите на оваа фашистичка организација од Скопје и Велес тоа најдобро го потврди. Но, — во свое време.

ЕДНА ЕДИНСТВЕНА ЗАДАЧА: БОРБА ПРОТИВ КОМУНИСТИЧКОТО УЧЕЊЕ

Проследувајќи го дејствувањето на тој грст македонски фашисти во текот на околу триесетина месеци, лесно може да се забележи: нивната активност се сведува исклучително и само на величење на фашистичка Германија, нејзиниот водач, нејзините „светли победи“, дури и тогаш кога е очигледен поразот

на нивниот идол. Ратниците во текот на целата војна го очекуваа часот кога „ќе ја преземат власта во свои раце“ и за сето време во нив организирано растеше нетрпеливоста спрема комунистичката идеологија и оние што ја прифаќаа. Надвор од ова, речиси, немаше ништо друго.

— Целиот пропаганден материјал што го добивавме, изјави Панче Делов, беше пишуван лично од Кантарџиев. Брошурите што место наслов имаа броеви, главно ги опишуваа акциите на Организацијата, како онаа против Евреите во Софија. Една брошура го разгледуваше и „македонскиот вопрос“.

Се разбира, кај РНБ македонското прашање и не може да има друго решение од она на владата на Филов: Македонија е неприкосновен дел на Бугарија!

Меѓутоа, брошурите содржеле и некои политички пикантерии, што требало да покренат на револт и акција. Па така, пак според брошурите на Кантарџиев, кои внимателно се читале и се обработувале на ратничките собири, поранешниот бугарски министер Захариев спечалил 60 милиони лева купувајќи кибрит од Шведска, па во таа трка за пари повеќе ја гледал својата отколку државната работа. Затоа што напишал предговор за една комунистичка книга (некогаш) министерот за просвета во владата на Филов, според ратниците, бил „корав комунист“. Не бил поштеден ни премиерот Богдан Филов: Кантарџиев својот револт спрема него упорно го ширел кај своите потчинети. Филов, тврдел тој, не само што воопшто не се разбира во политика, туку неговиот татко за време на турското ропство предал на Турците многу чесни Бугари, а познато е дека крушата паѓа само под круша. Тема за дискусија на состаноците на ратниците бил и патријархот Стефан, кој, тврдел бугарскиот фирер, дневно во Софија покрстувал и по стотина Евреи само за да ја избегнат тие заслужената казна.

Брошурите завршуваа со преглед на воената состојба и секогаш со оптимистичкиот повик дека е близок, близок денот кога Германија и нејзините сојузници ќе ја добијат војната. За да се помогне оваа победа се покануваат луѓето што повеќе да се вклучуваат во редовите на РНБ и на тој начин таа да им стане поблиска.

НАЧИН НА СОБИРАЊЕ ПОДАТОЦИ

Ратникот Владимир Христов од Велес раскажува кои биле основните цели на ратништвото:

Соборување на владата и преземање на власта, борба против пропагандата на другите партии и организирање што повеќе нови членови за да може да се парира на сè поголемото и порастечко комунистичко движење. А основната задача на ратниците, пак според Христов, е прибирањето податоци за Комунистичката партија и за движењето на нејзините членови. Сите тие податоци, писмено, му се доставуваа на главниот водач во Софија.

— Начините на кои се собираа тие податоци беа разни, изјави пред органите на ОЗНА Христов. Наши членови во чекор ги следеа лицата што знаевме дека се комунисти, ги слушаа нивните разговори. А податоците се собираа и на друг начин, индиректно: се испраќаше некое некомпромитирано со ратничеството лице да разговара со некој комунист или пак да се вклучи во некој разговор. Тоа имаше задача само да слуша. За сè што чуло го информираше претпоставениот.

Никола Курџиев, исто така од Велес, е уште поконкретен пред иследникот:

— Лазо Даев на еден штабен собир ни даде директива да собираме податоци за комунистите и за секој комунист да си запишуваме што знаеме за него и кога ќе дознаеме. Директивата требаше да им се пренесе на сите ратници. Секој ратник беше должен да собира такви сведенија и кога тие ќе затребаат еден ден да бидеме готови да ги ставиме на располагање.

А тој ден набргу дојде:

„Во пролетта на 1944 година на мене д-р Андонов ми соопшти да го обавестам ратничеството во Велес, дека во Велес има намера да дојде Јулие Тобек, заедно со д-р Андонов, ќе изјави Панче Делов. Ми беше речено дека Тобек е германски журналист, но некој од нас знаеше дека тој е офицер на Гестапо. Јас си одев во Велес секоја сабота и во понеделник си доаѓав пак на работа во Скопје. Кога отидов во Велес јас во штабот на РНБ ги известив за доаѓањето на

Јулие Тобек и д-р Андонов. Утредента, во неделата сабајле, излеговме во групи од Велес по патот кон Башино Село на скопското џаде од каде требаше да дојдат гостите. Лицата што излегоа да ги дочекаат д-р Андонов и Јулие Тобек, излегоа на отворен простор за да не бидат забележани, и нè имаше околу десет до дваесет души. Меѓу нив беа: брат ми Борис Делов, Илија Кртев, Лазар Даев, Тодор Каргов, Ангел Ацев, Димитар Војниџалиев, Ангел Мартинов, Благој Кушков и уште некои други на кои што не можам да се сетам.

СРЕДБА НА СРЕД ПАТ

Стигнавме на мостот кај Башино Село. Околу 10 часот дојде една лека кола со млечно-жолта боја и со таблички „ДТ“ (дипломатско тело). Аутото заста на пред нас. Од аутото излегоа д-р Никола Андонов, Германецот и брат му на Никола Андонов, Јордан Андонов. Кога д-р Андонов и другите двајца излегоа од аутото нашата група ги поздрави со фашистички поздрав и они ни отпоздравија со крената рака. После тоа д-р Андонов поразговара поединечно со сите ратници. Тука се задржавме едно дваесетина минути. После тоа тие продолжија со аутото за Велес, а ние се поделивме и секој поединечно или во група си замина за градот. Во Велес со д-р Андонов и Тобек се сретнавме јас, Димче Војниџалиев, Лазар Даев и Илија Кртев. Бидејќи беше време за ручек заминавме кај мене, а после ручекот доаѓаа кај мене ратници од Велес и правевме разговор.

На терасата каде што разговаравме, добро се сеќавам, д-р Никола Андонов го праша Димитра Војниџалиева:

— Се разбравте ли со Тобек?

Прашањето се однесуваше Димитар Војниџалиев да му даде на Тобек список со сведенија за учесници во Народноослободителното движење и негови приврзеници. Димче потврди дека разбрал. Рече:

— Сега не можам да му го дадам, но ќе ти го испратам тебе за некој ден.

Така и беше: списокот дојде до мене и јас му го предадов на д-р Никола Андонов, зашто ние ретко се служевме со услугите на поштата.

По неколку дена јас го прашав полномошникот за Македонија, д-р Андонов, дали Тобек го прими извештајот и тој ми рече „да“, и дека му дал на Тобек извештај за сите приврзаници на НОП од цела Македонија и Асен Кантарџиев, бидејќи тој бил во разузнавателната служба на бугарската армија. Тој список во Велес беше направен од членовите на РНБ. Еден од нашите членови беше во служба на военото окружје на Велес и од таму ги украде сведенијата за лицата од Народноослободителното движење. Така прибраните сведенија Димче ми ги даде мене, и, како што реков, јас му ги дадов на д-р Никола Андонов“.

СПИСОК НА ВЕЛЕШКИ КОМУНИСТИ

Ова е, значи, автентичното искажување на Панче Делов за тоа како и во кое време Гестапо ги искористил услугите на македонските ратници.

И уште едно искажување на Панче Делов:

„Отприлика имаше околу еден месец од првиот состанок со Тобек во Велес, кога по телефон во Скопје ме повика д-р Никола Андонов да дојдам кај него дома на ручек. Таму го најдов Јулие Тобек. Тие ми дадоа 5.000 лева и ме замолија да му купам некои производи на Тобек во Велес и притоа ми рекоа дека ќе дојдат во Велес по продуктите. За тие пари на Тобек му купив во Велес маст, ориз, масло и свинско месо. Во неделата јас, Димче Војниџалиев и Лазар Даев ги зачекавме пред хотел „Књаз Симеон Трновски“. Тобек со Димче Војниџалиев и Лазар Даев излегоа да се прошетаат и да поразговараат. Кога повторно се сретнавме Лазар Даев ме тргна малку настрана и ми рече:

— Тобек сака да ме направи агент на Гестапо за Велес и Свети Николе. Вели дека ќе имам добра плата.

— Па? — го прашав.

— Платата во Околинското инженерство ми е мала. Димче ми вели дека не е лошо да ја примам оваа должност.

— Точно е дека ќе имаш голема плата, му реков, но ќе имаш и голема одговорност. Најдобро е сам да си решиш.

Во текот на месец август, како што разбрав, Лазар бил викнат од д-р Никола Андонов со писмо. При тоа му рекол дека е одлучено Лазар да формира специјални чети наоружани од Германците за борба против Народноослободителното движење. Андонов му ветил на Лазар месечна плата од 12.000 лева, а на обичните војници во четата од 4 до 5.000 лева. За влегување во тие чети не било задолжително луѓето да бидат ратници, туку во нив можеле да влезат и симпатизери на Германците. Таа директива била дадена од Асен Кантарџиев, кој тогаш, мобилизиран, живеел во Скопје. До формирање на четите не дојде — времето беше побрзо.

Сакам да кажам дека на вториот состанок во Велес Тобек зборувал со Димчета по прашањето за одење на млади РНБ-овци на курс за радиотелеграфисти. Такви курсисти не пративме зашто младите членови не се освоја на поканата, а и затоа што догаѓајте се развиваа мошне брзо и нам за таа работа не ни остана време“.

Ете, за каква златна резерва од страна на Гестапо беа чувани македонските фашисти. Патем, во списокот што му беше даден на Тобек беа запишани имињата на 53 членови на Комунистичката партија од Велес и нејзини симпатизери. Меѓу нив и на Дончо Јованов, житар, Панчо Коларов, индустриски работник, Тодор Патлиџанков, кројач, Сокол Танов, трговец, Ангел Коробаров, рентниер, Данчо Зографски, студент, Горѓи Танев, фурниџија, Јанко Шоптрајан, јажар, Благоја и Никола Киркови, студенти, Трајко Трчков, фурниџија, Трајко Шојлев, кондураџија, Орце Ковач, столар, Горѓе на Мицка, столар, Орце Сребров, столар, Благој Сребров, шивачки работник, Лазе Мокров, Борис Мокров, студент, Јован Чучук, работник, Стеван Габерот, студент, браќата Чаушеви, кондураџија, Каме Вишин, кондураџија, Љубо Зафиров, студент, Васил Зафиров, кројач и уште некои други.

Да, имаше право Панче Делов: настаните ги изненадија македонските фашисти. Беше тоа една општа конфузија, во која, пред силното напредување на единиците на Народноослободителното движење, никој не се ни обиде да им направи нешто на лицата набележани во списокот, конфузија во која секој со-

работник на окупаторите имаше само една единствена задача: да го покрие, да му стави пепел на она што било или пак да избега.

Владимир Христов се сеќава:

— Јас понекогаш земав книги од Курчиев и можеби нешто ќе прочитав, но стана гурулџијата: бугарската војска си отиде и ние останавме сами. Утредента по одењето на војската ме сретнаа пред поштата во Велес Лазар Даев и Димитар Војниџалиев и ми велат:

— Ајде да бегаме за Германија, зашто додека беа Бугарите овде беше сигурно, а сега не е!

Јас ги кренав рамениците:

— Ништо лошо не сум направил, реков, немам зошто да бегам! Останувам!

И реков:

— Немам направено никакво убиство, никакво издајство, не гледам зошто треба да бегам!

По некој ден разбрав од народот дека Димче со жена му, Панче Делов и Лазар Даев ги виделе качени на еден германски автомобил. Дали отишле за Германија или не — не знам!“

РАЗБИЕНИ И БЕЗ ПЕРСПЕКТИВА

Отишле, но стигнале само до Виена. Во тоа време — есента 1944 година, Виена беше вистинско губриште: сè она што беше народен отпадок од СССР, од Унгарија, од Југославија, од Бугарија, од Грција, од Полска — сето тоа се собираше во овој град на синиот Дунав со невозможно глупава надеж дека прегрупирањето на веќе разбиените германски единици и оние што тие ќе ги формираат ќе го разбијат и со прат напредувањето на единиците на Црвената армија и на единиците на народноослободителните движења во другите земји.

Дипломираниот фармацевт Панче Делов, запишувачки ги пред истражниот орган на ОЗНА најкарактеристичните моменти од тоа свое и на своето малубројно друштво емигрантствување во Виена, забележа:

„Во Виена јас бев портир во Министерството за внатрешни работи на Бугарија, на чие чело стоеше нашиот водач Кангаршиев. Тоа министерство беше во рамките на емигрантската влада на Александар Цанев. Како портир работев месец и половина, потоа стапив во бугарскиот корпус, кој беше наменет за борба против Црвената армија, Југословенската армија и армијата на отечествено-фронтowska Бугарија. И јас бев во амбулантата како санитар. Освен мене, во корпусот се јавија и д-р Никола Андонов, Лазар Даев, Димче Војниџалиев и Кирил Иванов“.

Разбиени, без каква и да е перспектива, без работа, македонските ратници, поточно: оние неколкумина што заминаа есента 1944 година во Виена, направија уште еден напор — последен, да му помогнат на Хитлер:

ДОГОВОР СО ВАНЧОМИХАЈЛОВИСТИТЕ

Околностите, речиси, ја наметнаа средбата на ратниците од Македонија со луѓето на Ванчо Михајлов. Објективно, не само околностите: ратниците за напредок на бугарштината од Скопје и Велес со терористите на Ванчо Михајлов ги врзуваше и една иста идеологија — фашистичката, а и фактот дека беа оставени сами на себе, во мали групи. На тој начин тие, сакале или не, беа упатени едни на други. Точно беше и тоа: македонските ратници и ванчомихајловистите се хранеа во еден ист ресторан, „Курссалон“. Зборуваа, разменуваа мислења меѓу себе, се храбреа, се потсетуваа и еден ден, што, впрочем, и требаше да се очекува (идејата ја дала Марија Ставрева од Охрид, но дали тоа била навистина нејзина идеја?), се договорија да разменат и официјални мисли и притоа да се договорот за некои заеднички акции. На состанокот во втората половина на октомври 1944 година, исто така во „Курссалон“, се собраа: Асен Аврамов, Ванчо Петров, Марика Ставрева, Христо Огњанов, Ванчо Илчев, Крум Николов и браќата Рибареви, проверени и стари следбеници на Ванчо Михајлов, и д-р Никола Андонов, Панче Делов, Димче Војниџалиев, Лазо Даев и Кирил Иванов, ратници од Македонија.

Средбата ја отвори Асен Аврамов, автор на три томната историја на ВМРО, но историја каква што тој ја гледал и разбирал. Присутните не ги интересираше тоа што изминаа нешто повеќе од два месеца од заседанието на АСНОМ, на кое Македонија се конституира во држава на македонскиот народ. Нив не ги интересираше ни фактот што Вардарска Македонија веќе беше, речиси, сосема ослободена од окупаторските сили. Тие, еден грст тага, правеа планови, и тоа во Виена, што ќе биде со Македонија сега. Асен Аврамов се обидуваше да биде убедлив:

— Германците, зборуваше тој, од корен го измениа ставот кон Македонија. Лично Павелиќ бил кај Хитлер и интервенирал по „македонското прашање“. Фирерот се согласил — по победата Македонија ќе стане самостојна и независна држава на чело со Ванчо Михајлов!

Ова веќе беше комедија. Веста беше толку стара што за неа знаеја дури и врапците: токму за да ја реализира оваа задача Ванчо Михајлов кон почетокот на септември два-три дена престојуваше во Скопје со намера да формира некаква своја автономна Македонија, по примерот на Независна Држава Хрватска, но кога самиот се увери како стојат работите, пред гестаповците што го следеа и кои го донесоа во Скопје, одмавнал со раката и рекол:

— Од ова ништо не бива!

За овој негов престој во Скопје ќе зборуваме подоцна. Овде го споменуваме само за да се види какви глупави димензии добила дискусијата што ја започнаа и ја водеа македонските фашисти во еден од салоните на виенскиот „Курссалон“.

И пак михајловистот Асен Аврамов:

— Во оваа ситуација нашата заедничка акција е неминовност. Вие, ратниците, во сегашните караници на вашите водачи (Уште првите месеци во емиграција дојде до несогласување, а потоа и до разидување меѓу раководството на ратниците, кое, главно, целото ја напушти Бугарија — з. н.), најдобро е да ја држите средината, зашто како ратници, сè уште имате некои привилегии што ви ги пружа владата во емиграција. А кога ќе треба да се ослободи Македонија ќе настапуваме заедно.

Ванчо — Иван Петров, брат на последниот директор на Скопската област, Тома Петров, се удираше на состанокот по градите:

— Јас сум михајловист, велеше, и тоа ќе останам!

Согласност за „начелните прашања“ беше постигната. Решија: за конкретни акции ќе се договорот на вториот состанок, пак тука, во „Курссалон“.

ДЕФИНИТИВНО РАСПАЃАЊЕ

На втората средба, според Панче Делов, се чини дека Димче Војниџалиев не присуствувал. Неговото отсуство е резултат на тотално разочарување во емигрантското живеење (Димче Војниџалиев подоцна ќе признае дека бил во право водачот на бугарските ратници Асен Кантарџиев, кој на првата и единствена средба со ратниците во Виена, меѓу другото, рекол: „Не треба да заборавите дека емигрантскиот живот е потежок и од смртта!“). Разочарување што го наметна грижата како да се преживее денот, што да се работи, што ќе донесе утрешниот ден.

Во тоа време, кога се одржувала втората средба на ратниците од Македонија и ванчомихајловистите, во Виена траела принудната акција за формирање бугарски корпус, чија задача била: приклучување кон германските војски при нивните последни обиди да го сопрат победоносното напредување на сојузничките армии. Инспириран, најверојатно, од таа акција, ратникот Кирил Иванов, на втората средба, уште на нејзиниот почеток, предложил:

— Предлагам ние да формираме наш, македонски, доброволен корпус?

Предлогот ги збунил сите.

— Со каква цел? — прашал некој.

— Со една единствена цел: тој да биде симбол на македонскиот индивидуалитет и јавен потег на соработка меѓу Македонците во емиграција и Германците.

Идејата му се допаднала на Асен Аврамов. Сега тој ја презел иницијативата:

— Идејата не е лоша. Би било добро Борис Рибаров да разбере како стои ситуацијата со Македонците во Виена и околината.

И дал уште еден предлог:

— А јас и Ванчо Петров ќе се обидеме да разбереме каде низ Германија има на работа македонски Бугари.

Напразно:

Од формирањето на македонскиот доброволечки корпус не стана ништо. Борис Рибаров посети многу Македонци на работа во Виена. Им ветуваше, им зборуваше многу работи за тоа дека штом ќе победи Германија, ванчомихајловистите и ратниците ќе ја добијат Македонија како самостојна, автономна држава.

— Сега, велеше тој, треба да им се помогне и да им се изрази нашата доверба и благодарност на Германците. А тоа може да се направи само со формирање корпус, македонски, доброволечки, кој рамо до рамо ќе се бори со војските на Вермахтот против растечкото комунистичко зло.

Сите поканети одмавнуваа со раката — одбиваа. На луѓето што знаеја да го слушнуваат пулсот на историјата и кои знаеја да ги оценат настаните, им беше повеќе од јасно дека ова што им го зборува Рибарев е ветер и магла.

Одговорот на дваесетината-триесет македонски работници, на кои Борис Рибарев им се обрати, беше ист:

— Ние ќе се бориме, ама не за Бугарија, туку за нова Македонија и тоа не тука, туку — таму!

ЕМИГРАНТСКИ НЕПОЗНАТИ ПАТИШТА

Тоа беше тежок пораз за четириесетдневната емиграција. Илузиите сè повеќе и повеќе пукаа како меури од сапуница. Тие тоа, всушност, и беа.

Иван Петров од Берлин се врати со уште попоразителна вест: на Германците работниците им се потребни и никаква иницијатива за нивно извлекување од работните логори не доаѓаа предвид!

Судењето во Скопје на 2, 3 и 4 јануари 1946 година покажа дека тоа беа последните денови на фашистичката организација во Македонија, ратништвото за напредок на Бугарија. Претседателот на народниот суд Тома Лазаров и судските заседатели Димитар Стојчев и Орде Ивановски (обвинител Благоја Поповски и бранител д-р Борис Арсов) утврдија дека разочарани од неуспехот околу формирањето на македонскиот доброволечки корпус, исплашени од непрекинатото бомбардирање на Виена и брзо согледувајќи ја мизеријата на емигрантското живеење, Панче Делов и Димче Војницалиев се вратиле во Југославија — право во рацете на претставниците на ОЗНА, додека пак другите тројца ратници останале да лутаат по тајните и секогаш сомнителни емигрантски патшта.

КОНТРАЧЕТНИШТВОТО
ИЛИ ОБИД
ЗА БРАТОУБИСТВЕНА
ВОЈНА

Со наредба од 22 август 1942 година директорот на Битолската област, Антон Козаров, под итно и строго доверливо, покрај другото, им нареди на своите околински управници:

„Во секој град или општина г. г. околински управници или претседатели на општините да одберат 15 до 20 млади, здрави и верни луѓе од средината на илинденците, бившите војводи и четници, резервни офицери и подофицери, македоноодринци и други... кои ќе бидат живо и здраво национално јадро во општината, ќе бидат жива врска меѓу државата и општината, од една, и населението, од друга страна...“

И со истата наредба:

„Во секоја општина да се приберат три до четири мошне верни луѓе на кои ќе им се довери месното известување. Нивна задача е: лично или преку на нив доверливи лица да го следат движењето на вооружените лица, чети, разбојници и други, да ги откриваат јатаците на разбојниците и четите, да следат кои лица избегале во планина или се во илегалност, да следат кои лица изнесуваат муниција и облека во поголемо количество...“

И ќе заврши:

„Во секоја општина да се организира наоружана група од 15 или 20 или повеќе лица. Таа ќе има за задача да го штити селото при напади, да ги гони разбојниците...“

Па така — од „жива врска“, преку тајни соработници на окупаторот до контрачети.

Всушност, тоа беше само зачеток на една идеја што во текот на наредните месеци, особено кон средината на летото 1943 година, ќе се оформи во конкретна задача на бугарската окупаторска власт: формирање контрачети, составени од Македонци или глав-

но од нив, кои во чекор ќе ги проследуваат партизанските одреди, ќе ги откриваат нивните соработници и ќе ги уништуваат, се разбира, ако им се даде можност за тоа. Опакоста на оваа идеја беше двојна: во лицето на контрачетните борците на Народноослободителното движење, покрај полицијата и војската, добија уште еден непријател, исклучиво формиран и платен за борба против нив, што значи и најбезобзирен во тоа спротивставување и, второ, целта што се сакаше почна да се остварува: да се насочи македонското население во беспопштедна, меѓусебна војна, од која окупаторот ќе извлече максимална корист.

УШТЕ НА САМИОТ ПОЧЕТОК — ВАНЧОМИХАЈЛОВИСТИ

Ова беше само еден од обидите за вовлекување на македонскиот народ во братоубивствена војна. Вистинскиот, пак, почеток на идејата за формирање контрачети дојде од полицијата, чии експоненти и десна рака контрачетниците и беа. Имено, обласниот директор во Скопје Димитар Раев изјави:

„Стефан Симеонов (скопскиот обласен полициски началник — з.н.) во 1942 година ми покажа една брошура, издадена во времето на стара Југославија, во која се фалеше дејноста на Каламатиевиќ, (штитија-нец. Додворувајќи се на политиката на бивша Југославија дотерал до сенатор — з.н.), Мина Станковиќ (од Злетово. Неписмен, но за услугите на бившојугословенските власти добил чин жандармериски капетан — з.н.), и други, кои имале свои контрачети за борба против бандите уфрлани меѓу двете војни од Бугарија во Југославија. Симеонов директно ми нагласи дека идејата е мошне прифатлива и дека, финансирана од полицијата, таа би можела да се реализира. Тоа и мене ми се допадна. Веднаш испратив опширен предлог до министерот за внатрешни работи во Бугарија, Петар Габровски, и не мина долго време, а јас добив согласност од него!“

Сепак, требаше бугарската окупаторска полиција при реализирањето на оваа идеја да се потпре на некоја сила или силичка, зашто знаеше: народот уште од првиот момент се дистанцира од неа и ваквата ини-

цијатива, ако немаше „здрави“ сили на кои ќе се потпре, уште во почетокот ќе беше осудена на неуспех. И кому ќе му се обратеше, ако не на ванчомихајловистите, што дојдоа уште во првите денови на окупацијата од Бугарија во Македонија и на еден или друг начин му се ставија на располагање на окупаторот.

Првиот човек на полицијата во Скопската област, Стефан Симеонов, веднаш се поврза со Трајко Чундев и му предлага соработка. Од него бараше помош: Чундев требаше да предложи луѓе, ванчомихајловисти, приврзаници на бугарската кауза, кои ќе го земат врз себе товарот да бидат „јадро“ на идните контрачети, чија единствена цел е борба против партизанските единици и нивните јатаци и — ништо повеќе. Се разбира, тие ќе бидат третирано како дел на полицијата, со месечни примања поголеми дури и од групите началници во полицијата (за споредба: Стефан Симеонов, обласен полициски началник имал месечна плата од 5.750 лева, а групите началници во полицијата, како Љупчо Јорданов и Христо Стоилов, по 3.800 лева. Велешките контрачетници во 1942 година примале по 116 лева дневно или вкупно месечно по 3.480 лева. А од мај 1943 година сите контрачетници примале по 4.500 лева за еден месец само „војводата“ 500 лева повеќе. Исклучок е Атанас Калчев, за кого ќе стане збор подолу, кој месечно примал дури по 10.000 лева. Повеќе од очигледно е дека контрачетниците биле меѓу најбогато наградените полициски сили во Македонија).

ПО ИНСТРУКЦИЈА НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ВНАТРЕШНИ РАБОТИ

Зошто Стефан Симеонов го одбра токму Чундев?

Овој извадок од записникот на судскиот процес одржан од 21 до 26 ноември 1948 година во Скопје, на кој, покрај Чундев, на обвинителната клупа застапаа и неговите истомисленици (на овој процес истовремено му се судеше и на Асен Богданов) најдобро ќе ја открие улогата на Трајко Чундев, како, и улогите на неговите пријатели и организацијата на која ѝ припаѓаше во окупирана Македонија:

- Колку години имате?
 — Триесет и три.
 — Што работите, што сте по професија?
 — Службеник во Министерството на трудот.
 — Кога станавте член на михајловистичката организација?
 — Во 1925 година.
 — Добивавте ли од страна на михајловистичката група некои конкретни задачи?
 — Да.
 — Ги исполнувавте ли?
 — Да, само во однос на Македонија и тоа во бивша Југославија.
 — Каде ве затече окупацијата на Југославија во април 1941 година?
 — Во Русе.
 — Како ја примивте окупацијата?
 — Со радост.
 — Имавте ли јавен истан?
 — Да, на митингот од името на Македонското братство во Русе.
 — Што рековте на тој митинг?
 — Реков дека Германците влегоа во Македонија — дека Македонија не е германска, туку на тие што умираа за неа, на Македонците и на Бугарите.
 — Како вие гледавте на доаѓањето на германската фашистичка војска во Југославија и Македонија?
 — Имајќи ја предвид бивша Југославија, со радост.
 Лазар Мојсов: Во својот говор на 13 април 1941 година во Русе обвинетиот, меѓу другото, рече:
 „Бугари и Бугарки, Македонија е слободна! Јуначките германски орли ја разнесоа славата...“
 Претседателот на судскиот совет, Панта Марина: Чиш се овие зборови?
 — Мои.
 — По своја сопствена иницијатива ли ги рековте?
 — Да.
 — Што ве поттикна на тоа?
 — Не можев ништо друго да кажам, штом веќе сум излегол да ја одобрам окупацијата.
 — А зошто излеговте?

- Бев поканет од братството, инаку излегов доброволно, никој не ме натера на тоа.
 — Што презедовте потоа?
 — Му пишав на Дрангов, прашувајќи го што чека уште.
 — Зошто на Кирил Дрангов?
 — Па како на виден Македонец, михајловист, му пишав: Уште ли ќе чекаме, кога ќе одиме во Македонија?
 — Потоа?
 — Потоа ми се јави Никола Коларов. Тој ми рече дека сум добил одмор на работното место и ме повика во Софија, каде што требаше да формира група за одење во Македонија.
 — Се познававте ли вие со луѓето што требаше да дојдат во Македонија?
 — Да.
 — Како се познававте?
 — Како видни Македонци, како михајловисти. Кога се сретнавме во Софија отидовме при министерот Габровски. Отидовме целата група: Коларов порано беше зборувал по ова прашање со министер — претседателот Филов. Значи, отидовме кај Габровски. Тој ни рече да одиме во Македонија, да влеземе во врска со видни претставници од секој град, да го поканиме населението да ја пречека убаво окупаторската власт.
 — Што друго ви кажа Габровски?
 — Да се стани во врска со познати луѓе и да се покани населението да ги пречека бугарските власти.
 — Како какви да ги пречека?
 — Да ги пречека како свои.
 — Со што тргнавте од Софија?
 — Со два автомобили што ни ги даде министерот Габровски.
 — Само автомобили ли ви даде министерот?
 — Ни даде и пари за трошок.
 — Колку?
 — Не знам...
 — Кога се вративте во Софија, откако ги посетивте Скопје, Велес, Куманово, Прилеп, Битола и Крушево?

— Не знам точно, мислам по една недела. Во Софија веднаш отидовме кај Габровски на кого му кажавме какви состаноци сме имале.

— Значи, му поднесовте извештај?

— Да, усмен.

— Што му кажавте на Габровски?

— Му кажавме дека се вративме задоволни.

Како проблем му го посочивме иселувањето на Србите.

— Друго?

— Во тоа време кога бевме кај Габровски влезе министерот на железниците и ние му се обративме да го разгледа прашањето за изградба на железничката пруга Гуешево — Куманово. Тој ни рече дека таа работа веќе е готова.

— Вие рековте дека пред окупирањето на Македонија во Софија формиравте група што требаше да дојде во Македонија. Кој ја формира?

— Кољо Коларов.

— Кој е тој?

— Македонец, михајловист.

— Кои луѓе ја сочинуваат групата?

— Македонци, михајловисти.

Значи, овој и ваков Трајко Чундев се согласи и тоа веднаш се согласи да соработува при формирањето на контрачетите и за почеток, за војвода на велешката контрачета што требаше да се формира, го предложи Пано Николов Манев од село Ветерско, Велешко.

Не случајно Чундев го предложи Панов. И едниот и другиот се стари, искусни терористи, верни следбеници на Ванчо Михајлов. Пано Николов Манев му се приклучува на терористичкото крило на ВМРО уште од 1920 година. Во текот на наредните години, до 1927 година, неколкупати ја минува заедно со Трајко Чундев и Стефан Петков, бугарско-југословенската граница со задача во штотуку формираната држава на Србите, Хрватите и Словенците да организираат диверзии, да формираат бугарски илегални комитети во Велешко, да вршат атентати. Пано Манев и Трајко Чундев во 1927 година ставија пеколна машина на пругата Скопје — Велес, кај мостот на Пчиња, и притоа го убија чуварот на пругата.

Ванчомихајловистите грозничаво работеа на реализирањето на идејата за формирање контрачетнички банди.¹¹⁾ Тоа е вонредна шанса конкретно да се ангажираат во борбата против припадниците на Народноослободителното движење и убав начин да ја манифестираат солидарноста со окупаторите на Македонија. Во Бугарија е пронајден терористот од Кавадарци, Атанас Калчев, повикан е во Министерството за внатрешни работи во Софија и инструктиран да замине веднаш во Македонија и од свои луѓе, ванчомихајловисти, да формира контрачети (Кога во 1943 година беа нападнати од партизанските единици неколку општини во Кавадаречко, директорот на Скопската област, Димитар Раев, веднаш допатува во Кавадарци. Директорот на кавадаречката гимназија, Иван Илиев — Ивче,¹²⁾ познат ванчомихајловист и сестрана поткрепа на бугарската окупаторска власт, го информира од „прва рака“: населението во Тиквешката решително е против илегалните, но нема оружје! Раев предлага формирање контрачета за да се „заштити“ населението и притоа се интересира кој би можел да ја води, Ивче не се двоуми многу: „Имам пријател, вели, во Бугарија — чесен Бугарин, храбар, од овие краишта е!“ Раев веднаш по враќањето во Скопје го информира Министерството за внатрешни работи за Атанас Калчев како можен кандидат за „војвода“ на кавадаречката контрачета. Така Калчев беше ангажиран — з. н.).

ГЕВГЕЛИСКАТА КОНТРАЧЕТА

Атанас Калчев ја формира по злосторствата надалеку познатата кавадаречка контрачета кон почетокот на летото 1943 година¹³⁾ се прогласи за нејзин „војвода“, а кога затреба, во летото на 1944 година, заминува за Егејска Македонија, и таму ја продолжи борбата за „автономна Македонија“.

„Војводата“ контрачетнички од Гевгелија, Георги Хаџи Митров, наречен Гевгелиски, кога стана збор за формирањето на гевгелиската контрачета, ја даде следнава изјава:

„Член на ВМРО сум од 1920 година. Четири години подоцна емигрирав од Југославија во Петрич, ка-

де почнав да се занимавам со трговија. Се вратив во Гевгелија во 1941 година, по доаѓањето на Бугарите во Македонија. Се занимавав со трговија. Кон крајот на јуни 1943 година дојде од Софија Атанас Калчев од Кавадарци и ми рече дека бил задолжен од Министерството за внатрешни работи да дојде во оваа област и да формира контрачети. Тој ми нареди да формирам контрачетата за Гевгелија и околицата. Така почнав да ја формирам првата контрачета: бевме околу 20 души...“

Точно: Георги Гевгелиски веднаш почнува да формира контрачета. Освен методите на закани со интернирање и мобилизација, освен методите во кои претепувањето беше главен адут и можност да се убедат оние што не сакаа да се запишат во контрачетата, гевгелискиот „војвода“ им се обрати и на своите истомисленици, кои без збор стапија во неговата контрачета. Таа во текот на наредните две години во гевгелискиот крај испиша страница по страница на дотогаш невидени злосторства. Десната рака на Георги Гевгелиски, Георги Чалков од Гевгелија, за начинот на формирањето на гевгелиската контрачета и нејзините први акции го изјави следново:

„На 15 јуни 1943 година бев викан од Георги Хаџи Митров да влезам како контрачетник и ме зема и ме носи во учестакот и ми даде една пушка и 60 патрони, еден шинел и една торба и тргнавме по наредба на војводата Георги од Гевгелија за Серменин и ги собра сите бегани фамилни војводата и им одржа говор, после одевме за Радња и ги собра насила војводата селаните и им одржа говор и нареди да се тепа еден сељак, нареди на еден полицаец да го тепа и мене ми нареди, после одевме во Бауле и тамка дојде кавадарската контрачета и после тргнавме за село Дрчевица, на среде патот го загубијме и тука преспавме и насабајле тргнавме и дојдовме на пресекот и тогаш Атанас Калчев нареди да се претресе чуката и нашиот војвода уште не распоредуваше кога припукаа пушки и ние останавме кој каде бил (станува збор на судрувањето на контрачетниците со партизанскиот одред „Сава Михајлов“ — з.н.). Пушките пукаа едно дваесет минути и престанаа и ние така чекавме еден час, после видовме дека бил убиен еден контрачетник и еден ра-

нет од кавадарската контрачета, а полицискиот началник ни кажа дека е убиен и еден партизан. Ние му го зедовме двогледот и го донесовме во Стрмашево и не прашаа кој е убиениот, а ние од Гевгелија кажавме дека тој е Васил Карајанов (Васил Карајанов загина на 1 август 1943 година — з.н.). Оттука тргнавме за село Радна и ни наредија да ги викнеме сите мажи на среде село и се собраа сите мажи, а војводите почнаа да ги прашуваат еден по еден на страна и веднаш наредија да се земат двајца човечи и да се убијат...“

ВЕЛЕС: ЗА СЕ КЕ СЕ ГРИЖИ ДРЖАВАТА

Еден од првите контрачетници во велешката контрачета, Лазо Илиев Арсов — Спјанецот, од Велешко, вака го опишува формирањето на велешката контрачета:

„Во 1942 година по моја иницијатива, на Ристе Мајсторот и на други, се собравме во школото „Свети Кирил“ (во Велес — з.н.) за да образуваме контрачетата. Највише да се организираме сакаше Ристо Мајсторот и кога го прашавме кој ќе ги гледа нашите куќи, тој ни одговори дека државата ќе ни плаќа по 4.500 лева и ќе не вооружи и за сè она ќе се грижи. Отидовме 40 души во Скопје и таму ни дадоа оружје и облека, а во Велес не вратија со камиони.“

Самиот пак „војвода“ Пано Николов Манов вака зборува за формирањето на велешката контрачета:

„У ноември 1941 година ме назначија за кметски намесник за селата Ветерско, Лугунци и Рудник. Работев мирно една година, се додека есента 1942 година не ме викна околицкиот полициски началник у Велес, отидов и го најдов таму Диме Сребров и Лазо Спјанецот. Началникот ми кажа дека се појавиле српски чети во Азот, што треба да ги гониме (не станува збор за никакви српски чети, туку „војводата“ и не знае дека зборува за Бабунската офанзива, што започна во октомври 1942 година и во која, покрај војниците од 56-тиот пешадиски полк од Велес, на чело со полковникот Љубен Апостолов и засилените полициски сили, учествуваша и контрачетници од Велес и Велешко — з. н.). Началникот ни рече дека ќе ни давале по 3.000

лева месечна плата и оружје од државата. Заборавив да кажам дека тука беше и Ристо Мајсторов, кој ни кажа дека он има веќе запишано неколку свет од Велес за контрачета. Оттука отидовме во Скопје, таму ни дадоа оружје и шинели и не вратија назад, на акција...“

Околинскиот полициски началник во Битола, Анастас Пеев, Бугарин од село Деброво, Еленска околија, запиша како во Битолско беа формирани и расформирани контрачетите:

„Кога дојдов во Битола на 1 јуни 1943 година веќе имаше формирано контрачета од околу 25 до 30 души на чело со старшиот стражар Наум Делев. Задачата на четата беше откривање, фаќање и разбивање на партизанските чети. Формираната контрачета, дејствуваше во подрачјето на селата Велушино, Дихово, Цапари, Кажани, Смилево, Гавато и уште некои други села, но не пројави никакви активности и во септември обласниот полициски началник Невичанов ја расформира. Началникот формира нова контрачета на чело со Иванчо, Бугарин, чиновник во општината во село Буково. Меѓу другите контрачетници беше и Петар Кузманов, роден во Битола, за кого се зборуваше дека бил близок на луѓето од групата на Ванчо Михајлов. Тој долго време живеел во Бугарија. И оваа чета беше растурена зашто и таа не ги изврши задачите, а правеше зулуми по селата. Формиравме нова контрачета. Требаше да има 25 души, но не најдовме толку луѓе и оние што се јавија ги приклучивме кон Велушкиот полициски подучасток и тие се користеа за за-седи...“

ЦЕЛ: РАЗЕДИНУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД

Резимирајќи ја на некој начин активноста околу формирањето на контрачетите, обласниот полициски началник на Скопската област, Асен Богданов, изјави:

„Создавањето на контрачетите во Македонија имаше за цел борба против нараснатото Народноослободително движење од една страна, а од друга, разединување на македонскиот народ што, всушност, беше и политика на бугарската влада. За тие контра-

чети се користеа кадри од организацијата на Иван Михајлов и луѓе на кои им беше блиска Бугарија. А во албанскиот крај, пак, се создадоа контрачети од луѓе со добри чувства кон бугарската власт. Овие контрачети служеа за извидување на теренот каде се движеа партизански единици и за откривање на нивните јатаци. Ако се сретнеа со мали партизански единици, тогаш тие влегуваа во борба, а во борбите со поголеми единици на Народноослободителното движење им помагаа бројните полициски чети, војската и другите вооружени сили. Задача контрачетите добиваа од соодветните полициски началници и околинските управители, а во вонредни случаи и од војската. Вооружувањето на овие чети и нивното облекување беше прашање што го решаваше околинскиот полициски началник. Платите пак им ги исплатуваше обласното полициско управление, кое за таа цел средства добиваше директно од Софија. Вооружувањето им се состоеше од карабини, два до три лесни митролеза, бомби, а војводите имаа шмајзери.“

И уште:

„Кога дојдов во 1943 година во Скопје јас веќе затеков формирани две контрачети: една во Велешко, чиј водач беше Пано, презимето не му го знам, со околу 20 души и другата во Прешево на чело со Јагош, кој зад себе имаше 15-тина души. Тие чети, претпоставувам дека беа формирани во 1942 година од мојот претходник Симеонов. Јас формирав за албанскиот крај три контрачети: едната во Качаник на чело со Бајром, под чија команда се наоѓаа 15-тина души, втората во кумановска околија во чиј состав влегуваа околу 24 души на чело со Суљо од село Отља и третата во Скопска Црна Гора на чело со Тефик од село Танушево. Оваа чета немаше повеќе од 12 контрачетници. Беа формирани контрачети и во Кавадарци, од Атанас Калчев, кој од обласниот директор Раев со телеграма беше повикан од село Банки, Софиско, каде што работеше, како и во Кочани на чело со Димитар Медаров, чија контрачета имаше околу педесетина души. Во 1944 година дојде од Софија при обласниот директор, околинскиот управител на Кратово, со лицето Петров. Тој со себе донесе писмо од министерот за внатрешни работи со кое му се наредуваше да

формира контрачета во Кратово. Таа беше формирана неколку недели потоа и во нејзин состав влегоа околу 60 контрачетници. Контрачета беше создадена и во Гевгелија од околу 20 до 30 души, а нејзин водач беше Георги Гевгелиски. Платата на контрачетниците се движеше од 3.500 до 4.000 лева, а „војводите“ добиваа 500 лева повеќе“.

ИНИЦИЈАТОРИ: ВАНЧОМИХАЈЛОВИСТИТЕ

Според податоците со кои располагаме поголеми контрачети во окупираниот од Бугарите дел од Вардарска Македонија имало, и тоа: во Скопје, каде што контрачетата е формирана во 1942 година и во чиј состав влегле околу 50 до 60 контрачетници, регрутирани главно од Качаничко и од бегалци од окупираниот дел од Македонија од страна на Италијанците. Во 1944 година оваа контрачета имала околу 200 луѓе. Во Велес, како што веќе видовме, контрачетата е формирана есента 1942 година од 17 контрачетници. Најмногу луѓе имала во 1944 година — 46 души. Гевгелиската контрачета на „војводата“ Георги Гевгелиски летото 1944 година, пред да биде дефинитивно разбиена, имала 60 контрачетници. Кавадаречката контрачета е разбиена во 1944 година — 12 месеци по нејзиното формирање. Тогаш имала околу 60 луѓе. Во Кочанско контрачетата на Медаров во 1944 година имала околу 200 контрачетници. Во Битола веќе го видовме „развојот“ на контрачетништвото, додека, пак, во Прилеп, првата контрачета е формирана, уште есента 1941 година со 15 луѓе, но таа не дејствуваше повеќе од четири месеци. Во 1944 година во Прилеп ваква контрачета беше повторно формирана и во нејзиниот состав влегоа само десетина лица и затоа таа по два до три месеци беше расформирана.

Се чини дека е доста интересно искажувањето на Васил Хаџи Кимов околу учеството на терористите на Ванчо Михајлов во покренатата иницијатива за формирање контрачети:

„Со развивањето на партизанското движење во Македонија во 1943 година и една година подоцна, контрачетите беа формиран од месните власти, а подоц-

на, кога НОБ се разви посилно, во овие контрачети влегоа стари михајловисти, војводи и четници. Во тоа време истакнати прваци на ВМРО (михајловисти и протогеровисти) беа советници при обласните дирекции во Скопје и Битола, како Кирил Дрангов, Диме Ачков, Трајко Чундев и други од крилото на михајловистите и Ангел Узунов од крилото на протогеровистите. Овие беа во Скопје. Во Битола пак советници на обласната дирекција беа ванчомихајловистите Гошо Атанасов, Димка Василев и Димитар Илиев, а од протогеровистите Горѓи Поп Христов, бивш член на ЦК на ВМРО. А и самите обласни директори беа од овие две крила: Миладинов во Битола беше протогеровист, Сотир Нанев, што го замени, беше михајловист, а Тома Петров во Скопје беше испружена рака на Ванчо Михајлов. Сите овие на еден или друг начин или беа иницијатори или организатори на контрачетите во Македонија. Тие даваа план за нивното организирање, тие ги поттикнуваа на акција, тие ги крепеа. Во овие контрачети за војводи дојдоа поранешните војводи на Ванчо Михајлов: Крсто Кумановски беше михајловист, Георги Гевгелиски беше протогеровист, Калчев, исто така беше протогеровист, Ивчо Илиев беше михајловист. Ванчо Михајлов преку своите доверливи лица, како што беа Кирил Дрангов и Гошо Атанасов го одобри учеството на своите луѓе во овие единици за борба против партизанските одреди“.

НА ДЕСНОТО КРИЛО НА ВМРО: ДВЕ ФРАКЦИИ

Сметаме дека е потребно да се објаснат овие поделби на десното крило на ВМРО, за да се избегнат какви и да е забунливи и недоразбирања, кога станува збор за оваа света национална организација. Затоа ќе донесеме мали одломки од третиот том на Историјата на македонскиот народ:

„... На 31 август 1924 година терористите од заседа го убија Александров на Пирин Планина при непосредното присуство на Протоѓеров. Со тоа се оствари вешто подготвениот повод за крваво пресметнување со македонската левица. Официјалниот бугарски печат го претстави убиството на Александров како дело на

комунистички заговор и со шумни тиради пишуваше за крајната огорченост на „македонските Бугари“ од загубата на нивниот „легендарен“ водач. Повиците кон беспопштедна одмазда, со кои завршуваа бројни шовинистички статии, беа наменети за предизвикување серија од убиства на македонски прогресивни дејци.

Во текот само на еден месец — септември — Пиринска Македонија стана поприште на крвави инквизиции и многубројни убиства. Нивниот главен спроводник беше личниот секретар на Тодор Александров во време на неговите престојувања во Софија — Иван (Ванчо) Михајлов. Тој се готвеше да го замени својот убиен шеф, па затоа му беше потребно да си ја спечали благонаклоноста на владините фактори. Тоа и го стори со своето ангажирање за докрајното спроведување на владиниот заговорнички план, започнат со убиството на Александров. Од терористите што ја исполнуваа непосредната команда на Михајлов насекаде во Пиринска Македонија се вршеа убиства на македонски револуционери и активисти на комунистичкото движење. Тогаш беа избиеени видните серски дејци: Александар Бујнов, Стојо Хаџиев, Алеко Василев, Горѓи Пенков, како и некои помлади прогресивни борци — Методи Алексиев, Горѓи Ковачев, Христо Медникаров, Д. Икономов — за да не бидат поштедени од куршумите на Михајловите терористи и многумина помалку познати приврзаници на левицата и комунистичкото движење.

БЛАГОНАКЛОНОСТ СО ТЕРОР

Со терористичкиот биланс што го постигна во септември 1924 година, Иван Михајлов ја спечали благонаклоноста на Дворот и владата и си го обезбеди лидерството во ВМРО. За разлика од она на Тодор Александров, сегашното лидерство можеше неограничено да се наложува без опасност од некаква посериозна внатрешна опозиција. Не постоеше повеќе никаква левица во ВМРО и дури сега можеа целосно да се спроведат целите на прикриеното во почетокот ново врховистичко наемништво. Илузорни се јавуваа во новите услови и обидите за демагошко привлекување на масите во Пиринска Македонија. Единствено засилува-

њето на еден сè побезогледен тероризам врз тие маси можеше да значи нешто сигурно и ефикасно за самоодржувањето на ВМРО како превосходно терористичка банда. Фразите за борба во името на некаква слободна и независна Македонија остануваа, но тие веќе ни за крајните наивници не значеа ништо. Фазата на камуфлирање и демагогија, на лавирања и машиниции заврши со бесповратното санкционирање на Александров, кој понекогаш и вешто, се служеше со тоа.

Веднаш по изборот за член на Централниот комитет на ВМРО, Иван Михајлов ги управи своите напори исклучиво кон создавањето на свој сигурен антураж. Непопуларен во самата ВМРО, тој ги користеше своите позиции во Софија од времето на неговото лично секретарство на Александров и настојуваше да импонира со некаков ентузијазам на помлад човек и успеа брзо да собере околу себе луѓе што му беа блиски и погодни и по безогледноста на карьеристичните амбиции. Со нивна помош, тој сè порешително му се налагаше на веќе стариот Протоѓеров. Последниов пак се наоѓаше почесто во странство, па фактичкиот распоредувач на ВМРО во Пиринска Македонија беше Михајлов со неговиот антураж: Кирил Дрангов, Јордан Гурков, Страхил Развигоров, Јордан Чкатров, Иван Карацов, Владимир Куртев и Жоро Настев. И токму во времетраењето на ова фактички командно тело на веќе целосно одродената ВМРО, таа дефинитивно се утврди во Пиринска Македонија како држава во држава... Како резултат од расцепот на владината коалиција, Иван Михајлов се определи со својот антураж за посилината во моментот страна — онаа на Љапчев, а Протоѓеров — поради своите тесни врски со Воениот сојуз — за онаа на Цанков. И тоа првенствено му послужи на Михајлов како погоден повод за остварување на неговата одамнешна намера кон самостојно шефовство во ВМРО. Тој го нареди убиството на Протоѓеров, кое беше извршено на 7 јули 1928 година, образложувајќи го со старата одлука на ВМРО, за казнување на виновниците за убиството на Тодор Александров.

Веднаш по убиството на Протоѓеров, неговите приврзаници се одделија како посебна фракција, про-

тивна на Михајлов. На нејзино чело застана Петар Шанданов, кој ја имаше поддршката на Задгранично-то претставителство. И се најдоа до вчерашните еднородници од врвовите на ВМРО поделени на две непријателски фракции — михајловисти и протоџеро-висти...“

СЕКОГАШ ПРОТИВ ИНТЕРЕСИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД

Точно е дека во десното крило, меѓу врховистите, се создадоа две фракции, но точно е и ова: во нивниот однос спрема Македонија и борбата на нејзините вистински синови за национална, политичка и економска слобода ништо не се измени. И ванчомихајловистите и протоџеровистите беа задоеени со „големите идеи“ за „голема Бугарија“ и тие на таквите идеи и идеичиња им служеа до последниот момент. Иницијативите за формирање контрачети, нивната сестрана поддршка на овие бојни единици што најжестокото одеа против сопствениот народ, уште еднаш покажаа дека за сето време врховистите им служеле на интересите на најцрната бугарска реакција и секогаш, како по правило, против интересите на македонскиот народ и Македонија.

Контрачетите и контрачениците не беа сила што можеше побитно да влијае врз текот на настаните. Уште помалку да ги измени и да ги сврти во други правци. Меѓутоа, по жестокоста со која се пресметуваа со партизанските единици и симпатизерите на НОБ, тие добија неславно место на страниците од македонската историја. Тие одбележаа страници со крв, солзи и убиства. Неколкуте примери што подолу, без некој посебен коментар, ќе ги донесеме, тоа илустративно го потврдуваат:

„ГИ СЕЧЕВМЕ НА ПАРЧИЊА!“

Илија Николов, контрачетник од село Раковец, Велешко, пред иследникот на ОЗНА ја даде оваа изјава за убиството на Ибраим Османов, македонски муслиман од Горно Врановци, Велешко, и неговиот син:

„Нашiot водач Пано (Пано Николов Манев од село Ветерско — з.н.) нè беше збрал сите контрачетници да го убиеме Ибраим и син му од Горно Врановци, зашто тие ги беа довеле партизаните у Отишино, кога го отепаа Петре војводата. Рече:

— Ке ги истераме од колибата и ќе ги колеме живи!

Убиството го извршивме кај нивниот чифлик крај Врановци. Отидовме таму ноќта и им викнавме да излезат. Тие ни отворија. Им рековме:

— Ајде, сега пред нас!

Тие не сакаа. Тогаш ги кутнавме. Бевме шест души: јас, Апостол од Еловец, Јован Теов, Пано војводата, Ристо од Ораовец и Данди од Велес. Прво го кутнавме стариот, а младиот го врзавме. Јован и Апостол беа надвор и чуваа нешто како стража, а ние четворица ги сечевме со секира. Ристо и Данди го држеа стариот, а јас и Пано го сечевме со секира на парчиња. Прво јас удрив со секирата по ногата до колено и му ја исеков, после удрив со секирата по раката и му ја исеков до лактот, потоа удрив по другата нога и исто така му ја исеков до коленото, па по другата рака до лактот и му ја исеков, а Пано му ги сечеше со ножот ушите и носот, а после му ги изврте очите со ножот.

Човекот — жртвата дури го сечевме викаше, пиштеше, плачеше. Го молеше војводата да го оставиме, но ние не го слушавме и продолжувавме. Расположението дури го сечевме на парчиња, меѓу нас, беше весело: се смеевме.

Кога свршивме со стариот, почнавме да го сечеме на парчиња син му. Син му го држевме јас и Ристо, а го сечеа Пано и Данди. Прво му ги пресекоа нозете до колена, после му ги пресекоа рацете до лактите, потоа ушите, по ушите му ги извртеа со ножот очите. Кога го сечевме му викавме со смешки:

— Чекај, мајката твоја турска, да видите како се помагаат шумкарите!

Кога завршивме со двајцата ја запаливме колибата, та така и двајцата изгорев во неа!“

ЧЕТИРИЕСЕТ ИЛЈАДИ ЛЕВА ЗА ГЛАВАТА НА ДУЊА

„Војводата“ Пано Ветерски раскажува:

„Вечерта пристигнавме у Јаболчиште. Таму имавме набележано пет души, што требаше да се апсат според писмото од полицискиот началник. Јас најнапред уапсените ги тепав со клоци и шлаканици, но имав друга работа и ги предадов на другите четници. Они ги затепаа со кундаци, стапови, клоци и со сè што им падна при рака. Најпосле кметот призна дека Бедет и Камил работеле у организацијата. Го кутнав Бедета и го затепаа со клоци, со кундакот и не го оставив сè додека не призна дека иделе партизаните и дека тој ги хранел... Тргнавме накај што извира Бабуна и еден селанец ми рече дека горе на ридот видел тројца човечи. Ние ги сардисавме и тие почнаа да бегаат (Кон почетокот на декември 1942 година полицијата и контрачетата од Велес се судрија со третата чета на одредот „Димитар Влахов“. Станува збор за таа борба кај село Папрадиште — з.н.). Јован од општината припука и еден од нив падна ранет. Ги питав како го викаа и ми рекоа Љубо Зафиров од Велес. (Љубо Зафиров е ранет на 6. декември 1942 година. Другите двајца борци биле Мицко Козар и д-р Ристо Дума — з. н.). Во тоа време почнаа да пукаат одозгора и ми кажаа имало шест души и побегнале кон Јакупица. После малу дојде во Нежилово групата што се бореше и Панче Гулев од Велес ја донесе в раце главата на една партизанка. Ми кажаа четниците дека главата била на една партизанка од Скопје и ја викале Дуња (Невена Николова — Дуња. Неа на 6. декември ја убија Ристо Ораовец, Апостол од Деловец и Петре од Отишино, а Тоде од Нежилово ѝ ја пресекол главата. Тој за ова, заедно со своите другари, од Околискиот полициски началник во Велес добиле 40.000 лева — з.н.). Главата ѝ ја пресекле таму кај што била убиена. Од Нежилово до Богомила јас наредив да ја носат главата на партизанката по целиот пат за коса за да ја гледаат селаните и да се плашат. У Богомила главата ја предадовме у частокот, а Љубота на полицијата...“

„ДАЈТЕ ДА ПИЈАМ — ЛОКНАВ ПАРТИЗАНСКА КРВ!“

Контрачетникот Петар Јованов Топчов, освен изјавата за убиството на оцата Шефки Џемаил од село Согле, пред истражните органи на ОЗНА, раскажа и за ова:

„Освен убиството на оцата имам извршено злочин и во село Габровник, истата година. Војската се бореше во Габровската планина (Станува збор за Бабунската офанзива — з.н.) и во тоа судрување имаше еден заробен и еден убиен партизан. На убиениот партизан јас му ја пресеков главата со нож, ја донесов во Габровник, целото време ја влечев за коса по мене и кога ја донесов во селото ја фрлив пред народот и пред војската на земја. Главата ја пцувавме сите, ја плукавме и ја кошкавме со нозете. Бев задоволен што локнав партизанска крв и викнав:

— Дајте да пијам за партизанската глава, локнав партизанска крв!“

Уште еднаш ќе се сретнеме со името на контрачетникот Илија Николов и со една негова изјава:

„На еден поход во Габровската планина видовме да од авионот кој се враќаше од Бугарија паѓаат двајца падобранци. Војводата Пано ми нареди да одиме и да ги фатиме или да ги убиеме. Ние сите нападнавме на паднатите падобранци и еден убивме, а другиот го фативме. Беа Англичани. Им извршивме претрес. Од живиот Пано го зеде рачниот часовник, јас од убиениот 41 долар и очила. Саатот му го зеде Коле Караколето...“

„... Продолживме за село Ораов Дол, бидејќи разбравме дека се јавиле партизани. Борба водевме кај Кадица едно два часа и тоа беше лоша борба. Се вмешавме со партизаните и не знаевме кој каде позиција да земе. Јас ги поарчив куршумите и ми остана само еден во цевката. Тогаш ми се доближи еден партизан и ме праша:

— Чиј си ти?

— Ваш — му одговорив.

Партизанот помисли дека сум стварно нивни и зазеде позиција. Јас тогаш од зад грб пукнав и го убив, му ја зедев пушката и ја продолжив борбата. Тане од

Ореше му ги соблече алиштата. Исто му најдовме и еден пиштол . . .“

Ова беше изјавата на Атанас Јорданов Јованов, контрачетник од село Еловец, Велешко. Никола Димитровски — Караколето, контрачетник од село Челопчево, Велешко, меѓу другото ја даде и оваа изјава:

„Водачите на контрачетата велешка, Пано и Темелко од Ореовец, нè повикаа да одиме во потера на кај село Слп. Тоа беше околу јуни (1943 — з.н.). Тогаш две деца со секири идеа од шумите. Им наредивме да ги фрлат секирите. Тогаш почнаа едното дете да го тепаат сите и јас го пробушив со ножот во стомакот . . .“

„НАРОДОТ ПРОПИШТЕ ОД МЕНЕ!“

Еден од организаторите на велешката контрачета, Лазо Илиев Арсов — Спјанецот, раскажа:

„Во Баница го фативме Гоша Белиштовецот, Јанета и еден Арнаутин за да кажат каде се партизаните. Ги тепаваме надвор од селото, а Арнаутиот го тепа и јас. Тепајќи му ги скршив прстите и така тој остана сакат до века во рацете. Го тепаваме со стап додека не падна . . . Пролетта (1943 година — з.н.) ме пратија со четата у Клепата. Таму направивме претрес кај Нацка Димева за сина ѝ партизан. Ја фативме Нацка и стариот и ги скинавме од котек. Јас тепав едно од децата со штаканици, но не се секавам дали со кундакот или пак со цевката од пушката го удрих по окото и му го истерав окото . . . У Војница го фативме Димчета Шопов и жена му и ги тепаваме сите, а највише ја, ги удирав со пушката по рацете, по грбот, каде ми падна, по главата, додека не ми се затемнива очиве и после не знам каде сум ги удирав . . . Пролетта таа година тргнавме пак на акција. Ги фативме Велимира и Јанка, кои ги тепав јас највише и Јанко умре од кутек. Не можам ни сам не знам колку свет сум тепав зашто нема број и народот пропиште од мене . . .“

Стојан Ангелов од село Голозинци, Велешко, во своерачно напишаната изјава забележа:

„Јатаците по селата сум ги гонел и тепа до премалување. Така Јанко од Теово умре од ударите што му ги нанесовме јас, Лазо, Пано, Гурчин, а исто така

му ставив на Јанка вжештено железо во газот. Не побаво помина и Велимир — го оставивме полужив и неговите родители потоа го кренаа на килимче. Исто така на планината Габровник убивме еден Американец. Со Илета од Лисиче ги поделивме неговите алишта и поделивме по 120 долари. За тоа убиство добивме по 10.000 лева (Ова убиство се случува кон почетокот на 1943 година, кога по долги борби беа разбиени партизанските одреди „Димитар Влахов“ и „Горче Петров“ — з.н.)“.

„КАКВА Е ОВАА ДРЖАВА!“

Од изјавата на Горѓи Чалков, контрачетник од гевгелиската контрачета, ќе го пренесеме и овој дел:

„ . . . Еднаш не збра војводата од Гевгелија за Серменин, отидовме и донесовме два панталони, еден копоран, еден елек и еден гум шарлаган и 20 кила ориз. Војводата зеде еден панталон, Владо Мацаров ги зеде другите панталони и некаков алтан, Пано од село Грчиште го зеде копоранот, Косто Ванчов го зеде елекот, а оризот, сирењето и шарлаганот ги остави на полицајците . . . Во село Радна сум тепа еден човек зашто не ми ја предаде пушката, без да знам дека има пушка, го натерав да признае дека има пушка, потоа го донесов во училиштето и пак го мавав и за цело време се служев со зборовите:

„Мајката ваша, вие сте комунисти, вие ги храните партизаните!“

Другиот човек го мавав пред училиштето зашто рече:

„Каква е оваа држава, зошто нè мачите толку — ништо не сме направиле!“

Третиот човек го мавав без да знам зошто го мавам . . . Во село Горничец сум мавал една жена и тоа Лимона Ангелова,¹³⁾ без да знам зошто сум ја мавал. Се служев со разни безобразни зборови:

„Со кого си се е . . . , па си трудна?“

Се сомневав дека тајно се среќава со мажот, кој беше нелегален и затоа ја мавав. Жената и денеска е осакатена.

За акциите на грчка територија можам да речам дека учествував во сите акции... Од селото Хума спроведувавме седум деца и по патот едно од нив почна да бега. Јас стрелав по него со уште двајца други и детето падна мртво. Но по сè се чини дека го погодил мојот куршум и тоа во главата. Другите шест деца дополнително беа убиени... Во село Љубинца едно дете сакаше да бега надвор, но јас стрелав по него и детето падна мртво на земјата. Одејќи од Љубинца на патот лежеа 40 трупови на деца од кои некои уште живи. Јас го извадив ножот и неубиените деца ги доубивав со мојот нож“.

СМРТНИ КАЗНИ ЗА УБИЈЦИТЕ

За убиството на Тодор Хаџи Тефов во документацијата на Републичкиот секретаријат за внатрешни работи стои изјавата на контрачетникот Божин Ризов од Кавадарци:

„Во 1943 година во август тргнавме во потера против партизаните. Кај местото Гравалиница фативме заседа и видовме двајца партизани (тоа беа Петре Туриманцовски и Тодор Хаџи Тефов — з. н.). Почнавме да пукаме. Тие почнаа да бегаат и ние потрчавме пукајќи по нив. Едниот (Тодор Хаџи Тефов — з. н.) падна мртов, а Перо го фативме и му го зедевме револверот, бомбата и рачниот часовник и го предадовме на полицијата. Ја му газев по главата на Тошо и на кинисување му фрлив на главата од Тошо со ловечка пушка едно чифте. Во полицијата за Перо ни дадоа по 6.000 лева секому, а бевме седум души...“

Има и една друга верзија за убиството на Тодор Хаџи Тефов: откако разбрала контрачетата од Кавадарци дека на Гравалиница, кај кавадаречките гробишта, се кријат двајца партизани, веднаш тргнала во потера. Кога Тодор почнал да бега, Трифун Јовановски пукал по него, го ранил во нога и Тодор паднал. Ристо Панаров му се приближил и со чифтетото пукал во лицето на ранетиот партизан и го убил. Тогаш дошол Божин Ризов и пукал уште еднаш во веќе мртвиот борец, велјќи:

— Ти ли ќе ја ослободуваш земјава, да ти ја е... мајката!

Непосредно пред ослободувањето на Скопје Трипун Јовановски во хотелот „Македонија“ на некој непознат скопјанец му ги продал револверот и бомбата од Перо Туриманцовски за 3.000 лева.

Токму поради ваквиот однос спрема сè она што е напредно, приврзано за Народноослободителното движење, веднаш по ослободувањето одлуките на судните беа бескомпромисни:

Воениот суд на Штипската област, во состав: Гојчо Стефковски, мајорот Кирил Михајловски — Груица и Доне Чавдаров на 9 и 10 февруари 1945 година ги осуди на најстрога казна Горѓи Зафиров Хаџи Митров, наречен Гевгелиски¹⁾ од Гевгелија, Георги Христов Чалков, од Гевгелија, Владо Маџаров од село Стојаково, Илија Југов од Гевгелија, и тоа: Хаџи Митров, Чалков и Маџаров на смрт со бесење, а Југов на смрт со стрелање.

На 29 април 1945 година Советот при Командата на велешкото подрачје, во состав: Горѓи Темелковски, како претседател и Борис Таневски и Стеван Малиновски, како членови, ги осуди контрачетниците од контрачетата на Атанас Калчев: Горѓи Димитров, Нако Георгиев, Блажо Бојовски, Јанко Шопов, Ристо Данаилов, Панчо Ставрев, Трипун Лазов, Божин Ризов, Милан Атанасов и Георги Иванов на смрт со стрелање. Вишиот воен суд при Генералштабот на Југословенската армија на 25 јуни 1945 година смртните пресуди им ги намали на временски казни од 10 до 20 години затвор.

ЗАСИЛЕНА АКТИВНОСТ НА ВАНЧОМИХАЈЛОВИСТИТЕ

Контрачетите својот морално-политички пораз го доживеаја уште во првите денови од своето постоење: теророт што го спроведуваа над мирното население, разулавеното однесување, грабежите, убиствата што ги вршеа ги дискредитираа во очите на сите. Војнички пораз контрачетниците доживеаја од единиците на

НОВ летото 1944 година, кога беа разбиени еднаш засекогаш, што не значи дека со тоа за извесно време и идејата за контрачетништвото ќе згасне. Имено, во својата вила во Тушканац, во Загреб, веднаш до вилата на Анте Павелиќ, каде што го помина речиси целото време на војната, Ванчо Михајлов, дури и кон средината на 1944 година си правеше некои сметки во врска со Македонија, без вистинскиот сопственик, се разбира. Тој сега размислуваше за формирање и организирање контрачети, што под итно би биле испратени во Егејска Македонија и таму, под паролата дека се борат за „автономна Македонија“, би дејствувале заедно со германските единици!

Луѓето на Ванчо Михајлов во Македонија таа година пројавуваа несекојдневна активност. И пак би се задржале на едно искажување на Васил Хаџи Кимов:

„Во 1944 година, освен во Вардарска Македонија, контрачети беа формирани и во Егејска Македонија. И тоа е дело на ванчомихајловистите. Борис Огњанов, еден од најдоверливите луѓе на Ванчо заминува за Егејска Македонија, да ги организира тие контрачети и таму загинава. И Георги Поп Христов (профашист, кој во тоа време живееше во Битола, согласен е со идејата во Егејска Македонија да се организираат контрачети и самиот тој учествува во нивното организирање. Оваа година ја најави капитулацијата на фашистичка Бугарија и тогаш се забележува едно сериозно раздвижување на ванчомихајловистите низ Македонија како Куртев, Жоро Настев, Горѓи Османков, Гошо Атанасов, Кирил Дрангов и други. Првите тројца, снабдени со полномоштво од Ванчо Михајлов ја обиколуваат Македонија, повторно ги организираат старите кадри, се обидуваат во организацијата да привлечат нови членови и да соберат што поголема парична помош. Така, на пример, Горѓи Османков бара во Куманово од Владо Шуманов 30.000 лева за организацијата. Куртев и Жоро Настев ја обиколуваат Источна Македонија при што доаѓаат во контакт со Глигор Хаџи Кимов и Димче Стефанов во Штип, со Трифун Саев и Нишанџиев од Кочани и со Гошо Атанасов во Битола. Насекаде, без некој конкретен резултат, тие се обидуваат да создадат петорки, кои

во одредено време ќе треба да дејствуваат. Во тоа време Крсто Кумановски, војводата на контрачетата што дејствуваше во Кумановско, зборуваше:

— Кога партизаните ќе слезат од планините, ние ќе треба таму да се качиме!

Во оваа своја дејност ванчомихајловистите не наидуваа на никакви тешкотии и проблеми од страна на бугарските власти. Не само што не пречеа, туку властите подготвуваа терен за доаѓање на Ванчо Михајлов во Македонија. Така Демир Ага од Матка беше долго испрашувач од кметскиот намесник дали народот е согласен да дојде Ванчо Михајлов и да застане на чело на Македонија и ќе му даде ли населението поткрепа тогаш. Тома Петров, тогашниот областен директор на Скопската област, во сличен дух испраќал писма до кметовите, а и лично им наредувал да го испитаат кај народот расположението во однос на Ванчо Михајлов“.

ПОСЛЕДНА ШАНСА НА GESTAPO — ВАНЧО МИХАЈЛОВ

Бугарските власти или гледаа низ прсти на оваа активност на ванчомихајловистите или пак индиректно ја помагаа. А и како не ќе го правеа тоа кога доаѓањето на Ванчо Михајлов во Македонија го подготвуваше лично Гестапо. Имено, Германците во лицето на Ванчо Михајлов и во активноста на неговите едномисленици ја гледаа својата последна шанса по капитулацијата на Бугарија (за тоа веќе и враштите зборуваа) да создадат свој доминион во овој дел од Балканот, кој ќе ги штити нивните интереси и ќе го обезбедува повлекувањето на нивните војски од јужниот дел на Европа. На тој начин можната варијанта на Германците за создавање „автономна Македонија“, и тоа кога на „голема Бугарија“ почнаа да ѝ попуштаат федерите, кон средината на 1944 година стана, според нив, присутна актуелност. Концентрирајќи ја својата активност во Битола, ванчомихајловистите неа, главно, ја насочуваа кон Егејска Македонија, и, речиси, исклучително преку контрачетништвото. За таа цел блиските луѓе на Михајлов ги посетуваа сво-

ите помали или поголеми центри низ окупираниот од Бугарите дел од Македонија и врбуваа контрачетници за Егејска Македонија.

Уште еднаш Дане Спанчевски од Кочани и еден дел од неговото сослушување во ОЗНА:

„По неколку дена од акцијата мене, Лазар поп Гаврилов од село Зрновци, Илија Дејанов од село Маридвие, Тодор, кметскиот намесник од село Соколарци, Димитар Медаров од Винаца и Трифун од село Блаце нè повика околинскиот управител Камчев и полицискиот началник во Кочани и ни кажа дека имало писмо од дивизијата за да се образуваат контрачети за борба против партизаните. Ни рекоа дека ќе ни дадат по 4.000 лева месечно и оружје за да се бориме и да ги гониме. Ние не се согласивме зашто кај нас немаше никој од нашите стари началници од организацијата, а без нив не можевме да решиме ништо. Во текот на месец март 1944 година некој беше дознал дека Бугарија ќе се сели од Македонија и чинам дека тие денови во Кочани дојде Владимир Куртев, член на Централниот комитет на ВМРО и тој се виде со сите стари другари, а најмногу со Трифун Саев од Кочани, Тачо Костов и со мене. Ни рече дека треба да се формира една ударна група од Кочани за Костурско за да се ослободи тој дел на Македонија од Грците. Списоците на луѓе ги направивме веднаш тогаш и нив ги зеде Куртев. Во списоците беа едно 10 до 15 души набележани. Во мај Куртев повторно дојде и повика кај себе осум души: Никола Белов од Кочани, Ефрем од Винаца, Стефан Митев Петков од Кочани, Крсте Митев од Мијанци, Трајан Манов од Нивичани, Станоја Стојанов од Кучичино, Ефтим Митов од Кочани и Димитар Медаров од Винаца. Оваа група заминува за Костурско и таму беше под команда на Мотикаров, ванчомихајловист од Радомир. Тие таму останаа малку и еден по еден почнаа да се враќаат назад, но дали се вратија сите — не знам. Јас и Јордан Илиев од село Бања, Кузман Николов од Кочани и Трифун Саев како постари останавме, но ни беше речено ако има потреба тогаш и ние ќе тргнеме. Куртев ни зборуваше дека на сите што ќе одат во Костурско ќе им се плати. Во Штип имав врска со Глигор Хаџи Кимов, кој ми даваше материјали од ор-

ганизацијата, а еднаш во еден пакет беше и писмото на Ванчо Михајлов до Митаков, министер на правосудството во Бугарија. Хаџи Кимов ни рече дека од Штип никој не заминал за Костурско, зашто такви не можеле да најдат“.

МЕТОДИ НА НАЈДИРЕКТНА УЦЕНА

Освен методите на врбување контрачетници, ванчомихајловистите тие месеци применуваа и други методи, преку кои се обидуваа да ја зацврстат својата финансиска состојба: методи на уцена. Тие на некои лица им испраќаа анонимни закани преку кои им бараа средства за организацијата, уценувајќи ги притоа дека „знаат за нивните врски со илегалните комунистички групи“. Како, на пример, оваа уцена:

В.М.Р.О.	1 август 1944
Народен комитет	Битола
(мртвечка глава)	
Битола	(сметка „С.К.“)
П. Г.	

от последното заловјане на архивата на нелегалните комунистически групи, се укажа, че и вие потпомагате тија групи.

По заповед на водача на В.М.Р.О. — Ванчо Михајлов, поканвате се да внесете (като покајание) в касата на Илинденската организација с таја белешка сумата 50.000 лв. срок 5 дни и предупредуваат се че второто предупредение е: наказвање с смрт, давана под воен суд и предавање на всички доказателства на военија следовател.

„Смрт на продадените души и страхливци!“

Неколку дена потоа, на 10 август 1944 година, се појави вистински леток со следнава содржина:

„Браќа,

Од извесно време на сам, групи продажници и народни изроди — групи продадени души, подпомогнати од парите на сички ни врагове — гркомани и цинцари и сrbоманите, заблуждават нашата младеж и

тормозат народа, подобни на американските ганстери тија мародери, спокојно раскождајќи се в града ни, поднасјат на невините Блгари уценителни писма за да ги хврлат в канците на тија гркомани, власи и србомани.

Браќа,

предупредени од народнио комитет на В.М.Р.О. те не спреха. За да накажем виновните подигнах срету тех пред водача на организацијата нашија Иван Михајлов и тој след като проучи обвинението наказва с' смрт следните лица:

(Се набројуваат пет лица и нивните „гревови“).

Браќа,

за да даде удовољствие на своите верни членове, за да наказат виновниците, нашиот љубим водач Иван Михајлов дава правото на всички членове на народнија комитет на В.М.Р.О. да извршат смртното наказание срету тија изроди. Верните на водача стари илинденци имат први правото да наказат виновниците и те нека направат това.

Заповедам, претседателја на исполнителнија комитет и на тримата членове да поднесат обвинителен акт срету тија изроди на военија следовател и да застпвт обвинителната страна на комитета в воена полевија суд.

Смрт на продадените души!

Да живее водача Иван Михајлов и В.М.Р.О.“

Колку сериозно е ова предупредување, оваа пресуда, и колку, воопшто, сериозно била примена покажува и фактот дека ниту едно влакно од главата на „осудените“ во текот на месеците што дојдоа не им падна.

Наспроти релативно засилената активност во текот на 1944 година на оној грст ванчомихајловисти, особено во Битола и Битолско, Ванчо Михајлов, сепак, не дојде во Македонија. По својот стар и опробан метод тој дејствуваше од заднина, зголемувајќи ја на тој начин мистеријата околу тоа зошто не сака директно да се вклучи во акциите на своите истомисленици. Има неколку толкувања на тоа негово престојување во Загреб за време на војната и неговото одбивање да дојде во Македонија.

ПРВА МОЖНА ПРИЧИНА ЗОШТО МИХАЈЛОВ НЕ ДОЈДЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Првото, што треба и да се прими како најприфатливо, тесно е врзано со односот на Германците спрема прашањето за формирање една автономна македонска држава, конституирана врз истите принципи како и фашистичката држава на Павелик. Имено, на Хитлер му требаше бугарската помош во овој дел од Балканот. Бугарските воени единици ги заменија германските војски во Поморавието, во Македонија, во еден дел од Грција, во Добруџа. На тој начин војските на фон Лист можеа да се употребат на друго место — на Источниот фронт. За да може цврсто да ги држи до себе своите бугарски сојузници и за да може секогаш да ги има на јаже, Хитлер на своја страна го имаше Ванчо Махајлов, негов идеолошки истомисленик и соработник, како и еден добар дел од неговите луѓе, кои отворено соработуваа со неговите разузнавачки служби. И секогаш кога во Бугарија, на овој или оној начин, од оваа или онаа причина, ќе се почувствуваше некое олабавување во односите со Берлин, тој ќе им го подметнеше под носот Ванчо Михајлов и „автономна“ Македонија. И веднаш потоа јагето се затегнуваше. Таквите односи траеја сè до летото 1944 година, кога стана повеќе од јасно дека со фашистичка Бугарија е готово. Гестапо почна брза и на врат-нанос акција за формирање засебна македонска држава, на чело со Ванчо Михајлов.

Доцна.

ВАНЧО МИХАЈЛОВ ВО СКОПЈЕ: ОД ОВА НИШТО НЕ БИВА!

Со силно гестаповско обезбедување, преку Софија, Ванчо Михајлов од Загреб дојде во Скопје на 4 септември (според некои исказувања тој во Скопје веќе бил на 3 септември 1944 година) со една единствена задача: да формира македонска фашистичка влада. Меѓутоа, кога дојде веќе беше доцна.

Тој во текот на наредните два-три дена во Скопје се обиде да стапи во врска со своите истомисленици. Повеќето од нив одбија да се сретнат со него, зашто

ситуацијата во Македонија, особено во тие септемврски денови, по заседанието на АСНОМ, беше повеќе од јасна. Тие се обидуваа барем тие денови да не ја извалкаат уште повеќе сопствената совест. Оние, пак, што се сретнаа со него, немаа што друго да му соопштат, освен дека тогашните настани се развиваат толку брзо и токму обратно од она што тие го посакуваа и дека нема таква сила што може да го измени нивниот тек. Нешто слично му соопшти на иследникот на ОЗНА и скопскиот кмет, Спирос Китинчев:

„Кон почетокот на септември, неколку дена пред да се сретнам со Иван Михајлов, на улица се сретнав со Иван Петров, братот на директорот на Скопската област, Тома Петров, и тој ме праша дали знам дека во Скопје пристигнал Ванчо Михајлов. Му реков дека првпат слушам за таа работа. Вечерта се сретнав со Тома Петров и тој исто така не знаеше дека Ванчо е во Скопје. Дури утредента дознав дека Ванчо Михајлов навистина е во Скопје и дека под строга контрола го кријат во вилата на германскиот командант во Жостов (денешен Горче Петров — з. н.). Еден ден потоа, не се секавам точно дали беше 5 или 6 септември, кога дојдов во својата канцеларија ми рекоа итно да се јавам на еден телефонски број и јас тоа го направив. Од другата страна беше Петар Думев, помошник на обласниот директор и тој ми рече веднаш да одам во домот на Диме Ачков, зашто таму ме чекале некои луѓе кои сакале да се сретнат со мене. Пред влезот на куќата на Диме Ачков ме сретна Асен Аврамов, кој ме внесе во една соба. По неколку минути чекање влезе еден човек и ми се претстави:

— Јас сум Ванчо Михајлов!

— Драго ми е што ве запознав, му реков, толку многу сум слушал за вас, но не сум имал можност да ве запознаам.

Седнавме и тој прв почна:

— Господин Китинчев, рече, како што гледате јас доаѓам во Македонија во еден мошне судбоносен момент за неа. Дојдов, можеби малку доцна, за да можам на лице место да го проучам македонското прашање и да видам дали по некаков начин таа може да се спаси. Ве викнав за да го чујам вашето мислење.

Јас му одговорив просто: моето мислење е оти судбината на Македонија е решена, зашто нема кој да ја заштити. Според податоците со кој јас располагам, му реков, нашите партизани не се многу, околу 5.000 до 6.000 души и дека тие не можат Македонија да ја бранат од Србите.

— Сметам, му реков, дека Македонија е загубена и дека нејзиното прашање е решено.

— Не гледате никакви надежи? ме праша.

Јас одмавнав со главата.

— Човек не може ништо да рече, му одговорив, кога ја има предвид светкавичната брзина со која настаните се развиваат: Штотуку човек ќе помисли едно, а веќе по половина час настаните го демантираат.

Тој потврди со глава:

— Господин Китинчев, ми рече, за жал и јас дојдов до тоа убедување: мошне доцна сум дошол за да можам нешто да направам за Македонија!

Така заврши нашиот разговор, а кога Михајлов заминал јас навистина не знам“.

На Ванчо Михајлов му е јасно: кога неговите блиски му кажуваат вакви вистини нему не му остајува ништо друго освен да им рече на гестаповците што го придружуваат и очекуваат да формира „влада“:

— Од ова не бива ништо!

ТОЧНИ ПОДАТОЦИ НА ПАРТИЗАНСКИТЕ ЕДИНИЦИ

Меѓутоа, пред да дојде во Скопје, Ванчо Михајлов уште еднаш, можеби за последен пат, ќе им даде инструкции на своите луѓе во Македонија:

Во секое место да водат списоци за сите оние што се приклучиле кон партизанските одреди, да водат списоци на нивните јатаци, нивните роднини и познати;

да собираат точни податоци за силата на партизанските единици и во процент колку во нив земаат учество припадници на народностите во Македонија;

да дознаат колку има и дали, воопшто, има српски единици во Македонија;

да проверуваат како народот ги прими партизаните и што најмногу цени кај нив и

активно да учествуваат во сите мерки што ги предлага бугарската власт за борба против партизаните и сами да препорачуваат преземање корисни мерки и други работи против партизанското движење.

И овој пат како и многупати дотогаш, Ванчо Михајлов ја манифестира својата органска нетрпеливост спрема сè што е напредно, југословенско, а особено ако тоа е задоено со големата идеја на комунизмот.

ВАНЧО МИХАЈЛОВ — АГЕНТ НА ГЕСТАПО

Втора можна претпоставка зошто Ванчо Михајлов не дојде во Македонија, сè таму до почетокот на септември 1944 година, е мислењето дека тој му требаше на Гестапо во Загреб. Имено, има луѓе што сметаат дека преку овој близок човек на Анте Павелиќ, Гестапо имал вонредна можност да ги следи состојбите, односите, разговорите, расположението, размислувањата, желбите и идеите на самиот врв на Независна Држава Хрватска, и се разбира, за тоа да ги информира своите газди. Познато е: Хитлер не само што беше мошне љубопитен, туку немаше доверба во никого. Оттука: и оваа претпоставка може да се прими како едно од можните објаснувања како тоа три и пол години Ванчо Михајлов да се наоѓа толку близу до Македонија и во држава што има блиски и срдечни односи со фашистичка Бугарија, а сепак да не дојде во неа. А можеби во сето тоа Ванчо Михајлов внел и некои лични причини, кои во своето искажување пред иследниците на ОЗНА, Димитар Чкатров се обиде да ги објасни:

„После разгромот на Стара Југославија во 1941 година, Ванчо Михајлов оди кај Павелиќ во Загреб и живее во една вила на Тушканац во непосредна близина на Павелиќевата вила. Тој во мај 1941 година ќе ја објави својата „Мајска декларација“ во која ќе рече дека обединувањето на Македонија и Бугарија е завршено, дека целта е постигната и дека идејата за автономизмот треба да исчезне. Но деклара-

цијата не ги натера луѓето од Софија да го вклучат во власта и тој уште летото 1941 година ќе ја смени политиката и пак ќе се врати на паролата за автономизам, фрлајќи ја меѓу македонскиот народ како популарна парола и како покривче за неговите големобугарски намери. Во Загреб тој ќе стане близок со национал-социјалистите, ќе му дава свои луѓе на Гестапо, ќе се обидува оттаму да создаде контрачети во Македонија, сето тоа со желба да ги реализира своите фашистички и бугарски цели. Како личност Ванчо Михајлов беше мошне свиреп дури и кон своите најблиски соработници. Беше голем непријател на сè српско, заколнат душманин на нова Југославија, фашист во најсвирепата смисла на зборот. Тој беше целат на македонската прогресивна емиграција, непријател на сè што е прогресивно, големобугарски империјалист и катил потонат во крв...

Јас со него се сретнав кон крајот на 1942 година кога заминав во Загреб да го пречекам брат ми Јордан Чкатров со кого не се бевме виделе повеќе од 20 години. Ванчо Михајлов се интересираше како се однесуваат офицерите и службениците во Македонија, зборуваше за целосното нејзино ослободување и други некои работи. Јас во разговорот му реков дека не е убаво да седи на гости толку долго време при државната глава на една туѓа земја, во најтешки моменти за неговиот народ. Му реков дека тоа не би го направиле ниту Гоце Делчев, ниту Даме Груев, ниту Пере Тошев. Му реков дека не може да седи во Загреб и да работи за Македонија. На тоа тој ми одговори:

— Ами ако дојдам во Македонија — ќе ме слуша ли народот? Нема ли некој да биде против мене?

Од разговорите со него добив впечаток дека тој се плаши да се врати во Македонија, зашто дејствувајќи секогаш по линијата на конспирацијата, тој не беше дошол во допир со народните маси и се плашеше дека ќе биде симнат од piedestалот, на кој беше поставен по една сосема друга линија. Беше јасно дека тој имаше желба сам тој да ја земе власта во Македонија, тој да биде единствениот човек што владее, а сите други само да го слушаат, непознавајќи

ја народната психологија. Сметајќи се себе за даден од господа да владее, тој не можеше да се замисли во положба да биде напаѓан, критикуван, исмејуван, запоставуван, клеветен итн. Добив впечаток дека него го мачеше мислата оти доаѓајќи во допир со народот тој ќе биде разобличен и народот лесно тогаш ќе ја видеше неговата вистинска стојност. Освен тоа немајќи општествена положба, тој ќе дојдеше во една деликатна материјална состојба, на која не беше навикнат. Ми остави впечаток на нервно исцрпен човек и поради тоа разговорите скокаа од една тема на друга, без да имаат некаков континуитет — тие се водеа на парче. Тој го знаеше моето начелно становиште дека тој нема право да ја претставува организацијата, уште помалку сега кога живее во Загреб, па затоа нашите разговори се водеа во една затегната атмосфера. Од разговорите тој се убеди дека јас уште повеќе го одрекнувам, зашто тој, според мене се оддели од народот. Можам да речам дека се поделивме мошне студено . . .“

Меѓутоа, безразлично дали Ванчо Михајлов доаѓал или не во Македонија, неговото присуство се чувствува во неа: контрачетите формирани од неговите луѓе и пополнети, главно, со негови поранешни терористи, се појавуваа и исчезнуваа, речиси, насекаде низ оваа намачена земја, доведувајќи ја до работ на братоубивствена војна, во која Македонецот ќе кре-не рака на Македонец. Самиот факт дека не дојде до тоа зборува оти контрачетништвото не беше сила што можеше да одигра каква-годе историска улога, меѓутоа, овој феномен помогна борбата против единиците на Народноослободителното движење да биде максимално жестока. Тогаш и само тогаш на Ванчо Михајлов, на бугарската окупаторска полиција и на Германците, им се стори дека ја најдоа формулата за разбивање на партизанските единици. Рековме: Германците, и со право, зашто постојат германски документи дека контрачетите во Македонија не само што се формирани по иницијатива од Ванчо Михајлов и од неговите луѓе, туку нивната појава е проследена со директен благослов на Берлин.

ГЕРМАНЦИТЕ ГИ „БЛАГОСЛОВУВААТ“ КОНТРАЧЕТИТЕ

Според д-р Растислав Терзиоски постојат голем број германски документи во кои нашироко се зборува за многубројните усилби и иницијативи на највисоките германски воено-полициски и дипломатски функционери (Кајтел, Химлер, Министерството за надворешни работи на Рајхот и други), кои со помош на Михајлов сакаа да создадат во Македонија единици во служба на германските интереси во македонскиот дел од Балканот. Овде ќе пренесеме некои карактеристични делови од овие документи што во целина ги објави д-р Данчо Зографски, професор на Економскиот факултет во Скопје:

Во еден документ од 22.X.1943 година од кабинетот на рајхсфирерот на СС, Химлер, до Министерството за надворешни работи во Берлин стои следново: „Според спогодбата на Рајхс министерот на СС и сите надлежни места, македонското движење ВМРО во окупираниите од Германија краишта на Јужна Македонија му стои на располагање на Рајхсфирерот на СС“.

Во еден друг документ стои дека „на 4.XI.1943 година пристигнал од Загреб СС-оберштурмбанфирерот Хајде по налог на берлинската централа на СС, за да го подготви и спроведе врбувањето за образување доброволчки чети во грчка Македонија, кои треба да бидат приклучени кон германските СС трупи“. Понатаму се вели дека „СС-овскиот раководител Хајде истовремено соопштил во најголема доверба дека иницијативата за неговата задача и намера произлегла од самиот Ванчо Михајлов“.

Во еден друг документ од 26.XI.1943 година стои: „Врз основа на соопштението од главната централа на СС, согласно со разговорите меѓу рајхсфирерот на СС и генералот, фелдмаршалот Кајтел, во заземениот дел на Македонија од германските трупи, треба најдобрите луѓе на ВМРО да бидат примени во служба на полицијата“.

Нешто сличен заклучок извлекува и германскиот амбасадор во Софија, Бекерле, кој јавува дека Ванчо Михајлов неодамна за таа цел бил во главната цен-

трала за безбедност на Рајхот и во главниот стан на Хитлер. Заменикот на Химлер, СС обергрупенфирерот д-р Калтен Брунер прецизира дека „основна задача на тие единици е уништувањето на комунистичките чети во Северна Грција“.

КОНТРАЧЕТИ ОД АЛБАНЦИ

Идејата за формирање контрачети и се допадна на бугарската полиција. Таа реши да формира вакви и слични на нив бојни единици и во окупираниите делови од Македонија, во кои албанското население беше доста бројно, како, на пример, во Кумановско и Качаничко. Меѓутоа, таму ниту имаше ванчомихајловисти, ниту пак тие во овие делови од Македонија имаа некое влијание. Тогаш, скопските полицајци се свртеа кон месното население — бараа некој поистакнат Албанец, чиј авторитет меѓу луѓето ќе можат да го искористат за свои цели. Изборот падна на Исмаил оца од Качаник. За тоа Асен Богданов зборува на затворениот дел од своето судење во ноември 1948 година:

— Обвинет Асен Богданов, вие спомнавте во текот на претресот за вашите врски со Исмаил оца од Качаник. Објаснете му на судот какви беа тие врски и што работевте со Исмаил оца?

Асен Богданов:

— Во почетокот на 1943 година дојде во Македонија министерот за правосудство на бугарската влада Партов. Тој имаше делегирани права на Министерскиот совет на Бугарија за Македонија. Што ќе наредеше тој — како самата влада да го донела тоа решение. Со него се сретнавме јас и обласниот директор Раев. Тогаш тој ни рече дека по секоја цена малцинствата треба да ги добијеме за бугарската кауза. Оваа ситуација произлегуваше од фактот дека ние немавме поткрепа од месното население во Македонија, па затоа требаше барем малцинствата да бидат со нас. Разгледувајќи ја оваа ситуација со Раев, ние двајцата дојдовме до констатација дека за почеток треба да одбереме лице со авторитет, со одредено влијание во крајот кај што сакаме да дејствуваме. Се задржавме

на Исмаил оца од Качаник, кој и пред тоа имаше контакт со службени лица. За да биде материјално обезбеден нему му беше одобрено да тргува со градежен и дрвен материјал во Скопје од Косово, при што тој остваруваше голема печалба.

Претседателот:

— Значи, тој од тоа влечеше голема материјална корист?

— Да.

Лазар Мојсов, јавен обвинител:

— Кој му ја даде задачата?

— Обласниот директор Раев. Оцата имаше авторитет во албанскиот крај, а ние се помачивме неговиот авторитет уште повеќе да го зголемиме.

Претседателот Панта Марина:

— На кој начин му го подигнавте авторитетот на Исмаил оца?

— Излегувавме во пресрет на сите негови барања во однос на Албанците — им се пушташе редовно снабдувањето, им дававме повеќе продукти итн. Подоцна, кога очигледни беа обидите на Народноослободителното движење да се пробие кон Карадак, решивме таму да создадеме силна контрачета . . .

Јавниот обвинител:

— За да имаме јасна претстава за вашите врски со Исмаил оца, ме интересира дали пред да се одлучите да му го подигнете авторитетот зборувавте со него и притоа му ги кажавте намерите дека сметате на него?

— Природно — разговаравме.

— Што разговаравте и на што се согласи тој?

— Му кажавме дека кон албанското малцинство бугарската влада има убави чувства, дека тоа ќе биде поткрепено, дека нема да се прави разлика меѓу него и бугарското население, дека ќе се помогнат напорите припадниците на албанското малцинство да бидат вработувани каде што е неопходно и дека тој, бидејќи е духовен водач на еден дел од ова малцинство, ќе треба, меѓу Албанците, да се постави и како политички водач за пропагирање на бугарската кауза и приближување на албанското малцинство кон бугарската оку-

паторска власт. Природно, тој се согласи со ова и ја започна својата агитаторска работа во тој крај.

Јавниот обвинител:

— Откако тој ја започна таа своја активност, може ли да се смета дека тој стана ваш соработник, соработник на обласната дирекција и полицијата?

— Може да се смета од проста причина што тој апсолутно сè што стануваше таму ни го пренесуваше нам и за тоа ни реферираше. Што ќе разбереш — тој веднаш нам ни соопштуваше. Секаде каде што Исмаил оца одеше, секаде му се правеа отстапки, зашто сите наши власти во тој крај беа предупредени на фактот дека оцата работи за нас. Тоа набрзо го почувствува и албанското малцинство, зашто немаше состанок, немаше собир на кој присуствуваше обласниот директор Раев, а на него да не беше присутен и Исмаил оца. Тој особено се ангажираше за оние лица што во бивша Југославија направиле некој престап и затоа морале да избегаат во Албанија. Сега тие сакаа да се вратат и интервенциите на Исмаил оца беа правени во таа смисла. Ваквите лица главно беа вклучувани во контрачетите.

Јавниот обвинител:

— Освен од овие лица, од кои други луѓе се вршеше подборот за контрачетници? Кој беше критериумот за врбување луѓе во тие контрачети?

— Во секој случај тоа требаше да бидат доверливи луѓе на бугарската власт, доверливи луѓе на оцата, бидејќи тој ги даваше имињата и тој го вршеше изборот. Сакам да кажам дека во тој крај се вршеше мошне голем шверц, особено во изнесувањето на цигарите и другите прехранбени продукти. Бидејќи населението од овие краишта шверцуваше масовно, јас и обласниот директор наредивме тие да не бидат гонети.

Претседателот:

— Зошто вие тогаш имавте таков став и зошто одлучивте да не ги гоните шверцерите?

— Првин, затоа што оцата се застапуваше за нив, второ, затоа што тие носеа храна — што беше во наш интерес. Инаку оцата ги посочи лицата кои влегоа во контрачетата на Бајрам од Качаник, тој на некој начин ја формира практично четата.

— Дали тој ги посочи само водачите?

— И сите други лица тој ги посочи. Ги наоружавме, а им дадовме и нивна зона на дејствување. Со тоа се сакаше кај албанското население да се демонстрира довербата што кон него ја има бугарската власт. Исто така беа формирани контрачети во село Матејче на чело со Суљо и една контрачета на Црна Гора со Тефик како водач.

— Кој ги препорача Суљо и Тефик?

— Суљо го препорачаа од Куманово, а Тефик беше препорачан од Исмаил оца.

Јавниот обвинител:

— Дали Исмаил оца даваше и препорачуваше луѓе само за контрачетата од Качаник или и за другите контрачети?

— И за другите даваше, даваше за целиот крај каде имаше албанско население. Тој учествуваше дури и во препораката за Суљо. Подоцна требаше да бидат назначени рударски полицајци во Радуша. Тој дојде кај мене и ми донесе список на лица што требаше да бидат назначени. Природно, тие беа назначени и испратени во Радуша. За Лојане, исто така, тој даде имиња на луѓе што требаше да бидат назначени за рударски полицајци. Независно од ова тој даваше и имиња на луѓе што требаше да бидат назначени на работа во рудниците во Радуша и Лојане.

Претседателот:

— Имавте ли вие доверба во Исмаил оца?

— Како јас, така и обласниот директор Раев, имавме доверба.

— Дали овие контрачетници што ги предлагаше Исмаил оца правеа големи сверства меѓу населението?

— Господин претседател, кога се презеде акцијата против Шарпланинскиот одред во неа учествуваа и контрачетите од Качаник и Матејче, кои беа формирани од него. Во акциите во кои учествуваат контрачетниците на Суљо имаше доста сверства. Јас би додал уште нешто друго: Бајрам, водачот на качаничката контрачета, беше најопасниот човек на Карадак пред да стане водач на четата. Главно, Исмаил оца избираше такви луѓе . . .

КОНТРАЧЕТНИЦИТЕ — НАСЕКАДЕ ИСТИ

Инаку, контрачетници како контрачетници: целата нивна активност се сведуваше на жестоки акции, речиси секојдневни, против симпатизерите на НОБ и партизанските единици, при што грабежите и убиствата беа сосема редовна и практикувана појава.

Градивој Филиповиќ, од село Матејче, Кумановско, сведочеше пред судот:

„Работевме со брат ми Теодос Филиповиќ на патот за Ѓиљане. Оеднаш се слушнаа два истрела и еден куршум удри крај мене, а другиот го удри брат ми право во срце и наместо го уби. Три дена лежеше брат ми, тука на патот, додека дојде комисијата бугарска да го испита случајот. Вториот ден дојде Суљо со Саита и уште еден контрачетник од Матејче и Саит на албански рече:

— А, успеавме и овега да го утепамо!

Подоцна Саит отиде на нива кај работеше Димко Китановиќ, го зеде пред себе и под стража и со котек го приведе во општинскиот затвор во село Матејче. Терајќи го по патот мувикал:

— Теодоса го убив, сега ќе ти ја е... мајката и тебе!

Саит сакаше да стрела и во Димка, но скокна селото и така тој се спаси, но котек од Саита јадел многу.

Покасно некои другари од село Матејче носеа храна на нашите партизани во шумата матеичка и за тоа разбра Саит и ги предаде другарите на Бугарите, кои подоцна стрелаа јавно во село Матејче на број 14 души (уапсени и стрелани од Матејче беа: Момир Живик, Никола Арсовиќ, Драгутин Дончев, Стојан Максимовиќ, Трпче Јанакиев, Благоја Алексиќ, Бранко Алексиќ, Драган Алексиќ, Мирко Алексиќ, Веса Тодоровиќ и уште четворица други селани — з.н.)“.

Контрачетникот од село Далип, Кумановско, Јусуф Исмаилов (според извештајот во „Нова Македонија“ од 21.I.1945 година, осуден на смрт со стрелање), пред истражните органи на ОЗНА, меѓу другото изјави:

„За време на бугарската окупација сум бил против партизаните два пати: првиот пат на Карадак и потоа на Влаин Гроб. Во месноста „Попорама“ кога фативме пет души илегални, јас бев најблиску до нив и еден од нив ме замоли да ги пуштиме, но јас му реков нема да ги пуштиме и не ги пуштивме. Нив ги доведовме до село Матејче и ги стрелавме на патот за Куманово. Во акцијата на Влаин Гроб фативме седум партизани и двајца предадовме на Германците, а другите пет души ги донесовме во Руѓинце и ги стрелавме во месноста Краиште“...

Муса Ештрефов (повторно според извештајот на „Нова Македонија“ од 21.I.1945 година, осуден на смрт со стрелање — з. н.), контрачетник од село Матејче, Кумановско:

„Нашата банда беше раководена од Суљо Ага од село Отља, Алиу Амедов од село Руѓинце, Шабан Ариф, Есад Идризов и Рамиз Алиев. Истина е дека кога беше стрелањето у село Матејче јас и Мак Рамаданов в зора го одвлековме чичко Вето и го предадовме на бугарските полицајци за стрелање. На комшиката Велика јас и зборував како е многу убава и дека ми се допаднува, но таа не се согласи...“

СПЕЦИЈАЛНА КОНТРАЧЕТА: ОДРЕДОТ НА БИРМАН

Бугарските окупаторски власти не се задржаа само на контрачетите составени од ванчомихајловисти, пробугарски елементи и Албанци. Во првиот дел од 1943 година Асен Богданов го формира одредот на германскиот поручник Бирман, кој набргу од населението го доби прекарот „казнена експедиција“. Задачата на овој Бирманов одред беше јасна: борба против партизанските единици во областа на рудниците во Македонија. Сакаме уште веднаш да речеме: точно е тоа дека Германците во април 1941 година ја поделија Македонија, но тие направија сè рудниците во Јужна Србија, Косово и Македонија да останат под нивна директна контрола. Трепча, Лојане, Радуша, Злетово и уште некои помали рудници беа единствени

места каде што окупаторските германски власти оставија свои воени единици. Кога увидоа дека извориштата на железо, хром и јаглен им се загрозени, тие побрзаа да формираат контрачета, на чело со свој човек. Таа, заштитивајќи ги рудниците, требаше да води непрекинати борби со одредите на Народноослободителното движење и да ги уништува нивните јатаци.

Одредот беше составен од шеесетина контрачетници, од кои триесет беа Руси од Власовата армија, што ги доведе со себе од Софија поручникот Бирман и 30 Албанци од Качаничка и Прешевска околија што на Асен Богданов му ги предложија Ыманл оца од Качаник и Али од Прешево, како и од неколку агенти што лично Богданов ги одбра. Непосредно пред да биде формирана контрачетата на Бирман, Асен Богданов беше повикан во Софија од директорот на бугарската полиција и таму во четири очи доби инструкции, под итно да обезбеди полицајци за заштита на рудниците во скопската област, и тоа: за Бело Поле 80 души, за Радуша 60, за Лојане 40, за Трново 10 и за Злетово околу 40 души. Богданов доби задача да обезбеди луѓе, а вооружувањето требаше да го направи Дирекцијата на германските рудници во Скопје. Веднаш тој ден Богданов беше повикан во една вила во предградието Овча купел, крај Софија, каде што го прими полковникот д-р Делиус, шеф на Гестапо во Бугарија. Овој првиот човек на скопската полиција го запозна со мајорот Гантер, иден шеф на Гестапо во Скопје. Кога кон почетокот на летото Гантер дојде во Скопје, тој целосно ја презеде работата во свои раце: Асен Богданов во детали го информираше за движењето на партизанските единици, а овој издаваше наредби, со кои главно се заштитиваа рудниците. Еден или два месеца по доаѓањето на Гантер во Македонија кај Асен Богданов се јави поручникот Бирман, кој одлично зборуваше бугарски, и му ја кажа целта на својата мисија: треба да формира одред и моли да му се дадат триесетина Албанци, зашто меѓу македонското население „немало луѓе што би сакале да влезат во неговиот одред“. Контрачетниците Бирман ги облекол во германски униформи и ги вооружил со германско оружје.

НЕУСПЕШЕН ОБИД ЗА ПОКРЕНУВАЊЕ БРАТОУБИСТВЕНА ВОЈНА

Асен Богданов меѓу другото за контрачетата на поручникот Бирман го изјави и ова:

„Кога овој одред се формираше јас му додадов уште околу десетмина полицајци во униформа, контрачетата на Али од Прешево со околу 15 контрачетници и агентите Емил Панчев, Жуглов, и уште неколку други, кои служеа за собирање податоци и за уништување на јатаците, доколку тие се откријат. Овој одред беше доста добро вооружен, главно, со шмајзери и митралези. Исто така имаа на располагање и превозни средства, а и две радиостаници. Штабот на одредот беше во Скопје, составен исклучиво од Германци, чии имиња не ги знам. Главно одредот ги обиколуваше реоните на рудниците што ги користеа Германците, како Лојане, Трново, и Бело Поле во Сурдуличкиот крај. Пред да излезе одредот, Бирман доаѓаше кај мене и јас му ги давав податоците со кои располагав за бројот на партизанските одреди и реоните на рудниците каде што тие дејствуваа. Веднаш по завршената акција Бирман доаѓаше кај мене да ми рапортира и да ми каже какви резултати постигнале. Во координираната работа меѓу мене и него, ако се покажеше потреба, наредував да му се испратат полициски делови или одреден број агенти. Агентот Жуглов од своја страна пак, му поднесуваше извештај на инспекторот Стоилов за податоците до кои доаѓаше за време на акцијата. Овој одред имаше големи права, вклучително и да ликвидира членови на движењето и нивни јатаци“.

Разбиени до корен летото 1944 година, контрачетите останаа само неуспешен обид окупаторот да им спротивстави на партизанските одреди бојни единици што ќе можат да им парираат во борбата што ја водеа и високите идеали за кои се бореа. Меѓутоа, контрачетништвото остана феномен што требаше да предизвика и поттикне братоубиствена војна, каква што веќе имавме во Хрватска, Србија, Црна Гора и Босна и Херцеговина. Затоа, еден од првите и најангажирани луѓе во покренувањето на идејата за контрачети и

за нивно формирање, ванчомихајловистот Трајко Чундев, на 25.XI.1948 година, на големиот судски процес на кој му се судеше и на Асен Богданов и на уште неколкумина соработници на окупаторот, беше осуден на смрт со стрелање и трајно губење на граѓанските права. Една од казните што ги стигна повеќето од оние кои кренаа рака на сопствениот народ.

... (mirrored bleed-through text from the reverse side of the page) ...

... (faded bleed-through text from the reverse side of the page) ...

**СИТНИТЕ СМЕТКИ
НА БАЛИСТИТЕ**

... (faded bleed-through text from the reverse side of the page) ...

Во втората половина на април 1952 година во Скопје се одржа судење на група балисти и информбировци, агенти на албанската разузнавачка служба. Обвинети беа припадниците на таканаречената „горјанска група“, кои, таму некаде од крајот на 1942 година, па сè до 1951 година, претставуваа страв и трепет за полошкото население. Пред судиите на Окружниот суд во Скопје застапаа: Алија Зибири, Назиф Амита и Риза Раифи. Меѓу нив го немаше најстариот, Абдула — Дуљо Амита, кој неколку недели пред тоа умре, не дочекувајќи ја одлуката на судот.

Обвинителниот акт, резимиран, ги обвинуваше народните непријатели Алија Зибири, Назиф Амита и Риза Раифи за одметнување во разни ограбувачки банди како за време на окупацијата, така и по ослободувањето, при што вршеле грабежи, тешки разбојништва и убиства. Тие беа обвинети за земање учество во стрелањето на припадници на НОВ и на партизанските одреди, како и за учество во борби против единиците на ЈНА по ослободувањето. Некои од нив вршеле и шпионска дејност.

Случајот на четворицата балисти од селото Горјане, распослано на Шара, точно на средината меѓу Тетово и Гостивар, е карактеристичен за окупацијата на Вардарска Македонија од страна на италијанските и албанските окупаторски сили, карактеристичен по многу нешто. Затоа, потребно е да се тргне од почетокот.

АЦИЈАТА ГО УДРИ НАЗИФ СО СЕКИРА ПО ГЛАВАТА

Раскажувајќи за тоа како почнало сè, Алија Зи-
бери, целосно предаден на инстинктот за грабеж и
убиство, раскажа:

„По отслужувањето на воениот рок во Сараево,
продолжив да живеам како и порано, односно многу
често одев на печалба во Белград. Во 1937 година за-
едно со Дуљо се запишавме во Здружението на чет-
ниците на Коста Пеќанац. Почетокот на војната ме
затече во Белград, од каде што веднаш се вратив во
Горјане. По неколку месеци дојде во нашето село Ше-
риф Желина, кој беше избегал од тиранскиот затвор,
каде што лежеше поради некои грабежи. Тој дојде
кај Мемет Алили од нашето село, кај кого јас се за-
познав со него и станавме добри пријатели. Кога Ше-
риф избегал од тиранскиот затвор отишол во селото
Коловоз во Албанија, кај познатите бандити Бафтијар
Коловози, Шаип Садику, Бер Абдула и други, така што
тие знаеле каде ќе се наоѓа Шериф. Освен во нашето
село Шериф живееше и кај Шосивар Керими од Гур-
ѓевиште и бидејќи тогаш ја беше шинал ногата, тој
зимата 1941/42 година речиси и не излезе од куќата
на Керими. Пролетта 1942 година заедно со Шериф
дознавме дека Аци Дуљо од село Топлица (Гостивар-
ско — з.н.), има злато и затоа се решивме да му го
украдеме. Бидејќи бандата од Љума од Албанија доа-
ѓаше многу често на наш терен, ние се договоривме
со Бафтијар грабежот да го извршиме заеднички. Та-
ка се собравме јас, Шериф Желина, Абдула Амита, Бер
Абдула, Шаип Садику и уште неколку души од Љума,
за чии имиња не се секавам. Сите отидовме ноќе во
Топлица кај Аци Дуљо и откако му влеговме во куќа-
та му украдовме околу 60 албански наполеони и 22
златни лири, односно толку колку што му најдовме.
Овие пари ги поделивме меѓу себе. Бидејќи почна да се
раскажува дека Аци Дуљо го сокрил златото во оца-
кот, па затоа ние не сме можеле да му го најдеме, ре-
шивме повторно да одиме кај него и да му го најдеме
златото. По шест дена повторно отидовме во куќата
на Аци Дуљо. Сега бевме јас, Назиф Амита, Биљал Ша-
кири (умрен е), Реџеп Зилбери (убиен) и уште тројца

што не ги паметам. Отидовме кај ацијата пак ноќе и
му чукнавме на вратата, зашто сакавме со измама да
му влеземе во куќата, меѓутоа ацијата дошол зад вра-
та и нè чекал со секира. Назиф беше прв и тој поч-
на да ја бутка вратата, кога таа се отвори, ацијата
замавна со секирата и го удри Назифа по глава. Во тој
момент Назиф пукна со пушката, припукавме и ние
другите и побегнавме. Утредента разбравме дека сме
ја убиле жената на ацијата. Во прво време го криев-
ме Назиф додека оздраве, а потоа дојде полицијата и
го уапси Назифа, Абдула и брат ми Ванга. Јас тогаш
се одметнав во шума со Исљам Селими (убиен). Ние
се здруживме со Шериф Желина и колку што вре-
мето се разубавуваше, толку поголема стануваше на-
шата банда. Така дојдоа Бајрам Добридоли, Цело од
Калиште, Минир од Добри Дол (убиен), Исем од Ка-
лиште, Даим Копаница и Шефкет Арнаџија. Главно
живеевме во шума, а инаку имавме свои јатаци и по
селата. Сите бевме вооружени. Со оваа банда извршив-
ме крајби, и тоа: ограбивме еден дуќан во село Те-
ново (Тетовско — з.н.), уценувавме луѓе по селата да
ни носат пари, храна, облека, муниција и друго. Се-
ланите беа принудени да ги извршуваат нашите на-
редби, зашто се плашеа да не ги убиеме. Во село
Стенче (Тетовско — з.н.) еднаш зедевме со нас некол-
ку души за кои побаравме пари, инаку се заканивме
дека ќе ги убиеме. Овие луѓе ги водевме со нас по
раковечките бачила и чекавме нивните роднини да ни
донесат пари. Еден од нив го убивме над селото Ра-
коец (Тетовско — з.н.) . . .“

ОД ЕДНО ДО ДРУГО УБИСТВО

И така: од една уцена до друга, од еден грабеж
до друг, од едно убиство до друго.

Алија Зибери продолжи да раскажува:

„Пред овој настан бандата на Бафтијар Коловози
се обиде да изврши грабеж во село Фалиште, Тетовско,
кај Никуш. При овој обид за грабеж Никуш го рани
Бафтијар и овој умре од раните, а водачи на бандата
станаа Шаип Садику (истиот оној Садику, кој во 1951
година како албански диверзант беше уфрлен во на-

шата земја за да се поврзе со своите стари јатаци — з.н.) и Бер Абдула. Кога ги чував оние неколку души од Стенче, дојдоа во Фалише Шаип и Бер со околу 20 души за да го осветат Бафтијар. Со нив беа и Шериф Желина и Бајрам Добридоли. Сите тие отидоа во Фалише и го убија Никүш и син му. Никүша го убил Бајрам Добридоли, поради што Шаип и Бер се побратимија со него . . . Јас тогаш не бев со нив, зашто бев со оние од Стенче и чекав да ми ги донесат парите“.

НАПОРЕДНО: ПРЕДАВСТВО И УБИСТВО

Риза Раифи, еден од „горјанската четворка“ изјави:

„Во 1942 година Алија Зибери одеше во грабежи со бандитот Шериф Желина по гостиварските и тетовските села. Истата година со Назиф, Алија и некои други, бевме во село Топлица за да го ограбиме Хаџи Дуљо. Кога сакавме да влеземе кај него на сила аџијата го удри Назифа по глава со секира, а другарите на Назиф припукаа и ја убиле жена му на Дуљо. По ова Назиф Абдула и Ваит Зибери беа однесени во затворот во Тирана, а Алија се одметна во шума и се приклучи кон бандата на Желина. Сум чул дека оваа банда ограбувала по селата Стенче, Волковија, Градец, Челопек, Неготин, Боговиња и други села, а ограбувале и заедно со бандата на Шаип Садику од Љума. Во 1943 година, пролетта, Алија го уби Шериф Желина . . .“

Да, предавството оди напредно со убиствата и грабежите. Алија Зибери ѝ припаѓаше на бандата на Шериф Желина. Цемо Хаса од село Симница,¹⁵⁾ Гостиварско, пролетта 1943 година се поврзал со Алија и му предложил овој да го убие Шериф Желина и заедно со другите да им се предадат на италијанските власти во Тетово, а потоа тој, Цемо, ќе ја нареди работата, така што сите ќе добијат награда од Италијанците и потоа ќе се приклучат кон неговата банда. На Алија, кога станувало збор за убиство, не требало двапати да му се рече: тој заедно со Аќиф од Стројане, Измит од Равен, еден воденичар од Вруток и еден бандит од Љума (област во Албанија — з.н.) во село Пешково го

убиле Шериф Желина и уште двајца на него блиски луѓе. Алија Зибери веднаш им се предал на италијанските власти. Тие не само што го ослободиле од одговорноста за дотогашните злосторства, туку и го наградиле со 1.500 албански наполеони. Алија му се приклучил на Цемо, кој тие денови формираше група волонтери, што ќе рече, балистичка банда за борба против партизанските единици и со него остана сè до февруари 1945 година. Истиот овој Алија Зибери, се разбира, со Назиф Амити, Абдула Амити и Риза Раифи, му остана верен на Цемо Симница и по ослободувањето. Меѓутоа, истите овие злосторници учествуваа во убиството на Цемо во 1945 година, само со една желба: со предавство да ја заштитат сопствената кожа. Тоа ќе им успее, но не за долго.

СТРЕЛАЊЕТО КАЈ ЛАВЦЕ

Гледајќи дека одречувањата на злосторствата не ќе му помогне многу, Алија Зибери на следникот, пролетта 1952 година, му призна сè:

„Јас се сеќавам дека учествував во стрелањето на заробени партизани кај село Лавце, над Тетово, како и кај село Жеровјане, Тетовско. Кај село Лавце, јас, Дуло, еден од село Горно Палчиште (Имер Весели — з.н.), не се сеќавам дали беше со нас Цавид или Медија (Цавид Љазими — з.н.), и неколку жандарми, стрелавме 10 или 12 партизани. Можеби беа и повеќемина, но јас се сеќавам за толку. Ги стрелавме со пушки и ги оставивме незакопани. Кај село Жеровјане стрелавме, колку што се сеќавам, седум души и во ова стрелање учествувавме јас, Дуло, Риза и Назиф. Овие групи ни ги даваше Цемо Симница, а тој ги земаше од тетовскиот затвор.

Синот на попот Лазо од село Зубовце го убија Заим Бенүши од Љума, Шефки од село Пршовце, Тетовско, и други, за грабеж. Пиштолот што му го зел Заим на убиениот му го даде на Дуло за еден күстек.

Павлета од Сенокос го убија Шаип Садику, Бер Абдула, Бајрам Добридоли и нивната банда за да го ограбат.

Веднаш по ослободувањето јас, Назиф, Дуло и други бандити се одметнавме во шума заедно со Џемо и ја продолживме борбата против народната власт. Во тоа време јас го убив Сами Меџија од село Гурѓевиште, зашто Самија беше на страната на партизаните. Ова убиство го извршив заедно со Џевид Алија од Ракоец и Мевљан од Боговиње. Ние тројцата го дочекавме на патот меѓу селата Горјане и Ракоец и од заседа јас пукав и го убив. Алија тогаш јаваше на мазга и имаше пушка, што по убиството му ја зедев. Колку што се сеќавам, кога дојдовме до Самија јас уште еднаш пукав во трупот. Кај мостот на река Маздрача, недалеку од Тетово, повлекувајќи се за Сува Гора, убивме четворица војници и еден заробивме. Него потоа го убивме на Сува Гора. Ми се чини дека тоа беше кон крајот на 1944 година“.

СТРЕЛАЊЕТО КАЈ ЖЕРОВЈАНЕ

Назиф Амити поопширно го опишува стрелањето на уапсените припадници на НОБ кај Жеровјане:

„Есента 1944 година стрелавме пет затвореници од тетовскиот затвор во шумата близу селото Жеровјане заедно со Алија Зибири, Абдула Амити, Риза Раифи и Џемо Симница. Ние тогаш со Риза бевме на пазар во Тетово и поручекта со воз се враќавме за село. Кога стигнавме на железничката станица Бадовина, Риза и јас слеговме, но ни пријде Алија и ни рече дека мајорот Џемо порачал да останеме во Бадовина за да ги стреламе комунистите што тие ги спроведувале од тетовскиот затвор. Јас и Риза се вративме во возот и откако го поминавме мостот близу железничката станица Бадовина, возот застана и ние: Џемо, Алија, Дуло, Риза и јас ги извадивме петмината. Возот продолжи, а ние со затворениците влеговме во атарот жеровјански. Кога дојдовме до шумата, застанавме и Џемо ги нареди затворениците фронтално еден до друг завртени со грб кон нас, а ние застанавме зад нив на еден метар и секој од нас зеде на нишан по еден човек. Џемо ни рече дека ќе пукаме по негова команда. Кога тој викна, ние почнавме да пукаме и луѓето паднаа. Кога видовме дека сите се истепани ги фрливме

во една дупка и ги покривме со гранки. Џемо на еден од убиените му го соблече пуловерот и заминавме“.

(Забелешка: За жал, мошне тешко ни беше да ги идентификуваме убиените борци кај Лавце и Жеровјане. Во Тетово, во Сојузот на борците, посебно, немаат никаква документација за тоа кои се убиените партизани. Истражувањата дадоа скромни резултати: врз база на сеќавањето на Ристо Илиевски, сега чувар во тетовскиот музеј, поранешен кмет на село Лавце, можевме да го утврдиме само следното: двајца од убиените борци во близината на Лавце биле од село Вратница, тетовско, двајца од Поречје, од селото Ковач(?) и еден од село Блаце, тетовско. Дополнителните истражувања ни помогнаа да го утврдиме идентитетот само на борците Душан Стојановски, од село Вратница член на СКОЈ и Новко Горѓевски, исто така од село Вратница, член на КПЈ, како и тоа дека и стреланите кај Лавце и стреланите кај Вратница биле борци на Првата косовска бригада).¹⁶⁾

Имер Весели од село Горно Палчиште го дополни Алија Зибири, кога стана збор за стрелањето на затворениците од тетовскиот затвор кај тетовското село Лавце:

„За време окупацијата, пред ослободувањето, јас и Цавид Љазими од моето село бевме на пазар во Тетово. Претпладнето се наоѓавме во Горна Чаршија, и во тој момент видовме како четири полицајци и Алија Зибири, Абдула Амити, Риза Раифи и Назиф пеливанот (Назиф Амити — з.н.) сите од село Горјане, Гостиварско, спроведуваат 14 врзани партизани. Јас и Цавид се загледавме во нив и тие нè зеdoa и нас со нив. Ни рекоа:

— Ке одиме преку Шара!

Но штом дојдовме близу Лавце сопревме во еден дол каде им наредија на партизаните да се свртат со грб и ги стрелаа. За време стрелањето двајца партизани не беа погодени, а беа многу млади и тие почнаа да молат да не ги убиваме. Сите се согласија да не ги убиваме, само не се согласи Абдула Амити-Дуло, кој сам и лично со револвер ги уби ...“

Ферми Бајрама од село Горјане пред иследникот на ОЗНА изјави:

„Една ноќ во почетокот на 1945 година дојдоа во село Горјане Алија, Назиф и Абдула, кои во тоа време беа илегалци и живеа во шума. Тие по насилен пат ме зедаа мене, Ибраим Целили, Цавид Мемети, Рушид Беадини, Јаја Идризи, Етем Нурија и други и ни рекоа дека ќе одиме за Сува Гора да се бориме со партизаните. Со нив беше и Демо Хаса од Симница и едно треста други души. Во близината на мостот на река Маздрача, кај село Жеровјане, на патот Тетово — Гостивар, почнавме борба со единици на ЈНА. Сите ние што бевме насила земени избегавме и се вративме дома. Групата убила тројца војници, а едниот што го фатила го стрелала на Сува Гора. Сакам да речам дека лично Абдула Амита ми кажа оти кај село Лавце убиле 12 до 14 партизани. Алија ми кажуваше дека во село Дуф ја фатиле ќерката на попот и Абдула, Алија и Назиф ја обесчестиле и тоа во нејзиниот двор и се смее со неа...“

Пред Окружниот суд во Скопје за време на судењето на балистите Алија Зибири, Назиф Амита и Риза Раифи, долга беше листата од сведоци што ги откриваа едно по друго злосторствата на овие бандити. Сведоците навистина имаа што да кажат:

Потсетувајќи се на времето на албанската окупација Рада Трпевска од село Долно Јеловце, Гостиварско, изјави пред судот:

„Мажот мој кога го убија во воденицата исто е бил присутен и довер ми. Тој од убијците го познава само Ајрула од Градец, Гостиварско, зашто он сам го зел маж ми од воденицата, а другите биле далеку и не можел да ги види. Во 1945 година рано пролетта јас и Зора Илиевска одевме за село Сенокос и на пат го сретнавме Ајрула, за кого, штом го видов реков дека тој е убиецот на маж ми, а Зора исплашена викаше:

— Не е тој, не е тој!

Штом со него застанавме јас го прашав Ајрула да ми каже зошто го уби мажот ми и дали меѓу нив имало нешто да си враќаат. Тој ми рече дека со мажот ми немал ништо, но ми рече дека горјаните сакале да се преселат во Сенокос и дека овие убивале таму сè што е живо, само таму да нема ниту еден рисјанин...“

ГО УБИЈА СИН МИ

Свештеникот Лазар Максимовски од село Зубовце ја раскажа пред судот само едната од многуте приказни врзани за „горјанската четворка“ во чија активност убиството е доминантно:

„На ден 9 ноември 1942 година околу 20 часот јас со жена ми Стефана излеговме у авлијата да го наранимо прасето. Бидејќи слушнавме како кучето лае јас останав близу котарот, а жена ми отиде да види што е. Група наоружани луѓе ѝ ја изгаснаа газената ламбичка и ја прашаа каде е мажот ѝ. Таа им рече дека јас сум во Тетово. Од викањето син ми Јордан излегол на чардакот и со револвер „нагант“ испука неколку куршуми за да го спречи фаќањето на жена ми. Оружената група одговори со плотун од автомати и пушки и го уби син ми.“

Утредента Ристо Димитриевски одел за Гостивар и по пат го сретнал Селим Баба. Тој го прашал Ристота што е и овој му рекол дека е убиен Јордан, синот на попот Лазар, а Селим одговорил: бил убиен зашто пукал со револвер.

Сакам да знам од каде знаел толку рано сабајле Селим дека син ми пукал со револвер, кога тоа не го знаеше дури ни Ристо.“

Искажувањето на Исмаил Мифтари од село Зубовце, само го дополнува во некои моменти искажувањето на Лазар Максимовски:

„Два-три месеци по убиството на Јордан во село Зубовце, на самиот плоштад во Гостивар ме сретна Абдула Амита-Дуло од село Горјане и ми рече дали можам да му најдам куршуми за револвер „нагант“. Јас му реков да го видам револверот и тој ми го покажа. Тоа беше истиот револвер што брат ми уште во бивша Југославија му го продаде на попот Лазар и син му Јордан за 700 динари...“

АГЕНТИ НА ИНФОРМБИРО

Груне Наумовски од село Тумчевиште, Гостиварско, го потврди пред Советот на Окружниот суд во Скопје она што претходно го изјави пред иследникот:

„... Во 1943 година Алија Зибери и целата нивна група дојдоа кај мене дома и ми рекоа да ги водам кај кметот Геро Илиевски, кое и го сторив. Кога појдовме кај Геро истите му бараја два товара пушки, а кога Геро им рече: немам, тие почнаа да го тепаат, при што му ги скршија забите...“

Свештеникот Геро Илиевски од село Тумчевиште, се потсети на тие денови на окупацијата:

„Во месец јануари 1943 година бев поставен за кмет. Една ноќ дојдоа Алија и Назиф во селото и почнаа од мене да бараат пушки и пари. Како немав пушки, тије почнаја да ме тепат, а след тоа ме однесоа пред црквата и бараја од мене да им кажам каде беа скриени двата товара пушки. Исто така пред црквата ме тепаа. Истата вечер Алија и другите ми рекоа дека во срок од три дена да им собирам 300 наполеона, инаку, рекоа ќе го запалат селото. После неколку дена селото собра 70 наполеони, испече седум до осум погачи, седум до осум кокошки, собра три до четири кила тутун и јас со Ремзија Такир од село Чегране ги однесовме парите и другите работи во село Горјане. Беа присутни Алија, Назиф, Бајрам, Шериф и други“.

За Алија Зибери и Назиф Амита по ослободувањето, кога станува збор за грабеж во една или друга форма, како ништо да не се менува: тие продолжуваат по старо. Само што овојпат го менуваат методот. Нивната пасивност трае само неколку месеци — колку да се подзаборават нивните злосторства. Потоа тие почнуваат со директни закани и уцени. На оние селани што имале некаква врска со балистичкото движење им се закануваат дека ќе ги пријават на ОЗНА, а на други пак, лажно претставувајќи се како блиски на органите на народната власт, им земаат мито, поткупи, награди во вид на пари и злато, божем ќе им помогнат во разрешувањето на некои проблеми што ги имаат. Нивните патувања до Белград, Загреб и Ријека, при што го прибирале „десетокот“ што сметале дека им припаѓа, прилега на вонредно организиран мафијашки поход: ќе дошле во Белград и таму слаткарите од тетовските села, откако ќе ги нагостеле неколку дена, што од страв, што од доверба во нивните врски со новата власт, пред нивното поаѓање ќе им ставеле в цеп кој пет, кој десет илјади динари.

— Да ми ја чувате жена ми! — им велеле.
— Грижете се за моите дечиња! — им порачувале.

— Внимавајте на мојата куќа — ќе ги задолжеле.

А тие како вистински сицилијански мафијашки, побогати за стотина илјади динари, го продолжувале патот за Загреб. Таму ќе се повторела истата слика: честење, лесни жени, скапи хотели, одбрани јадења и пред нивното поаѓање — пак нови прилози! Во Ријека — истото.

Кога по три — четири недели ќе се врателе во Тетово, тие веќе биле потешки за неколку стотици илјади динари што за тоа време претставувало вистинско богатство. Есента 1948 година Алија Зибери не можел да отпатува во посета на тетовските слаткари низ Југославија, па го пратил брата си Ваит. А овој, речиси, скромно:

— Алија не можеше да дојде, па преку мене ве поздравува!

И пак по пет или по десет илјадарки во цеповите.

СТАРА ВРСКА

Во извештајот на „Нова Македонија“ од судењето на „горјанската група“ во 1952 година во Скопје, меѓу другото, стои:

„Али Зибери и Назиф Амита во 1945 година успеале да ги прикријат од власта своите дотогашни злосторства и да ја избегнат одговорноста, а подоцна пак продолжиле со стариот занает, но сега во нова форма. Лажно прикажувајќи се кај селаните дека имаат врска со органите на власта и дека можат да им направат какви и да е услуги за кои не биле овластени, земале големи суми пари како мито. На тој начин во 1946 година од Али Демири зеле 40.000 динари, од Зекир Далини исто толку, од Хамит Даут 45.000 динари, од Медија Медит 40.000 динари, од Илјаз Форати 45.000 динари и од Исмаил Садик околу 50.000 динари“.

Но сето ова на четворицата од Горјане им било малку. Тие не можеле да се помират со вистината дека во новонастанатата ситуација Македонците и Албанците почнуваат да живеат братски, дека почнува

нешто крупно и тешко да се корне во дотогашниот начин на живеење и во односите меѓу луѓето. Сè им се чинело: ќе дојде нашето!

Дојде Резолуцијата на Информбирото, се затегнаа односите со соседна Албанија, почнаа сериозни инциденти на југословенско-албанската граница и тие мислеа: тоа е тоа! А кога во 1950 година некогашниот балист и злосторник од Љума, Шаип Садику, беше уфрлен како диверзант од Албанија во Југославија и ги побара старите пријатели и соработници, четворицата горјани без размислување му се ставија на располагање.

Со името на Шаип Садику во ова поглавје имавме можност да се сретнеме неколку пати: безобсирен злосторник, убиец, кој дури и не трепка кога пука во невината жртва, тој по ослободувањето на Албанија се вклучи во нејзината разузнавачка служба ССШ (дали се вклучил веднаш по ослободувањето или се активирал малку подоцна, кога ССШ барала луѓе што го познаваат теренот во Македонија, се чини, во овој момент и не е важно). Неговата задача била во Македонија да организира шпионска мрежа, која освен што ќе има задача да доставува информации, ќе биде користена за диверзии во одредено време и на одредено место. Алија Зибери, ангажирајќи ги притоа своите некогашни соработници, го информираше Садику за бројот на единиците на Народната милиција и ЈНА на границата спрема Албанија, за расположението на албанското население спрема народната власт, го информираше Садику за сè она што ги интересирало оние кои го испратиле. Диверзантот Шаип Садику еден ден на Алија му дал аванс од 25.000 динари како дел од ветената награда, со задача да го убие Абиб Фадија, кој веќе бил под сомневање дека може да ја открие шпионската мрежа. Алија Зибери, за кого убивањето човек било рамносилно на убивање обична мува, без двоумење пукал во Фадија.

АПСЕЊЕ

Но припадниците на народната заштита брзо ја открија шпионската мрежа што Шаип Садику почнал да ја формира на теренот на Западна Македонија. Се

затвори кругот околу четворицата горјани — за последен пат. И кога сомневањата се потврдија дефинитивно, началникот на УДБА во Гостивар Марче Несторовски, еден ден им испрати абер:

— Марко (Елисие Поповски — з.н.) сака да зборува нешто со вас. Кога ќе имате време ќе ви дадам автомобил — одете во Скопје!

Едно саботно есенско претпладне и четворицата со автомобилот и шоферот на УДБА тргнаа од Гостивар за Скопје. За сето време на патувањето ќе ги гризе некој подмолен прв на сомневање: нешто не е на арно одењево! Абдула — Дуло Амита, таму негде пред Тетово, ќе го каже гласно тоа што го нагризува:

— Сонував лош сон. Не ми се допаѓа ова што одиме во Скопје. Не ќе биде на арно идењево!

Постојано недоверчив, Алија Зибери ќе го откочи револверот:

— Да го убиеме шоферов и преку Сува Гора кон — Албанија!

Риза Раифи ќе се спротивстави:

— Нема ништо да ни се случи — јас гарантирам!

Ќе дојдат во Скопје — право во рацете на УДБА. Без каква и да е спектакуларност, без драматични сцени, речиси наивно. Малку подоцна сцена ќе направи стариот Дуло. Тој во еден момент на небудност на стражарот во Истражниот затвор во Скопје, ќе ја скрши вратата од својата ќелија, ќе отвори уште една врата и ќе излезе од Истражниот затвор на Кале, но ќе го фатат на високите ѕидини. Едноставно, не ќе има храброст да скокне од таква височина . . .

Окружниот суд во Скопје на 24 април 1952 година беше справедлив: Алија Зибери и Назиф Амита го добија заслуженото: смртна казна, а Риза Раифи 15 години строг затвор. И на тројцата не им помогна тоа што повеќепати во текот на судењето пред судните молеа за милост и повторуваа едно па исто:

— Нук ди (не знам)!

ЗЛОСТОРСТВО ВО ТЕТОВО

Ситуацијата во окупираниот дел од Западна Македонија од страна на Италијанците и Албанците од 1941 до 1944 година се менуваше мошне брзо и мошне

често и токму затоа, можеби, тоа даваше можност за дејствување на разни банди и бандички, кои во овие краишта го малтретираа како македонското, така и албанското и турското население. Првин Италијанците, од јули 1941 и Италијанците и Албанците, а од 1943 албанските окупаторски власти, не само што не се пресметуваа решително со овие банди, туку на повеќе начини ја стимулираа нивната активност, зашто тие секогаш можеа да бидат свртени против Народноослободителното движење, во што бандитите пројавуваа и најочигледна жестокост и бескрупулозност на која ѝ нема рамна. Токму поради таквиот однос на окупаторот спрема грабежите и убиствата на мирното население можеше и да се случи незапаменото дотогаш злосторство во Тетово на 7 јуни 1943 година:

Беше убава јунска ноќ, негде околу полноќ. Во семејството на Јордан Кузмановски, сточар од Тетово, сè се смири: помина уште еден ден, исполнет со подготовки за свадбата на ќерка му Марица, која во неделата требаше да се омажи во Скопје. Беше петок и жените, по стариот тетовски обичај, се вратија од бања. Јордан беше еден од најголемите сточари во Тетово: пасиштата на Турчин беа негови пасишта, на кои тој одгледуваше околу 6.000 овци. Работеше кај него како чобан и Амит од Тетово. Пет години пред тоа на денешната улица „Мирче Ацев“ број 62, се досели Синан од село Орашје со своите четири сина: Рефик, Шукрија, Шефкет и Абдула.

Ноќта, топлата јунска ноќ ја пресекоа повеќе истрели. Кога соседите истрчаа на улица тие можеа да видат како четворица луѓе на дрвени скали носат нешто. Беше тоа железната каса на Јордан Кузмановски. Оние што влегоа со карабинерите во куќата се сретнаа со најсверското и најподмолното злосторство во Тетово, направено кога и да е: Веднаш до дворната врата лежеше избоден со ножеви најстариот син на Јордан, Глигор Кузмановски. На чардакот една преку друга лежеа мајката Зора и ќерката Марица, заклани со ножеви и убиени со пушка. А Марица требаше само по 24 часа да го стави на глава свадбеното венче. Во една од собите стенкаше тешко ранет, помалиот син Симо, а домаќинот Јордан Кузмановски, тешко ранет

збираше душа во дворот. Само најмалиот син Кузе го немаше никаде (Кузе Кузмановски единствен од семејството го преживеа овој колеж и сега работи како советник во „Макотекс“ во Скопје). Соседите на селска кола го натоварија Јордан Кузмановски и неговите два сина и ги однесоа во болница. Симо умре уште додека го префрлаа во колата, а малку подоцна, на пат за болница, умре и стариот Јордан. Утредента во Скопската болница умре и најстариот син Глигур. Имаше само 24 години.

Во саботата ги погребаше сите петмина. Градот излезе, речиси, целиот на овој траурен чин, не само за да им оддаде почит на чесните граѓани, туку на тој начин да го манифестира незадоволството од сè поголемиот терор и зачестените злосторства во градот и околицјата.

Карабинерите уапсија седуммина: синот на Синан од село Орашје, Шукрија (само четири години пред тоа осуден за убиство. Сега живее во Истанбул и работи во бродоградилницата под името Јусуф), овчарот Амит, Метуш од село Слатина и уште некои други. Италијанските власти дадоа на суд двајца, а другите петмина се одметнаа во шума. Метуш од Слатина и не беше осуден, зашто не учествувал во злосторството: тој таа ноќ гонел некои галичани што илегално се обидуваа да ја минат бугарско-италијанската граница и додека ги убил задоцнил за грабежот и злосторството. По капитулацијата на Италија, во септември 1943 година, сите овие одметнати Албанци се вратија во Тетово и пристапија кон бандата на Аќиф Речани, истата онаа банда што ги запали Маврово и Беличица. Тетовчани ги паметат нив и по онаа непрекината врваница коли со кои во своите куќи носеа ограбени носии, покуќнина и злато од цел Полог и Мавровско. По ослободувањето некои од нив што останаа живи се приклучија кон бандата што ја водеше најстариот син на Синан од Орашје, Рефик и со него живееја по тетовските планини илегално сè додека преку Кораб, Бистра, Караорман, Галичица, Пелистер и Кожуф не поминаа во Грција и оттаму не заминаа за Турција. Со Рефик беше и неговиот 82-годишен татко Синан и неговите двајца браќа Абдула и Шукрија. Истиот овој

Шукрија Чолак го уби кај Групчин Кирила Герасимовски, есента 1944 година, непосредно пред ослободувањето на Тетово, на најсверски начин, масакрирајќи го притоа.

КОРЕНОТ НА БАЛИ КОМБТАР

Капитулацијата на Италија во септември 1943 година внесе некои измени во корист на разулавените банди, чие присуство на подрачјето Тетово — Гостивар — Кичево — Дебар и Струга беше застрашувачко. Сè што беше профашистичка организација во Албанија за време на италијанската окупација, како „Легалитети“, „Зото“, „Таша“ и, пред сè, Националниот фронт на Албанија — Бали комбтар, се стави во служба на Германците, кои мошне брзо и доста ефикасно италијанските војски ги заменија со свои. Бали комбтар беше формиран есента 1942 година. Во неговото раководство се најдоа големосопственици и разноразни реакционери на повеќе начини поврзани со странство. Оваа националистичка организација имаше свои единици во секоја околина и нивната задача, наводно, беше борба против окупаторот, но своето вистинско лице таа го покажа десетина месеци по своето формирање, кога целосно се стави во служба на италијанската солдатеска, а во борбата против албанското Народноослободително движење. Организацијата наречена балистичка, засновувајќи го своето учење на потребата од формирање „голема Албанија“, се прошири и во Западна Македонија.

Потребно е да се рече: по доаѓањето на Германците во Албанија, деловите на бивша Југославија што ѝ беа приклучени, Гестапо веднаш ги стави „под свое“. Тој целосно ја стави под свое и балистичката организација и потоа секогаш ја користеше против народноослободителните движења во Албанија и Македонија. Веќе на 1 октомври 1943 година германски единици и, речиси, сите балистички формации, извршија напад на слободната територија во Западна Македонија. А кога Првата македонско-косовска бригада, пролетта 1944 година, се врати на територијата на Западна Македонија, Германците повторно ги активираа балистичките банди против единиците на Народноослободителната војска.

Идеолози на Бали комбтар во Западна Македонија беа луѓе тесно поврзани и со окупаторот и со десничарските кругови во Тирана. Тие не зборуваа само за „голема Албанија“. Овие кругови го заплашуваа албанското население во Западна Македонија, со комунизмот, користејќи ги притоа најцрните пароли на реакцијата против комунистичкото учење. Така зборувааше Ремзи Шакир бег од Струга, така оцата Имер Љатифи од Горна Река, така Кадри Сали од Гостивар, така Шаип Камбери од Тетово, така уште многумина, кои застапаа зад идејата „голема Албанија“, идеја што директно водеше кон братоубиствена војна меѓу македонското и албанското население, уште повеќе: идеја што не му носеше ништо добро на огромен дел од албанското население ниту во Албанија, ниту во Македонија, ниту на Космет, зашто во нејзиниот корен беше се вгнездила и се раширила како метастаза фашистичката идеологија, во наши услови, идеологија однапред осудена на неуспех.

Како низ Западна Македонија се ширеше организацијата Бали комбтар?

Ремзи Шакир бег, роден во Битола, син на големотрговец, инаку за време на окупацијата жител на Струга, ја даде оваа изјава за тоа како во Струга и Струшко беше формиран Националниот фронт на Албанија:

„Пред крајот на 1943 година дојде во Струга од Тирана Селман Мечо, службеник во едно од министерствата и инспектор на Националниот комитет на Бали комбтар за да формира ваков комитет, чија цел беше формирање на голема Албанија. Тој дојде кај мене дома во улица „Хоџа Муглица“ и таму одржавме состанок и прво советување за формирање на комитет како во градот, така и комитети во селата . . .

По дадените директиви ми се стави во должност да организирам во градот еден околински поткомитет, во селските општини општински комитети, а во селата одбори, одделно. По една недела ги повикав повидните луѓе од сите општини и тие дојдоа во мојата куќа, каде што со нив одржавме конференција за формирање на поткомитетот. На конференцијата беа околу 80 души, повидни граѓани, и тоа: Шебрит Кица од село Велешта, Арслан Хусреф од село Велешта, Сеф

Винца од село Велешта, Беадин Коба од село Велешта и др. Од село Ливада беше Азис Положани, од село Бицово Абдула Дика, од село Делогожда Черзек Положани, Шериф Сапри и други, од село Корошишта беа Мејдин Зубер, Елзес и други, Абди Мена, Ејуп Садик, Хасан Ица, брат му Шаин и други од село Мислодежда исто така беа на конференцијата од село Фрагова беше Цело Фрагова-Пошка, од село Татеша беше Абдула Дика со неколку другари, од село Радолишта беше кметот Арис Лена, Мустафа Мерко и неколку други луѓе, чии имиња не ги знам. На конференцијата решивме да влеземе во тој комитет како и тоа да се изврши масовно мобилизирање и вооружување на шиптарската маса, т. е. да се создаде една народна регуларна војска. Вооружувањето на војската беше врз оваа основа: секој што е способен за оружје самиот да се снабди, и тоа задолжително.

Исхраната на војската, која беше постојано под оружје, ја вршеше комитетот за исхрана. Храната се собираше од народот. Комитетот не се реализира поради несогласноста на некои општини, но народот го мобилизиравме како и пред обидот да формираме комитет: им се јавуваше на повидните луѓе од селата и тие одеа во потера . . .

ВО ПОТЕРА ПО ПАРТИЗАНИ

Исто така веднаш по Националниот комитет на Бали комбтар државата сама организира една друга организација под име „Херој офицер“ и таа беше предводена од лица што заземаа одредени функции во организацијата Бали комбтар. Во Струга и околицата како водачи беа следниве лица: Бекир ага, мајор во албанската војна, загинал во Малесија пред крајот на војната, Назим Татеша од село Долно Татеша, капетан во албанската војска, Хусни Дема од Дебар, Фаик Добовјани од село Добовјани и Шериф Ибраим ага, од Струга, поручник во албанската војска. Сите овие штом ќе слушнеа дека некаде се појавиле партизаните, веднаш одеа по селата, ги мобилизираа селаните и организираа потери против борците на Народноослободителната војска“.

И понатаму:

„Втората призренска лига имаше за цел да создаде голема Албанија со Косово, т.е. се мислеше дека е невозможно да се создаде голема Албанија без Косово. Целата наша активност би била утопија ако не се присоединеше и Косово, зашто инаку албанскиот народ ќе умре од глад. За организирање на таа лига дојде од Тирана во 1942 година, не се сеќавам точно во кој месец, Ментор Чоку, службеник во Министерството за пропаганда и пратеник за Преспанската околица, инаку роден во Охрид, а албански државјанин. Тој требаше да не организира и ние да земеме учество во таа Втора призренска лига, на која требаше да се реши Косово, Дебар, Гостивар, Тетово, Кичево и Струга да влезат во рамките на голема Албанија. На конференцијата што се одржа во цамијата имаше делегати од сите села, и тоа главно повидните луѓе. Исто така на таа конференција решивме да се испрати еден делегат во Призрен, кој ќе не застапува на Втората призренска лига. Селаните решија да се испрати брат ми Азми бег, но бидејќи беше голема зима, тој не се согласи и го испративме внук ми Ментор Чоку. По пропагандниот говор што го одржа, Ментор Чоку направи еден список што го потпишавме сите и со кој дадовме согласност дека ќе работиме во Лигата. Јас лично го потпишав списокот, а исто така и другите, освен делегатите од селата Делогожда и Поум, кои не се потпишаа.

Второто собрание го одржавме во зимата 1943 година. Повикавме луѓе од секоја општина, само Албанци, и тоа по тројца делегати. Собранието го одржавме во кафеаната на Али Имам, кафеција од Струга, спроти споменикот. На него присуствуваше заменикот на околинскиот началник, секретарот Панди Цака, кој и ја прочита наредбата, собранието да избере еден делегат, кој ќе замине во Призрен и ќе не претставува на Антисловенскиот конгрес што се држеше таму. Делегатите го предложија Азми бег, но тој не можеше да оди, зашто беше зима, та на кандидатската листа останаа двајца: Риза Дрини и Ментор Чоку. Ментор доби седумнаесет гласа, а Риза Дрини само седум. Како делегати на тоа собрание беа: од Велешта: Сеф Винца, Беадин Коба и Халил Кица, од село Ли-

вада Сами Лага, од Бицова Мурат, финансискиот благајник, од село Поум — Љутви Поуми, од Корошишта братот на кметот Елес Корошишта, Бајрам Лена од село Радолишта, а Струга ја претставувавме јас, Ремзи Шакир бег, Бекир ага, Рустем Нури, оцата Тасим Нинам адвокатот Ариф Али, Асан Сали-Асанче и уште некои други. Веднаш по собранието Менгор Чоку замина за Призрен, но не дојде да ни реферира што е решено таму“.

МЕ ПОСТАВИ ЦЕМО

Така Ремзи Шакир бег, за формирањето на балистичките комитети во Струга и за начинот на кој тие беа формирани. Оцата, пак, Имер Љатифи ги проповедаше идеите за „голема Албанија“ во триаголникот Гостивар—Кичево—Дебар, во Горна и Долна Река, каде што дејствуваа по зло надалеку познатите банди на Цемо, Акиф Речани, Мефаил¹⁷⁾ и Мустафа Трница. Пренесувајќи одломка од записникот на неговото судење ние, секако, не ќе можеме да ја откриеме во целина неговата вистинска улога, зашто не само тој, туку многумина идеолози на Бали комбтар како тактика на своите судења го одбираа одречувањето и непризнавањето и на најординарните вистини, а да не зборуваме за некои детали. Притоа, се разбира, молењето за милост секогаш беше присутно. Јасно е дека тоа не можеше да ја сокрие нивната вистинска улога во овој обид да се свртат против интересите на својот сопствен народ и против интересите на народот со кој под исто небо и на заедничко парче земја живеат со векови, ниту пак да ја намали својата вина:

НЕ БЕВ НЕЗАИНТЕРЕСИРАН

— *Вашиите општи генералии?*

— *Има речиси триесет години како сум неприкинато оца во село Врбјани, Селце, Волковија, Врбен, Ничтур и Бродец. За време на стара Југославија си ја гледав службата и земјоделството. На изборите секогаш бев на листата на владата. По капитулацијата*

на стара Југославија, кога дојдоа Талјаните, за целото време додека не капитулираа не се занимавав со никаква политика.

— *Кога зедовте активно учество во политичкиот живот?*

— *По капитулацијата на Италија, кога се формира балистичката власт и кога Цемо ја презеде власта и почна да го организира народот за борба против партизанското движење, јас сè уште не бев активизиран. Тогаш командант на балистите за Горна Река беше Зито Муарем, од моето село. Јас не можам да кажам дека не бев заинтересиран. Сè што бараа Зито, Ејуп, Мустафа и Цемо, како опинци, пари, храна и други работи потребни за балистичката војска, јас редовно давав.*

— *Кога станавте претседател на Комитетот на Бали комбтар?*

— *Дури есента 1944 година. Шест недели пред ослободувањето станав претседател на Националниот комитет на Бали комбтар.*

— *Кој ве постави?*

— *Лично јас дојдов со два-тројца селани кај Цемо и тој ме постави за претседател и ме задолжи да формирам национален комитет на Бали комбтар за Горна Река. Јас доброволно стапив на таа должност, а исто така и доброволно се одреков од платата, што ми следуваше како месечна награда, во интерес на касата на Комитетот.*

— *Каква беше програмата на Националниот комитет и дали ви беше позната?*

— *Програмата на Комитетот ми беше многу арно позната и таа се состоеше во следново: прво, вооружување и мобилизирање на шиптарската маса за борба против партизанското движење; второ, преку борба да создадеме голема Албанија со новите краишта — Струга, Дебар, Кичево, Гостивар, Тетово и Косово, сè до Бакарно Гумно и Санџак; трето, да се собираат материјални средства за одржување на балистичките сили како и за купување оружје за нивно вооружување и друго.*

— *Кога се вративте од кај Цемо што му рековте на народот?*

— Штом се вратив од кај Цемо од Гостивар, го собрав народот во село Трница кај општината, го собрав народот од сите села од Горна Река и му реков дека Цемо ме овласти мене и Мустафа Трница, во кого Цемо имаше голема доверба, да организираме комитет. Поради тоа јас исто им ја кажав и наредбата на Цемо, Мустафа да стане командант на балистичките сили од Горна Река и јас да бидам нешто како политичка личност и тогаш народот се сложи со таа наредба на Цемо.

— Како го организиравте Комитетот?

— На тој состанок избравме 17 члена од цела Горна Река, кои беа како раководно тело во Комитетот.

— Кои беа тие лица?

— Во комитетот влегоа: Нијази Фејзула од Врбен, Рустем Хасани од Богдево, Сави Садику од Бродец, Идриз од село Нистриво, Рихан топалот од село Ничпур, Ахмет и Сефер Бафтијари од село Рибница, Рашид воденичарот од село Грекај, Акиф исто така од село Грекај, Ислам од село Ниниште, Шефкет Сакуп од село Танушане и неговиот соселанец Ислам Хасину. Секретар и благајник на Комитетот беше Идриз Сали од Жировница, негов заменик беше Кадри Чауш, исто така од Жировница, потоа од Врбјани беше Рахман Селман, од Сенце беше Патрик, од Болеген беше Оламан Ханза и од Волковија беше Фета Дестани.

НАРЕДБИ НА КОМИТЕТОТ

— Каква беше задачата на членовите на Комитетот?

— Тие беа членови на Комитетот на Бали комбтар за Горна Река на кој јас бев претседател, а тие имаа задолжение со кметовите во своите села да организираат комитети на оваа организација.

— Какви наредби како претседател им дававте на селските комитети?

— Наредбите беа следни: секое лице кое оди на пазар и тера дрва, жито или пак оди само на пазар во Гостивар, да плати по 25 лека такса во корист на Комитетот. За таа цел беа поставени и џандари по рас-

крсниците и пролазните пунктови, кои ја вршеа таа работа, а особено во пазарните и празничните денови. Бидејќи овој прихот беше многу мал и не можеше да ги задоволи сите потреби, решив, во согласност со другите членови на Комитетот, да се оданочуваат и селата за да се зајакнат финансиите. Оваа одлука ја доставивме и до селските комитети и тие ја реализираа и ја береа сумата по куќи и ми ги носеа парите во Трница од каде што јас ги исплатував балистите на Мустафа што тој ги држеше во Трница под плата. Потоа во согласност со Мустафа, издадов наредба до селските комитети и кметовите: секое лице што е способно за оружје да купи пушка и фишеци, инаку ќе биде земено на строга одговорност, а особено од Мустафа. Освен овие наредби давав наредби до селските комитети и кметови да го мобилизираат народот кога ќе се појават партизаните и да организираат по нив потери. Луѓе во тие потери учествуваа како кога — некогаш имаше триесет до четириесет души, а некогаш и повеќе, според потребата.

МОЛАМ ЗА МИЛОСТ

Кој ви вршеше контрола?

— Целата контрола ја вршеше преку Мустафа Трница командантот Цемо, а неколку пати ми дојде во контрола и Акиф од село Речане.

— Во каква родбинска врска сте со Мустафа Трница?

— Мајка му на Мустафа ми е сестра. Значи, јас сум му тетин.

— Како стоевте со Мустафа?

— Стоев добро и како роднина, а и политички се согласувавме.

— Баравте ли од некои лица да купат пушки и фишеци?

— Да, имам барано, а имам давано наредби до селските одбори на комитетот, сите селани да се наоружат, еден со друг да се помагаат, кој има повеќе фишеци да му даде на оној што нема или да купи и така секој да биде добро вооружен. Со парите што ги добив првиот пат купив седум до осум пушки и

два митролеза — едниот тежок и голем го купив во Албанија и него го поставивме во Жировница, а помалиот го држевме во Трница.

— Што сторивте со митролезите кога дојдоа партизаните?

— Малиот го предадов во Жировница на партизаните, а тешкиот митролез Љатиф од Рибница и Муштафа од Трница го сокрија заедно со муницијата.

— Имате ли уште нешто да кажете?

— Да, се чувствувам виновен и тоа многу се чувствувам виновен што не си ја гледав свештеничката должност, туку се вмешав во политиката и најпонизно го молам судот за милост.

ЗЛОСТОРСТВАТА НА БАНДАТА НА РЕЧАНИ

Љатифи морално и материјално помагаше сè што се крена и влезе во балистичките банди на подрачјето од Горна Река. Тој агитираше меѓу населението, тој иницираше акции. Според тоа, тој е еден од идејните поттикнувачи на сè она што овие банди заслепени од можноста да грабаат и убиваат, ќе го прават до денот на нивното целосно разбивање. Аќиф Речани беше миленик на Имер Љатифи. Истиот оној Аќиф и истата онаа негова банда до заби вооружени стотина убијци и пљачкаши, за кои Авакум Андреевски од село Беличица ќе го изјави следново:

„Во месец јули 1944 година, точен ден не паметам, во нашето село влезе четата на Аќиф Речанин и пошто го опколи селото, тој лично ги собра своите селани што беа дома, а Гаврил (Сотировски, селскиот кмет — з. н.) беше се скрил и пошто му извршија претрес го најдоа, го измлатија со кундаци и го зеде Аќиф во Трница. Тогаш ме поведе и мене и ме натера да викам:

— Да живее Албанија и Германија!

И дури потоа ме пуштија, а Гаврил го затворија одма. Аќиф ми нареди да му јавам на Цветко Метаноски да се јавит одма во Трница, каде четата на Аќиф ќе го чека.

Кога се вратив во селото му јавив на Цветка и тој отиде во Трница и после ни Гаврил, ни Цветко не се вратија, оти истиот ден пред четата да се крене за Гостивар, ги беше извадиле и двајцата зад општината трничка на сред државното паде ги стрелале“.

Беличица за секогаш ќе го запамети Аќиф Речани и неговата банда. Тој на неколкупати ќе влезе во ова село и секогаш зад себе ќе остави крвава трага. Но она што се случи на 19 септември 1944 година, го надминува сè она што може да се смести во рамките на една здрава фантазија. Откако по неколкучасовна борба балистите на Речани го разбија слабо вооружениот Трет партизански тетовски одред, повеќе од петпати помногубројните балисти започнаа вистинска крвава оргија.

БЕЛИЧИЦА ВО ПЛАМЕН

Нешо Марковски, еден од преживеаните борци на Одредот, во книгата секавања „Беличица во пламен“, запиша:

„Штом видоа дека нема веќе отпор, како гладни хиени фашистите се устремија кон селото, кон селаните и загинатите борци. Нивниот водач Аќиф Речани, искачен врз купот губре што се наоѓаше среде Горното Маало, со кренати раце гласно извикуваше: „Ска мал Беличица!“ (Ја нема повеќе Беличица). А потоа, нечовештината почна да се покажува во својата вистинска лика. Ги започнаа своите оргии врз мртвите и беспомошните. Почнаа да ги палат селските куќи.

Загинатите партизани ги обезличуваа со камења и ножеви, им ги вадеа забите, ги претресуваа и им ги одземаа личните предмети, пукаа со огнено оружје во мртвите тела и им ја соблекуваа облеката за да однесат „воен трофеј“. А со неколкутемина тешко ранети и неподвижни, што уште не беа подлегнати на смртоносните истрели, посебно се „пресметаа“.

Мурат Бафтијари, најпрвин го газеа и плукаа, скокаа врз него, го удираа со камења, потоа со ножеви му сечеа делови од телото и најпосле во веќе мртвото тело истрелаа стотици куршуми. Борче Кочовски се обидоа да го одобролат за да им каже некои важ-

ни информации. На сите прашања молчеше, а потоа гласно им рече:

„Зарем не гледате, ене погледајте, ене го денот, блиску е кога на сите вам ќе ви суди народниот суд. Пресудата веќе ви е изречена — смрт“. И меѓу зашеметените балисти гласно извика:

— Да живее слободна Македонија! Да живее слободна Југославија!

Веднаш го застрелаа, а потоа со камења му ја обезличија главата.

Саво Тасевски, ранет, но сè уште жив, го фрлија во огнот на една запалена куќа и уште пукаа врз него. Сиот во пламен и со тежки изгоретини излезе од огнот, но по неколку часа почина.

Потем разулавените балисти влегоа во куќите, бизмилосно ги убиваа беспомошните жени и деца и ги палеа нивните домови. Го почнаа она за кое дојдоа — да го уништат селото.

Една по една куќа вивнуваше во оган.

Беличица беше во пламен.

Со селото гореа и неговите жители:

Старата болна Лиска Јовановска балистите ја застрелаа в кревет. Четириесетиседумгодишната Ана Бибовска се обиде да побегне, но не успеа. Ја вратија во нејзината куќа и тука ја убија заедно со Параскева Брајковска, а потем и двете ги фрлија во куќата што веднаш ја запалија.

Калина Јовановска најубавата девојка во Беличица, но истовремено многу активен и храбар комунист, пред вперените пушки пркосно им навести на балистите: „Крвници сте вие, но вашиот живот е краток. Има кој да нè одмазди!“ Загина со крената глава, како вистински револуционер, извикувајќи: „Смрт на фашизмот — слобода на народот!“

ЖИВИ ИЗГОРЕНИ

Анестија Богуческа и Наталија Богуческа, свекрва и снаа, долго им се спротивставуваа на балистите, заштитувајќи ги трите малолетни деца. И двете загинаа една крај друга. Тоа им беше малку на балистите, па мртвото тело на Анастија дури го набија на колец.

Старата Сара Богуческа се обиде своите две внуци, двете мошне млади и храбри скоевки, Ценија и Грозда Богучевски, да ги засолни во плевната. Но и тука ги пронајдоа, ја запалија плевната и десетина балисти непрекинато пукаа, сè додека плевната сосема не изгоре, во неа и Сара, Ценија и Грозда.

И Соломија Јовановска ја снајде истата судбина — изгоре во запалена плевна. Таа пред тоа неколкупати сета во изгоретини по снагата излегувала од огнот, но балистите пак ја фрлаа во пламенот. Мајката и синот, Лена и Тодор Гурчиновски, исто така сверски ги убија и ги фрлија да изгорат во огнот на запалената стара трошна куќа.

Па сепак, центри на балистичкото движење во Западна Македонија не беа Горна Река и Струга. Центри беа Тетово и Гостивар. А еден од највидните негови претставници — Кадри Сали од Гостивар, адвокат со сомнителна диплома, кој за време на старата Југославија постојано беше во врска со среските началници и нивен близок соработник. Како адвокат неговата цел беше сосема определена: што повеќе судски процеси за да може да го извлече и последниот динар од и така сиромашниот селанец. Расправијата меѓу селата Чегране и Корито околу селските ливади, тој ја поттикнуваше цели 15 години и не се ни обиде да ја заврши, иако селски глави во расправијата пагаа како лубеници и од едното и од другото село, додека тој ги ставаше во чекмецето златните наполеони. Патем, тој беше и пратеник во Парламентот на Стојадиновиќ и соработник на Цветковиќ и Мачек. Се разбира, тоа не му пречеше само за 24 часа да го сврти куркот и сега да проповеда проширување на Албанија во нејзините „природни етнички, политички и географски граници“, што ќе рече да ја проповеда идејата за „голема“ Албанија, во чиј состав ќе влезат Космет и Западна Македонија.

СЕКРЕТАР НА ФАШИСТИЧКАТА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ГОСТИВАР

Образложувајќи ја смртната пресуда на Кадри Сали, изречена на 30 мај 1945 година од Воениот судски совет при Военото подрачје во Тетово (претседа-

телот на Советот — Томо Софрониевски, а јавен обвинител Кочо Тулевски), агенцијата Танјуг во својот коментар објавен и во „Нова Македонија“ на 3 јуни 1945 година, соопштуваше:

„Македонскиот и албанскиот народ во својата историја досега не знајат за слобода. За да бидат уште пожестокото потиснати и фрлени во едно тешко и безисходно ропство, тие беа насаскуени еден против друг за меѓусебно уништување. Тоа беше лесно зашто во редовите на едниот и другиот народ се навогаа луѓе кои од себични интереси се ставаа во служба на Турците, големобугарите и големосрбите. Заедно со нив тие водеа беспощадна борба против братството и единството на двата народа. Оваја предателска политика на непријателите зема најсилен замах во текот на триполгодишната тешка и за овој крај сурова окупација. Во тие тешки денови на солзи и испитанија, палежи и убиства, една од најглавните улоги во соработувањето со окупаторот играја Кадри Сали и Шаип Камбери...

Дејноста на Сали Кадри за време на окупацијата е дејност на еден народен злодеец, на еден народен непријател. Уште со идењето на окупаторите тој се стави во нивна служба. До тогај мирниот албански селанин, кој во првите денови на пролетта 1941 година го работеше своето поле, лажен од Кадрија се отргнуе од својот мирен живот и се насаскуе против македонското население. Тој го остави своето поле и своето стадо и со пушка во рака започнуе да го пљачка мирното македонско население. Кадри како претседател на гостиварска општина, како секретар на месната организација на фашистичката партија, работи како непријател на поштеното македонско население“.

Она што Сали Кадри беше во Гостивар Шаип Камбери беше во Тетово: приврзеник на идејата за „голема Албанија“, десна рака на германскиот окупатор, поттикнувач на идејата за формирање балистички единици. Селман Шаип Усеин од Тетово (осуден на смрт со стрелање на 15 февруари 1946 година во Тетово), мајор во војската што ја формира тетовскиот егзекутивен комитет, човекот што со шмајстер лично стрелаше во Младен Симовски, Андреја Ристевски и Сретен Теофиловски, заробени борци на Третиот тетовски партизански одред во Беличица, изнесени на

стрелање во тетовската црква Свети Никола на 21 септември 1944 година, значи, Селман Шаип Усеин вака зборуваше за формирањето на националните комитети на Бали комбтар во Тетово и за нивните задачи:

КОМИТЕТИ ВО ТЕТОВО

„Комитетите во Тетово почнуваат да се формираат после капитулацијата на Италија. По капитулацијата на Италија во Тирана немаше влада. Дојде наређење секој град да организира комитети кои ќе ги вршат сите работи. Тие комитети се викаа егзекутивни комитети. Као прв комитет во Тетово беше формиран од следните лица: Фети Селиница, Шаип Камбери, Менду Мустафа бег и Усеин Дерала бег.

На еден скуп во општината од народот беа избрани горните лица како најпопуларни и највидни. После една недела беше пак свикана конференција на чаршијата на која се реши да се комитетот пополни уше со две лица и тогаш влегов во Комитетот ја, Селман Шаип, и влезе Реџеп Аџи Ферат. Решено беше да се комитетот состануе секој ден. Комитетот ја имаше целата власт во свои раце, он беше наредбодавна власт, што наредеше тој на префектурата, на жандармеријата и на сите други работи, сем на финансиите, каде немаше право да се меша, тоа тие и го работаа. Тоа го знам од тука што на првиот состанок Фети Селиница ни го прочита законот.

Како поводом законот немавмо право да се мешамо во финансиите, како најпрво ние требаше да решимо како ќе се одржава материјално комитетот. Фети Селиница и Шаип Камбери беа за тоа да се зберат пари као помоќ од народот, а ја, Менду бег и Реџеп, бевме за да се стави такса од работа и да се постави еден за благајник. Нашиот предлог не го примија и остана да се бере помоќ кое после го вршевмо.

Комитетите имаја за задача да ја држат власта во новите услови, а чим ќе се организира влада во Тирана истите ќе добијат напатствија од таму. Целата власт беше во рацете на комитетите. Комитетите требаше да ја учврстат власта, да ја увеличат жандармеријата, да соберат војска што ќе ја бранеше од

упадот на Бугарите од кај Групчин, или од партизаните и да ги штити интересите на Албанците тука. Главна цел на комитетите беше да ги припојат овие краеве кон Албанија и тие да останат албански.

Членови на другиот комитет беа: Али Раиф, Абас Мејди, Мимир Тршани, Јакуп Адилче и Исмаил Емини. Овој комитет работеше месец и пол дена и збираше пари. Овој комитет избра четири лица кои ќе бидат претставители на Тетово во Тирана, при избирањето на владата. Се избраа следните: Абас Мејдин, Шериф Мина, Усеин Дерала бег и Чашиф Али. После нивното враќање од Тирана комитетот се преформира и место Тршани дојде Шаиб Камбери, како претседател.

Членови на третиот комитет беа: Шаип Камбери, Неџбедин Бесими, Јусуф Јаја, Али Раиф и Ислам Желина. Прва работа на овјат комитет беше да организира војска преку мобилизација на народот кој ќе го држи редот во градот, ќе го брани Тетово од партизаните и ќе ги гони партизаните сèгде каде што може...“

Од изјавата може да се забележи дека составот на комитетите во Тетово се менува, но не и Шаип Камбери. Тој, освен во вториот комитет, чиј век на раководење не е подолг од шест недели, е присутен секогаш и секаде.

ОРУДИЕ НА РЕАКЦИЈАТА

„Танјуг“, меѓу другото, се задржа и на еден дел од активноста на Камбери, кога веќе Германците го напуштија Тетово.

„Шаип Камбери е уште подрзок. Тој после истреуењето на Германците од Тетово издава лист „Зони и Шарит“, каде со своето пишување и со давање на листи на некои убиени Албанци од туѓи на македонскиот народ војски, го наелектризираше албанското население баш во време кога е целата власт во рацете на неодговорните. Се убиваат невини граѓани на сред Тетово, по негова иницијатива се убиваат партизаните фатени во борбата во село Беличица. Шаип Камбери е тој кој ги збира Албанците и присилно ги праќа во

СС дивизијата „Скендер бег“, кои изгинаа во Србија, а нивните мајки и ден денешен не знаат ништо за своите синови. Тие што не отидоа Камбери ги уапси и ги предаде на СС одредите и на жандармеријата со кои активно работеше. По негова иницијатива се апсат антифашисти, по негови инструкции, како некогашен соработник на Народноослободителното движење и познавајќи ги методите на борбата, полицијата успеаше често заедно со балистите да ги открие во редовите на самите Албанци, присталиците на Народноослободителното движење и да ги уапси“.

И Сали Кадри и Шаип Камбери имаат многу нешто заедничко. Во Танјуговиот извештај од Тетово, еден од првите, ако не и прв новински агенциски извештај што е испратен од овој град, стои тоа дека „Кадри Сали и Шаип Камбери заедно со Лек Мацини, ја играат најважната улога во борбата против Движењето. Тие со парите собрани од богатите трговци во Тетово и Гостивар и со помоќта на италијанските пари успеваат да го поколебаат Џемо Симница, да го одвојат од Движењето и да го стават во полна служба на окупаторот. Така Џемо Симница станува нивно оружје во непоштедната борба против Народноослободителното движење.

На и покрај сета грубост на легиите на балистите и фашистите, Движението зима сè поголем замав. Кадрија е оној кој го подбуждува Џема заедно со фашистите да сее смрт во Мавровско и да ги опустоши селата Леуново и Никифорово. Кадриа е тој кој со своите помоќници го руши селото Турчевиште, ја рушат црквата и на местото каде беше селото прават ниви, а селаните од нивните домови ги растураат по разни села.

ЗАЕДНИЧКА И ПЛАНСКА АКТИВНОСТ

Кадри Сали како претседател на Гостиварската општина и Шаип Камбер како претседател на големоалбанскиот комитет во Тетово за време на целата окупација се неразделни и целата работа ја спроведуваат плански и во меѓусебно согласие. Како депутати во фашистката корпорација во Тирана тие со полна

поткрепа на италијанската фашистичка власт се борат активно против Народноослободителното движење во Албанија, кое зима сè помасовен карактер и во кое е ангажирано сè што е поштено во Албанија.

Џафер Дева и другите предатели на албанскиот народ се чести гости на Кадриа, тие се најидеалната врска на Кадри Сали со водачите на бандите од Љума и Кукас, кои со поткрепата на балистите и фашистите упуштаат во мирните албански и македонски села и пљачкаат стока, уценуваат и убиваат селани. Меѓу тие водачи е и Муарем Бајрактари, водач на балистите, со кои Кадриа ги дели богатите пљачки.

Фашистичка Италија се распадна. Во Гостивар останаа само написите за Дуче и декретите за вице-кралот со кои ги поставеше народните предатели на служба. Кадри и Шаип останаа на цедило, но малку тоа траеше. Нивниот покровител Џафер Дева ги повикуе во Призрен каде создаваат П лига и на истата ја прокламуат неразрушивата поврзаност со хитлерова Германија и ги ставаат сите сили во нејзина служба за уништувањето на Народноослободителното движење. Се враќаат во Полог во времето кога нашите со слава овенчани бригади се во Кичево, кое е ослободено. Тие се духовните подбудители, тие се кои ги ставаат сите сили на балистите во служба на Германците и кои во две офанзивни на Кичево посеаја смрт во свој крај. Безброј села во Копачка, во Дебарце и во Извор го должат своето уништување на овие двајца непријатели на албанскиот и македонскиот народ. Безброј се жртвите, како море се слзите на мајките и жените пролиени од теророт што овие двајца го вршеа над македонското население“.

КАЗНИ

Сметките на националниот фронт на Албанија Бали комбтар да формира „Голема Албанија“ наспроти елементарните историски вистини беа правени навистина без крчмарот. Таа докрај вештачка градба не можеше да се одржи и покрај страотната денационализаторска политика што ја спроведуваа забреваните фашисти и реакционери од Тирана. Само како инфор-

мација за помалку упатените: албанските власти во окупираните подрачја забранија употреба на какви и да е други јазици освен албанскиот. Дури и телефонските разговори можеа и мораа да се вршат само на албански. Во училиштата, се разбира, можеше да се учи само на албански. Во јавните служби можеа да бидат вклучени само службеници што го знаеја албанскиот јазик. Подоцна, во овие служби можеа да се вработат исклучиво и само Албанци. Сите имиња и презимиња на неалбанското население мораа да добијат албанска форма.

Како резултат на ваквата политика почна миграцијата на македонското население од Западна Македонија, миграција што албанските власти ја пречекаа со задоволство и раширени раце. Се разбира, тие дури и го поттикнуваа иселувањето на Македонците и на повеќе начини го стимулираа. Страотниот терор на балистичките банди беше една од формите преку кои македонското население, буквално, беше принудувано да ги напушти родните огништа што со векови ги одржуваше во овие делови од Македонија.

Единиците на Народноослободителното движење, таму некаде кон крајот на летото и почетокот на есента 1944 година, сосема ги разбија балистичките банди. Поразот беше толку жесток што само поединци и неколку мали групи успеаја да се сокријат во планините и по нив да талкаат неколку месеци, обидувајќи се да го напуштат подрачјето каде што ги извалкаа рацете и совеста со грабежи, силувања и убиства. Напразно. Некого порано, некого подоцна, но секогаш справедливо, сите нив ги стигна заслужената казна.

Уште рано изутрина сонцето најавуваше топол, речиси, летен ден. А беше 28 мај, понеделник, 1945 година. Веќе неколку дена, индиректно, преку своите коментари „Нова Македонија“ го најавуваше судењето на обласниот директор на Скопската област, докторот по правни науки, Димитар Раев, кметот на Скопје, Спирко Китинчев, инженерот Димитар Чкатров и началникот на Радио Скопје од јуни 1942 година до 1944, Димитар Гузелов. И со секој коментар интересирањето на граѓаните растеше сè повеќе и повеќе. беше разбирливо: стануваше збор за највисокиот претставник на бугарската окупаторска фашистичка власт во Македонија (Раев) и за Македонци, кои најдиректно се ставија во служба на окупаторот — Китинчев, Чкатров и Гузелов, афирматори на бугарската кауза, што ќе рече, луѓе кои сметаа дека со окупацијата се оствари „вековниот сон“ на Македонците да се обединат со „мајка Бугарија“. Токму во таа смисла и беше ориентирана, главно, нивната активност, како и активноста на нивните истомисленници, во текот на четириесетмесечната окупација на Македонија.

Како и за време на судењето на груповите началници и агенти на бугарската окупаторска полиција Љубомир Јорданов, Христо Стоилов, Борис Жуглов и Константин Балкански, на 17 јануари таа година, и овој пат свечената сала на Офицерскиот дом во Скопје беше исполнета до последното место. И понатаму: балконот на салата, ходниците околу неа, широките скали — насекаде стотици и стотици љубители, но не само тоа: насекаде стотици и стотици мажи и жени

со црнина на себе, знак на жалост за некој близок, можеби, син, можеби ќерка. Бидејќи судењето беше јавно, тие го исполнија секое слободно место во салата уште пред 9 часот, очекувајќи со нетрпение и со некоја чудна возбуда да почне судењето. Оние, пак, што дојдоа малку подоцна мораа да се задоволат со следењето на судскиот процес преку звучниците, инсталирани на сите страни на големиот скопски плоштад.

ДА ЖИВЕЕ НАРОДНИОТ СУД!

Точно во 9 часот влегуваат во судската сала членовите на Вишиот воен суд: полковникот Тодор Свездин, полковникот Панче Неделковски, мајорот Киро Платник, мајорите Гојчо Стевковски и Алексо Гавриловски, а веднаш по нив народниот обвинител Александар Христов и записничарот Драгољуб Серафимов. По службена должност бранител на обвинетите е Димитар Митрев.

Сите стануваат на нозе. Извикуваат:

— Да живее Народниот суд!

Извикувањето се проширува и надвор. Паролата ја прифаќаат сите. И ја дополнуваат со нови извикувања:

— Смрт на народните непријатели!

Претседателот на судот, полковникот Свездин ги смирува присутните. Тој ја повторува молбата неколку пати, сè дотогаш додека во салата не останува да трепери само шепотењето на луѓето и да се слуша нивното притаено дишење. А потоа за миг се смирува сè: ги внесуваат обвинетите Димитар Раев, Спиро Китинчев, д-р Благој Панчев, Димитар Чкатров, Димитар Гузелов, д-р Панајот Хитров, Азиз Ибраим, Захари Иванов и Никола Икономов.

Молчењето трае само неколку моменти. И потоа наеднаш, како експлозија што првин ја зафаќа салата, а потоа се шири надвор, по ходниците, низ плоштадот, чиниш: низ целиот град, низ целата штотуку ослободена Македонија:

— Смрт! Смрт!

А кога повторно се смируваат присутните, јавниот обвинител на Македонија, Александар — Цанко Христов, го чита обвинението. Тој, меѓу другото, истакнува:

ДИРЕКТНО ВО СЛУЖБА НА ОКУПАТОРОТ

„Во сите земји поробени од фашистичките завојувачи, се најдоа такви реакционерни противнародни елементи кои издавајќи ги интересите на својот народ директно му служеа на окупаторот во сета негова злочинска политика.

Како што беше това случај и каде другите братски народи на Југославија, исто и во Македонија уште од првиот ден на окупацијата, еден дел од еднародената интелигенција исцело се стави во отворена служба на окупаторот. Другиот дел на таја однародена интелигенција, потполно стоејќи на линијата на фашистичките завојувачи, одобрувајќи и земајќи директно участие при организирањето на масови убијства и палежи, се опитуваше да остане некомпромитована не земајќи непосредствено участие на власта на окупаторот.

Целта и на едните и на другите беше истоветна со целите на окупаторот, а имено: подложувајќи ги народите под средновековно национално ропство и безочна експлоатација, вечно да е одржат фашистичката власт, макар и по цена на физичкото истребуенје на својте властити народи.

Дури српскиот народ имаше најголеми издајници во лицето на Лјотиќ, Недиќ и бандитот Дража Михајловиќ, хрватскиот во лицето на Павелиќ и реакционерното водство на СХС — околу предателот Мачек, словенечкиот во лицето на Рупник, дотогаш во Македонија најверни свој соработници во борбата против нашиот народ окупаторот имаше во лицето на Китинчев, Чкатров, Гузелов и други. Работејќи против интересите на македонскиот народ, против неговата НО борба, тие преку својта квислиншка политика настојаваја да ги разјединат народните маси и да ги фрлат во братоубилачки борби.

Во одговор на злочините и зверствата на окупаторите, македонскиот народ заедно со другите народи на Југославија, следвајќи го гласот на славната Комунистичка партија, смело влезе во геројската НО борба.

Во својот бес, фашистичкиот окупатор, директно помаган од домашните издајници, е покри целата земја со бесилки и мачилници, каде јуначки изгинаа најдобрите народни синови како Страшо Пинџур, Мирче Ацев, Цветан Димов, Кузман Јосифовски, Периша Савелиќ, син на братскиот црногорски народ и безброј знајни и незнајни борци за народно право. Со разгроуенјето и развитието на НО борба во Македонија окупаторите потпомогнати од својте слуги заведоја во 1943 и 1944 година крвав терор преку масовните убиства и стрелјанија без суд, разни палежи и грабежи преку масовните интернации.

Статистиката на уште недополнетите утврдени злочинства во нашата земја по време на окупацијата говори дека се убиени без суд 373 луѓе, на смрт се осудени 240 антифашисти и борци за слободата на својот народ, забележани се грабежи на народна имовина во 19.133 случаја, интернации и испраќања на принудителна работа во 1.062 случаја, силованја и дефлорирање во 466 случаи и многу илјади апсења.

Во името на тија скапи жртви кој ги даде своите млади животи во борбата против фашиските окупатори, во името на мајките кои ги изгубиле својте синови во таја геројска партизанска борба, во името на запалените села, во името на малките деца останали без свои родители, во името на целиот македонски народ, по завршената истрага и на основание чл. 21 од Уредбата за војните судови ги обвинувам:

ОБВИНЕНИЕ

Д-р Димитар Раев за тоа што е како претставник на окупаторската власт во част од окупирана Македонија наименувана Скопска обласна дирекција, наредбодавец, организатор и интелектуални подбудител на масовни убијства и побоишта над антифашисти и родолјуби, станали во борба за слобода на својот народ, што е организатор на масовни интернации во

концлагери на пројавелите се антифашисти и семејства, чии синови се биле во партизански одреди, не штедејќи ни жени, деца и старци. Што е организатор на терористичкиот апарат во служба на окупаторот во борба против партизанските одреди, што е организатор на таканаречените контрачети, кои се дејствувале во Тиквешијата под раководство на Атанас Калчев, во Гевгелија под раководството на Георги Гевгелијски, во велешко под раководство на војводата Пано, во резултат на кои акции се извршени масовни убиства на мирното население, нарочито селско пројавено како јатаци, масовен побој во целата окупирана територија, на грабежи и палежи на села и принудно иселување. Што е организатор и наредбодавец на иселувањето на машкото население од моравскиот крај (Сурдулица, Вранјско, Владички Хан и др.), испратено на присилна работа. Што е со Асен Богданов организатор на Бирмановиот одред, чивите зверства во Масурица, Сурдулица, Владачки Хан, преминуваат сите грозоти и садистички маченија од средновековните инквизиции. Што е организатор на иселувањето на Евреите и предавањето на истите на германските воени власти, така што се биле иселени над 8.000 македонски Евреи во март 1943 година, судбата на които е неизвестна.

Китинчев Спирос за тоа што е како најблизок соработник на оптужениот д-р Раев, соучесник во сите акции претприети од страна на окупаторската власт против народноослободителното движење и партизанските одреди, а пооделно што е издал интересите на македонскиот народ и давајќи му морален кредит на окупаторот е еден од главните кривци и инспиратори и интелектуален подбудител на соработка на која е подготвен за време на фашиската окупација. Што се преку бугарските власти поврзал со Хитлеровата армија на смртта на која укажува максимум помоќ при секое минување на германските орди прес Скопје, величавајќи ја националистичка Германија, а објавувајќи се против борците за слободата на македонскиот народ, против прогресивното движење во Југославија и на Балканот, против Советскиот Сојуз, против нашите велики сојузници Америка и Англија.

Д-р Благој Панчев затоа што како помокнјик кмет на град Скопје е соучесник на сите акции предприети од Китинчев и што е еден од најголемите експоненти и поддржател на фашиска Германија и создател на германската агентура во Македонија преку Германо-бугарското дружество на чело на кое и беше претседател.

Димитар Гүзелов и Димитар Чкатров за тоа што за целото време на окупацијата до конечното изгонување на окупаторот од нашата земја со своите политички акции во служба на окупаторот, работејќи најактивно за завршувањето на окупаторската власт во нашата земја со агитации, речи писмени и јавни работеле против народноослободителниот покрет, а подоцна со формирањето на првите партизански одреди се давале совети и напатствија да во борбата против партизанските одбори се формира народна милиција со што сакале предизвикување на братоубилачки борби во нашата земја. Што се организатори на оружани формации во служба на окупаторот против партизанските одреди. Што биле во дослук со окупаторите, давајќи сведенија за антифашистичкото движење во Македонија и са конкретно посочували и денонцирали лица припадници на антифашистичкиот покрет. Што фрлиле најразлични клевети против народноослободителниот покрет.

Азис Ибраим за тоа што се ставил на услуга на оптужениот Димитар Чкатров, а преку него во дослук на окупаторот и што е работел на организирањето на така наречените контра-чети сред турското население против партизанските одреди.

Захари Велков Иванов и Никола А. Икономов за тоа што се како чиновници при Комесарството за еврејските вопросы биле блиски соработници на комесаров Белев, организатор на иселувањето на македонските Евреи и предавањето им на германските власти. Што ги подложиле македонските Евреи на безчовешко однесување за времето на пребивањето им во логорите во Скопје.

Д-р Панајот Хитров за тоа што се како лекар на скопскиот областен затвор грубо однесувал према политичките затвореници, откажувајќи им да им даде

лекарска помокј, како резултат на което настапила смртта на двајца политички затвореници.

Со горното дејание оптужените сториле кривично дело по чл. 13, 14 од Уредбата за војните судови.

ОДГОВОРНОСТ ЗА СИТЕ ЗЛОСТОРСТВА

Сите оптужени од оптужницата независно дали свесно или несвесно, припадат во всушност во таборот на меѓународниот фашизам со Хитлер на чело. Оптужените издајници на македонскиот народ Китинчев Спиро, Благој Панчев, Димитар Гүзелов и Димитар Чкатров се составен дел на окупаторот и со ништо не се различаваат во целта и саштноста од таја на окупаторот.

Доказана е на непобитен начин соработувачката на сите оптужени од оптужницата со бугарската окупациона власт, доказана е нивната лична одговорност за сето тоа што е извршил окупаторот по одношение претприетите репресалии против антифашистите и борците на слободата на македонскиот народ.

Доказано е така на еден јасен начин да се оптужените независно од тоа дали биле званични или полузванични претставници на окупаторот, морални кривци и интелектуални подбудители на сите злочинства организирани од окупаторот против НОП и како такви они се конзумирале престапниот состав на чл. 13 и 14 од Уредбата за воените судови.

По читањето на обвинителниот акт, судот го повика Димитар Раев:

— *Обвинет Димитар Раев, дали го разбравте обвинението?*

— Да.

— *Се чувствувате ли виновен?*

— Не!

Никој не можеше да го задржи незадоволството на присутните. Припадниците на народната одбрана вложуваа максимум напори да ги спречат мажите, жените, татковците, мајките, сестрите, да не го пробијат кордонот на заштитата и да не дојдат до обвинетиот.

— Смрт на народниот кољач! — одекнуваше салата.

Доктор по право, искусен адвокат, Димитар Раев, се чини, спокојно, играше на една карта:

— *Господин претседател, господо судии, сè што сум правел сум правел во согласност со постојните закони на тогашната бугарска држава. Ништо надвор од нив. Ве молам, на која основа ми се суди?*

Јавниот обвинител на Македонија, Александар Христов, имаше подготвен одговор:

— *На Јалтската конференција беше донесена декларација во која беше констатирано дека фашизмот е општочовечко зло и дека сите оние што му служат ќе одговараат пред народите за своето служење, за делата направени против човечката слобода и човечкото достоинство. Врз база на тоа ви се суди.*

Наеднаш Димитар Раев пребледе. Тој, се разбира, знаеше за Јалтската конференција и за ова предупредување до поклониците на фашистичката идеологија. Неговата смиреност исчезна и тоа беше веќе преплашен, смртно блед човек, кој немаше сили да ѝ се спротивстави на вистината.

СОРАБОТНИЦИ НА ОКУПАТОРСКАТА ВЛАСТ

Само три дена порано, на 25 мај, „Нова Македонија“ во својот коментар „Тежината на претстапленоста на Димитар Раев“, меѓу другото, набројувајќи ги злосторствата на обласниот скопски окупаторски директор, напиша:

„Но, за сожаление негово и на големо удоволствие на измачените Македонци, тој, денес ќе излезе пред судот на еден народ, кој низ досегашната борба многу убаво научил да разликуе пријател од смртен непријател и да се расправи справедливо и одлучно со секој непријател. А Димитар Раев е еден меѓу првите смртни непријатели на нашиот народ. За кого не е јасно дека тој ја сноси најголемата одговорност за секое злодејание извршено во Македонија за неговото „директорство“? А кој не знае колку и какви злодејанија се извршени? Димитар Раев не беше кукла

и ништо без неговиот предварителен благослов не стануеше и не можеше да стане. Нема потреба да се избројат тука сите разбојништва што Раев ги вршел преку својте органи во Македонија.

Тој држи скаски по три часа. Тој говори за силата на бугарските „царе“ во миналото, за нивните владавни, за границите на нивните царства и от тука заклучува дека Македонија е бугарска, а од тука дека е ослободена. Во тоа време по нашата земја веќе се лиеше не малку невина крв, зјаеја гробови на многу македонски синови, чија единствена кривица беше што си го сакаја својот народ. Тој го кареше нашиот народ да ги трпи сите грозотии што фашистите ги вршеја над него и се воодушевува од ниф, бидејќи, „нели сега сме слободни“. И на крајот, со прст подигнат нагоре застрашително тој завршуваше: „Многу невина крв што лијне, многу невини глави што паднат“. Тоа свое обекјанје Раев го изврши многу старателно.“

Тоа во најкратки црти беше „личната карта“ на овој личен пријател и десна рака на министерот за внатрешни работи на фашистичка Бугарија, Петар Габровски.

Но тоа беше само дел од биографијата на Димитар Раев, која посебно стана богата за времето од околу триесетина месеци негово директорување во Вардарска Македонија.

Почна распрашувањето. Уште на почетокот Раев се обидува да „објасни“:

— *Би сакал да кажам дека јас во Македонија дојдов како човек со една единствена мисла: да му помогнам на македонскиот народ...*

Не заврши. Присутните со гласни повици го прекинаа:

— *Доста! Лаже! Смрт!*

ИСЕЛУВАЊЕТО НА СРБИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА

Димитар Раев се врти кон нив. И како да прашува: што погрешив?

Претседателот го предупредува:

— Со оглед на околностите, ве молам да не ги навредувате чувствата на присутните и на Македонците, воопшто!

Раев потврдува со глава: разбрал.

Јавниот обвинител:

— Дали според одлуката на Министерскиот совет од Софија, вам, како на обласен директор, ви беше дадена целосна власт во Скопската област?

— Да.

— Како обласен директор ја реализиравте политиката на фашистичката влада на Филов и Габровски?

— Да.

— Кој ја сносеше моралната и политичката одговорност за состојбата во областа?

— Јас.

— Од тоа произлегува дека вие ја сносите и одговорноста за секоја запалена кука во Скопската област, за секое злосторство, за секое убиство, за секое претепување во полицијата, за секоја интернација?

— Да, господин обвинител.

Стана збор за интернирање.

За цело време на окупацијата, окупаторот и оние што се одлучија да соработуваат со него, манифестираа, речиси, органска нетрпеливост кон сè она што е Србин и српско, особено ако тоа се однесува на Македонија. Плашејќи се од „посрбување“ на Македонците и на тој начин од нивното „одродување“ од „мајката Бугарија“, окупаторот и ванчомихајловистите до чудовишни размери во себе го развија отпорот против „српското иго“. Затоа не беше никакво изненадување што една од нивните први акции по окупацијата беше иселувањето на Србите од Вардарска Македонија и на тој начин „искоренување“ на сè што е српско во овие „стари бугарски предели“. Интересно можеби е да се рече дека нешто сосема слично — протерување на сите српски елементи од Македонија — бараше во својата дискусија и Методи Шаторов- Шарло на Петтата земска конференција на КПЈ во Загреб.

Акцијата за иселување на Србите од Македонија се спроведе речиси, молневито:

Димитар Чкатров неколку години подоцна, ќе се потсети дека на првата средба на неговите истомисленници во Скопје, таму некаде во мај 1941 година, на која присуствувале околу 30 до 40 интелектуалци, како и претставители на Комисијата за внатрешни и Комисијата за надворешни работи на Министерскиот совет од Софија, покрај другото, паднал и предлогот да се донесе решение „Србите веднаш да ја напуштат Македонија“. Безразлично колку во тоа имаше обид за освета на ванчомихајловистите судени на Младинскиот процес во Скопје во 1927 година, кои веднаш по окупацијата сметаа дека „дојде нивниот момент“, во оваа акција своја сметка најде и бугарската окупаторска власт.

Чкатров и ќе додаде: „Таква одлука требаше да се донесе зашто целиот народ реагираше од нивното присуство“. За Чкатров „целиот народ“ — тоа беше оној грст Македонци што бугарската кауза ја примија како свое учење, а влегувањето на бугарските окупаторски војски во Македонија како „голем час на ослободувањето“. Се разбира, тој не сакаше да знае за еднодушност на протестот на кумановчани, на пример, кои беа толку категорични дека никакво иселување на Срби, нивни сограѓани, не доаѓа во предвид, што акцијата во Куманово беше стопирана, наспроти настојувањата на тогашниот окупаторски кмет Андонов.

ЗА ТРИ МЕСЕЦИ ИСЕЛЕНИ ТРИЕСЕТ ИЛЈАДИ ДУШИ

Сите овие и вакви мислења беа изнесени во текот на месец мај неполни триесетина дена по доаѓањето на бугарските окупаторски војски во Македонија. А веќе во јуни почна иселувањето. Првите групи Срби од Македонија мораа под итно да ги напуштат домовите со она што можат да го понесат со себе. Почна своевиден терор: изутрина ли, во полноќ ли, се едно, во секое време требаше во домовите на Србите да се очекува полициски агент во придружба на полицаец, кој на главата на семејството кратко му нарекуваше: во рок од 48 часа (некои добиваа три дена) да го напуштат заедно со семејството живеалиштето и

да се иселат во Србија! Сè она што не можеше да се понесе беше конфискувано. А тоа значи: земјата, куќите, дуќаните, да не зборуваме за другиот подвижен имот, како мебелот итн.

Беше тоа до крајни граници фашизирана акција, исполнета со национализам, омраза, нетрпеливост.

Командантот на XXII германска армија во својот извештај од 14 јуни 1941 година во врска со акцијата за протерување на Србите, напиша:

„Сите Срби доселени во Македонија по 1918 година мораат да ја напуштат бугарската државна територија, често во рок од три дена. Акцијата на иселување се спроведува безобзирно и моментно е ограничена само поради транспортните тешкотии“.

Нешто подоцна командантот во својот редовен извештај ќе додаде:

„Бугарските власти насила ги иселуваат Србите и колонистите населени по 1923 година — само од скопската област се иселени 26.450 лица, откако им беше одземен целиот имот. Македонците протестираат против таквиот начин на однесување“.

На 20 август 1941 година кметот на Бединската селска општина во својот извештај до околинскиот управител во Куманово пишуваше:

„Иселени има од селата Умин Дол, Љубодраг, Речица, Долно Коњаре и Черкаска. Иселени се околу сто семејства со 608 души. Тие оставија 8.830 декари земја засеана и тоа: 2.882 декари со пченица и 3.134 со пченка. Реколтата е богата: добиени се 160.000 килограми пченица, 20.000 килограми рж, 30.000 килограми овес. Сè е тоа продадено на Дирекцијата за храноизвоз и општината доби за тоа 800.000 лева од кои 700.000 се внесени во Бугарската земјоделска банка“.

КАДЕ?

Скопје, Битола, Велес, Штип и другите градови и села на окупирана Македонија, летото 1941 година, тоа жешко лето, ги напуштаа врвници ограбени, измалтретирани и исплашени мажи, жени и деца и поагаа во неизвесност. Во рацете понесуваа она што мо-

же да се понесе: бовчичка облека, некоја фотографија за спомен, малку прошверцувано злато, ако успеале, воопшто, да го прошверцуваат по толку претреси и по толку строги контроли. Тие со себе носеа и нешто бугарски левови, што во соседна Србија на Недик, нема да важат, можеби по некоја детска количка, мало ткаено чергиче, радио апарат — вистинска драгоценост во тоа време, некоја книга, евентуално. И на усните на сите едното исто болно прашање: Каде?

Во ова време на неизвесност, на разгорена војна, искорнати насила од огништето, тие поагаа во несакана авантура, што ги оддели од домот, од она што со години беше стекнувано со макотрпност и работа, поагаа во непознати места, каде што сè требаше да се почне одново. А дали ќе можеше да се почне, воопшто?

Кон крајот на август од Скопската и Битолската област, окупирани од Бугарите, веќе беа иселени повеќе од 30.000 срби, што деца, што мажи, што жени, што стари луѓе. Врв на ова дотогаш невидено злосторство беше палењето на книгите напишани со српски јазик и со српско писмо на скопскиот плоштад, таму некаде кон почетокот на септември 1941 година. На големаклада на плоштадот во Скопје беа собрани неколку илјади книги и запалени, со што се сакаше, веројатно, да се манифестира не само омразата кон соседниот народ, туку и да се покаже јавно и на конкретен и инквизиторски начин дека „српското иго“, ете, сврши.

СПОКОЈСТВОТО НА ДРЖАВАТА

Акцијата за иселување на Србите прв ја започна првиот директор на Скопската област Антон Козаров, а ја продолжи Димитар Раев кој кон крајот на 1941 година беше назначен за директор на оваа област (Козаров нешто подоцна замина на должноста директор на Битолската област). Ете зошто Раев, како прв човек на областа, значи, како човек што ја одобрил и продолжил акцијата за иселувањето на Србите од Македонија молчи на поставените прашања од судот:

— Дали ја сносит и одговорноста за иселувањето на Србите од Македонија?

Раев:

— Да.

Претседателот Свездин го прашува:

— Каква е вашата улога во формирањето на контрачетите?

— Јас побарав одобрување од Петар Габровски, министер за внатрешни работи, да се формираат контрачети во Македонија.

— Што требаше да биде нивна цел?

— Борба против Народноослободителното движење.

— Треба ли тоа да значи дека ваша беше идејата за формирање контрачети?

— Не, идејата беше на Стефан Симеонов, областен полициски началник, јас само ја одобрих.

— Треба ли тоа да значи дека за успехот или неуспехот на контрачетите одговорноста ќе паднеше на вас?

— Треба.

— И за нивните злосторства, секако?

— Да, но јас за тоа и не знаев ништо!

Во салата чудење.

— Како: не знаев?

— Јас за тоа што и како работат моите потчинети не знаев ништо.

Наеднаш во салата — смееше! А и зошто не: во Македонија и враците знаеја дека крв на невини и недолжни тече со потоци, само тоа не го знаел областниот директор Димитар Раев!

— Вие испраќавте прогласи до припадниците на Народноослободителното движење да се предадат, со ветување дека ќе бидат помилувани?

— Да, често.

— Зошто?

— Го правев тоа за да ги прекратам солзите и крвта на овој народ!

— Дали знаете дека овој народ се крена за своја слобода?

— Тогаш — не, сега — да! Јас бев цел живот воспитуван дека Македонија е дел од Бугарија и затоа влегувањето на нашите војски во Скопје го сметав

за голем настан за овој намачен народ, тоа го сметав за негово ослободување.

— Па тогаш зошто со него постануваат така: со закани, со терор, со убиства, со интернирања?

Раев молчи за миг:

— Тоа го нарушуваше спокојството на државата.

— Затоа вие, по враќањето од Софија од средбата со сите обласни директори со новиот министер за внатрешни работи, Дочо Христов, во октомври 1943 година, за весникот „Целокупна Б'лгарија“ ја дадовте оваа изјава: „Државната власт има, исто така, свои грижи и за спокојството на народот. Тој во ниеден случај нема да трпи странски агенти и паразити. Странски агенти се сите оние кои по еден или друг начин го матат политичкиот живот. Во однос на нив се прават предупредувања и се бара да се проникнат од потребите на времето и да престанат со својата зловна дејност. Инаку, државата го задржува правото и има можност да се справи со сите нарушители на редот и со сите злосторници. Спокојството на државата ќе биде постигнато не само со сила на великодушност, туку и со нејзината материјална сила. Овие зборови се однесуваат не само кон злосторниците, туку и кон нивните блиски, кои треба да знаат дека никакви заслуги на татковците, мајките, браќата и сестрите не можат да ги откупат нивните гревови спрема народот и државата!“

— На некој начин — да. Тоа требаше да биде едно од предупредувањата.

— Ви беше ли јасно дека на тој начин вие најдиректно се обидовте да го спречите, преку овие и на нив слични изјави, развојот на Народноослободителното движење на македонскиот народ за неговата национална и политичка слобода?

РАЕВ: БЕВ ВО ЗАБЛУДА

— Јас го молам судот да ме разбере: јас бев цел живот воспитуван дека Македонците се Бугари и дека Македонија е дел на Бугарија, па оттука и моето однесување тогаш!

— А сега?

— Јас сега и самиот увидувам дека сум бил во заблуда и, признавајќи го тоа, јас уште еднаш го молам Судот да го има тоа во предвид.

— Дали може вие, како обласен директор, да се сметате за покренувач и организатор на контрачетите?

— На некој начин — да!

— Тоа значи дека посредно, а не индиректно, сте учествувале во злосторствата што контрачетниците ги правеле низ окупирана Македонија!

— Но јас не знаев за тие злосторства!

Повторно незадоволство во салата: Димитар Раев се брани и плитко и наивно. Начинот на кој што тоа го прави овој доктор по правни науки ги револтира присутните.

Јавниот обвинител му поставува неочекувано прашање:

— Какви беа вашите политички погледи?

— Јас го оправдував обидот на Хитлер да создаде една нова Европа, а национал-социјализмот го сметав како стремеж преку нацијата да се дојде до социјална правда.

— Тоа значи дека сте се чувствувале поклоник на идеите на фашизмот?

— Да.

— Тоа пак значи дека сте помагале, како обласен директор, да се прошири и зацврсти ова зло и во Македонија?

— Да, но јас бев убеден дека Германците не се мешаат во внатрешните работи на Македонија и, воопшто, во внатрешните работи на Бугарија!

Во салата протести од сите страни. И незадоволство. Оваа изјава на Раев, навистина, е рамна на цинизам.

И уште едно прашање на јавниот обвинител што го збунува и замолчува:

— Знаевте ли дека германските фашисти сметаа дека нивната раса е „виша раса“?

— Да, знаев.

— Знаевте ли дека германските фашисти Словените ги наречуваат „словенско ѓубре“?

— Да.

— А вие, се чувствувате ли вие Словен?

— Да.

— Тогаш можете ли да извлечете заклучок што бевте вие лично за Германците?

Раев молчи.

— И во интерес на таа раса и тоа „учење“ вие директно учествувате во интернирањето на Евреите од Македонија, а потоа и во нивното испраќање во Треблинка, во логорите на смртта?

Поранешниот обласен директор се препотува. Тој е сосема блед, и се чини, ќе посака да седне. Молчи. Во тишината тој потоа прошепотува:

— Не знаев што ќе се случи со нив во Германија.

ПОГРОМ МЕЃУ МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ

Во салата се слуша само притаено дишење на присутните и се слуша липање на жена. Тоа плаче Елена Блаер од Скопје, Србинка, мажена за Евреин, која го преживеа погромот на фашистите меѓу народот на нејзиниот маж. Таа, заедно со Ментеш Сапорта и Бора Варон нешто подоцна ќе се појави пред судот како сведок кој ќе зборува за страотните што таа, нејзиното семејство, нејзините пријатели, го преживеаја во логорот за екстрадирање во Скопје. Елена Блаер во логорот преживеа два најтешки дена во својот живот. Пред судот ќе се појави и нејзиниот маж, заболекарот Горѓи Блаер, кој меѓу другото, ќе ги изнесе, како претседател на еврејската општина во Скопје жалните податоци: од Македонија во втората половина на март 1943 година беа екстрадирани околу 8.000 (поточно: 7.315) Евреи во Треблинка. Оттаму никој не се врати. Меѓу нив имаше 539 деца од една до пет години, 602 деца од 5 до 10 години и 865 старци и старици над 60 години.

НАСТРАДАА, ГЛАВНО, ЕВРЕИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА

Приказната за екстрадирањето на македонските Евреи, всушност, е долга и потресна:

Нетрпеливоста во Бугарија спрема Евреите стануваше толку поочигледна и толку поприсутна, колку што бугарските влади во годините пред пристапува-

њето на Бугарија кон Тројниот пакт сè повеќе се ориентираа кон Берлин. Неколку недели пред пристапувањето на Бугарија кон силите на Оската, поточно: на 21 јануари 1941 година, Бугарското народно собрание го изгласа Законот за заштита на државата, со кој бугарската нација сè „заштитуваше“ од Евреите. Со одредбите на овој Закон Евреите во Бугарија станаа луѓе од втор ред: како државни непријатели тие не можеа да се занимаваат со определени професии, беа отстранети од просветните установи, од театрите, мораа да ги напуштат работните места во администрацијата.

Кога окупаторските бугарски војски влегоа во Вардарска Македонија овој Закон автоматски почна да се применува и на окупираните краишта. Не поминаа ни два-три месеци од окупацијата, а беше донесен Закон за еднократен данок, со кој практично, сиот подвижен и неподвижен имот на Евреите се ставаше под контрола на државата: тие мораа под итно да поднесат пријава за тоа што поседуваат подвижно и неподвижно, на што државата зеде данок во висина од 20 отсто од вредноста на пријавениот имот. Тогаш, на пример, вредноста на имотот на скопските Евреи беше проценета на 320 милиони лева. Тие во рок од шест месеци, во рамките на Законот за еднократен данок, беа должни во бугарските окупаторски благајни да внесат 59.142,693 лева или по 17.082 лева просечно на секое лице, вклучително и децата.

На 4 октомври Бугарската трговска индустриска комора во Скопје им забрани на Евреите да се занимаваат со трговија и индустрија. За нецели три месеци, еврејските трговци мораа да им ги продадат своите дуќани на граѓани од нееврејско потекло. На овој начин огромен дел од Евреите економски беше доведен во корсокак, зашто тие, познато е, главно се занимаваа со трговија. И уште нешто: парите што ги добиваа Евреите од продажбата на имотите беа должни да ги внесат во Банката на име на Комесаријатот за еврејски прашања.

Така со Евреите во 1941 година. И колку што се приближуваше март 1943 година, толку поцврсто се затегнуваше јамката околу Евреите во Македонија: Од 22 февруари до 1 март секој Евреин занаетчија

мораше да го ликвидира својот дуќан, заедно со алатот и машините. Парите мораше да ги вложи во банка на своја сметка, а сметките на Евреите беа одамна блокирани и тие од нив не можеа да подигнуваат никакви износи. Дојде до мачна ситуација: занаетчиите од еврејско потекло, речиси, за бадијала ги продаваа дуќаните: Јаков Коен алатот во вредност од 67.000 лева го продал само за 7.000 лева, а кројачот Јаков Лазар својот капитал го отуѓил само за 200 лева. На Менетеш Берана, дуќанот и алатот во вредност од 32.960 лева му бил конфискуван, зашто не успеал да го продаде до 1 март. И безброј такви случаи.

На 2 март беше решено целокупниот имот на македонските Евреи да се конфискува. Тогаш веќе беше донесена одлуката Евреите од Македонија да им се предадат на Германците. Имено, тоа беше крај на долгите разговори и преговори меѓу Германците и Бугарите, почнати уште кон крајот на 1941 година, преговори, чија цел беше Евреите од бугарската територија, како и од териториите што беа окупирани од Бугарите, да им се предадат на специјалните за тоа служби на Вермахтот. Разговорите со бугарскиот министер за внатрешни работи Габровски ги почна германскиот амбасадор во Софија, Бекерле, а ги продолжи Данекер, некогашен генерален конзул во Скопје. Писмена спогодба за предавање на 20.000 Евреи на Германците, главно од Македонија и Тракија, беше склучена на 22 февруари 1943 година. За организатор на предавањето на Евреите од окупираната Македонија беше назначен Захари Велков (суден и осуден на истиот овој процес за кој станува збор во ова поглавје), за целата Скопска област беа задолжени Пејо Драганов и Иван Захариев, а за Битолската Стојменов. Интересно е: со договорот за предавање на Евреите било предвидено да се „исчистат“ од Евреи само „новоослободените земји“, а не и самата Бугарија. И од ова јасно се гледа нејзиниот став спрема земјите во кои со силата на оружјето влезе како „ослободителка“. Вкупно од „бугарското царство“ беа депортирани во германските логори на смртта само 11.392 лица, од кои 7.144 од Македонија. Очигледно: со овој договор меѓу Бугарите и Германците настрадаа главно Македонските Евреи.

Фашистичкото гласило „Целокупна Б'лгарија“, што како официјален орган на бугарската национална пропаганда излегуваше во Скопје за време на окупацијата, за сето време молчеше околу она што се случуваше со Евреите, со нивниот имот и, пред сè, со нивното место во „голема“ Бугарија. Но, затоа, пак, полека и сигурно, ја афирмираше преку своите страници политиката на дискредитирање на Евреите, во рамките, се разбира, на општата политика на веќе докрај фашизираниот бугарски двор и влада.

Така, на 17 јануари 1942 година, „Целокупна Б'лгарија“, што беше невообичаено за неа, донесе голема фотографија на неколкумина Евреи и една Еврејка, но со текст што сосема го објаснуваше потегот на Никола Коларов директор на „Целокупна Б'лгарија“ и инспектор на националната пропаганда во Македонија: стануваше збор за група Евреи, кои, наводно, го ограбиле богатниот скопски трговец, Дарио Видал Кoen, при што, божем, му украале 300.000 лева.

Неколку дена подоцна, на 25 јануари, „Целокупна Б'лгарија“ го донесе коментарот во кој беше нагласено дека со САД раководи еврејска политика и дека Рузвелт е Евреин, а Сталин за пријателка има Еврејка — ќерката на Каганович. Во коментарот посебно беше нагласено дека болшевичката револуција, наводно, била финансирана од американски Евреи, при што еврејската банка на Кун Лоб одиграла решавачка улога.

„Целокупна Б'лгарија“ пишуваше:

„Верни на својот дух, кој бега од секоја саможртва и бара само лесна печалба, Евреите го фрлија американскиот народ во војна против Хитлерова Германија...“

Весничето на Коларов токму преку овие и слични на нив пишувача и размислувања, го откриваше своето вистинско, фашистичко лице.

А за Евреите молчеше. Сето време молчеше за таа монструозна гадост што се подготвуваше дваесетина месеци и потоа се спроведе во живот во втората половина на март 1943 година. На 11 март¹⁶⁾ почна масовното собирање на Евреите. И наместо информација за тоа, два дена подоцна „Целокупна Б'лгарија“, го објави коментарот „Зошто сме со Германија“,

во кој се обиде да „објасни“ зошто бугарскиот народ ја врза судбината со државите на Тројниот пакт, специјално со Германците, па печатеше:

„Ние не отидовме со Англија и САД, зашто нивната победа би означувала, во најдобриот случај за нас, враќање кон положбата создадена со Нијскиот диктат: Грција ќе ја врати Западна Тракија, Србите одново ќе ја земат скапата Македонија, западните покраини и Поморавието...“

ПОНИЖУВАЊЕ

Значи, на 11 март 1943 година, четврток, во раните утрински часови почна собирањето на Евреите во Скопје, Битола и Штип. Александар Матковски во публикацијата „Трагедијата на Евреите од Македонија“ пренесе повеќе искажувања на оние што останаа живи... Тие усмено и писмено пред Федералната комисија на Македонија за утврдување на злосторствата на окупаторите и нивните помагачи, зборуваа надолго и нашироко. Ние ќе пренесеме некои од овие искажувања, како документ, како илустрација на невидениот дотогаш погром во Македонија.

Хескија Пијаде од Скопје ја даде следнава изјава:

„Ние како да ја претчувствувавме несреќата. Спиевме облечени. Утрината, околу пет часот, чувме дека целиот град е блокиран. Освен тапиот топот на полициските цокули, не се слушаше ништо друго. Виеше само некое куче, како да ја претчувствуваше несреќата. Двајца вооружени полицајци, придружени од три полициски агенти, грубо ја турнаа вратата и по список почнаа да нè извикуваат. „Злато, накити, часовници, пари и сè што е поскапо земете со себе, патот е долг, нека ви се најде“ — рече еден од агентите. На улицата нè чекаше шпедитерска кола и неколку семејства што беа фатени пред нас. Малку од страв, малку од студот, се тресевме. Секој гледаше во мајката, сестрата, братот, небаре нема да ги види веќе никогаш. Во дворот на Монополот беа наредени неколку маси, а отстрана агенти и полиција. На масите — накити, злато, часовници, а џебовите на агентите беа

надуени. Вадевме сè што сме зеле со себе. Еден агент нешто ставаше в џеб, а нешто запишуваше во „записникот“. „Парите, парите, златото вади го — викаше агентот — ако те пребарам и ако ти најдам нешто, ќе те застрелам како пес!“ Погледнав во соседната соба, а таму еден агент им го симнуваше накитот на жена ми и баба ми. Бараат по секој дел од човечкото тело. Какво понижување!“

Под раководството на Стојан Христов Бацеванциев и Игнат Атанасов Моцев во четири часот наутро беше блокиран еврејскиот квартал во Штип. Евреите беа известени: до 6 часот да се подготват за подолго патување во „старите предели“. Потоа со камиони, исплашени и изземнети, беа префрлени до железничката станица. Таму беа претресени, буквално, до гола кожа. Дури во четири часот попладнето тргна композицијата составена од 14 вагони — во секој вагон по околу 40 души или вкупно 551 човек, жени и деца.

Она што се случуваше во Монополот во Скопје, набрзина адаптиран во логор, за што беа потрошени околу еден милион и 300.000 лева, беше еднакво на сцени од пеколот на Данте:

Елена Леон Ишах, лекар од Битола, две години потоа се сеќаваше:

„Во една соба бевме, повеќе од 500 лица... Дојдовме во Скопје околу полноќ и нè затворија во зградата на Монополот. Идниот ден ние и штипските Евреи бевме затворени, зашто сè уште се вршеше претрес — пљачкосување на скопските Евреи. Затворени еден ден порано во вагони, а потоа цел ден во зграда каде што немаше клозет, луѓето беа принудени да вршат нужда во кошињата, така што наскоро воздухот стана неподнослив... Кога некои од нашите сирнаа низ прозорецот, еден полициски началник грмна со револверот... Одвај на 13 март за првпат ни отворија и нè пуштија да одиме во клозет... Нас 500, колку што бевме во собата, нè пуштија и ни дадоа рок од половина час, а потоа пак нè затворија, така што повеќе од половината не успеаја да свршат нужда и да наполнат вода... Нè пуштаа само еднаш дневно, притоа одделение по одделение и за толку кратко време, што мнозина слаби, болни и сакати не можеа ни да слезат низ скалите. Настапи глад... Одвај петтиот

ден логорските власти уредија кујна, за нас над 7.000 имаше малку казани. Храната се делеше од 11 часот, а последната партија храната ја добиваше околу 17 часот. Храната се делеше еднаш дневно и тоа 250 грама леб и обичен чорбест грав и ориз. Под изговор дека вршат претрес за да најдат скриени пари, злато и валута, садистите нè тераа да се соблекуваме голи... Имаше случаи кога земаа и детски пелени... Кога ќе најдеа нешто кај некого — го тепаа... Најмногу тепаше еден полициски началник што го нарековме „Татарин“, зашто беше монголски тип и беше голем садист. Цел ден се шеташе низ логорот со голем камшик в рака. Маваше по секого, не водејќи сметка дали се работи за дете, жена, болен или старец. Кога со камшик ќе нè вратеа во зградата, тогаш ќе застане сред дворот и ќе ни се смееја. Истите тие полицајци тајно ни продаваа леб, конзерви и друго по баснословни цени. На пример, еден леб по 500 лева (а го купуваа по 16 лева). Многу мајки поради стравот го изгубија млекото за доене. Доенчињата немаа млеко. По неколку дена „великодушно“ беше наредено за доенчињата да се донесе млеко, но го пијеа полицајците и агентите. За време на претресот не ни оставија ни една кутија аспирин. Првите неколку дена ни беше дозволено тешко болните луѓе и жените што беа пред раѓање да ги испраќае во болница, но штом ќе дојдеше ред да бидат транспортирани, ги викаа од болницата, без оглед дали се излечени или не“.

ГРАБЕА СЕ!

И поголем дел од изјавата на Алберт Сарафати еден од двајцата што избега од Монополот:

„Најопасен од сите беше полицискиот подначалник, кој беше голем садист. Без милост тепаше млади и стари жени и деца. Ако некој зборуваше погласно во времето кога се шетавме или ако не носеше шестокрака ѕвезда, го водеше во складот и го тепаше до припаѓање. Потоа ќе го претресеше и ќе му земеше сè што ќе најдеше во него. Овој подначалник го викавме „Крвавиот Татарин“. Тој беше страв и трепет за сите нас. Кога жените во слободното време изле-

гуваа да приготват нешто за јадење, тој нечовечки ги туркаше тендерињата од огнот, а потоа ги тепаше со гума дебела 5 см. и долга еден метар. Командантот на логорот беше цивил. Секое утро идеше со пајтон во логорот. Го прашувавме: „Каде ќе нè носите?“ — Тој нè лажеше и ни велеше дека ќе нè водат во „старите предели“. Секогаш го придружуваше началникот Панов. Панов беше најопасниот изнудувач на Евреите. Везден ги лажеше дека ќе ги ослободи ако му дадат голема сума пари. Им ги земаше парите и пак ги оставаше во логорот. По неколку дена во логорот пак стана најдетален претрес. Соба по соба излегувавме во дворот со целиот багаж. Ни го зедаа и последниот лев и сè што имавме повеќе. Ако имавме два чифта чевли ни го земаа едниот. Од алишта ни ги оставија само тие што ги имавме на нас. Долни алишта ни оставија само за преоблекување... Ако некој имаше поубави алишта го прашуваа дали има сокриени пари. Потоа земаа ножици, му ги сечеа алиштата или му ги скратуваа панталоните и палтото смеејќи му се. Очевидец сум на такви слики. Рабинот од град Штип беше насекаде претресен. Откако го мачеа му ја распураа црната мантија од грбот додолу... Рабинот се тргна со своето семејство настрана, злосторниците се смееја, тој плачеше. Тоа не е ништо. Имаше уште пожални слики. Во амбулантата имаше млади девојки како милосрдни сестри. Господата полициски началници се подигруваа со младите моми. Ги водеа момите во канцеларии и не знам што им правеа таму. Тие се враќаа со солзи во очите и трепереа. Ги прашав момите што им правеа, но тие не смееја да ми кажат. Едно младо момиче по име Жана, сепак, ми рече дека ја силувале и се заканиле дека ќе ја стрелаат ако каже некому...“

И на крајот дел од искажувањето на Берта Наох:

„Кога стигнавме во логорот кај Монополот таму ги најдовме собрани сите скопски Евреи, жени, деца, старци и возрасни. Во логорот бевме подложени на пљачкосување без разлика на староста и полот. Ни беа одземени сите пари, скапоцености, лекови, сапуни, часовници, прстења, кошули, крпи за лице, коидури, кебиња, мантили и сè што сакаа одделните агенти што го вршеа претресот. Агентите при вршењето на сето

ова беа страшно неучтиви и груби, тепаа и шчеја. Спиевме во монополските магацини по 300 души во една соба. Собите беа нечисти и смрдеа на тутун. Беше забрането да се отвораат прозорците на магацините. Спиевме на штици. Првите три дена не ни се даваше храна, а потоа ни даваа чорба од грав, а леб ни даваа по 250 грама. Хигиената во логорот беше страшна. Немавме вода за капење. Во логорот доагаа како лекари д-р Ампов и д-р Бојацијан. Прегледот што го вршеа беше формален и без лекови. Ниту еден член од скопскиот Црвен крст не дојде да нè праша или да ни даде каква и да било морална или материјална помош. Така ние бевме оставени на произволот на судбината и на располагање на германските и бугарските фашисти-крвопијци, кои нè пљачкаа и нè мачеа“.

СЕ СПАСИЈА САМО 167 ЛИЦА

Тоа беа само делови од искажувањата на оние неколкумина Евреи кои успеаја да се спасат од канците на смртта. А се спасија само 167 лица, што ослободени како странски државјани, што како лекари и уште двајца што успеаја да побегнат од скопскиот монопол.

Уште додека траеше транспортирањето на Евреите од Скопје за Треблинка, поточно: на 29 март, директорот на фашистичката бугарска полиција од Софија преку строго доверлив распис им нареди на обласните полициски началници во Скопје, Битола и Ксанти да проверат колку се точни гласовите дека „при апсењето и упатувањето на Евреите од Битолската, Скопската и Беломорската област се случиле недозволен работи“. Имено, директорот на бугарската полиција во расписот тврди дека „се вршени претреси без присуство на сопствениците, без да бидат притоа составени записници и списоци, така што агентите ги пронаоѓале и ги присвојувале скриените пари и вредности“. Чиниш лут како тоа овие агенти да го валкаат „доброто и светло име на бугарската полиција“, директорот од Софија ги посочува како места на таков престап Скопје, Серес и Драма. „Дури имало случаи“, пишува строго доверливо тој, „полицајците

повторно да влегувале во некои заклучени куќи, низ прозорци и некои други отвори, изнесувајќи притоа килими и некои други работи“.

Поради затвореноста на некои архиви во странство не знаеме каков е одговорот на тогашниот обласен полициски началник во Скопје, Стефан Симеонов. Можеби одговор тој и не испратил. Но затоа пак знаеме нешто друго: Димитар Раев на истово ова судeње за кое станува збор, изјави дека „Стефан Симеонов беше сменет кон средината на таа година поради јавно живеење со лесни жени, а и поради тоа што неговото семејство се компромитира во Скопје: неговите од скопските дуќани земаа сè бесплатно, а потоа никогаш не го враќаа долгот“.

И не стои само таа изјава за односот на агентите и полицајците кон граѓаните, посебно, кон имотот на Евреите. Груповниот началник во Скопје, а потоа и обласен полициски инспектор, Христо Стоилов ќе изјави:

„За началникот Панов чув дека дигал многу пари од Евреите од Битола, каде тој до малку пред тоа бил на служба. Началникот Симеонов и Цанков ги продолжија врските со Евреинот Аврам Флорентин, голем манифактурист. Еден ден агентот Александар Лазаров ми кажа дека бил повикан во кабинетот на Симеонов и таму бил маван од него, зашто ширел гласови дека Симеонов и Цанков зеле мито еден милион лева од Флорентин“.

МИЛИОНИ ЛЕВА МИТО

Илија Недков од Варна, агент во Скопје, ќе ја даде оваа изјава:

„Во текот на месец март 1943 година стана исекувањето на Евреите од Скопје. Тогаш сите агенти земавме од Евреите кој како може. Лично јас зедев за себе: едно пенкало, три вратоврски, две кошули и еден костум. Горѓи Цонов и Анто Антов еден ден пред да бидат однесени Евреите од Скопје влегле во една еврејска куќа, направиле претрес и зеле злато. Тоа го чув лично од нив. Агентот Тодор Ташев зел мебел.

Дончо Антонов од групата Б зел мебел што го однел во родното место со камион, во Кустендил. Емил Михајлов зел спална и приемна, Димитар Димитров зел спална, Јордан Цогански, началник на криминалната служба, направи многу костуми — се зборуваше преку 30, и сите од материјалите што ги зел од еврејските куќи и дуќани. Борис Гулгаров и пред мене и пред сите расправаше дека зел едно кесе со 30 до 40 жолтици и ги дал на началникот Цанков, а овој ги задржал за себе. После се каеше: „Што му ги дадов, што не ги задржав за себе!“ За Иван Захариев, комесарот по еврејски прашања по цело Скопје се зборуваше дека со камиони испраќал еврејски багаж за родниот град во Бугарија. За Никола Кодов, началник на административната служба при Скопското обласно управление се зборуваше дека зел од Евреите драгоцености и пари во вкупна вредност од околу шест милиони лева. Овој началник на повеќе Евреи за пари, се разбира, им го олесни бегаето во Албанија. Исто така се зборуваше и за самиот обласен полициски началник, Стефан Симеонов дека им издавал на Евреите лажни пасоши за да можат да избегаат во Албанија и за тоа земал големи мита. Забележано беше дека во тоа време кај Симеонов, поточно во неговиот кабинет, влегуваа многу Евреи и Еврејки и таму се задржуваа по еден час и повеќе . . .“

АРХИМАНДРИТОТ СТЕФАН — „ЕВРОЈАД“

Но не земаа и не грабеа од беспомоќните Евреи само полицајците и агентите. Димитар Раев го донесе од Софија и архимандритот Стефан, кого постојано го влечкаше со себе на разни свечености и манифестации — сакаше да го направи скопски владика. Ова свештено лице набргу се откри самото. Тој божјиот храм толку го користеше на пропаганда против комунизмот, а особено против Евреите, што набргу го доби прекарот „Евројад“. Кога есента 1942 година министерот за внатрешни работи на бугарската фашистичка влада, Петар Габровски, дојде во Скопје, архимандритот Стефан му рече пред сите:

— Овој наш обласен директор (Раев — з. н.) е многу добар, само многу мек е со населението!

Навистина, што сакаше со ова да каже божјиот слуга Стефан? Требаше ли Раев уште да почне по улиците и луѓе да јаде!

Во станот на истиот овој архимандрит, есента 1943 година, кога го сменија од должноста протосингел на Митрополијата, беа најдени девет големи сандаци до врв полни со еврејски работи.

ОДНОСОТ НА КП КОН „ЕВРЕЈСКОТО ПРАШАЊЕ“

Ете, тоа се случи со Евреите од Македонија. Нивната положба уште во 1942 година сосема правилно ја оцени Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија. Само една година по доаѓањето на бугарските окупаторски власти во Македонија, Покраинскиот комитет упати повик до македонските Евреи, повикувајќи ги да се вклучат во борбата што македонскиот народ, во заедница со другите братски народи, ја води. Во повикот, меѓу другото, стои:

„Евреин од Македонија!

Обрачот околу правата, слободата и животот на еврејскиот народ сè повеќе се стега. Идејето на Хитлера на власт започна со една крволочна хајка над Евреите. Охрабрената меѓународна реакција тргна по патот на Хитлера. Почнаа на секоја страна да никнуваат антиеврејски организации и антисемитски водачи. Европа стана арена на прогони, насилства, грабење и уништување на незаштитените еврејски маси.

Вашите пари се ограбени од разни „народни“ банки! Вашите дуќани опљачкани од германските разбојници, ги дограбија бугарските окупаторски банди! Вашите куќи оданочени првин со страшни даноци, денеска ви се земаат, а вас ве тераат во срамното „гето“. Ви забранија да работите дури како помошници и калфи, без да мислат како и од каде ќе живеете!

Треба да се мисли дури има време. (Утре може да биде доцна!)

Каде е спасот од овој пеколен котел во кој Хитлер и разни негови агенти ги лажат народите на Европа, особено вас — Евреите?

Евреин од Македонија, има само два пата:

Еден е — патот на покорност, трпение, барање милост. Тоа е пат на самоубиство, оти значи самозалажување. Народните душмани немаат милост за поробените народи. За Евреите ќе ја имаат најмалку.

Другиот пат е патот на борбата и осветата, патот на победата и слободата. Сите народи — поробени и слободни — се дигнаа на нозе, едните да ја сочуваат слободата, другите да ја извојуваат. На ред со другите народи и македонскиот народ го дигна високо знамето на слободата и борбата. Создаден е непробоен фронт на слободата. На тој фронт се најдуваат најголемите, најсилните и најбогатите сили: Советска Русија, Америка, Англија.

Евреин од Македонија, македонскиот народ ви дава братска рака и ве вика в борба. Секој Евреин — партизан ќе ги засили нашите храбри партизански одреди. Секој даден лев ќе ја помогне народната борба. Секое рало чорапи, алишта, чевли, ќе не приближи до победата!“

СЕ РАСПРОДАВАШЕ САМО ОНА ШТО ОСТАНА ПО ГРАБЕЖОТ

Осудувајќи го погромот меѓу Евреите, илегалниот весник „Народен глас“, орган на партиската организација во Штип во бројот од 1 мај 1943 година, напиша:

„Еден ден уште рано изутрина го блокираа целиот град, зачукаа на еврејските куќи побеснетите гестаповци и проклетите бугарски агенти и жандарми. И почнаа да ги исфрлаат на сокак, како стока, жените, децата и мажите од сопствените куќи. А жандармите почнаа да ги гонат на станица со штикови на пушка, како да направиле кој знае каков престап. Ненаситните фашисти ги собраа сите Евреин од тука со кој от век си живеевме. Ги одведоа на станица каде што ги соблекоа до гола кожа за да ги претресуваат. Им зедоа сè што им најдоа: за носење, за јадење и парите до последниот лев. Им ги оставија само алиштата на грбот ѝ по еден душек и јорган и така ги однесоа во скопскиот монопол каде што ги собраа Евреите од цела Македонија. Таму ги држеа некое време како сто-

ка, настегани еден на друг, гладни, голи и боси. Потоа ги испратија сите Евреи од Македонија по разни логори, каде што опколени со жандарми и со по сто грама леб ќе ги тераат да работат додека не паднат. На тој начин систематски еден по еден ќе ги уништат. Додека Евреите ги одведоа по логорите да ги уништуваат, дотогаш овде на нивните имоти се нафрлија да ги пљачкаат разни кметови, началници, агенти, жандарми, офицери и др. Ненаситните пљачкаши со коли ја издигаа еврејската сермија, разни намештан, храна и др.“

Партиската организација од Битола, пак, по повод депортирањето на Евреите издаде проглас во кој ги опишува зверствата на бугарските фашисти над Евреите, повикувачки го притоа македонскиот народ од ова да извлече и соодветна поука.

На 21 јуни 1943 година „Целокупна Б'лгарија“ објави кратка вест со која ги информираше граѓаните на Скопје дека се продаваат на јавна лицитација еврејски работи: спални, столици, трпезарии, машини за шиене и сл. Се продаваше, всушност, она што остана по грабежот на еврејскиот имот од страна на бугарските окупаторски функционери, агенти и полицајци.

ПРИЗНАНИЕТО НА РАЕВ

Во свечената сала на Офицерскиот дом, каде што се одржува судењето, протестите не стивнуваат. Обвинетиот Раев збунет се врти де на едната де на другата страна.

Јавниот обвинител:

— Дали бевте воспитувани дека Македонија е дел на Бугарија, а Македонците дека се Бугари?

— Цел живот, господин јавен обвинител.

— И дојдовте во Македонија да му помогнете на македонскиот народ?

— Да, господин јавен обвинител.

— Како ослободител, нели?

— Тогаш така мислев.

— Дали влегувањето на бугарските војски во Македонија го сметавте за ослободително дело?

— Тогаш — да!

— А дали е ослободително дело она што се случи во село Шилец, Кавадаречко, каде без суд и каква и да е вина беа убиени четворица селани? Дали ослободително дело е убиството на двете мајки во Кавадарци? Дали е ослободително дело масовното претепување, грабежите, убиствата, силувањето на момите и жените?

— Јас за тоа ништо не знаев.

— Но вие тоа го најавивте!

— Не, тоа никогаш не сум го најавил!

Јавниот обвинител:

— Да, го најавивте: При вашата прва посета на Кавадарци, 1943-тата вие одржавте говор. Потсетете се: него го завршивте со зборовите: „Ние ќе ги смачкаме безмилосно и беспощадно сите оние што во идејето на германското Гестапо и бугарската полиција во Македонија гледаат нешто друго, а не слобода!“ Го рековте ли ова или не?

По кој знае кој пат на овој судски процес Димитар Раев молчи. Тој, навистина, нема што да каже. Но затоа пак има што да каже Родна Давкова, мајка на Благоја Давков. Нејзиното сведочење, пред судот, е приказна за трагичната судбина за мајка која не може да го види синот пред тој да биде стрелан и приказна за оние што заслепени од омразата кон Народноослободителното движење не сакаа и не можеа да го почитуваат најсветото — љубовта на мајката и нејзината грижа:

БЛАГОЈА Е ФАТЕН И ЛИКВИДИРАН

„Кон средината на месец јануари 1943 година разбрав дека син ми Благоја Давков, партизан од 1941 година, паднал во рацете на фашистичкиот свер, сведочи Родна Давкова. Бидејќи син ми беше осуден во отсуство од фашистичкиот воен суд на смрт, кога разбрав дека е фатен, се обидов, како мајка, која долго време не беше го видела сина си, и за кого знаев дека сигурно ќе биде обесен, да побарам за последен пат да го видам. Не знаев точно каде се наоѓа и сета избежумена трчав од полицијата до затворот, од затворот во полицијата, но секаде ми велеа дека такво лице нема кај нив. Некои познати ме посветуваа да одам до помош-

никот на обласниот директор, Тома Петров. Го најдов дома, точно на ручек. Ме праша што барам, а јас му реков дека имам дете што со години не сум го видела, па сега дознав дека е во полицијата и ако може да ми помогне. Тој дрско ми одговори:

— Госпоѓо, ако е фатен како комунист и господ да слезе да моли нема да му помогне. Ако е фатен пак за нешто друго, ќе гледам ако може нешто да се направи.

И повеќе не сакаше да зборува со мене. Јас потоа отидов во канцеларијата на обласниот директор Димитар Раев и го замолив да ми каже дали е син ми жив или е мртов. Тој ми одговори:

— Госпоѓо, сè ќе ви кажам за Благој: тој е фатен и е ликвидиран!

Тој тоа го рече со насмевка на лицето. Кога ги чув овие негови зборови колениците ми се потсекоа и јас почнав да плачам. Во неговиот кабинет беше и скопскиот кмет Спиро Китинчев, испружен во една од фотелјите. Кога виде дека почнав да плачам тој ми дофрли:

— Не плачете, госпоѓо. За таков бунтовник и разбојник не може да се има милост — што барал, тоа и нашол!

Јас се обидов да му се спротивставам!

— Господин Китинчев, реков, немојте така да зборувате...

Тој беше категоричен:

— Немој да го жалиш. Тој беше будала што излезе в партизани. Тој не беше корисен за државата, а ни за вас, зашто тргна да се бори против бугарското царство!

Тогаш во разговорот се вмеша и Раев:

— Ако имаш други деца, советувај ги да не бидат како брат им и да не појдат по неговиот пат!

На крајот го замолив Раев барем да ми каже каде е закопан син ми и да му го знам гробот. Тој грубо ме одби:

— Впрочем, што ќе ви го гробот! Таков разбојник не заслужува никакви адети. Требаше да го оставиме на кучињата да го раскинат!

Повеќе не можев да го издржам тоа и сета во солзи ја напуштив канцеларијата“.

Мајката на Благој Давков се свртува кон судиите:

— Другари судии, и денес не знам каде е гробот на син ми! Од името на многу завиткани во црнила мајки, кои до ден денешен не знаат каде се гробовите на нивните синови и ќерки, молам народниот суд на сите овие овдека да им пресуди заслужена казна, зашто сите тие на овој или оној начин издавале нередби за убиства и мачења!

КАДЕ Е ГРОБОТ НА СТРАШО?

Во салата врие како во кошница: „Смрт! Смрт!“ извикуваат присутните.

Речиси 70-годишна сета во црнина, Цветана Ацева, мајка на народниот херој Мирче Ацев, зборува како да проколнува:

„Чув дека Мирче е уапсен, па дојдов кај Раев да го помолам да му однесам јадење на синот, а тој грубо ми одговори:

— Што сакате од мене? Не знам ништо! За разбојници и не треба јадење!

А кога го донесоа телото на син ми тоа беше сето искасапено: во прстите, под ноктите, уште се забележуваа траги од сплиците, прстите на нозете му беа скршени, имаше дупки на тилот, косата му беше сета искубена, а целата младешка снага нагрубена!“

Пред судот, пред обвинетите и пред оние што во салата го следат судскиот процес, со солзи во очите и премалена излегува Наста Пинџурова, бабата на Страшо Пинџур. Таа плаче додека зборува:

— И син ми, таткото на Страшо, загина за слободата на Македонија и каде му е гробот јас и до ден денес не знам. А, ете, овие крвници не ми кажуваат каде е гробот и на мојот внук Страшо.

Старицата се врти кон членовите на Вишиот воен суд:

— Го молам судот да ми помогне да го најдам гробот на внук ми Страшо Пинџур.

Публиката е вознемирена. Таа извикува:

— Бесилка на мостот! Бесилка на мостот!

СОСЕМА ДРУГ ЧОВЕК

Службениците на државната заштита со напор го запираат напредувањето на присутните кон обвинетите. Постои опасност судењето да биде прекинато: неколкуте стотина присутни од салата се обидуваат да го прекинат кордонот од припадниците на народната заштита и сами да се пресметаат со злосторниците. А кога ќе се смират оние што го следат судењето во Свечената сала на Офицерскиот дом, кога ќе заврши испитувањето на сведоците, поранешниот директор на Скопската област Димитар Раев, во својот последен збор пред судот ќе рече:

— Наполено ја респектирам Федерална Македонија во рамките на Титова Југославија. Разбирам дека македонскиот народ во новата држава ја доби и ќе ја добие целосната слобода. За среќата на тој народ и на оваа држава се бара мојата глава. Мојата глава, господа судии, е на ваше располагање!

Со тоа заврши претресот на Димитар Раев. Претресот на највисокиот претставник на окупаторската бугарска власт во Скопската област, што го опфаќаше подрачјето низ Поморавјето до Скопје, Велес, Кавадарци, Штип, Гевгелија, Струмица и Берово. Раев на своето место седна блед и нервозен, очекувајќи го последниот збор на судот. Не беше тоа оној Раев од почетокот на судењето, кога мислеше дека може со народните судии да се справи со итрина и одречување. Ова сега беше сосема изгубен човек.

Уште на почетокот, кога, давајќи ги своите генерали пред судот, Спиро Китинчев, бивш скопски кмет, изјави дека по занимање е земјоделец, во салата на Офицерскиот дом во Скопје, каде што се одржуваше судењето стана весело. Публиката се смееше зашто секој го знаеше вистинското занимање на Китинчев: професионален политичар, кој своите политички погледи ги менуваше според моментната политика и според силата на партијата во која членуваше: првин, во Демократската партија, потоа во Земјоделската, па потоа штуруваше со Драгиша Цветковиќ — сето ова во предвоена Југославија, за да ги пречека германските и бугарските окупаторски војски како „благонаждежен“ Бугарин, кој „цел живот се борел за обединувањето на Македонија и Бугарија“. Кмет на град Скопје стана летото 1941 година и остана на таа должност сè до 8 септември 1944 година. Во Софија се менуваа влади, министри, исто така, се менуваа низ Бугарија обласни директори, се менуваа обласни директори на Скопје, се менуваа обласни полициски началници, но Спиро Китинчев остануваше и пак остануваше скопски кмет. Служеше добро и, навистина, немаше потреба новите влади, министри и обласни директори, да не му веруваат. Дотолку повеќе што неговата верност и покорност беше проверена еднаш и уште еднаш и многупати потоа — секогаш Спиро Китинчев го положуваше испитот на проверката.

ЕДНА ОД ЦЕНТРАЛНИТЕ ФИГУРИ ВО ОКУПИРАНО СКОПЈЕ

Како Китинчев ги пречека германските и бугарските окупаторски војски видовме. Како стана, веднаш по доаѓањето на германските војски, еден од тројцата скопски кметови, разбравме преку едно од неговите искажувања што го пренесовме. А еве сега како стана и титуларен кмет на град Скопје:

„След пристигањето на бугарските административни власти и зимањето на управлението во нивни раце, тогавашниот областен директор, Антон Козаров, ја отпушти општинската управа и след една конференција во обласната дирекција на која присуствуваа десет до дванаесет души, ја назначи општинската управа на Скопје. Мене ме назначи за кмет. Ова назначение траеше околу три седмици. Извесно време след моето назначување за кмет од страна на обласниот директор Антон Козаров, од истиот бев повикан по телефон да одам во обласната дирекција оти таму е пристигнал командированиот од Варна за кмет на град Скопје, инженер Јанко Мустаков. Кога се запознавме Мустаков ми кажа дека бил командирован за кратко време и дека дошол само да ја уреди администрацијата на општината. Со него дојде и еден број чиновници, кои требаше во Скопје да земат одредени места во општинската управа. Јас се почувствував навреден, но не дадов гласност на мојата навреда. Во општината останала истите помошници кметови, а јас, за да не се чувствувам навреден, добив звање заменик кмет. Дури бирото ми беше во истата канцеларија со Мустаков.

Во месец јули 1941 година од министерот за внатрешни работи на Бугарија, Габровски, бев назначен за титуларен кмет на град Скопје. Назначувањето стана по препорака на Мустаков, а веројатно и обласниот директор Козаров е собирал сведенија за мене од граѓаните. Јас и Мустаков бевме заедно во Софија при Габровски и додека јас Мустаков го чекав, тој зборуваше со министерот. Кога излезе ми рече дека сум назначен за кмет на Скопје . . .“

Како официјално лице на окупаторската власт Спирос Китинчев примаше делегации, пречекуваше високи функционери на бугарските и германските оку-

паторски власти, приредуваше приеми за министри, за амбасадори, за новинари, одеше во аудиенција при цар Борис во Софија, од „името“ на граѓаните на Скопје го молеше да дојде во „ослободениот“ град, разговараше со претседателите на бугарските влади што се менуваа, накратко речено, беше една од централните фигури на окупирано Скопје. Па во својство на претседател на скопската општина ги пречека бугарските фашистички министри Славчо Загаров, Теодоси Даскалов, Петар Габровски, Радославов, генерал Никола Михов, Дочо Христов, Партов, Станишев, го пречека лично и омразениот меѓу народот претседател на бугарската влада Богдан Филов, го пречека јапонскиот ополномоштен министер во Софија, Јамаџи, стана претседател на бугарско-јапонското друштво во Скопје, го пречека германскиот ополномошен министер во Софија, Бекерле, ги пречекуваше и организираше собирање подароци за ранетите германски војници на африканскиот фронт што се транспортираат низ Скопје за Германија, организираше вечери спроти Божиќ за германските офицери во Скопје „за да не се чувствуваат осамени, далеку од своите“, ги пречека и „хероите“ од Сталинград и направи сè тие да се чувствуваат како дома во градот што го „ослободија“ во април 1941 година, полагаше венци на гробовите на загиналите за големината на Германија, ја имаше честа лично да го пречека и поздрави царот во Скопје и за сето тоа како и за верноста што ја потврдуваше со секоја акција, со секој декрет, Хитлер во втората половина на март 1944 година, го одликува со Медал за заслуги од прв степен. Одликувањето му го предаде генералниот германски конзул во Скопје, Артур Вите, и тоа за Китинчев беше врв на возбуда и трогнатост.

ЗАНИМАЊЕ: ЗЕМЈОДЕЛЕЦ

А, ете, уште на почетокот од распитот пред Вишиот воен суд истиот тој Спирос Китинчев на прашањето: занимање, одговара:

— *Земјоделец!*

— *Не бевте ли во државна служба, воопшто? го прашува судијата Платник.*

— Бев, времено! одговара Китинчев.
И повторно смеа меѓу публиката. Мора да се признае: Китинчев изградил цела стратегија за својата одбрана: на сè само се чуди!

Претседателот Свездин го прашува:

— Дали се сметавте за виновен дека ја одржуваате и помагавте бугарската окупаторска власт?

— Јас никогаш тоа не сум го работел, одговара Китинчев како од топ.

— Па бевте кмет на окупирано Скопје!

— Ме избраа насила! пак Спирос Китинчев.

— А ја одобруваате ли надворешната и внатрешната политика на Бугарија? пак прашува претседателот на Вишиот воен совет.

— Каква политика? прашува Китинчев. Јас во тоа не се разбираам. Мене не ми е позната внатрешната и надворешната политика на Бугарија. Јас ја водев само комуналната политика на Скопје!

— Што подразбирате под тоа: комунална политика?

— Па, им помагав на моите сограѓани, градев скривници за нив, точно така: градев скривници, а не го помагав окупаторот!

И ги подава градите. Чиници: чека одликување.

Збор зема јавниот обвинител.

— Обвинет Китинчев, ваши ли се овие зборови „Јас во мојата општина нема да трпам србомани и комунисти!“?

— Не се сеќавам кому сум ги рекол, но може да сум ги рекол во лугина.

— Ве молам, дали овие зборови се комунална политика? го прашува јавниот обвинител.

Китинчев молчи.

— За кого ги градевите скривниците?

— За моите сограѓани, живнува Китинчев.

— А вие ли ја потпишавте одлуката со која им се забранува на скопските Евреи користење на скривниците за време на бомбардирањето?

Спаснува живоста на Китинчев:

— Јас.

Јавниот обвинител:

— Тоа комунална политика ли е?

Јасно: Китинчев молчи.

ШТО Е ТОА КОМУНАЛНА ПОЛИТИКА?

— Испративте ли честитка до граѓаните на Скопје по повод новата 1942 година?

— Да, испратив.

— Оваа ли е таа честитка: „Со восхит и со радост ви испраќам срдечни поздрави и желби по повод новата 1942 година. Среќни сме дека за првпат по долгогодишното ропство ја пречекуваме новата година како слободни граѓани во нашето убаво, слободно, бугарско Скопје. За време на минатите тешки години на робување, ние ја прославуваме секоја идна година под сенката на нашето национално знаме. Кога ја пречекувавме 1941 и ја испраќавме 1940 година, ние со пророчно самоуверување наздравувавме и посакувавме таа година, најјрна и најропска за македонскиот Бугарин, да одлети во неврат за сите времиња, а новата 1942 година да ја донесе долгоочекуваната слобода и присоединувањето кон мајката Бугарија!“

— Да, тоа е дел од честитката.

— Па овие зборови — комунална политика ли се? Китинчев молчи.

— Кој ја потпиша молбата цар Борис да го посети Скопје?

— Јас.

— Сакате да ви ја прочитам?

Повеќемина од присутните на судењето извикуваат:

— Читајте! Читајте!

Јавниот обвинител Александар Христов ја чита молбата: „Ваше величество, на 12 април 1942 година, ние, жителите на град Скопје првпат ќе го прославаме своето ослободување. Тој ден, на кој се скршија прангите на ропството, благодарейќи на вашата мудра политика и на храбрата германска војска, огреа сонцето на слободата над македонската земја. Затоа ние особено ќе се радуваме ако нè удостоите со вашето присуство. Живеевме и страдавме со векови. Ние низ тоа страдање и таа борба ги челичевме нашите борбени духови и ја издигнавме својата вера, за да бидеме достоини на слободата и за да можеме своите животи да ги ставиме во служба на вашето величество. Ние вам ви ја поднесуваме нашата целосна верност и ве-

тувања дека како граѓани на обединета Бугарија ќе го исполниме својот граѓански долг под паролата: „Еден народ — една држава“.

Јавниот обвинител се врти кон Китинчев:

— Ова — комунална политика ли е?

Слаб, Китинчев, чинии, сè повеќе се смалува.

— А поздравната реч до јапонскиот амбасадор во Софија кога тој го посети Скопје — и тоа ли е комунална политика? прашува и понатаму јавниот обвинител.

— Не, признава најпосле поранешниот скопски кмет.

— Секако дека не, вели обвинителот, зашто каква врска имаа овие зборови со градењето улици: „До пред една година во овој убав бугарски град и во цела Македонија царуваше неправдата и потиштеноста. Овде се криеше сè што е свето и скапо за бугарското срце. Благодарейќи на храброста на германските војници и верноста на нашите сојузници, ние денес сме слободни и се радуваме пред триумфот на правдата. Затоа храбрите победи на јапонскиот народ се и наши победи и затоа нашата судбина сосема е врзана со судбината на Германија, Јапонија и Италија“.

Китинчев се обидува да го убеди судот:

— Јас ова никогаш не сум го рекол!

— Како не сте го рекле? прашува јавниот обвинител. Па овие ваши зборови се објавени во весникот „Целокупна Б'лгарија“ на 17 мај 1942 година!

— Не знам, вели Китинчев.

— Како не знаете? уште еднаш прашува обвинителот.

— Не знам што пишувала „Целокупна Б'лгарија“ — јас не читав весници!

Во салата пак смеење. Китинчев сака да се поправи:

— А можеби и сум го рекол, вели, но сето тоа не беше искрено!

— Искрено или не, но вие на овој начин го заблудуваате сопствениот народ! се вклучува во дијалогот претседателот Свездин.

— Не го заблудував, отсекува обвинетиот.

— Како не? прашува претседателот.

— Па така: не е глупав македонскиот народ, па да верува во ова! како пушка одговара Китинчев.

Така Китинчев кога стануваше збор за него. Кога ќе станеше збор, пак, за настаните и луѓето во времето на окупацијата, тој почнува да одговара нашироко, потсетувајќи се и на најситните детали. Неговите искажувања дадени пред иследниците и пред судот се драгоцено сведоштво за едно трагично време за македонскиот народ.

НЕИСПОЛНЕНИ ОЧЕКУВАЊА

Јавниот обвинител:

— Како месното население ги пречека бугарските окупаторски војски?

— Во почетокот, вели Китинчев, еден дел од населението ги пречека со радост. Очекуваше дека ќе се заведе ред, законитост и дека ќе се почувствува слободата.

— Се исполнија ли очекувањата во овој дел од населението?

— Не. Набргу граѓаните на Скопје почнаа да се оплакуваат од работата на чиновниците и од акцијата на полицијата. Нивното однесување од ден на ден стануваше сè полошо и полошо, а напоредно со тоа и незадоволството на народот. Чиновниците и полицајците земаа сè повеќе рушвет, а полицијата почна да врши и насилство, и тоа големо насилство, врз населението. Тоа незадоволство доби конкретни размери кон крајот на 1941 година.

— Можете ли на судот да му објасните како Бекерле, хитлеровиот амбасадор во Софија, дојде во Скопје?

— Да, можам. За време на една од моите посети на Софија, министерот за внатрешни работи Габровски, ми рече дека по пречекот на јапонскиот полномошен министер Јамаџи во Скопје, Германците се чувствуваа засегнати од спектакуларноста на пречекот и од вниманието што му е оддадено на јапонскиот амбасадор. Истото тоа го почувствував и јас во контактите што ги имав со претставителите на германскиот конзулат во Скопје — сите се држеа многу студено. Га-

бровски ми рече дали нема начин да се излади таа работа и како тоа да се изведе. Јас му одговорив на Габровски дека тоа може да се направи по повод годишнината од ослободувањето на Скопје и Македонија. Имено, да го поканиме Адолф Бекерле да присуствува на свеченостите по случај оваа годишнина. Се вратив во Скопје и заедно со една делегација во која беа Цветан Николов, трговец, Никола Дрнев, кројач и д-р Божидар Христов, заминавме за Софија. Бекерле ме прими, но одби да дојде во Скопје. Тој рече дека е многу зафатен и дека не може да дојде, а освен тоа мислеше дека бугарската влада поинаку може да го протолкува ова негово доаѓање во Македонија. На другиот ден јас отидов до министерот Габровски и му соопитив што ми рече Бекерле. Тогаш Габровски рече дека тој ќе ја среди работата.

— Не ви личи ли ваквото додворување пред германскиот амбасадор на коленичење и на молење?

— Да, личи, одговара Китинчев.

— А како дојде претседателот на бугарската фашистичка влада Богдан Филов во Скопје?

— Тој правеше обиколка по цела Македонија заедно со министерот за просвета Јоцов. Тој во Скопје дојде од Велес. По наредба на обласниот директор беше приреден величествен дочек на плоштадот во Скопје. На пречекот присуствуваа Дрангов, Коларов, Чкатров, Гузелов, Шалев, Развигоров, Анастасов и други. Тој попладнето имаше разговори со видни трговци и занаетчи на Скопје, а утредента околу ручек тргнавме кон селото Раиштак за да му ги покажеме македонските народни носии и народните песни и игри. За жал, никој не нè пречека пред селото, зашто селаните не нè очекувале толку рано. Токму тогаш стана збор за изборите што требаше да се одржат во Македонија...

ЖЕЛБА ЗА ИЗБОРИ ВО ОКУПИРАНА МАКЕДОНИЈА

Да, изборите во Македонија беа една од основните преокупации на оној грст Македонци што се стави во служба на окупаторот. Избори преку кои ќе требаше „слободниот“ македонски народ да избере „свои“

претставници во бугарското фашистичко собрание. Овие избори на експонентите на бугарската кауза им беа повеќе од потребни. „Претставители“, се знае, би биле тие. На тој начин би се реализирале нивните ситни амбиции да го претставуваат македонскиот народ и да му го кројат кѹркот во рамките на своите тесни политички резони.

Во окупираниот дел од Вардарска Македонија од страна на бугарските фашисти избори никогаш не се одржаа, дури ни за едно собрание фашизирано до последниот човек, какво што беше, на пример, Бугарското народно собрание во Софија. Се чини, нема поилустративен пример од прашањето на изборите за тоа (макар што примери има повеќе) како фашистичка Бугарија гледаше на новоосвоените краишта, посебно, како гледаше на оној дел од Вардарска Македонија во кој, со силата на германското оружје и војници, и влезе.

И бидејќи пред овој факт се урнуваа сите илузии за каква и да е годе слобода на Македонците што им ја донеле војниците на Петтата бугарска окупаторска армија, домашните колаборационисти со окупаторските власти, прашањето на изборите и „месни преставители“ го покренуваа, речиси секојдневно.

Кон крајот на 1943 година за министер на „новите земји“ беше назначен Партов. Тој неколкупати доаѓаше во Македонија (во ноември и декември 1943 и јануари 1944 година) и под притисокот од оние што го придружуваа, тој во Штип јавно изјави дека во Македонија, најпосле, ќе се одржат избори. Тоа беше (и тоа остана) негов личен пропаганден потег, што требаше да го подигне моралот на оној грст Македонци што го поздравиле формирањето, по пат на оружје, на „голема“ Бугарија. Оваа изјава на Партов внесе живот меѓу колаборационистите.

Се чини, едно писмо од Димитар Гузелов напишано на 14 март 1944 година најилустративно зборува колку била голема заблудата на експонентите на бугарската политика во Македонија дека до избори, се пак, ќе дојде, избори што ќе треба да се сфатат како акт на давање „еднакви“ права на нашите граѓани, како што во едно писмо ќе напише самиот Гузелов. Еве ги најзначајните делови на тоа писмо:

„Драги Кириле,

Од разговорите со Мицо, како и од твоето писмо разбираам дека идењето на господин Партов со Чкатров предизвикало општа радост меѓу нашиот народ и особено меѓу другарите. Споделувајќи ги тие чувства со вас јас сега ќе ви дадам некои објасненија по повод патувањето на Чкатров;

1. Чкатров тргна со министерот, пред сè, за да ги обори оние гласови на нашите непријатели, кои мислеа дека ние сме исцицани лимони и дека сме отфрлени. Тоа внимание кон нашата политика преку учеството на Чкатров во посетата на министерот доаѓа за да докаже дека немало никогаш случај од ослободувањето наваму ние да бидеме пренебегнувани, отфрлани или исцицувани од страна на владата. Напротив, уште од првиот момент на слободата до денес, раководните фактори на нашата политика непрекинато се обраќаа кон нас, барајќи наша соработка и наше мислење по сите прашања . . .

2. Освен тоа, ако навистина се спроведат избори, како што тоа го рече г. Партов, тогаш патувањето на Димче ќе има историско значење. Зашто секој ќе знае дека Димче тргна со министерот само затоа што тој му обекал дека во Македонија ќе се спроведат изборите . . . На тој начин ние ќе имаме забележителен успех, односно реализирање на нашата политичка програма, зашто спроведувањето на изборите е една од најглавните точки на нашата програма. Дури и да не се спроведат избори, ние го имаме зборот на Партов и затоа патувањето на Димче со него е наш колосален успех.

3. Ако навистина се спроведат избори во Македонија, тогаш секој ќе му биде благодарен на Чкатров, зашто најпосле ќе може да ѝ се наложи на владата општонародната желба, а со тоа и да се подобри положбата на нашата власт, зашто тој акт ќе значи и давање еднакви права на нашето население. Врзувањето на изборите со Чкатров значи од друга страна и гаранција дека тие во бугарскиот парламент ќе ги приберат таквите луѓе како Чкатров. При таква состојба на нештата се налага и мислата дека ние ќе бидеме оние фактори што ќе влијаат на владата кои лица тре-

ба да се примат како кандидати. Тоа е од големо политичко значење, зашто ќе се наложи како општополитичко становиште во Парламентот да влезат оние лица што навистина меѓу народот се познати како борци и како негови заштитници. Штом тоа ќе стане со наше знаење и со директното учество на Чкатров, тогаш секој ќе знае дека нашата политичка линија ќе тржествува, зашто е најнационална, а ние ќе можеме да ги определиме кандидатите според критериумите на големобугарската политика. Тоа ќе биде гаранција дека изборите нема да бидат арена на влекачи, кариеристи, слаби луѓе, но луѓе од калиброт на Чкатров.

Во сето тоа ние гледаме едно подобрување на положбата во Македонија и со нетрпение чекаме министерот да го спроведе во дело она што тој му го објави на народот и со што ја задолжи владата пред народот. Тоа не значи дека ние, на крајот на краиштата, веруваме дека навистина изборите ќе се реализираат. Досега ние честопати сме биле измамувани, та не е за верување на слични декларации. Нам ни останува да ги чекаме делата и потоа да кажеме дека сме го напуштиле критичкиот однос кон владата. А до тогаш пак ние високо ќе го држиме знамето на нашето славно минато и нема да капитулираме сè додека не видиме дека слободата добила таква содржина за каква се боревме за каква дававме жртви и со која може да се јавиме пред народот и пред нашите паднати великани токму за таа бугарска слобода!“

ПОЧЕТОК НА ВИСТИНСКА АГОНИЈА

Глигор Анастасов инсистираше кај Спиро Китинчев тој да зборува по ова прашање со Партов, кога министерот ќе дојде во Скопје. Анастасов ќе го информира скопскиот кмет дека и Тома Петров, помошник обласен директор (во јануари 1944 година по оставката на Раев, Тома Петров беше назначен за директор на Скопската област) зборувал на оваа тема со Партов и дека овој сигурно ветил. И кога министерот Партов ќе дојде во Скопје, Китинчев ќе му зборува, речиси, цела вечер, за потребата од избори во Македонија. Партов и покрај јавното ветување дека ќе се одржат

избори, се уште се двоуми. Тој има резерви во однос на развојот на настаните внатре во Македонија: доколку дојде до избори, смета тој, може да дојде до јавни и несакани судрувања меѓу кандидатите, тие можеби ќе се поделат во групи, а во „сегашнава ситуација“, смета министерот „тоа би можело да има катастрофални последици во време кога ситуацијата на фронтите брзо се менува, а параснатото народноослободително движење во самата Македонија зема сè поширок замав“. Тогаш Китинчев, посветуван од Анастасов, го вади од раков последниот адут: според тогашните законски одредби (може да се претпостави зошто) кандидатот за пратеник во бугарскиот парламент може да биде избран и без гласање, ако на кандидатската листа е напишано само неговото име. Тоа е веќе нешто — признава и самиот Партов и тој дава збор дека ова прашање ќе го постави на првиот нареден состанок на владата во Софија. Партов ветувањето и ќе го исполни: тој пред владата на Божилов ќе го постави прашањето за избори во Македонија, но само неколку дена потоа ќе биде принуден да поднесе оставка на министерскиот мандат, зашто софискиот двор не сакаше да чуе за какви и да е избори во новоосвоените краишта, дури и во ситуација кога тие би му гарантирале на Дворот проверени луѓе за пратеници.

Така дефинитивно пропаднаа обидите на оние што се ставија во служба на окупаторот, во бугарското собрание да има и „претставници“ од Македонија. Настаните што следуваа и не дадоа можност ова прашање повторно да се покрене. По оставката на владата на Божилов во мај месец, тоа впрочем, и не беше повеќе актуелно за никого. Сите имаа други грижи: како да се спаси сопствената кожа.

ЈАСЕН СТАВ СПРЕМА НАРОДНО-ОСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА

Судот го прашува обвинетиот Китинчев:

— Каков беше односот на директорот Раев, а подоцна и на неговиот наследник, кон Народноослободителното движење?

— И за време на едниот и за време на другиот, одговара Китинчев, често во нивните кабинети се одржуваа состаноци на кои беа разгледувани прашања од политички, економски и воен карактер. Се сеќавам на неколкупати на состаноците кај Раев беше констатирано дека целата младина се одделила од државата, односно се приклучила кон илегалното движење или, во најмала рака, го симпатизира. Стана збор и за мерките што треба да се преземат...

— Мерки, против што?

— И против Движењето и против оние што го симпатизираа. На тој состанок беше констатирано дека младите, за разлика од старите, се воспитани во друг дух, дека се под влијание на српските училишта. Се застапа на становиште дека треба да се уништи Народноослободителната борба за да се свргнат младите кон државата и да се превоспитаат. На овој состанок, а и на други состаноци кај Раев, често стануваше збор за мерките против илегалното движење, на така падна и предлогот за вооружување на населението. Особено овој предлог го поддржаа луѓе околу Ванчо Михајлов, како Кирил Дрангов, Диме Ачков, Трајчо Шундев, Борис Бунев и други.

— А каков беше односот на Тома Петров кон Народноослободителната борба?

— Веднаш по назначувањето за обласен директор тој заминува за Софија, каде од министерот за внатрешни работи доби инструкции за работата. По враќањето во Скопје тој свика еден поширок состанок на граѓани, на кој присуствуваа особено трговци, при што, покрај другото, зборуваа и за Народноослободителното движење. Притоа тој рече дека против ова илегално движење ќе бидат земени сериозни мерки од страна на војската и полицијата. Како обласен директор тој посети неколку околии во Областа при што одржа јавни собири. Во Скопје, на пример, зборуваа на тема „Национализмот и комунизмот“. Бев со него во Кавадарци и Гевгелија. И во двата града тој изјави дека против акциите на илегалните ќе се преземат вонредно строги мерки и дека во иднина ќе се дејствува по системот на ВМРО, чиј член беше и тој самиот.

- А дали вие зборуваате на овие собири?
- Да, зборував и во Кавадарци и во Гевгелија.
- Што рековте во Кавадарци?
- Реков дека порано не сум смеел слободно да

се движам низ Македонија, а, еве, сега можам. Исто така реков дека има некои неправилности во работата на некои органи на власта и дека треба сите заеднички да работиме на нивното надминување, а не да се обидуваме нив да ги решиме со оружје в рака. Реков дека целта на илегалните е да го разединат бугарскиот елемент во Македонија, денес, кога се решава неговата животна судбина. Реков дека денес одреден број млади луѓе излегле со оружје в рака по планините и дека тие им одат на рака на оние што сакаат Македонија да потпадне под Србите. Говорот го завршив со величење на обединета Бугарија и на младиот цар Симеон.

- А што рековте во Гевгелија?

— Зборував против славјанството, воопшто. И реков дека денес одреден број млади луѓе излегле со оружје в рака в планина да се борат против бугарската држава, против б'лгаритината. Тие се заблудени, реков, и тие се борат против својот народ, зашто не ја знаат својата историја, не ги знаат борбите што македонските Бугари ги воделе за својата слобода.

Јавниот обвинител:

— За вас борбата на македонскиот народ за своја национална и политичка слобода е „излегување одреден број млади луѓе со оружје в рака в планина за да се борат против бугарската држава, против б'лгаритината“?

Спиро Китинчев без размислување:

- Па нешто мораше да речам!

— Рековте дека Тома Петров повеќепати се закануваше на Народноослободителната борба?

— Да, во однос на Народноослободителното движење тој имаше сосема јасен став. Своето гледиште тој насекаде го изнесуваше во своите говори. Зборувавте дека како човек што се борел за слободата нема да дозволи таа да се компромитира и дека ќе земе најстроги мерки против илегалните. За негово време

имаше особено многу интернации. Како скопјанец тој беше собрал еден круг свои луѓе околу себе, како: Кирил Дрангов, Димитар Шалев, Трајчо Чундев, Панче Хаџи Трајков, Борис Андреев, Андреј Михајлов, Страхил Глигоров, Никола Коларов, Диме Ачков, Глигор Анастасов, Борис Бунев . . .

- Сè ванчомихајловист до ванчомихајловист!

— Тома Петров никогаш не криеше дека е ванчомихајловист!

— А можете ли да кажете како се развиваа работите во Скопје по паѓањето на владата на Баграјанов?

- Да, зашто учествував директно во тие настани.

ТОТАЛНА АГОНИЈА

Раскажувањето на Спирос Китинчев, всушност, е вистината за тоталната агонија што ги зафати луѓето од Обласната дирекција, од скопската општина. Оние што се ставија на располагање на окупаторот, паму некаде кон средината на летото 1944 година, особено по заседанието на АСНОМ на 2 август, кога темелејќи се на одлуката на вистинските претставници на македонскиот народ, за првпат во историјата на Македонија, се конституира нова, демократска, федерална Македонија, во рамките на демократска и федеративна Југославија. Беше тоа нивниот последен напор да се спаси не Македонија, туку сопствената кожа. А кога веќе за тоа немаше услови, тогаш поголемиот дел од колаборационистите се распрсна кој каде низ Балканот и Европа.

Како сето тоа почна?

Кога министер-претседателот Добри Божилов не успеа да го реконструира својот кабинет (мај 1944 година), беше принуден да поднесе оставка. Мандатот за состав на нова влада го доби Баграјанов. Наместо Дочо Христов, министер за внатрешни работи стана професорот д-р Александар Станишев, близок пријател на Ванчо Михајлов. Неговото потекло беше македонско и тоа беше една причина повеќе во Скопје ванчомихајловистите како Петров, Китинчев, Дрангов и другите, неговото именување да го примат како менува-

не ставот на софиските влади кон „македонските Бугари“. Уште повеќе што во Софија, кога Божилов се обидуваше да го реконструира својот кабинет, беа повикани Кирил Дрангов, а потоа и Јордан Чкатров. На Драганов му биле понудени две министерства: министерството за правосудство и министерството за просвета. Тој можел да одбере кое сакал од нив. Дрангов одбил. Кои се вистинските причини за одбивањето тешко е да се претпостави. На Спиро Китинчев неколку дена потоа Дрангов му рекол дека го одбил ресорто правосудство, зашто само пет години бил адвокат, а за просветата не се интересирал никогаш. На Јордан Чкатров (долгогодишен пропагатор на ванчомихајловштината во Западна Европа, САД и Канада) Божилов му понудил пет министерства: министерството на правосудството, на железниците, на трговијата и земјоделието, на градежништвото и на просветата. Јордан Чкатров одбил. Во еден разговор со Китинчев, тој ќе ја објасни вистинската причина за одбивањето: надворешната политика на Бугарија во последно време, според него, не била многу јасна. Бугарија водела политика „и овде и онде“, додека пак тој сметал дека својата надворешна политика Бугарија мора да ја води само во еден правец: што потесни врски со Германија.

— Само со помош на Германија, рекол Јордан Чкатров, може да се обедини Македонија во рамките на „голема Бугарија“!

Така вели Китинчев. Меѓутоа, според едно искажување на Јордан Чкатров тој ги одбил сите понуди на Божилов да влезе во неговиот кабинет, но притоа му напоменал дека „единствено доаѓа во предвид Министерството за надворешни работи“, што, се разбира, претседателот на бугарската влада, кој се обидува да го реконструира својот кабинет, не го прифатил.

СПИСОЦИ

Во новата влада на Баграјанов едно министерско место остана празно: министер за градежништво. Преку обласниот директор во Скопје, Тома Петров, Димитар Чкатров итно е повикан во Софија. Неговата прва

средба е средбата со дотогашниот министер за внатрешни работи, Дочо Христов. Овој го информира дека е повикан во Софија за да влезе во кабинетот на Баграјанов. Димитар Чкатров е резервиран: тој сака да дознае како настанала кризата. Дочо Христов е јасен: советската влада со нота барала да се истераат од Варна и Бургас германските единици и да се отворат советски конзулати во неколку градови во Бугарија. Советскиот Сојуз инсистирал: ако е Бугарија неутрална и не војува со СССР, тогаш зошто дозволува во црноморските пристаништа да има германски единици?

Она што е интересно за нас тоа е средбата меѓу Станишев и Чкатров, уште истата вечер во вилата на Станишев во Банки. Димитар Чкатров веднаш се интересира дали Станишев при влегувањето во владата поставил какви и да е услови во врска со Македонија, потсетувајќи го притоа штотуку наименуваниот министер за внатрешни работи на неговите изјави од пред неколку години дека Македонија мора да се чувствува „слободно“. Станишев го заобиколува одговорот:

— Сега, кога и вие ќе бидете член на владата, и кога положбата на Македонија ќе ја земеме во свои раце, ќе можеме да направиме такви измени во чиновничкиот апарат што ќе се создадат услови за поправање на економската ситуација таму.

Во Скопје веќе почнаа подготовки за очекуваните измени. Според признание на Димитар Гузелов тој веќе тие денови имал готов список на личности што треба да ги земат одговорните служби во Македонија, при што предвидел ред околински управители, кметови и раководители во обласните служби, зашто Станишев му рекол на Чкатров:

— Дајте, ќе назначам кого што сакате, ќе пензионирам кого што сакате, ќе дадам откази колку што сакате — ќе направам сè што ќе посакате!

Настаните се развиваат толку брзо што не можат да се следат спокојно. Барем не можат да ги следат спокојно оние кои гледаат дека за нив сè тумбе се сврти!

ДА СЕ СПАСИ СОПСТВЕНАТА КОЖА

Во втората половина на август 1944 година веќе беше јасно дека владата на Баграјанов ќе падне. И неочекувано, при крајот на август (поточно: на 28 август) Тома Петров во својот кабинет во обласната дирекција во Скопје свикува итна средба. На средбата присуствуваат: Димитар Гузелов, Спирос Китинчев, браќата Јордан и Димитар Чкатрови, Кирил Дрангов, Панче Хаџи Трајков, д-р Никола Андонов, д-р Борис Андреев, Никола Коларов, Димитар Давидов, Андреј Михајлов, помошниците на обласниот директор Петар Думев и Димитар Панов, Трајчо Чундев, Борис Бунев, Велко Спанчев, и уште неколкумина — вкупно 19 души. За прв пат по толку месеци на едно исто место се собраа сите ванчомихајловисти: и оние што го сметаа Ванчо Михајлов за неприкосновен водач на организацијата и оние што му го одречуваа тоа право, сметајќи дека неговите методи се надминати од времето и настаните, а и тоа дека неговото отсуство од Македонија фрла сенка на неговиот авторитет.

Обласниот директор Тома Петров возбуден им соопштува на присутните:

— Зборував телефонски со професорот Станишев. Тој ми рече дека положбата е очајна и дека ние како знаеме треба да ја спасуваме Македонија!

И покрај тоа што настаните во светот (брзото напредување на сојузниците на сите фронтови) и во Македонија (заседанието на АСНОМ и незапирливиот развој на Народноослободителното движење) најавува ваков развој на ситуацијата, сепак овие зборови на Тома Петров доаѓаат како гром од ведро небо. Збунетоста е толкава што никој подолго време не може да се соझे и да дојде до збор. Молчењето е општо.

Тома Петров прв ја прекинува тишината:

— Мислам дека доколку бугарските војски се повлечат од Македонија, постои сериозна опасност таа да потпадне под Србите. Затоа предлагам веднаш да избереме еден привремен комитет што ќе има улога на влада и кој ќе прогласи независна Македонија! Истовремено предлагам да се свиќа конгрес на претставители на Македонија, кој ќе го подготви тоа прогласување и ќе избере постојана влада!

И додека ова го зборува ја крева слушалката од телефонот, бара телефонска врска со Битола и на тамошниот обласен директор, Сотир Нанев, му го соопштува она што го чул од Станишев предлагајќи му притоа итно да свиќа средба со „поистакнати“ граѓани од кои треба да го чуе мислењето што да се прави.

РАЗНОГЛАСИЕ

Веднаш по телефонскиот разговор на Петров со Нанев почнува дискусија. Гузелов е против прогласување независна Македонија:

— Ние не знаеме дали е тоа одлука на владата или пак лично мислење на Станишев, ќе рече. Ами што ако е тоа приватно мислење на министерот — утре владата ќе нè обвини за предавство!

Велко Спанчев, директор на Бугарската народна банка во Скопје не се изјаснува докрај. Тој, според искажувањата на присутните, на овој состанок во некоја матна форма го прифаќа предлогот на обласниот директор.

Помошникот на обласниот директор Петар Думев е категоричен:

— Ние не сме никаков форум да прогласуваме автономна Македонија. Тоа право го има нејзиниот водач — Ванчо Михајлов!

Оваа изјава на Думев го предизвикува Јордана Чкатров:

— Ванчо Михајлов не може да ја претставува Македонија!

Кирил Дрангов го дели неговото мислење. Очигледно, расцепот меѓу ванчомихајловистите, што трае, еве, веќе неколку години и јавно се манифестираше по различни поводи, повторно пламнува. Групата помлади приврзаници на Ванчо Михајлов, главно, интелектуалци, имаат повеќе причини да бидат незадоволни од него: интригира, се држи до застарени методи на акција, не сака да дојде во Македонија, суетен е, не ги слуша нивните совети, се врзал за една група свои постари соработници, со еден збор кажано, времето сосема го прегазило. Постарите пак од повеќе причини цврсто се држат за него.

Дијалогот го прекинува генерал Коцо Стојанов, командант на Петтата армија, кој заедно со командантот на Штипската дивизија, генерал Алексиев, влегува во кабинетот на Тома Петров.

Тој е возбуден:

— Штотукү ми се јави министерот на војната од Софија и прашува: што е тоа што се случува во Скопје. Во Софија чуле дека во Скопје се прокламира независна Македонија!

„ГРИЖИ“ ЗА МАКЕДОНИЈА

Овие зборови на генералот ги збунуваат присутните. Сега, навистина, не знаат што треба да се прави. Собранието завршува со неколку набрзина усвоени заклучоци: Македонија мора да се спаси; да се направи обид да се влезе во врска со младите; Тома Петров под итно да замине за Софија и да види во што е работата и да не се прогласува независна Македонија пред да се состане конгресот!

И сето ова се случува кон крајот на август 1944 година, овие разговори, овие „грижи“ за Македонија, овие планови за конгрес итн. Кон крајот на август, значи, по заседанието на АСНОМ. Она „да се влезе во врска со младите“, значи да се разговара со претставителите на партиската организација во Скопје, но до тоа никогаш нема да дојде.

Имено, агонијата веќе фатила длабоки корени: повеќе од јасно е дека бугарските војски ќе се повлечат и сега веќе не е време за разговори и преговори, туку за акција. Акција, чија единствена цел е: како човек да се извлече од оваа загорена каша!

Тома Петров се врати од Софија и носеше нешто поведри вести: министерот за надворешни работи, Драганов, лично му рекол дека ситуацијата не е така црна, дека владата ќе направи сè Македонија да не дојде во туѓи раце.

Но напразно Петров ги убедува присутните: додека тој се вратил од Софија, падна владата на Баграјанов и нов кабинет состави Муравиев. Тоа значи дека зборовите на Драганов, сега веќе немаа никакво значење. Од многу проста причина што тој не беше

повеќе министер за надворешни работи. Обласниот директор Петров повторно предлага да се врати во Софија и таму да разговара за новонастанатата ситуација со новите министри, особено за регулирање прашањето на финансните и прехраната, доколку во Скопје се прокламира независна Македонија.

Сега веќе, кон почетокот на септември, на вториот состанок, сите се согласни: треба што побрзо да се свика конгрес, да се декларира независна Македонија и да се избере македонска влада и таа да го реши финансиското прашање и прашањето за прехранување на населението.

Тома Петров, сиот црвен во лицето, удира со раката по масата и вика:

— Без пари и без храна ние не можеме да прокламираме независна Македонија.

ОБИД ЗА ВООРУЖУВАЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Додека Тома Петров се подготвува да замине за Софија, Спирос Китинчев крои планови со новиот командант на Петтата армија, генерал Поп Димитров, околу вооружувањето на македонското население. Паролата со која ванчомихајловистите од Скопје сакаат да го наоружат населението е: доаѓаат Србите, бранете ја Македонија!

Генералот потврдува со главата:

— Ке видам дали има некои италијански пушки. Китинчев инсистира:

— Тоа не е доволно. Потребно е целокупното оружје на Петтата армија да се подели на населението за да може тоа да ги брани границите на Македонија. Потребно е сè: тенкови, топови, митралези, минофрлачи — сето оружје!

Генералот одмавнува со глава:

— Таква одлука сам не можам да донесам. Морам да се консултирам со Софија.

Тогаш доаѓа Тома Петров. Брза. Го зема во автомобилот Поп Димитров и заедно заминуваат кај Германците. По три часа сам ќе се врати пред хотел „Македонија“, ќе се поздрави со брата си и ќе за-

мине. Засекогаш. Притоа ќе ја одбие молбата на Китинчев овој да тргне со него:

— Ќе биде непријатно Скопје да остане и без обласен директор и без кмет. Ќе речат луѓето дека сме избегале.

Тоа се последните зборови на Тома Петров, скопскиот обласен директор. Шести септември е 1944 година.

ПОДГОТОВКИ ЗА БЕГСТВО

Утредента на 7 септември, Петар Думев радосно ќе го информира скопскиот кмет:

— Знаеш, Германците дале согласност да се формира независна Македонија!

Меѓутоа, само неколку часа подоцна, истиот тој Петар Думев загрижено ќе му соопшти на Китинчев:

— Штотуку добив шифрирана телеграма од Софија. Вечерва во полноќ Бугарија ќе ѝ објави војна на Германија. Во полноќ бугарските војски ќе почнат да ја напуштаат Македонија!

Она што се случува попладнето и ноќта на 7 септември во Скопје е рамносилно на вистинска лудница. Генерал Поп Димитров му наредува на новиот полициски обласен началник Нивичанов стратешките места во Скопје да ги заземе полицијата, зашто војската го напушта градот и Македонија, воопшто. Нивичанов, кој јасно оценува дека веќе не важат никакви наредби и кој, исто како и Поп Георгиев, сака да си ја спаси главата, ја одбива наредбата и издава своја наредба со која им наредува на полицајците и агентите во три часот по полноќ на 8 септември сите да почнат да го напуштаат Скопје и да тргнат во правец кон Куманово. Спирос Китинчев, информиран за повлекувањето на бугарските војски од Думев, цело попладне на 7 септември бара автомобил со кој ќе го напушти градот, чиј кмет беше речиси 40 месеци. Најпосле, дури по полноќ, Нивичанов му кажува на Китинчев дека има еден автомобил што го чувал за „секој случај“. Со автомобилот, во четири часот наутро на 8, септември, дури и не збогувајќи се со своите блиски, Скопје го напуштаат: Нивичанов, Китинчев, син му, Никола Коларов, Петар Думев и Страхил Раз-

вигоров. Кај пожарната команда во автомобилот се качува уште еден човек: Жоро Настев, десна рака на Ванчо Михајлов за Македонија и еден од најкоравите агитатори за формирање контрачети во Егејска Македонија.

ПРИЗНАНИЕ

Веќе кон пладне на 8 септември Спирос Китинчев беше во Кустендил кај своето семејство, кое таму отпатува неколку дена порано. Тој во Кустендил ќе остане до 3 октомври, кога и ќе биде уапсен.

Не треба ни да се нагласува дека од идејата за создавање „независна“ Македонија не останаа дури ни пердувите. Сопствената кожа беше подрагоцена од таму некаква „независна“ Македонија, која, таква каква што требаше да се формира, под патронат на Германците, се разбира, немаше дури ни во својот зародиш каква и да е перспектива. Особено не по заседанието на АСНОМ и особено не по недвојбено победоносниот бд на единиците на Народноослободителната војска.

Претседателот на судскиот совет му се обраќа на Спирос Китинчев:

— *Имате ли нешто да кажете во својот завршен збор?*

Спирос Китинчев потврдува со главата:

— *Да. Сакам да речам дека ги признавам своите грешки и искрено се кајам. Се радувам дека македонското прашање еднаш за секогаш е решено во корист на многустрадалниот наш народ, чиј син сум и јас. Се колнам пред жртвите дадени од страна на партизаните за ослободувањето на Македонија. Изјавувам дека ослободувањето е мојата најголема радост и готов сум за мојата татковина да го жртвувам својот живот!*

Втор ден од судењето во Скопје, вторник, 29 мај 1945 година. Во големата сала на Офицерскиот дом сè е исто како и вчера. Можеби неколку нови лица меѓу присутните, неколку фоторепортери, група новинари, чии извештаи се вградуваат во темелите на младото македонско новинарство.

Пред членовите на Вишиот воен суд се наоѓа д-р Благој Панчев. Беше помошник кмет на скопската општина, десна рака на Спиро Китинчев и претседател на Германско-бугарското друштво во Скопје.

— *Каква беше задачата на Друштвото? го прашува претседателот на судот.*

— *Да ги развива културните врски, одговара Панчев.*

— *На кој начин се манифестираат тие врски?*

— *Прашањето како да го збунува обвинетиот.*

— *Преку посети на културни дејци од Германија на Скопје, одговара малку потоа.*

— *А дали германските војници што учествуваа во борбите кај Сталинград и потоа дојдоа на опоравок во Скопје, беа културни дејци?*

— *Обвинетиот одмавнува со глава:*

— *Не, прошепотува.*

— *Баравте ли вие за нив станови за нивниот престој во Скопје и собиравте ли помош за нив?*

— *Да, одговара обвинетиот.*

— *Му приредивте ли на германскиот ополномоштен министер во Софија, Бекерле, спектакуларен пречек?*

— *Да.*

— *Зборувавте ли преку Радио Скопје на роден денот на Хитлер, величејќи го и читајќи одломки од неговата биографија?*

— *Да, признава д-р Благој Панчев и погледнува во судот.*

— *Панчев ги крева рамениците:*

— *Признавам дека тоа нема многу врска со културата и јас не можам да објаснам зошто сето тоа го правев!*

— *И користејќи ја паузата меѓу две прашања, признава:*

— *Со жал и самиот констатирам дека мојата дејност беше штетна за македонскиот народ. Јас, исто така, признавам дека сум се ставил во служба на окупаторот и дека сум му служел. Шест месеци пред ослободувањето искрено се зарадував на слободата и барам справедлива казна за мене!*

Веднаш по него почнува распрашувањето на Димитар Гүзелов, доктор по филозофија и директор на Радио Скопје (Гүзелов докторираше во Загреб кон почетокот на март 1943 година на тема „Шопенхауеровата прагматичка критика на умот“, а директор на Радио Скопје стана нешто порано — во јуни 1942 година). Пред да почне сослушувањето, Димитар Гүзелов изјавува:

— *Признавам дека сум му служел на окупаторот. Признавам дека сум виновен што со својата пропаганда сум му попречил на македонскиот народ побргу да дојде до своето ослободување.*

Попладнето пред Вишиот воен суд застанува инженер Димитар Чкатров. За разлика од Димитар Гүзелов, кој, според „Нова Македонија“ во претпладневниот дел од испитувањето, манифестираше дрскост и цинизам, Чкатров е сиот исплашен и збунет. Вели:

— *Точно е дека ја напаѓав бугарската влада, но ја одржував и ја пропагирав бугарската кауза во Македонија, наспроти српската кауза!*

— *На прашањето: Како тоа во борбата на македонскиот народ гледал само бугарска и српска кауза, а не можел да ја види јасната определеност на народот, тој прошепотува со наведната глава:*

— *Да, се чувствувам виновен за тоа!*

Активноста на Димитар Чкатров и Димитар Гүзелов оди напоредно и тешко е да се оддели: нивните акции се синхронизирани, тие се надополнуваат, нивниот идеен став е јасно прецизиран. Судието во Скопје ја покажа вистината: Чкатров и Гүзелов, како и нивните истомисленици: браќата Светиевци, Тома Кленков, д-р Панче Хаџи Трајков, д-р Страхил Хаџипанзов, Богдан Поп Горчев, Иван Шопов и уште неколкумина други, ставајќи се во служба на големобугарската идеја, се свртеа против сопствениот народ и неговите вистински историски интереси. Судието ја откри голотијата на нивната активност: борејќи се за идеалите на „голема“ Бугарија, тие, всушност, се бореа за своите тесни, лични интереси.

Оваа група интелектуалци така страшно се предаде на големобугарската пропаганда дека се Бугари, што настаните што следуваа ги трескаа од еден друг историски ѕид, последователно и толку силно, што тие крајот на Војната го дочекаа сосема дезориентирани, разочарани и зашеметени.

Всушност, за цело време на војната тие се залажуваа и себеси и другите околу себе, дека најпосле, ете се „слободни“. Нивните признанија покажаа дека кога тие ќе се свестат за тоа дека се само играчка во рацете на оние што Македонија ја сметаа за своја колонија, ќе биде сосема доцна. Играчка и една можност повеќе пред македонскиот народ да се мавка со лагата дека „најдобрите негови синови“ влегувањето на бугарската војска и полициската апаратура во Македонија го сметаат за „светол и голем ден на обединувањето“. Бугарските окупаторски власти од првиот ден на окупацијата кон овие и ваквите свои пок-

лоници се однесуваа со резерва и недоверба, не пропуштајќи притоа да ги навредат и омаловажат. Случајот со Гүзелов е карактеристичен: иако од првиот ден на окупацијата тој го поздравил најсрдечно влегувањето на бугарските фашисти во Македонија, тие него не го прифатија ниту како општественик, ниту пак како стручно лице. Тој долго време живееше во доста тешка материјална состојба. Министерот за внатрешни работи на Бугарија, Петар Габровски, при нивната прва средба во Софија, него и Чкатров со голема доза на цинизам дури и ги навреди. Имено, според сеќавањето на Чкатров, штотуку и двајцата влегле во канцеларијата на министерот, тој станал, љубезно им се извирил што двајцата сè уште се без работа, извадил од џебот неколку илјади лева и им ги понудил „да им се најдат“. Самиот Гүзелов ќе признае дека „во текот на декември 1941 година заминав во Софија, заради ветувањето дека ќе станам началник на Радио Скопје. На мое големо разочарување не сакаа да ме назначат и чекав сè до април. По многу интервенции и молења, најпосле ме назначија. Во текот на март, април и мај 1942 година, живеам во Софија и, понижен и очен, заради недовербата и сиромаштијата, се измачив многу“.

ПОЛИТИЧКИ ФАКТОР

Во втората половина на април 1941 година, бугарските војски го окупираа поголемиот дел од Вардарска Македонија. Димитар Чкатров и Димитар Гүзелов се вратија во Скопје. Нивното гледање на ситуацијата е јасно: во Македонија политички фактор мора да остане и треба да остане онаа група што „ја водеше политиката во Македонија за времето на српската окупација“. Според нив, оваа група треба да изработи своја програма за работа во новонастанатата ситуација. Прво барање на групата е да се судат и да бидат осудени сите оние што ѝ служеле на српската власт. Штотуку именуваниот обласен директор во Скопје, Антон Козаров, не го прифаќа ова барање. Еуфоризирани од „ослободувањето“ интелектуалци тоа го примаат тешко: нивната прва акција претрпува неуспех

и тие почнуваат со сомневање да гледаат на највисокиот претставник на окупаторската власт. Ке имаат и зошто:

Антон Козаров доаѓа во Скопје со цел список имиња на оние што ја поддржуваа окупацијата. Имињата ќе ги забележи лично министерот за внатрешни работи, Петар Габровски. Но притоа ќе му го даде и клучниот совет: по секоја цена, безразлично колку ќе му служат, да фрли јаболко на раздорот меѓу нив! Итер, вонреден интригант, Козаров првите недели во Скопје ќе ги мине во љубезно смешкање на сите и во широко запознавање со луѓето. Китинчев дури ќе го носи кај побогати и попознати трговци и занаетчи на имендени. Отворајќи го срцето пред него, Чкатров и Гузелов ќе му се доверуваат како на „свој човек“. Запрашан какви беа неговите односи со Козаров, Гузелов ќе изјави:

„Со обласниот директор Антон Козаров се запознав во почетокот на мај 1941 година, откако се вратив од заробеништво. Првите разговори се однесуваа до власта во Бугарија, како мислат да ја уредат Македонија и слично. Ние му зборувавме за борбите што сме ги воделе за време на српското ропство, како овде во Македонија е зачуван бугарскиот дух, му зборувавме за потребата од казнување на Србите што беа во Македонија, а подоцна му ја изнесовме и нашата политичка програма за уредување на Македонија, го покренавме чиновничкото прашање, вклучување на месните сили за изградба на новата држава, му зборувавме против Комитетот на чело со Стефан Стефанов и Аци Кимов, зборувајќи му притоа дека во него влегле луѓе кои немаат никаков авторитет и изнесувајќи му ги, исто така, мизериите што овој комитет ги правеше. Согласно општата желба на народот и ние го поддржувавме мислењето дека Србите треба да си одат. Во текот на месец јуни ние бевме често во контакт со обласниот директор по прашањето за организирање на културниот клуб во Скопје, зашто кај него се вршеа подготовителните работи во однос на организирање на клубот. Тој изјавуваше дека сака да се обедини интелигенцијата во Скопје. По неуспехот за формирање на клубот, од директорот на Земјоделската банка во Скопје, Кефилов, дознавме дека Козаров

на едно место рекол дека ни дал „можност за борба“, од што заклучивме дека тој нарочно ни давал надежи и се правеше дека предност дава на едната или на другата група, за да може да нè насочи едни против други и да нè разедини“.

ЗАДАЧА: НАЦИОНАЛНО ВОСПИТУВАЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

И кога веќе беше споменат Културниот клуб во Скопје:

Кон почетокот на јуни 1941 година неколкумина скопски интелектуалци (Димитар Гузелов, Димитар Чкатров, д-р Никола Андонов, д-р Борис Андреев, Христо Зографов и Апостол Апостолов), ја покренала идејата за формирање културен клуб, во кој ќе биде собрана интелигенцијата со задача „национално да го воспитува населението“. Оваа идеја му ја пренесоа на Антон Козаров, чие задоволство е посебно: Клубот веднаш да се формира! А има и зошто Козаров да е задоволен: Во статутот на клубот „Свети Климент Охридски“, што го подготви Димитар Гузелов, а другите едногласно го одобрија, под точка два стои: „Целта на клубот е да создаде во широките народни маси длабоко сознание за државата, царот и татковината“. Под точка три: „Да работи за обединувањето на сите Бугари, за да се создаде една голема Бугарија, во нејзините етнички историски и органски граници“. Под точка четири е забележано: „Да работи за совршеното сознание и самочувство на Бугаринот во Македонија, да ја воспитува младината во едно здраво бугарско национално чувство“ и под точка шест: „Да го извршува брзото приединување и обединување на Македонија со мајката татковина, со љубов и без потреси“.

Јавниот обвинител: „Каде ја направивте последната редакција на статутот на клубот „Свети Климент Охридски“?“

Гузелов: Кај обласниот директор Антон Козаров.
Јавниот обвинител: Каде точно?

Гузелов: Во неговата канцеларија во Обласната дирекција.

Јавниот обвинител: Кој ја вршеше последната редакција на статут, кој дефинитивно ги формулираше одредбите?

Гузелов: Обласниот директор, Козаров.

Јавниот обвинител: Што друго се договоривте со Козаров при последната средба со него, пред да се одржи основачкото собрание?

Гузелов: Набележавме едно четириесетина имиња на скопјани кои требаше да влезат во управниот совет, притоа внимавајќи меѓу нив да има лица од сите структури и за сите предвидени секции.

Јавниот обвинител: Колку секции требаше да има клубот?

Гузелов: Осум.

Јавниот обвинител: Кои точно?

Гузелов: Секција за култура и просвета, секција за стопанско воспитување на народот, секција за се-страно изградување на селото, секција за народно здравје, секција за државно-правни и политички прашања, секција за помагање и организирање на младина, секција за физичко воспитување, спорт и туризам и секција за проучување на народната култура, за зачувување на националните споменици и за зачувување споменот на националните херои.

Јавниот обвинител: Кој го имаше последниот збор при изборот на лицата што требаше да влезат во клубот?

Гузелов: Козаров.

НЕУСПЕШНО ОСНОВАЧКО СОБРАНИЕ

Но Козаров не би бил Козаров, ако во сето тоа не ги вмеша своите планови и интриги: тој на основачкото собрание на клубот дојде во придружба на Китинчев и адвокатот Глигор Анастасов и двајцата ванчо-михајловисти, претставници на скопските трговци и занаетчи. Околу формирањето на клубот се разви широка пропаганда: „Целокупна Блгарија“ донесе голем повик за присуство, беа печатени посебни плакати, а иницијаторите развија забележителна лична пропаганда, особено меѓу учителите.

Меѓутоа, како резултат на политиката на Козаров, основачкото собрание се претвори во прво жестоко судирање меѓу старите приврзаници на Ванчо Михајлов и помладите, интелектуалците.

Спиро Китинчев, кој во акцијата околу формирањето на клубот имаше посебно место, изјави:

„Собранието го отвори Глигор Анастасов, како најстар меѓу присутните. За секретар беше избран Гузелов. Глигор Анастасов уште во самиот почеток рече дека целта на клубот е во него да се соберат сите граѓани за да можат да разменуваат мислења за политичката положба, за стопански и други прашања. Потоа доби збор Гузелов, кој, покрај другото, го покрена и прашањето како да се вика клубот и кој може во него да членува. Колку што се сеќавам Гузелов ја застапуваше тезата дека во клубот треба да членуваат само интелектуалци, зашто тој ќе имал големо значење и ќе давал мислења по многу прашања, а сето тоа најдобро го разбирале интелектуалците. Јас, Глигор Анастасов, Емил Павлов, Благој Попанков и други го поддржувавме мислењето дека клубот треба да има поширок карактер и дека во него може да членува секој граѓанин на Скопје, зашто во него освен политички прашања ќе треба да се разгледуваат и стопански и трговски и занаетчиски прашања кои ги интересираа најразличните структури на граѓаните од Скопје. Исто така се разви дискусија по прашањето како да се вика клубот: „Скопски културен клуб“, „Клуб на интелектуалците“ или „Граѓански клуб“. Се прими името „Скопски граѓански клуб“. Кога дојде на ред изборот на претседател се направи голема гурултија: една група го предложи Глигор Анастасов, а Гузелов го предложи обласниот директор Козаров за претседател на клубот. Се потегна прашањето дали може обласен директор да се меша во вакви работи. Козаров кога виде дека противењето на граѓанството е доста забележително, рече дека не сакал да се меша во работите на граѓаните, но дека сакал само да биде корисен на собранието и потоа во знак на протест ја напушти салата. Тогаш Гузелов, наместо Козаров, го предложи Чкатров, што исто така од еден добар дел од присутните не се прифати. Кога виде Гузелов дека ќе се избе-

ре Глигор Анастасов за претседател, се сврте кон публиката и извика:

— Што стоите уште, ајде, одете си, собранието го одлагаме за друг пат!

Кога Гүзелов виде дека собранието ќе ја продолжи работата, бидејќи поголем дел од присутните останата и бараа да продолжиме со избор на претседател, тогаш тој го грабна статутот и записникот и ја напушти салата на театарот. Оваа постапка на Гүзелов предизвика големо реагирање. Глигор Анастасов по некој ден дојде и ми рече дека Гүзелов одбил да му го даде записникот и статутот и рече дека затоа ќе оди до обласниот директор Козаров да ја бара неговата помош. По ден-два Козаров му се јавил на Глигор Анастасов и му рекол дека не може да му се наметне на Гүзелов и не може дури ни тој да го добие од него записникот и статутот. Така пропадна обидот во Скопје да се формира граѓански клуб“.

НА ИДЕОЛОПОКЛОНСТВО ВО СОФИЈА

Еуфоријата сè уште ја носи оваа група ванчомихајловисти од акција во акција. Летото 1941 година е лето на забрвато ангажирање: Чкатров, Гүзелов, Иван Шопов, Петар Хаџи Панзов, Харалампи Фукаров и д-р Тодор Гичев заминуваат во Софија и таму преку амбасадорот на Независна Држава Хрватска, Жидовец, испраќаат до „водачот“ Анте Павелиќ книга-благодарница за тоа што тој на скопскиот младински процес во 1927 година, дел од тогаш обвинетите бранеше бесплатно.

Јавниот обвинител: Каде се одржа свеченоста на предавањето на книгата-благодарница?

Чкатров: Во една од халите на хотелот „Б'лгарија“, каде што беше отседнат хрватскиот амбасадор.

Јавниот обвинител: Кој ја одржа поздравната реч?

Чкатров: Јас.

Јавниот обвинител: Што рековте притоа?

Чкатров: Преку амбасадорот Жидовец му заблагодарив на Анте Павелиќ за заштитата што ни ја пружи за време судењето во Скопје (Павелиќ бесплатно

го бранеше Чкатров и уште неколкумина други обвинети — з.н.) изразувајќи ја притоа радоста дека Хрватска е слободна и независна и дека можеме во новиот поредок што се конституира во Европа, да се чувствуваме и ние слободни. На овој начин ние, ете, можеме да му ја изразиме својата благодарност!

Неколку дена по свеченоста во хотелот „Б'лгарија“, Димитар Чкатров, Димитар Гүзелов, Иван Шопов, д-р Тодор Гичев, Методи Новкаров, Благој Панчев и уште некои други, го посетуваат ополномоштениот германски министер во Софија, Бекерле за да му ја изразат својата благодарност што германските војски ја „ослободиле“ Македонија од „српското иго“ и на македонскиот народ му ја донеле толку очекуваната „слобода“.

Јавниот обвинител: Кој зборуваше на приемот кај Бекерле?

Чкатров: Благој Панчев.

Јавниот обвинител: Што рече тој во својот говор?

Чкатров: Рече дека група македонски интелектуалци преку ополномоштениот министер во Софија ја искажуваат својата благодарност до фирерот на германскиот народ Адолф Хитлер, за слободата на Македонија.

И уште една посета: На предлог на министерот на внатрешни работи на фашистичка Бугарија, Габровски, групата, предводена од Гүзелов и Чкатров, го посетува претседателот на бугарската влада, Богдан Филев, при што Гүзелов му заблагодарува за „слободата“ што ѝ ја донесе на Македонија!

Јавниот обвинител: Дали направивте уште некоја друга посета тие јунски денови во Софија?

Гүзелов: Да. Го посетивме ополномоштениот министер на унгарската влада во Софија, Аркоти.

Јавниот обвинител: Зошто пак него?

Гүзелов: Не знам како сето тоа се случи и кој ја предложи таа посета. Со неа сакавме да го потврдиме пријателството меѓу бугарскиот и унгарскиот народ.

Јавниот обвинител: Зошто не го посетивте италијанскиот амбасадор?

Гузелов: Едно од нашите најзначајни настојувања во тоа време беше во рамките на голема Бугарија да се приклучат и западните краишта на Македонија со Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево и Струга. Овие краишта веќе ги имаше окупирано Италија. Мислевме дека не е моментот во тоа време токму од тие причини да го посетиме италијанскиот амбасадор.

Делегацијата се врати во Скопје. Еден возбудлив месец исполнет со жива политичка дејност на групата експоненти на големобугарската политика во Македонија беше на изминување. Тие од својата активност навистина требаше да бидат задоволни.

ПРОТИВ СОПСТВЕНИОТ НАРОД

Во јуни Чкатров и Гузелов ја прават својата прва обиколка низ Македонија. Чкатров оди за Прилеп Крушево, Битола и Ресен, а Гузелов во Струмица, Дојран и Гевгелија. И едниот и другиот имаат иста задача: да го кренат „националното бугарско чувство“ кај народот. Формираат клубови, читални, држат пламени говори во името на царството и „слободата“.

Претседателот на судот: Кои места вие ги посетивте?

Гузелов: Струмица, Дојран и Гевгелија.

Претседателот на судот: Со каква цел?

Гузелов: Во Струмица да формирам културен клуб, а читални во Дојран и Гевгелија.

Претседателот на судот: Ги формиравте ли?

Гузелов: Да. Во Струмица за претседател на клубот ме избраа мене, но клубот не пројави некоја посебна активност.

Претседателот на судот: Дали само на тоа заврши вашето патување?

Гузелов: И во трите града пред насобраниот народ зборував во патриотски дух, истакнувајќи ја радоста од ослободувањето и поканувајќи го притоа народот да се оддаде, сега, по ослободувањето на Македонија, на творчка работа и да ја помага државата.

Нешто слично работи и Димитар Чкатров во градовите што ги посетува:

Претседателот на судот: Вие посетивте неколку града во Македонија. Каков беше вашиот впечаток по тие посети?

Чкатров: Во Битола, на пример, затекнав очајна положба, зашто сите се беа дигнале против власта. Пропагандата на тие што се бореа против бугарската власт земаше сè поголеми размери. Младината ја губевме сè повеќе и повеќе. Бугарската кауза губеше постепено, но сигурно. Положбата и во другите места беше сосема слична, и таа таму не беше ништо подобра.

Претседателот на судот: Што мислите: зошто тоа беше така?

Чкатров: Претпоставувам затоа што бугарската власт, законите што се применуваа во Бугарија механички ги примени и во Македонија. Тоа ја влоши положбата.

Претседателот на судот: Само затоа положбата се влошуваше? А не и заради чувството дека огромен дел од населението „ослободувањето“ го прими така како што требаше да го прими и го именува со неговото вистинско име: окупација!

Чкатров: Фактот дека денеска Македонија е слободна, а јас сум обвинет, покажува дека народот бил во право.

Претседателот на судот: Значи, каков беше вашиот опит впечаток за состојбата во оној дел од окупирана Македонија што ја посетивте кон крајот на мај и во текот на јуни 1941 година?

Чкатров: Кога се вратив во Скопје бев дефинитивно убеден дека во Македонија почнува да се создава незадоволство, чии корени беа во обесното однесување на власта, особено од страна на некои мрачни луѓе, кои почнаа да се богатат и притоа не бираа средства да ја остварат својата цел. Високи претставители на власта ги насочија сите сили да го разбијат единството на Македонците, а полицијата под раководството на Драголов (директор на бугарската фашистичка полиција во Софија — з. н.) почна да обвинува секого, ама баш секого!

Претседателот на судот: Дали таквата состојба и впечатоците што ги понесовте беа една од причините да му се обратите на претседателот на бугарската

влада, Богдан Филов, со излагањето од 5 јуни 1941 година?

Чкатров: Да, господин претседател.

Изминаа шест недели — доволно да се открие лицемерието на окупаторот. „Слободата“ и донесе на Македонија полициски часови, прогони, шверц, рачечко незадоволство меѓу луѓето, недостиг на најелементарни животни намирници, махинации при менувањето на бившојугословенскиот динар со левот, први апсења. Тоа можеше да се забележи, на секој чекор. Но можеше да се забележи, исто така: оние малкумина што во доаѓањето на германските и бугарските војски го гледаа „избавувањето од ропството“, беа готови да му се стават во служба на окупаторот. И затоа му се додворуваа, го потсетуваа на себе, речиси за целото време на окупацијата протестираа зошто не им се верува. А окупатор како окупатор: тој е готов да ја прими соработката на секој, но не му верува никому. Од она што остана по оваа група големобугарски експоненти како документ, едно е повеќе од сигурно: за цело време на окупацијата тие во своите јавни истапувања, во контактите со претставници на окупаторските власти, во разговорите со нив, секогаш ќе го покренуваат прашањето за именување на соодветни „месни луѓе“ на високи функции од што логично треба да се подразбере нивно именување на високи функции во окупираната Македонија.

БАРАЊЕ ВИСОКИ ФУНКЦИИ

А тогаш кога за кметови и околиски управители ќе бидат поставени „месни луѓе“ (и тоа во ограничен број) окупаторот овие свои соработници ќе ги третира како безначајни функционери, крај кои настаните минуваат и се одвиваат процесите, а тие само беспомошно ги следат:

„Во јули и август почнаа да се назначуваат, ќе запише своерачно Гүзелов, месни луѓе за кметови и околиски управители, и за чиновници, воопшто. Тоа прашање повеќе беше социјално, зашто многу чиновници гладуваа и требаше да им се помогне. Со ова назначување власта сакаше сите тие македонски ин-

телектуалци да ги впрегне во својата политика, а не тие самите да бидат креатори на своја, народна политика. Но брзо се покажа дека и со тој акт власта не сака да го задоволи народот. Така дојде до едно раздвојување во самата власт меѓу месните луѓе и полициските началници, кои беа дојдени од Бугарија. На нив им беше заповедано да немаат доверба во месните околиски управители и тие сами да управуваат без да им се потчинуваат. На тој начин продолжија незадоволствата против полицијата, злоупотребите, недовербата и грешките...“

Првпат јавно прашањето за месни луѓе во власта ќе биде покренато во излагањето до претседателот на бугарската фашистичка влада, Богдан Филов.

Јавниот обвинител: Кој го напиша излагањето?

Гүзелов: Јас и Чкатров.

Јавниот обвинител: Што содржеше тоа?

Гүзелов: Во него главно ја изнесовме борбата на македонските Бугари за време на српското ропство за запазување на националното сознание...

Јавниот обвинител: Чие и какво национално сознание?

Гүзелов: Бугарското.

Ова излагање на Чкатров и Гүзелов беше нивно прво јавно обраќање до мошне висок бугарски фашистички функционер. „Запазувањето на бугарското национално чувство кај македонскиот народ“ беше и остана мото на нивната целокупна активност, кое не само што ќе ги доведе во политички корсокак, туку нивното, за жал, богато ангажирање во текот на окупацијата, ќе го сврти против нивниот сопствен народ.

Јавниот обвинител: Како ја толкуваат вашата политичка активност за време на окупацијата?

Чкатров: Ние за време на окупацијата се држевме за средината: Не се определивме многу за левицата, ниту пак за крајната десница. Ние се држевме до ставот кој го соединуваше национализмот со социјалната правда.

Јавниот обвинител: Можете ли тоа да го докажете?

Чкатров: Да, секако. Ние бевме против ВМРО на Ванчо Михајлов, кој своето крило го претвори во фашистичка организација. Ние бевме против ратниците, браниците и легионерите и кога тие нè канеа да влеземе во нивните организации, ние ги одбивавме. Ние со ништо не му покажавме на народот дека сме против партизанското движење, ниту пак излеговме со програма дека сме против него.

Јавниот обвинител: На 12 април 1942 година вие со Гузелов испративте една декларација од 18 точки од владата во Софија. Во неа, во точката седумнаесетта, препорачувате „борба против комунизмот и плутократијата, како и слични на нив појави и надминување на причините што ги создаваат“. Нели е тоа јавно декларирање против Народноослободителното движење, чија идеологија, како што е познато беше комунизмот?

Чкатров молчи.

— Тоа беше грешка, ќе рече потоа.

Јавниот обвинител: Но тоа не беше ваше единствено јавно декларирање против партизанското движење, како што велите. Во декември 1943 година, препорачувајќи повеќе „општи усилби“, вие во јавното обраќање до бугарската влада во Софија, во декларацијата под наслов „Што треба да направи бугарската влада во Македонија“, во точка 18, предлагате: „За гонење на партизаните да се создаде народна милиција, раководена од месни влијателни и чесни лица. Вооружувањето на народот во секој случај е нужно“. Дали е ова јасно изјаснување против Народноослободителното движење и поддржување на идејата за формирање контрачети, чии злосторства се познати?

Чкатров молчи.

Јавниот обвинител: Зошто беше потребно вооружувањето на населението?

Чкатров: Тоа требаше да биде подготвено во секој момент со оружје да се спротивстави на српското влијание.

Јавниот обвинител: Дали под српско влијание вие подразбирате влијание на комунистичкото учење?

Чкатров: Идејата на комунизмот во Македонија ја ширеа главно оние што беа под српско влијание.

Јавниот обвинител: Според тоа, вие стававте знак на еднаквост меѓу српското влијание и комунистичкото учење?

Чкатров: Да, во повеќе случаи — да!

„СРПСКОТО ВЛИЈАНИЕ“ ИЗЕДНАЧЕНО СО ИДЕИТЕ НА КОМУНИЗМОТ

Се разбира, не треба да се коментира сфаќањето на Чкатров според кое српското влијание во Македонија се изедначува со големите идеи на комунизмот. Тоа е само обид да се оправда слугувањето на големобугарската политика на овие простори. Заслепени од омраза против Србија, оние околу групата Чкатров — Гузелов во кошот „српско влијание“ става сè што се крвеше против бугарската фашистичка окупација, против негирањето на македонската национална самобитност, против безболното приопштување на Македонија кон „татковината, царот и државата“.

Претседателот на судот: Каков беше вашиот став кон фашистичка Германија?

Чкатров: Сметавме дека со нејзина помош Македонија се здоби со својата долгоочекувана слобода.

Претседателот на судот: Само тоа?

Чкатров: Само тоа. Ние не ја прифаќавме политиката на фашизмот — имавме своја програма и свое учење.

Претседателот на судот: Но го поддржувате Хитлеровиот поход на Европа и светот! Во излагањето до Филов од јуни 1941 година напишавте: „Македонскиот народ е убеден дека војната за новиот ред во Европа почна да празнува, благодарейќи на принципите на правдата и народносното самоопределување, во согласност со етичките, географските и стопанските императиви на нашиот народ“. И уште: во вашата реч преку Радио Скопје на 10 октомври 1941 година, по повод почетокот на националниот спортски собир, меѓу другото, рековте: „Денеска, кога народите се наоѓаат на распаке, денеска, кога два света се борат меѓусебе, денеска кога стариот и новиот свет се испра-

вени во гигантска борба еден спроти друг, од која борба безусловно ќе излезе новиот свет како победник, ние треба да бидеме духовно мобилизирани и единствени, за да можеме да ги дочекаме настаните до крај". Кој го претставуваше за вас „новиот свет“?

Чкатров повторно молчи. Незадоволството на присутните се изразува преку сè погласните барања за најстрога казна за обвинетиот. Чкатров, блед и вознемирен, гледа само во душмето.

Претседателот на судот инсистира: Можете ли да кажете кој го претставуваше за вас „новиот свет“?

Чкатров: Тогаш мислевме дека новиот свет го сочинуваат силите на Оската.

Претседателот на судот: Можеби затоа, верувајќи му на „новиот свет“, изградивте таков однос кон „еврејското прашање“, на кога потпретседателот на бугарското собрание Димитар Пешев и група пратеници станаа во заштита на Евреите, вие во програмското писмо од декември 1943 година напишавте дека ставот на овие општественици предизвикува „вознемиреност меѓу овдешното население“?

Одговорот на Чкатров: „Да, тоа беше грешка!“ не може да се чуе од протестите на присутните, кои на тој начин го изразуваат своето незадоволство од Чкатровото однесување за време на окупацијата.

ГРАЃАНСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ КЛУБОВИ — ПОЛИТИЧКИ ФАКТОР

Летото 1941 година е при крај. Чкатров и Гузелов, наспроти една вистина што и тие самите ја чувствуваа — дека ситуацијата во Македонија од ден на ден е сè полоша и дека сега само тие веруваат оти со доаѓањето на бугарските војски и полиција навистина се работи за чин на „ослободување“, тоа свое чувство ќе се обидат да го наметнат и на другите. Им треба само форма преку која тоа ќе го направат. И тогаш почнува нивната иницијатива за формирање граѓански национални клубови во окупираниот дел на Вардарска Македонија од бугарските фашистички војски.

Во текот на септември 1941 година група скопски ванчомихајловисти доаѓа на идеја да формира скопски

национален клуб. Иницијативата ја дава Тома Петров, заедно со брат му Иван Петров, Димитар Шалев, Коста Ципушев, Коце Миов, Никола Грнев, Коце Черваров и уште некои други. Имајќи го предвид искуството со формирањето на културниот клуб „Свети Климент Охридски“, овојпат на изборното собрание присуствуваа само проверени луѓе, само оние што добија лична покана.

За да не се повтори она што се случи при формирањето на културниот клуб, беше договорено Чкатров и Гузелов да останат, во овој случај, на заден план, а во првиот ред на формирањето да истапат скопјаните како Тома Петров, Китинчев и други. Ке видиме: Чкатров и Гузелов добија друга задача.

На основачкото собрание што се одржа во Скопје на 14 септември 1941 година во кино „Балкан“ за претседател беше избран Тома Петров, за потпретседатели Благој Панчев, Коце Черваров и Иван Пиперков, а за секретар Младен Хаџи Герасимов. Спиро Китинчев и Димитар Шалев останаа незадоволни: не беа избрани во управното тело на клубот. Тома Петров за да го зачува како-така единството на присутните, и двајцата ги предложи за советници со право да присуствуваат на седниците на управата. Првата акција на граѓанскиот национален клуб во Скопје беше една делегација на чело со Тома Петров да замине во Софија, кај претседателот Богдан Филов и други министри за да побара враќање на имотите на оние лица што за време на поранешна Југославија ги загубиле од било кои причини.

Скопското искуство, се чини, ги покренало иницијаторите на поширока акција. Се покажа дека овие институции, граѓанските национални клубови, можат да се искористат за широко прибирање и организирање на „конструктивните сили на народот“, како што ќе рече Гузелов. Идејата е точно прецизирана: овие клубови требаше да ги соберат околу себе „здравите национални елементи“ и на тој начин да станат нешто како политички фактор што ќе дејствува меѓу народот. Бидејќи во фашистичка Бугарија партиите беа забранети, формата на дејствување преку вакви и слични на нив институции беше добредојдена. Тие требаше да станат „национални јадра“ за кои толку мно-

гу зборуваа постарите и помладите ванчомихајловисти во текот на целото време на окупацијата. Идејата одеше уште понатаму: кога по формирањето клубови низ целата окупирана Македонија во Скопје ќе се свикаше собрание на претставителите на клубовите, тогаш требаше да се избере едно тричлено раководно тело, кое во името на македонскиот народ, ќе зборува пред власта. Не треба некоја посебна остроумност да се дојде до заклучокот кон луѓе ќе треба да бидат избрани во управите на клубовите и кој ќе ја претставува пред власта Македонија и нејзиниот поробен народ.

ШТО ПРЕДВИДУВАШЕ СТАТУТОТ?

Ако на групата околу Чкатров и Гүзелов не ѝ успеа на основачкото собрание на културниот клуб „Свети Климент Охридски“ во Скопје да го наметне статутот со неколку карактеристични одредби, овојпат без поголеми напори таа нив ги внесе во статутот на граѓанските национални клубови. Па се доби статут со овие членови: Член втор: „Целта на клубот е да работи на создавање во широките народни маси едно длабоко сознание за државата, царот и татковината“. Член трети: „Да го развива бугарското национално сознание меѓу младината и да се бори против сите непријателски елементи на б'лгарштината“. Член четврти: „Да работи за брзото приопштување на Македонија кон мајката-татковина и обединување со неа во секој поглед без потреси и со љубов“. Член петти: „Да се бори за ослободување и обединување на сите поробени Бугари за да се создаде една голема Бугарија, во нејзините етнички, историски и органски граници“.

Разлика меѓу најклучните одредби на статутот на граѓанските национални клубови и статутот на скопскиот културен клуб и нема, кога станува збор за активност што ќе го помогне создавањето на една „голема“ Бугарија. Обидувајќи се на оваа основа да го „обедини“ народот на Македонија, да го организира и впрегне во колата на големобугарските реакционерни и империјалистички идеали, групата сама го определи своето место во историјата на македонскиот народ.

И својот однос, се разбира, кон Народноослободителното движење, бидејќи неговите припадници и симпатизери беа најизразитите „непријателски елементи на б'лгарштината“.

ПОЧЕТОК НА ОГРАБУВАЊЕТО НА ОКУПИРАНА МАКЕДОНИЈА

Чкатров и Гүзелов добија задача (или сами со неа се задолжија, тоа во случајов е сеедно) вакви клубови да формираат низ Македонија. Димитар Чкатров по повод оваа активност, ќе изјави:

„Целта на овие клубови беше да се организира граѓанството и младината преку една национална програма, за да се бори за зачувување на бугарскиот национален дух во населението во Македонија, да се спротивставува на ненародните елементи, да го зачува народот од непријателска пропаганда, и воопшто, да ги прибере националните сили на Македонија. Крајната цел ни беше тие клубови да претставуваат една политичка организација. Во Куманово заминавме јас и Гүзелов и таму формиравме граѓански национален клуб со претседател Крсто Лазаров. Потоа во Штип отидовме јас, Гүзелов, д-р Тома Петров и д-р Никола Андонов, и таму, исто така, формиравме ваков клуб. За претседател беше избран д-р Тодор Гичев. Подоцна јас самиот патував за Битола каде го формирав клубот, чиј претседател стана д-р Борис Светиев. Во Ресен, исто така, формирав граѓански национален клуб, а за претседател беше избран Поп Евтимов. Во Охрид, каде што бев заедно со д-р Борис Светиев, претседател на клубот стана Христо Паунчев. Подоцна со Гүзелов и д-р Борис Светиев отидовме во Крушево и таму формиравме граѓански национален клуб“.

Дел од искажувањето на Гүзелов го надополнува нешто попрецизно, она што го рече Чкатров:

„По формирањето на граѓанскиот национален клуб во Скопје, решивме да посетиме некои градови во Македонија и таму да формираме вакви клубови. Така, на 22 септември, јас, Чкатров, д-р Тома Петров и д-р Никола Андонов отидовме во Штип каде го формиравме клубот на чело со д-р Тодор Гичев. Потоа

јас и Чкатров отидовме во Куманово каде го формиравме клубот (Точно е ова што го зборува Гузелов: најпрвин, на 21 септември 1941 година, граѓански национален клуб е формиран во Штип, а потоа на 28 септември, во Куманово — з. н.). По извесно време формиравме клубови во Неготино, Гевгелија, Струмица и Радовиш. Очекуваните резултати и предвидените планови за дејност на граѓанските национални клубови не се остварија“.

Точно: клубовите не ги исполнија очекувањата. „Им недостигааше масовност“, ќе рече по еден друг повод Чкатров. Со други зборови: не беа прифатени од народот во чие име групата и ги формираше. И тоа е, се чини, суштината на сите акции, на целокупното дејствување на оние што се ставија во служба на окупаторот: нивните акции не продираа меѓу народот, не наоѓаа на негова поддршка, не го ангажираа. Остануваа меѓу тесен круг луѓе, и безразлично колку тие беа гласни, акциите не даваа каков и да е резултат, зашто немаа корен, како што би се рекло.

Две работи, покрај другите помалку важни, се клучни експонентите на бугарската кауза да се почувствуваат разбиени уште есента 1941 година и никогаш повеќе да не се кренат како групација, како идејка, како политички фактор: првата, одбивањето на македонскиот народ окупацијата да ја прими како „ослободување, како „голем чин на присоединување кон мајката татковина“, што најдобро се изрази преку почетокот на востанието само кратко време по окупацијата и второ: психологијата на окупаторот. Имено, окупаторот останува ист на сите меридијани и во сите времиња: тој е готов да соработува со секој што ќе му се понуди да му служи, но го користи само до онаа граница до која соработникот ја поддржува и реализира неговата политика. Уште повеќе овој и ваков окупатор што со силата на оружјето влезе во Македонија во втората половина на април 1941 година. Свесен дека во Македонија уште од првиот ден постои отпор, како и свесен дека Хитлер може да заигра на друга карта, бугарскиот окупатор ќе се обиде преку низа мерки на безбедност и репресалии да се зацврсти во простори и меѓу народ, кој никогаш не го сметал за свој и за добредојден. Значи, ваквиот окупатор

само одвреме навреме ја користеше соработката на групата Чкатров — Гузелов, и само тогаш и исклучиво тогаш, кога таа одеше во прилог на политиката што ја водеше во окупираниот дел на Вардарска Македонија.

ПОРАЗНА СЛИКА НА СОСТОЈБАТА

Акт на капитуланство, или поточно: почеток на агонијата на оваа група е излагањето на Димитар Чкатров за положбата во Македонија по шестмесечната „слобода“. Инженерот Димитар Чкатров ќе манифестира тотално политичко слепило, зашто понесен од големобугарските идеи, заслепен од нив, тој во првите партизански пушки во Прилеп (неговиот роден град) и Куманово, гледа само судрување на две светски идеологии, судрување на национал-социјализмот и комунизмот, а не гледа, или пак не сака, не може да види, дека првите пушки во Македонија против бугарскиот окупатор се израз на општонародното расположение кон „слободата“ и „ослободителите“.

Што донесува писменото излагање на Чкатров? Една поразна слика на политичката и економската положба во „ослободена“ Македонија. И еден додворувачки напор да се докаже дека „водечките синови на македонскиот народ“ исцело се предадени на идејата „еден народ — една држава од Добруца до Охрид и од Дунав до Егеј“ и дека сите обиди тие, претставителите на македонскиот народ, да се оцрнат пред властите паѓаат во вода, зашто „секое нивно друго однесување би било рамно на престап пред нацијата и историјата, зашто народот би се одрекол од секој таков, обвинувајќи го притоа дека ќе сака да внесе герила во здравиот национален организам“.

Изминаа само шест месеци од влегувањето на бугарските окупаторски војски во Македонија. Положбата на населението е толку влошена што и Чкатров со горчина ќе признае дека „таа е исто таква како и под српското иго“ и ќе додаде: „Ако не и полоша“.

Имајќи, пред сè, само една цел: што повеќе пари да извлечат од македонското население, да му го пронајдат и земат и последниот лев, бугарските окупаторски власти земјата ја даваат под наем на една годи-

на, но притоа наемот го бараат однапред. Што е сигурно-сигурно е! На тој начин земјата што ја конфискуваа, ја земаа под наем богатите, а сиромашните земјоделци, во тие критични и тешки времиња, остануваа да се снајдат како што знаат и умеат, главно, на своја штета. На овој начин „аграрното прашање“, околу чие решавање проповедниците на големобугарската идеја во Македонија, кренаа доста прав, се „рши“ најнеправедно и највознемирувачки.

ОПШТО РАСТРОЈСТВО ВО СТОПАНСКИОТ ЖИВОТ

Групата интелектуалци околу Гүзелов и Чкатров инсистираа данокот во новите услови да се определи така што притоа да бидат поштедени оние што дале свој придонес за „слободата“. Меѓутоа, окупаторот не обрна на тоа нивно инсистирање никакво внимание: данокот остана за сите ист, така како што беше одреден во бивша Југославија.

Механичкото применување на постоечките бугарски закони во окупирана Македонија предизвика општо растројство на стопанскиот живот: многу занаетчиски дуќани мораше да бидат, по сила на законот, ликвидирани, а стоката конфискувана. Така, на пример, свекарите ги затворија своите дуќани, на малите мелници им беше ставен клуч.

Посебен хаос и општо незадоволство, како и можност за шверц и брзо збогатување, предизвика определувањето паритетот на динарот во однос на левот. Затекнатите стоки кај македонските трговци од окупаторските комесари беа оценети на база еден динар — 1,60 лева, што беше далеку пониско од цената на истите тие стоки во „старите предели“. Тоа во Македонија намами цела армија трговци од Бугарија, кои сите стоки во окупираниот дел од Вардарска Македонија ги откупија, по далеку пониски цени. Се разбира, ги однесоа во Бугарија и на таа зделка заработија тешки милиони. Така, на пример, комесарот на окупаторската бугарска власт во Скопје конфискува 14.000 метри свила по 138 лева метро. Оваа свила им беше продадена на трговците дојдени од Бугарија по цената на конфискацијата. Тие исти трговци свилата

во Бугарија ја продаваа по 800 лева метро, остварувајќи преку ноќ, што би се рекло, заработувачка од околу 10 милиони лева. Навистина дојде време кога шеговитата изрека „сичко има — тешко се намира“ стана груба реалност.

Ограбувањето на Македонија од страна на „ослободителите“ е општо: долговите на македонските трговци на Српската народна банка, почна да ги наплатува Бугарската народна банка, наплатувајќи притоа и камата на нив од „ослободувањето“ до денот кога го наплатуваше борчот. И се случи во тие тешки времиња, таа да им го исиса и она што не беше нејзино и што тие во текот на изминатите месеци не можеле да го остварат. Навистина, вистински акт на „ослободување“.

КАКО ЧКАТРОВ ГО ОБЈАСНУВАШЕ ВОСТАНИЕТО?

Се разбира, Чкатров не можеше, а да не го покрене и овојпат како и многупати дотогаш и многупати потоа, „чиновничкото“ прашање.

Што бараат чкатровци покренувајќи го „чиновничкото прашање“? Бараат високи функции, какви што смета дека им припаѓаат заради нивното минато и спремност на слугување. Зашто не треба да се заборава: беше крајот на ноември 1941 година, значи, изминаа шест месеци и нешто повеќе од „ослободувањето“, а многумина од нив беа сè уште без работа, навредувани, потценувани. Некои „месни луѓе“, што летото 1941 година беа назначени на повисоки функции, кон крајот на годината или во првата половина на 1942 година беа отстранети од служба.

Во ова свое резиме за резултатите на „слободата“ Чкатров сосема јасно и прецизно ќе го објасни својот став и ставот на своите истомисленици за почетокот на востанието во Македонија. Бидејќи не можеше да прејде преку фактот оти излегоа првите партизански одреди, а првите пушки во Прилеп и Куманово ја најавија желбата за вистинска национална, политичка и социјална слобода, Димитар Чкатров ќе се обиде да го протолкува сето тоа по свое и на свој начин:

„Еден настан ги вознемирува во последно време духовите. Тоа е случај со комунистите и партизаните. Но тој настан е резултат на дирижирање однадвор и треба да се разгледа со особено трпение. Причините во секој случај се коренат во новата бугарска власт. Ние ја познаваме силата на комунизмот во Македонија од времето на српското ропство, тогаш кога тоа туѓо за народот учење наоѓаше морална поткрепа дури и кај националистите, зашто во својот развој делумно криеше и национални мотиви. Од друга страна сметаме дека сегашната негова појава, што се случи во некои градови, е негов пораз, а не успех. Поразот е зголемен и со тоа дека меѓу нив не се наоѓа ни еден од нивните постари интелектуални водачи, а исклучително само најмладите, дури и малолетни. Не се важни, според нас, толку настаните, не е важен шумот што се дигна околу нив, особено во старите предели. Комунизмот во Македонија никогаш не ја претставувал масата бугарско население, туку секогаш бил само секта за строго определен круг луѓе, кои, макар што беа затворени, никогаш во народот не создадоа борческа традиција, ниту пак свој авторитет. Сега народот ги осудува и тие кај него не наоѓаат никаква поткрепа, ниту пак нивните борци се сметаат за маченици... Погледнато објективно комунизмот во Македонија не претставува никаков тежок проблем. Тој може да се ликвидира лесно, доволно е само да не му се дава особено значење и, од друга страна, аргументи за агитација. Неколкуче фрлени летци, катехизисот во кој има објавено и смртни пресуди за позрел човек претставуваат детска работа. Најсигурно средство за борбата против него е организирањето на младината во национални јадра за да се ангажираат нејзините творечки сили и да не ѝ се даде можност да мисли на нешто друго...“

Така Чкатров за комунизмот во Македонија и за Народноослободителното движење. И како што се случуваше порано, и како што ќе се случува подоцна, по секое излагање, ќе уследат и точки на соодветни препораки и забелешки. Па така во точка три од забелешките упатени до власта, Чкатров запиша: „Не се изгонети сите Срби, затоа некои од нив станаа најсилни гнезда на (комунизмот) против државната деј-

ност“. Во точка четири: „Не се ликвидира со шпионите, за да може народот да здивне и да (почне решително да ги гони комунистите) ја почувствува справедливата рака на власта“. Во точка пет: „Не се казнети затечените во Македонија српски чиновници, туку беа пуштени мирно да си работат, а сега се јавуваат со чети да го обеспокојуваат народот“. И во точка шест: „Поради ова и многу други работи во почетокот власта се покажа многу лабава кон непријателските елементи, та не остави впечаток на силна и моќна национална власт, што беше причина да дигнат глава сите негативни елементи, а особено комунистите“.

ПРИВИД НА ОПОЗИЦИЈА

Зошто Чкатров ги прави овие забелешки: и зошто, воопшто, онаа мала група интелектуалци во текот на 1942 и 1943 година ќе се состанува, ќе одржува состаноци и ќе упатува писма со препораки до владите? Сигурно не затоа што ги изменила своите големобугарски сфаќања. Најмалку заради тоа. Самиот Димитар Чкатров тоа ќе го објасни во ова резиме за шестомесечната окупација, што тој во согласност со своите сфаќања и гледања, ќе ја наречува, постојано ќе ја наречува, „ослободување“: „Сето ова нè принудува да го кренеме гласот и да бараме водење една строго национална политика, сега, додека уште е време и додека народот не се пасивизирал и не ја загубил вербата. Едно население со високонационално бугарско чувство (ова Чкатров мисли на македонското население — з. н.) заслужува да се впрегне во творечка работа за државата, царот и татковината“.

Тоа е тоа: групата истомисленици на Чкатров не манифестира никакво идеолошко или пак политичко разидување со окупаторот. Забелешките што овие пропагатори на големобугарската идеја во Македонија ги прават првин до владата на Филов, а потоа и до владите што доаѓаа по неа, и на тој начин создаваа привид на опозиција на власта, на што на судењето Чкатров и Гузелов посебно ќе ја градат својата одбрана, произлегуваат од очигледниот став дека со одредени мерки и ставови, софиската фашистичка влада го оне-

возможува „безболното и без потреси“ приопштување на Македонија кон царството. Стравот дека народот „ќе се пасивизира“ и дека не ќе може „да се впрегне во една творечка работа за државата, царот и татковината“ ги покренува оние околу групата Чкатров — Гузелов на една, па уште на една, и уште на многу други акции, кои сè повеќе пред народот ќе го откриваат нивното вистинско лице и нивните вистински намери.

„НАРОДОТ ВО МАКЕДОНИЈА СЕ ЧУВСТВУВА НЕРАМНОПРАВЕН“

На другарската средба во Скопје, во канцеларијата на Чкатров на 4 и 5 јули 1942 година, ќе се соберат нешто повеќе од дваесетина истомисленици на Чкатров и Гузелов, речиси, од цела Македонија: Христо Паунчев од Охрид, Сотир Тренчев од Ресен, д-р Борис Светиев од Битола, Коце Ванов и Богдан Поп Горчев од Велес; Христо Сеизов од Кавадарци, Ефтим Бојчев од Неготино, д-р Тодор Гичев од Штип, Тома Кленков од Свети Николе, Павле Гичев и Коце Кратовалиев од Скопје. И двата дена на средбата ќе се фрлаат дрвја и камења против власта само затоа што таа не се потпрела во реализирањето на својата големобугарска политика на „здравите национални сили“, што ќе рече, на оној грст интелектуалци што се сметаа за „народни“ претставители. Присутните на средбата во канцеларијата на Чкатров во почетокот на јули 1942 година, не пропуштија да нагласат дека му служат на окупаторот, само се незадоволни што, ете, тој не се потпира на такви луѓе како нив:

„Народот има и сега потреба од свои заштитници, од луѓе што ќе му ги разберат болките и ќе го лекуваат во согласност со државната политика на нашата татковина Бугарија“, ќе изјави на средбата Чкатров.

Рековме: целата средба мина во знакот на едно општо незадоволство што во клучните позиции во окупирана Македонија не се поставени луѓе од групата Чкатров — Гузелов. Писмото до цар Борис, како и усвоените заклучоци вријат од такви барања. Во писмото до царот, ќе зажалат дека „народот (во Македонија

—з.н.) се чувствува до извесна степен нерамноправен“ и ќе продолжат: „Власта не го направи потребниот акт со претставителите на македонскиот народ, за да му покаже на светот дека обединувањето станало како резултат на врвната волја на самиот народ во Македонија“. И, се разбира, повторно прашањето на избори, за кое понапред опширно пишувавме. Писмото до цар Борис, како и сите други јавно публикувани писма од овие експоненти на големобугарската политика во Македонија, се вонредни документи за политичко-социјалната ситуација во Македонија за време на окупацијата. И се разбира и во ова писмо, како и во многу други подоцнежни протести ќе биде надолго и нашироко покренувано прашањето на „македонската интелигенција“, односно онаа група околу двајцата најекспонирани нејзини претставители. И притоа, што е сосема нормално, ќе биде покренато и прашањето за функциите што тие треба да ги добијат:

„Од друга страна, ќе стои во писмото, месната интелигенција се чувствува потчинета и сметана за недостојна да заземе раководни места во државната управа. Народот не може да си ја претстави инаку слободата, освен преку наложувањето на токму оној бугарски елемент, што го носеше знамето на б'лгарштината во Македонија, елемент што го познава народот и неговите потреби и што без потреси може да го приопшти до вчера под ропство бугарскиот народ во Македонија кон системот на управа на царството“.

ОДНОСОТ НА КП КОН ГРУПАТА ЧКАТРОВ - ГУЗЕЛОВ

Комунистичката партија на Македонија и нејзиното раководство веднаш ја оценија големобугарската политика на групата Чкатров — Гузелов и уште во своите први објавувања против нејзината активност го определија нејзиното место во поновата историја на македонскиот народ. Во прогласот на ПК на КПЈ за Македонија издаден на 1 август 1942 година, по повод 39-те години од Илинденското востание, се констатира дека „врховистите се трудат да го заблудат македонскиот народ“ и да докажат дека „Илинденското

востание, славната Крушевска Република, всушност се „идеи“, „слобода“ и „рамноправност“ кои на македонскиот народ му ги донеле Хитлер, цар Борис и Мусолини“. Во прогласот македонските врховисти се осудуваат како главни виновници за неуспехот на Илинденското востание и дека сега таквите како нив се подготвуваат да ја предадат и загушат национално-ослободителната борба на македонскиот народ.

Светозар Вукмановиќ Темпо на 28 февруари 1943 година им упати повик на македонските партизански одреди да ја засилат акцијата против окупаторот. Во повикот се вели дека македонскиот народ би можел да ги оствари своите загроени интереси само низ борбата против предавниците на македонскиот народ, како Китинчев, Чкатров и другите.

Во прогласот на ЦК на КП на Македонија од јуни 1943 година се повикува македонскиот народ на борба против окупаторот и неговите соработници, а Комитетот на НОФ во својот проглас од септември 1943 година обрна внимание дека „изродите на македонскиот народ, како Чкатров, Гүзелов, Китинчев, Светиев и други работат на сите начини да го задржат во своите клешти и на тој начин да ги разбијат неговите сили што се борат за ослободување“.

Во својот проглас по повод Првото заседание на АСНОМ ЦК на КП на Македонија на 4 август 1944 година, нагласи дека „старите крвници на македонскиот народ, Ванчо Михајлов и Станишев, а покрај нив и Чкатров, Гүзелов и Китинчев, коvat злосторнички заговор против македонскиот народ, неговата народно-ослободителна борба и тешко извојуваниите придобивки во таа борба“.

МОЛБИ ЗА МИЛОСТ

Доста контрадикторни во своите изјави, често премолчувајќи ги одговорите, на крајот од судењето во Скопје, Чкатров и Гүзелов замолија за милост.

Во својот завршен збор Димитар Гүзелов, меѓу другото, рече:

„Најпокорно го молам почитуваниот суд да ме извини за моето однесување. Секогаш сум се раководел

во своите акции за доброто на Македонија и македонскиот народ. Сега, кога Македонија ја доби својата слобода во рамките на Федеративна Југославија, по силата на славните борби на Народноослободителното движење јас како син на таа земја се радувам и го примам тоа решение. Ја признавам својата вина и се кајам. Го молам почитуваниот суд да ги земе предвид олеснителните околности. Со чиста совест и вера ја оставам мојата судбина во рацете на народниот суд. Да живее слободна Македонија во Федеративна Југославија!“

Димитар Чкатров изјави:

„Ако се свртам кон мојот изминат пат ќе видам дека тој е исполнет само со страдања и мачења. Откако знам за себе сè дава за Македонија. Секогаш сум се раководел само од едно: доброто на македонскиот народ. Јас ја доживеав најтешката судбина на еден син на Македонија: толку многу лежев по српските затвори, а, ете, денеска сум исправен пред најтешкиот суд — да ми суди мојот народ, мојот народен суд. Искрено се радувам дека се создаде слободна македонска држава. Нека живее народот среќно во неа. А ако сум направил некому нешто лошо, јас искрено жалам“.

Судот ги изрече пресудите: обвинетиот Димитар Неделков Раев се осудува на смрт со бесење, обвинетиот Спирос Китинчев на смрт со стрелање, обвинетиот Димитар Чкатров на смрт со стрелање, обвинетиот Димитар Гүзелов на смрт со бесење, обвинетиот д-р Панајот Хитров на смрт со стрелање, обвинетиот доктор Благој Панчев на пет години тешка присилна работа, обвинетиот Азис Ибраим се ослободува од обвинението, обвинетиот Захари Велков се осудува на доживотна робија, а Никола Икономов на седум месеци присилна работа.

Присутните на судењето одлуката на судот ја поздравиле со извикувања: „Да живее народниот суд!“ и „Смрт на предавниците“. Вишиот воен суд на Југословенската армија, Совет при Генералштабот, ја потврди одлуката на Судот со тоа што смртната пресуда на Спирос Китинчев му ја замени со времена казна.

1) Д. К. Будимовски („Триглавска“ 26, Скопје) во врска со изјавата на Спиро Китинчев го испрати ова дополнување:

Спиро Китинчев, како што се цитира, изјавил дека првата бугарска воена единица што дошла во Скопје по навлегувањето на германските фашистички окупатори на 7.IV.1941, била свечено пречекана.

Тоа, воопшто, не е точно!

Со леб и сол пред Офицерскиот дом во Скопје на главниот плоштад, таа бугарска окупаторска единица ја пречекаа Спиро Китинчев и неговите соработници од Бугарскиот национален комитет што тој го формира заедно со Стефан Стефанов кој беше специјално за тоа дојден од Софија. А тоа беа дваесетина луѓе (заедно со нивните жени и деца околу четириесеттина) што сакаа на бугарските „ослободители“ да им направат „свечен пречек“.

Скопјани на бугарските окупаторски единици не им приредија таков пречек, освен ако се смета за „свечен“ пречек тоа што група младинци, главно скоевци, на главната улица каде што сега се наоѓа Домот на ЈНА (ул. Маршал Тито) ги опсипаа со камчиња и со јајца и гласни извизи: „У-у-у-а, опинчари“, и „Вратете се од каде што сте дошле!“

Еве како дојде до тоа.

Откако по навлегувањето на германските окупатори на 7.IV.1941 во Скопје се формира таканаречениот Бугарски национален комитет на чело со Стефан Стефанов, а чиј прв потпретседател беше Спиро Китинчев, едно утро (не се сеќавам на датумот) на влезните врати пред скопските куќи беа излепени плакати и на нив напишано „Оваа куќа е бугарска“ на германски и бугарски јазик. Тоа го направи Бугарскиот национален комитет со Командата на германскиот окупаторски гарнизон. Скопското население беше озлобено и многу домаќинства, кои немаа страв од одмазда, од своите врати ги симнаа тие плакати. Партиската и скоевската организација во Скопје, исто така, презеде акција за кинење на плакатите. Тоа траеше неколку дена во атмосфера на озлобеност и протест од граѓаните. Во таква напната атмосфера се говореше дека се очекува да дојдат бугарски војници за да ја окупираат Македонија, но точно денот и часот не се знаеја.

Којку што се сеќавам, на 15 и 17 април, ако не и нешто подоцна, проструи низ градот вест дека бугарските војници пристигнуваат (С. Китинчев вели дека тој бил из-

вестен „на половина час пред пристигнувањето“). Некаде околу 14 часот, вистина, на плоштадот пред Офицерскиот дом, што се наоѓаше крај Вардар, камион со бугарски војници беше пречекан од Спирос Китинчев и неговите соработници. Таа бугарска единица, облечена како во партали, со селски опинци на нозете, по чија наредба не знам, но сигурно не по желба на скопјани (како што Спирос Китинчев вели во цитатот во фелтонот), требаше да продефилира по скопските улици, тргнувајќи од плоштадот кон Железничката станица.

Но, минувајќи низ главната улица, некаде каде што сега е Домот на ЈНА, беше пречекана, како што веќе изнесов, со камчиња, јајца и извици на протест.

Тоа не беше однапред организирана демонстрација; таа спонтано се организира за десетина минути, колку што случајните минувачи имаа време да дознаат дека ќе мине бугарска војска. Повозрасни луѓе имаше мошне малку, повеќе младици и младици, меѓу кои и приличен број скопјани, кои во тоа време беа на главната улица. Од протестот бугарските војници како да се исплашија, почнаа да трчаат и така трајќи влегоа во чекалните на Железничката станица од каде што подоцна со воз беа некаде префрлени.

Тоа е вистината за „пречекот“ на Бугарите во Скопје во 1941 година.

2) Новинарот Ристо Беќаров од Струмица, дополнувајќи го текстот на Мара Минанева во кој станува збор за Друштвото на есперантистите во овој град, пишува:

Формирањето на Друштвото на есперантисти во Струмица беше тесно поврзано со името на народниот херој Благој Јанков — Мучето. Во пролетта 1936 година, тој привремено престојуваше во Струмица, при што успеа да ја придобие наклоноста од голем број младици, кои станаа негови лични пријатели. Во текот на 1937 година, во куќата на Милчо Шеќерчиев, беше одржан состанок на кој присуствуваа Васил Цилев, Ката Поцкова, Мито Поподоров и Благој Мучето. Беа разгледани повеќе актуелни прашања. Се дискутираше за ситуацијата во градот, особено за положбата на работниците, како и за можноста за формирање на друштво кое во своите редови ќе ги собере напредните младици од градот.

При истакнувањето на потребата од формирање на такво друштво, тие се раководеле од размислувањето дека тоа ќе овозможи да се создадат идеални услови за ширење на идеите на научниот социјализам, како и за создавање организација на Комунистичката партија во градот. Од друга страна, младиот шивачки работник Киро Минанов, изучувајќи го шивачкиот занает во Белград, истовремено посетувал курс по есперанто, кој добро го совладал. Со тоа беа создадени сите предуслови за формирање на едно такво друштво. Минанов беше поканет да се врати во родниот град и да биде предавач на курсот што требаше да се организира. Тој се согласи и летото 1938 година се врати во Струмица. Конечно, на 27 април 1938 г. беше основано есперантското друштво, како

секција на Културно-просветното друштво „Реља Крилатице“, бидејќи властите не го дозволуваа неговото самостојно дејствување.

Во текот на јули 1938 година беше одржано и првото собрание на секцијата на есперантистите во зградата на Женското занаетчиско училиште. Во мошне живата дискусија, откако беше истакнато значењето на меѓународниот јазик, почна првиот курс, кој од ден на ден беше сè помасовно посетуван од страна на работниците и младината. За претседател на друштвото беше избран Васил Цилев, а за секретар Димитар Малунков. По еден месец беше избрана и управа на секцијата во која влегоа: Васил Цилев, претседател, Ванчо Фончев, Ванчо Зеленков, Сандо Масев, Киро Минанов, Ката Поцкова, Глигор Новаков, Горѓи Стоев и Ленка Чопкова. Предавањата ги посетуваа шеесет курсисти, кои во почетокот го изучуваа само есперантскиот јазик. Подоцна, покрај работниците, се вклучија и повеќе млади интелектуалци меѓу кои: Боро и Киро Џони, Атанас Мучев, Кољо Ѓуров — Гаволо и други. При крајот на истата година, друштвото ја прошири својата дејност. Покрај изучувањето на јазикот, почнаа да се одржуваат разни предавања, се читаше прогресивна литература, се организираа излети по околните села, каде што се изведуваше забавна програма, а се читаа и реферати.

Од ден на ден популарноста на секцијата сè повеќе се зголемуваше. Предавањата се одржуваа три или четири пати во неделата, но дел од членовите во секцијата доаѓаа секоја вечер. По извесно време се јавија и првите несогласувања меѓу управата на Друштвото „Реља Крилатице“ и секцијата на есперантистите. Повод за тоа беше масовното напуштање на членовите на Друштвото и приклучување кон есперантистите. Резолуцијата беше остра. Се зборуваше дека тоа е работа на комунисти и се закануваа со растурање на секцијата.

Во есента истата година, без знаење на управата на Друштвото, секцијата подготвуваше да изведе програма во киното „Балкан“, во која беа внесени повеќе песни, рецитации и едночинката „Марс, бог на војната“. По долги убедувања, управата и околскиот началник се согласија, но полицискиот писар Горѓевиќ не ја потпиша бараната дозвола. На инсистирање од секретарот на есперантската секција дозвола беше дадена само за играчка. И покрај тоа, програмата беше изведена, но нецелосно, и тоа по кошњата од салатата, а не на сцената. Посетителите за цело време стоеја, протестирајќи на таков начин.

По формирањето на Поверенството на Комунистичката партија на Југославија во Струмица, во 1939 година, тоа го презеде раководењето на секцијата. Сега почна да се посетува повеќе внимание на политичкото образование на младите. Истата година е формиран актив од млади работници и интелектуалци, кои ги спроведуваа сите директиви добиени од Партиското поверенство во градот. Тогаш есперантистите ги избраа и првите свои делегати за конгресот на есперантисти кој се одржа во Карловац. Тоа беа Ристо Беќаров и Глигор Новаков.

3) Искажувањето на бугарските окупаторски агенти во Битола за тоа како е откриена илегалната печатница во овој град и како загина Вангел Тодоровски — Мајоро, беше повод првоборецот од Битола Гога Георгиевски да објасни подетално некои моменти од активноста на партиската организација на планот на пропагандата:

Непосредно по влегувањето на бугарската фашистичка војска во Битола, Месниот комитет, на чие чело се наоѓаше легендарниот Стив Наумов, донесе одлука веднаш да се пристапи кон собирање оружје и друг воен материјал. Паралелно со тоа беше преземена и акција да се обезбеди печатарска техника. Оваа замисла на Месниот комитет беше реализирана непосредно по августовските демонстрации кои имаа цел да го демаскираат окупаторот кој на секој начин се обидуваше слободољубивото и национално мошне определено население да го убеди дека е бугарско, да го убеди дека го „ослободил“. Група комунисти беа задолжени да приберат машини за пишување, радиоапарати, боја и хартија. Во меѓувреме, Стив Наумов даде нацрт за правење на дрвен, мошне едноставен шапилограф, сличен на апаратот што го беше видел во Белград каде што студираше. Подоцна беше набавена помодерна техника, благодарение на Вангел Илиевски, кој работеше во аптеката на Алексик. Голема помош во снабдувањето со хартија и боја дадоа и неколкумина еврејски трговци, како и книжарот Ристо Манев и печатарите Владимир и Петар Димови.

По собирањето на материјалите што се наоѓаа во повеќе куќи, беше решено целата техника да биде сместена на едно место и со неа да раководи едно лице. За тоа бев задолжен јас. По многу размислувања, решив техниката да се премести во станот на Нико Фуџдали, проверен младинец и член на СКОЈ. Куќата на Фуџдали се наоѓаше во непосредна близина на бугарската окупаторска државна безбедност, а пак мајката на Нико — Дора Фуџдали беше дактилографка во истата установа. По предлог на Стив Наумов, со техниката раководеше Вангел Тодоровски — Мајоро, кој беше илегалец.

Техниката почна непречено да работи. Неколку пати беа издавани летоци што Месниот комитет, преку своите активисти и скоевците, пред очите на окупаторските жандарми ги лепеше по куќите и дури беа фрлани во салата на киното и на битолското корзо. Треба да се рече дека организацијата за растурање на летоците беше мошне солидно подготвена. Низ целиот град, само за петнаесеттина минути, и тоа непосредно пред полицискиот час, активистите успеваа да ги запознаат сите граѓани со содржината на летоците. Според сеќавањата на Дора Фуџдали, а и на други активисти, овие акции ја избезумуваа бугарската полиција, која на разни начини се обидуваше да ја открие печатарската техника. А таа се наоѓаше, така да се каже, во нејзиниот двор.

Некаде во јануари 1942 година, поради оправданиот страв од евентуално откривање на техниката (политичките затвореници што се наоѓаа во зградата на полицијата се обидуваа да бегаат, а тоа предизвикуваше редовни блокади), Мес-

ниот комитет донесе одлука техниката да се премести во друга куќа. Во прво време кај Коле Лозановски, а потоа кај Вангел Василевски, сè до април, кога беше откриена. Бранејќи ја техниката, херојски загина Вангел Мајоро, откако го уби злогласниот групов полициски началник Стојчев и еден пријател.

Во текот на летото, новиот Местен комитет, на чие чело повторно се наоѓаше Стив Наумов, се зафати со организирање на вториот одред „Даме Груев“, и на нова техника. За техниката, покрај Стевче Патако, Борче Милјовски, беше ангажиран и Јанки Павлоски, работник. Овде, во куќата на Павлоски, покрај печатењето на летоците, беше отпечатен и билтенот „Сјај“ во кој беа пренесени и материјали од Покраинскиот комитет. Во мај 1943 година, по една голема провала, техниката беше откриена. Многумина беа фатени и осудени на смрт.

Ни честите затворања, ни невидените маки, ни злосторствата на кои им нема рамни, ни колежите и бесењата што ги правеше „ослободителите на македонскиот народ“, не беа во состојба да го скршат отпорот на граѓаните кои, борејќи се често со голи раце, успеваа со пишаниот македонски збор, со организирана техника, гласно да извикуваат: „Бегajte, овде не ви е местото!“

4) Се чини дека Кољо Желев Неделчев, еден од најпознатите агенти — тепачи во Битола има побркано некои податоци и факти. Носителот на Партизанската споменица 1941 и Албанската споменица, Нанко Видески (населба Карпош III, згр. 54, влез I, Скопје) подетално се задржува на тоа дали уапсените од селото Самоков биле или не припадници на Народноослободителното движење:

Во „Нова Македонија“, во фељтонот „Судењата како последен пораз“, покрај некои делови од нашите изјави дадени во врска со мачењата и тепањата што ги претрпевме во дебрешкиот и бродскиот затвор, објавена е и изјавата на агентот Кољо Желев Неделчев за тоа дека во селото Самоков, Прилепско, биле уапсени 120 симпатизери на партизаните и меѓу нив се спомнуваат имињата на кметот Борис Локвенец, Димко Мацов, поранешен учител, и син му Миливој Ванов и кметот од Растеж. Меѓутоа, сите овие лица погоре споменати, воопшто не беа симпатизери на нашето Народноослободително движење, туку симпатизери на дражикевското движење во Поречје што го предводеше Војчо Трбиќ. Дури и ќерката на Димко Мацов излезе како четник со Војчо Трбиќ и со него се криеше по планините и по ослободувањето, сè до нивното фаќање од наша страна. Агентот Неделчев најверојатно ја изменил соработката со четниците и припадниците на НОБ.

По издржаното тепање во бугарскиот затвор, за што стануваше збор во продолжението од 11 мај, речиси целата оваа група им се приклучи на четниците во прилепско, сè до спогодбата од август 1944 година за заедничко дејствување меѓу нас, борците од Петтата прилепска бригада, и четниците

од Македонски Брод. Како што е познато, Војчо Трбиќ не ја прифати со својата чета оваа спогодба и тоа беше наше последно и дефинитивно раскинување со него. Но тоа е друга приказна.

5) „Другари, би сакал да дополнам некои поединости во врска со местото и улогата на млекарницата на Блаже во Прилеп, како и на самата активност на Блаже млекарот: пред сè Блаже млекарот беше фатен во втората половина на месец март, а не во јуни 1943 година.

Млекарницата на Блаже беше собиралиште на младите скоевци и комунисти. И покрај големата конспиративна дејност, во млекарницата и пред Блаже ние зборувавме отворено, па понекогаш и тој се вмешуваше во дискусиите насочени против окупаторот. Што значи дека Блажевата млекарница беше гнездо во кое се собиравме ние, антифашистички настроени скоевци и комунисти. Чесниот Блаже активно го помагаше Движењето и никогаш не одбиваше да даде помош кога му се бараше. Мене, Трајко Филиповски, тогашен илегалец, честопати ме хранеше без да ми наплатува. Со мојата положба во критичниот момент пред да биде фатен Блаже, повеќе беше запознат неговиот внук од брат Ристо Митрески, кој и ден денес е жив во Прилеп и кој по цел ден беше на дуќан од три часот наутро до 21 часот навечер. Ете зошто може да се претпостави дека Ристо бил повеќе запознат со моето криење на таванот од млекарницата.

Исказите на агентот веројатно се помешани, бидејќи низ неговите раце поминале стотина комунисти и тој не бил во состојба сè да памети. Дека тој некои работи побркал може да послужи и мојот случај:

Јас се обидов да се самоубијам во команданството на полицијата во Прилеп, заради тоа што не можев да го издржам тормозењето и тортурата што беа применувани врз мене. Тоа началникот Цанов нигде не го споменува. Би требало да кажам дека јас не сум уапсен во млекарницата на Блаже, туку две недели по фаќањето на Блаже млекарот, односно на 7 април 1943 година, и тоа сосема случајно во една прилепска племна. Јас во затворот од агентите чув дека Блаже избегал во Албанија, додека пак вистината беше дека тие го убиле и го закопале во дворот на команданството, а своето злосторство фашистите го прикриваа велејќи дека Блаже избегал.“

Со почит

Трајко Филиповски,

Носител на Партизанска споменица 1941

ул. Маршал Тито бр. 69 — Прилеп

6) Злате Силјаноски (ул. Иван Козаров 109, Скопје) се јави со писмо во кое, меѓу другото, како жив учесник и организатор на акцијата за сечење на бандерите меѓу Ропотово и Дебреште, напиша:

Во фељтонот се објавени неколку изјави, односно делови од изјави на неколкумина мои соселани од Ропотово (Прилепско) во кои тие зборуваат за маките што ги претр-

певме додека бевме во бугарските затвори. Меѓу другите имиња во тие изјави неколкупати се споменува и моето име. Бидејќи во изјавите само патем се споменува акцијата заради која бевме уапсени, би сакал за читателите на „Нова Македонија“ да изнесам некои карактеристични детали од акцијата околу сечењето на бандерите меѓу Ропотово и Дебреште:

Со наредба на Месниот комитет на КП од Прилеп, преку Коле Арсовски од дебраните наречен Бојчо, ми беше наредено на 22 март 1944 година да ги пресечам бандерите и телефонските жици меѓу Ропотово и Дебреште. Бојчо донесе пила, клешти, качувалки за по бандери и друг прибор. Инаку, пред оваа наредба јас во Ропотово имав формирано диверзантска група во која влегоа Светозар Ивановски и уште двајца други другари. Сега, за оваа тешка задача групата ја проширих и во неа ги вклучив, покрај мене, уште и синот на секретарот на партиската организација, Горѓија Петроски, потоа Светозар Ивановски, Милосав Вочески, Цветан Стаменкоски, Илчо Ристоски и Милојко Трпкоски.

На акција тргнавме на 22 март во 8 часот вечерта. Врнеше снег и дожд, па и покрај тоа задачата ја извршивме: исковме околу девет или дванаесет бандери, не се секавам токму колку, и се вративме пред мугри во селото. Меѓутоа, престана да врне и се изведри. Фати мраз. Нашите стапки во снегот замрзнаа и по нив полицијата ја откри трагата. Така нè фатија.

Инаку, не е точно дека Драге Стефановски, како што стои во изјавите, учествувал во акцијата на сечење бандери. Точно е дека Драге беше член на КП, но не учествуваше во акцијата. Него полицијата го уапси по една малку чудна случајност: Драге Стефановски имаше порано купено на црна берза едни тешки војнички германски цокули. Исти такви чевли ноќта имаше на нозете Горѓија Петроски. Полицијата која вршеше претрес по куќите, кога ги открила цокулите на Драге, мислела дека со нив нивниот сопственик оставил траги во снегот и го уапси Драгата и татко му. Но неговите чевли беа сосема суви. Еден од полицајците, кој учествувал во претресот, сепак, „нашол“ решение:

— Ги осушил крај огнот, кога се вратил! — рекол и Драге беше уапсен.

Ете зошто Драге Стефановски и не можел да каже кој ги пресекол бандерите во полицијата за време на тепањето.

Би сакал да додадам и тоа дека во нашето апсење учествуваше и поштенскиот службеник Санде Терзиовски, кој нè врзуваше и го зеде со себе училишното радио преку кое ние ноќе слушавме вести за настаните на фронтите.

Инаку, го поздравувам објавувањето на фељтонот „Судењата како последен пораз“ зашто преку него може да се види какви маки сме претрпеле за време на окупацијата и какви жртви сме дале за слободата.

7) Со Круме се познававме многу години пред Втората светска војна, зашто тој, речиси, секоја сабота и недела од Прилеп доаѓаше кај нас во Битола. Поточно, неговиот брат, Пепе Волнаровски, додека учеше живееше во нашата куќа, но тоа не беше единствената причина: Круме и мојот брат Владо Сајковски заедно служеа војска и од тоа време станаа неразделни. Сите нас, пак, нè врзуваше нешто друго: учењето на Комunistичката партија на Југославија и нејзините големи и свети идеи за братството и единството и еднаквоста на луѓето. Сите ние што се дружевме бевме или членови на КПЈ или скоевци. Нашите средби секогаш беа еден повод повеќе да разговараме за она што нè интересира и за делото на кое бевме му се оддале.

За време на окупацијата мошне често, како илегалци, во нашата куќа, во која едно време се наоѓаше и илегалната партиска печатница, доаѓаа Кузман Јосифовски Питу и Круме Волнаровски. Она што би сакала посебно да го нагласам и за што, впрочем, го пишувам ова писмо тоа е фанатичната предаденост на Круме на делото на Партијата, за кое тој и така храбро го даде својот живот. Ако се знае колку тој го љубеше својот народ и што сè стави на олтарот на неговата слобода, тогаш за нас што убаво го познававме неговата смрт и не е никако изненадување. Изминаа повеќе од триесет и пет години откако за последен пат го видов Круме, но неговиот насмеан лик, неговиот оптимизам и бодрост секогаш ме следат.

Благодарна
Ката Сајковска — Николова
ул. Илинден 196
Битола

8) Алириза Јусуфи, првоборец и потпретседател на Општинскиот одбор на СЗБ во Куманово, напиша:

Како учесник во првите кумановски партизански одреди во 1941 година сакам да изнесам некои нови, досега непознати факти во врска со излегувањето на одредите и нивното предавање на бугарската полиција од страна на некои тогашни окупаторски соработници и слуги.

Познато е дека на 11 октомври 1941 година од Куманово излегоа Карадачкиот и Козјачкиот партизански одред. Во првиот беа Боро Менков, Перо Георгиевски-Чичо, Киро Бурназовски, Магдалена Антова, Бајрам Шабани, Аритон Димковски Тонко, Наце Ивановски-Буѓони, Бојан Секирарски, Перо Менков, Благој Думановски-Пецкалица, Евица Георгиевска-Кипра, Алириза Јусуфи, Бојан Милковски, Славко Георгиевски-Самарџија и Коста Јовчевски. Во Козјачкиот беа: Љубе Зафировски Гачо, Киро Нацев-Фетак, Тошо Ангеловски, Боро Божиновски-Прџан, Васе Гелев, Стојан Георгиевски-Сулџо, Стојан Георгиевски-Ага, Герасим Димковски-Чвор, Стојан Долевски-Ода, Димче Величковски-Еребица, Урош Караџински, Киро Менков, Михајло Мургаشانски, Филимена Михајловска, Киро Наков, Среќко Петрушевски-Пужаљка Солтир Путински, Христијан Тодоровски-Карпош, Трајан Стојменовски-Грне, Гито Цветковски, Мирко Трајковски, Александар Јакимовски и Боро Јовчевски.

Во фелтонот „Судењата како последен пораз“ беше наведено дека предаството на Карадачкиот партизански одред го извршил кметот од Белановце, што е точно, но во предаството учествувал и бил главен актер и Перо Шумарот, кој е и главниот соработник на бугарскиот окупатор и кој заедно со Мето отишол во рамничарското село Опае, кај што имало телефон и му јавиле на тукашниот кметски наместник Александар Пуцков. Тој веднаш го известил Околистото управление. Иако било јавено по телефон за присуството на партизаните во белановската воденица, предавниците Мето Шабани и Перо Шумарот лично дошле во Куманово и на полицијата ѝ кажале за партизаните. Тие, едноставно, не му верувале на кметскиот наместник Пуцков.

Значајно е да се истакнат и сверствата на бугарските војници. Кога бевме заробени во Белановце, пред воденицата беше ранет Наце Ивановски-Буѓони. Дојде еден бугарски подофицер и му стрелаше во главата без причини. Сакаше сите заробени партизани да ги испотепе, но сосема случајно наиде еден друг офицер и го спречи во тоа.

Перо Шумарот нашите војски го фатија во 1944 година како се крие во карадачките села. Нему му беше судено од Народниот суд, беше осуден на смрт со стрелање и пресудата е извршена. Кметот Мето Шабани, исто така, е осуден на смрт и стрелац, додека кметскиот наместник во Опае, Пуцков успеал на време да избега во Бугарија каде пред неколку години умрел.

Познато е дека предаството на Козјачкиот партизански одред го извршил кметот од Малотино и дека него подоцна му судел судот на Партизанскиот кумановски одред на чело со Христијан Тодоровски-Карпош и е ликвидиран.

9) Писателот Кочо Урдин, кој подолго време работи на монографијата за животот и активната на Благој Јанков — Мучето, ја опишува смртта на овој познат народен херој:

Накусо ќе изнесам како загина Мучето, работник, предвоен револуционер, член на ПК на чело со Лазар Колишевски и инструктор на ПК за Источна Македонија, една од најкомплетните личности на НОБ во тој дел на Македонија.

... Во текот на 1944 година Благој Мучето се наоѓаше илегално во куќата на револуционерот Широ Захов. Целата негова фамилија беше безрезервно оддадена на движењето. Струмичката партиска организација по трите провали и судењата сè уште не можеше да се соземе и да исфрли партизански одред. А исфрлањето на одред беше животна опсесија на Мучето. Тој денонкино се трудеше по разни партиски канали да воспостави контакти со партиската организација во Штип и Валандово. Посебно работеше на тоа да ја возобнови и зајакне организацијата во својот роден град... Мораше да работи истрајно и претпазливо, бидејќи уште во 1942 година беше осуден на смрт. Бугарската фашистичка полиција која, покрај познатиот агент Славчо Азманов, струмичанец, веројатно имала и други тајни агенти, постојано и во 1944 година вршеше молневити претреси во куќите на симпатизерите или

комунистите. Многу пати од таквите претреси се враќаше со празни раце. Но во јули 1944 година, околу десетти во месецот, група полицајци ненадејно се најде во Чифликот блокирајќи ја куќата на Захови. Бидејќи никој немаше дома, полицајците делумно останаа да ја чуваат куќата, а посебна патрола отиде и под стража ги донесе Захови. За тоа време Мучето, кој беше наглув, се наоѓаше во една од собите, но при претресот, благодарение на снаодливоста на Захови и смелоста што го красеше Мучето, тој успеа да им избега, незабележливо... Трчајќи кон црквата Свети Анаргир, во горниот дел на градот, а потоа кон доловите кај чешмата Топуска, голем број струмичани го препознаа Мучето но никој не го предаде. Во близината на чешмата му пријде и група бугарски војници, кои наслепо го прогонуваа, но не познавајќи го, го прашуваа дали видел некој „шумкар“. Тој ладнокрвно им кажа дека видел таков човек како бега кон ридиштата. Додека војската отишла да ги пребарува ридиштата, Мучето го засолна во својата куќа граѓанинот Бубев. Потоа Мучето самоничијативно се засолнуваше два дена во ридиштата на градот, каде гладуваше. Тоа е веќе тринаесетти јули. Со желба да воспостави врска со некои членови на Партијата тој ноќе се врати во градот, гладен и изнемоштен. Потоа се засолна во куќата на граѓанинот Горѓи, но неговата жена таа ноќ се пораѓала. Бидејќи почнале да доаѓаат жени, Мучето, сметајќи дека некоја од нив може да го препознае, отиде во племната на својот поранешен другар Миле Челикот, во долниот дел на градот. Уморен, легнал со нагант во рака. На 14 јули во племната влегол таткото на Челикот и препознавајќи го Мучето, се исплашил за својата кожа, излегол бргу од племната и отишол кон центарот. Таму сретнал бугарски полицаец и по извесно време, молневито од участокот се упатила искусна полициска група за да го фатат еден од најпознатите револуционери. Мучето за тоа време сè уште спиел: уморен и ослабнат. Блокирајќи ја племната, полицајците се плашеле за своите големи животи и не влегувале внатре. Фрлале камења низ горниот прозорец. Еден од нив го удрил Мучето. Тој се расони. Го грабнал револверот и се притаил. Не одговарајќи на полициските повици, насила ја отворил вратата, пукал во заседата и успеал неранет да се најде на тогашниот Плоштад Македонија. Веќе било околу 2 часот попладне. Иако пазарен ден (сабота), бидејќи пред дваесетина минути имало тревога, која најавувала напад на американски бомбардери, плоштадот и улиците биле, речиси, празни. По Мучето трчале полицајците, а меѓу нив и агентот Милчо Лазаров, инаку еден од идејните раководители на „Браник“. Мучето стасал до еден коњ, што стоел пред памучниот склад, рипнал на него и направил обид да им избега на полицајците, кои веќе пукале во него. Но коњот се препнал и Мучето паднал, бидејќи коњот бил врзан за некоја греда. Мучето, гледајќи дека полицајците му се речиси зад петици, потрчал кон влезот на паркот. По него полицајците неколку пати залегнувале и пукале. Пукал и тој. При самиот влез на паркот каде што имало и засолнет народ, Мучето имал можност да се извлече од рацете на полицијата, но во тој момент, за несреќа, таму се

нашол и контрачетникот Манчо од Русиново. Обрнувајќи се да им врати на истрелите, Мучето припукал во залегнатите полицајци, но во тој миг Манчо го фатил преку раце со цел да го обезбедува. Мучето со силен замав го фрлил Манчо на земја. Во тој миг еден од истрелите на полицајците го погодил во главата, по што окрвавен паднал мртов, речиси, пред самиот влез на паркот... Тоа било околу три попладне. Полицајците молневито се нашле околу трупот на херојот, а Милчо Лазаров, агентот, за да се покаже дека е „јунак“ испукал во мртвото тело на Мучето, велејќи: „Ми се омрси ништолот од шумкар“!

На ова се сеќавам убаво, бидејќи како дете имав другар што живеел до самиот парк. Татко му беше ковач, а ние се луѓавме кога се слушале истрелите. Како деца дојдовме до полицајците, потоа се собра многу народ. Во очите на сите се читаше збунетост и осуда. Постарите знаеја дека е тоа првоборецот Благој Јанков. А полицајците, за да покажат колку се „силни“, го влечеа Мучето фатен за нозе по земја, сè до плоштадот и го изложија сиот крвосан, изранет и правосан пред куќата на Абрашеви, велејќи дека вакво нешто ќе го снајде секој што се бори против „мајка Бугарија“...

Сè до мракот телото на херојот го опкружувале стотици луѓе и мајки, проколнувајќи го окупаторот, но и приготвувајќи се за одмазда.

10) Членот на Месниот комитет на Партијата во Штип за време на окупацијата, а сега пензионер, Тодор Воинов, преку своето писмо го дополнува ликот на бугарскиот окупаторски агент Жуглов:

Началникот на бугарската полиција во Штип за време на окупацијата, Жуглов, штипјани го знаат од 1942 година па до 1 септември 1944 година, кога успеа да избега, но не и да ја избегне заслужената казна за неговите злосторства. Како околски полициски началник, Жуглов ги издаваше сите наредби што беа вперени против скришувањето на отпорот. На прсти можат да се избројат домашните предавници на кои се потпираше, па затоа се обезбеди со голем број агенти што ги доведе од Бугарија. Во народот немаше никаква поддршка, а народот знаеше каде се сместени Обласниот и Месниот комитет и илегалците.

Се најдоа и такви што се ставија во негова служба, но тие беа презрени од широките народни маси, кои со прст покажуваа на нив, но и се чуваа од нив. Јас би ги набројал. Тоа се: Пери Баев, кој емигрираше во Бугарија, Петар Горигори и Коце Крпачот. Но, најсвиеро од нив беше штипскиот зет, струмичанецот Кочо, кој најсверски се однесуваше кон политичките затвореници, бречејќи ги на суво, се сеќава Драган Иванов, сега претседател на Општинскиот одбор на СЗБ од НОВ во Штип.

Во 1944 година во јули имаше голема провала на партиската организација. Бевме затворени осум души меѓу кои и браќата Даневи од Долани, а некои беа интернирани. Во сабота навечер спроти Илинден дојде Жуглов и рече:

— Оваа ноќ ќе бидат стрелани четворица!

Си нагаѓавме кои ќе бидеме стрелани. Во зори се отвори вратата и им рекоа на браќата Даневи да си го земат багажот.

— И ние ќе бидеме стрелани како кај Катин, рече Станое и мирно излезе.

Утрвечерта Жуглов пак дојде и рече:

— Од оваа соба ќе биде стрелан уште еден. Тоа беше 17-годишниот Боре Арсов, скоевец, а нас преостанатите не дигнаа за Скопје.

Полицискиот началник Жуглов постарите штипјани го знаат не само по злосторствата што ги вршеше, туку и како човек без морални квалитети. Тој беше подложен на мито и поткуп и тоа обилно го користеше од блиските и пријателите на затворениците.

11) Ние, членовите на општинската боречка организација во Кичево сакаме да го истакнеме најсвирепото злосторство што го изврши контрачетата на Димо Соколески — Браќата во село Белица.

Кичевското подрачје беше под окупација на фашистичка Бугарија и фашистичка Италија. На двете страни активно беше партизанското движење и скоро целото население беше вклучено во него на одреден начин. Бугарите, прикажувајќи се како „ослободители“, веднаш го покажаа своето вистинско лице на окупатори и, не можеа да најдат поддршка кај народот. Согледувајќи ја вистинската ситуација, тие формираа контрачета од дванаесетина — сите селани, алчни за пари и власт. Четата преку Бугарите ја формира Велко Мирчев, кој дојде од Бугарија, заедно со Димо Соколески, кој стана нејзин раководител.

Контрачетата се формира на 12 октомври 1943 година. Од нејзиното формирање па сè до нејзиното уништување во април месец 1944 година, бројно не успеа да се зголеми. За цело време додека дејствуваше на подрачјето на селата Коџица, Белица, Кладник и Прекутурла застрашувачки дејствуваше меѓу населението. Ги гонеше напредните луѓе и семејства и изврши доста убиства на партизани и невинно население.

Пет дена од нејзиното формирање, односно на 17 октомври, контрачетата ги уби партизаните Јанко Михајловски-Јанчица, Живко Туфеглиоски и Трифко од Гостиварско, скоевски работници на реонот Белица и Големо Црско. Ноќта на 15 октомври 1943 година партиската ќелија во село Кладник одржа состанок на кој се разгледуваше воената ситуација во светот и кај нас, за што другарите ги информира Јанко Михајловски. Главна тема на расправата беше мојот извештај бидејќи бев младински раководител во селото, а Јанко беше секретар на СКОЈ на теренот. Вечерта Јанко одлучи со другарите утрото да замине за Белица и да формира младинска организација.

Утрото, и покрај настојувањето на другарите од Кладник да не оди во Белица, Јанко со другарите испратени од Мане Митаноски, заминува таму. Стигнале во куќата на Марковци.

По разговорот за вечерниот состанок ручале. Додека сè уште траел ручекот, групата, веројатно, била откриена по пристигнувањето и контрачетниците однадеж се втурнале и таа немала време за одбрана. Троицата партизани ги заробиле и со тепање ги однеле во бугарскиот учесток во селото Цер.

Овде започнало најбезобзирното мачење. Во малтретирањето учествувале и Бугарите и контрачетниците. Се мавале насекаде со дрва и кундачи. Ги врзувале со јаке надолу, со главата во вода. Се изживувале на најсвиреп начин. Онесвестени ги оставале кратко време за потоа пак Демо да ги земе со себе. За цело време Јанко со другарите пеев револуционери македонски песни и извикувал пароли за слободата на Македонија и КПЈ. Така измачени, со поттурнување, контрачетата ги враќала назад. Во едни дупки во Пространско по сурово мачење се убиени.

Аце Силјаноски
Претседател на Општинското здружение
на Сојузот на борците во Кичево

11а) Панче Грозданов, учесник во НОБ од Кавадарци, подетално го опишува апсењето на Иван Илиев — Ивче и неговото ликвидирање:

Иван Илиев, или како што го познаваат во Кавадарци, Ивче, потекнува од кавадаречкото село Мрзен Ораовец и многу години се наоѓаше во редовите на бугарските пропагатори за бугарскиот карактер на Македонија. Како закоравен ванчомихајловист, иако пензиониран како професор во Софија, доаѓа во Кавадарци веднаш по окупацијата и е назначен за директор на Клоноот на гимназијата, која во 1941 година имаше само петти клас, а подоцна стана директор на Вишата гимназија, која се оформи во 1943 година. Тој беше „прва личност“ и во највисоките „кругови“ на бугарските окупаторски власти. Активно учествуваше во организирањето на контрачетнички единици во Тиквешијата, во крвавата ваташка блокада и во убиството на 12-те скоевци, учествуваше во блокадата на куќата на Иге Злаев, кога се убиени народните херои Киро Крстев и Димче Мирчев, а на многу јавни собири и митинзи, со говори ја пропагираше бугарштината, ги омаловажуваше партизанските одреди и Народноослободителното движење и слично.

Уште првиот ден кога влеговме во слободно Кавадарци јас, како припадник на ОЗНА, заедно со Љупчо Бакев, добив задача да уапсиме повеќе контрачетници и шпиони, меѓу кои беше и Иван Илиев. Уште рано в зори влеговме во дворот на неговата куќа и ја најдовме неговата сопруга во дворот. Вооружани со автомати и бомби, побаравме од неа да ни каже каде е Иван Илиев. Таа сакаше да не излаже и ни рече дека е в чаршија, но ние ѝ одговоривме дека доаѓаме од војното подрачје и дека сакаме со него нешто важно да разговараме. Таа одбиваше да не внесе во куќата, но ние влеговме насила и го баравме низ сите соби, но го немаше. И, конечно, откако ја пребаравме секоја соба, таванот и миндерлаците, застанавме пред еден орман и ги побаравме клучевите. Таа целата пребледе и од внатрешниот џеб го извади клучот. Кога го

отворивме шифонерот, од таму излезе Иван Илиев со кренати раце и ни рече: „Момчиња, правете што сакате, но дајте најпрвин да ја бакнам петокраката што ја имате на капите, бидејќи таа одамна ми е во срцето“. Јас на тоа му одговорив дека тој верно ѝ служеше на бугарската круна, дека направи големи злодела и дека не е достоин да бакнува петокрака.

Бидејќи знаевме оти има оружје, му побаравме да ни го предаде. Тој ни даде само еден револвер, но по застрашувањата и нашето инсистирање, подоцна ни даде уште три револвери и два саудака со муниција. Го врзавме и го спроведовме до училиштето во Кавадарци (сегашната осмолетка „Д. А. Габерот“), каде што беше сместен Народноослободителниот одбор, а оттаму го спроведовме во военото подрачје во Ваташа, каде што беа собрани и други предавници и бугарски окупаторски шпиони и слуги.

На другиот ден Иван Илиев, заедно со другите, беше спроведен во селото Праведник, каде што се наоѓаше Штабот на Оперативната зона, каде што беа сослушани, осудени, а потоа и стрелани. При иследувањето, а тоа го разбрав од другарите кои учествуваа во сослушувањето, тој се молел да не го убиваат, бидејќи можел „многу да ѝ користи на Македонија“. Еден вод партизани ја изврши смртната пресуда над осудените, меѓу кои беше и Иван Илиев, кој ја доби заслужената праведна казна.

12) „Настанот што ќе го опишам претставува едно од најкрвавите злосторства што бугарските фашистички војски, контрачетниците и полицајците го извршија на територијата на Тиквешцијата.

По големите малтретирања и злосторства на населението во селото Дрчевица, Неготинско, на 10 јуни 1944 година во селото Стрмашево дојде злогласната казнена чета од контрачетници на Камбуров. Веднаш започнаа со реквизиција на храна, малтретирање и мачење на населението. Ги собраа мажите и им наредија да копаат ровови над селото, во месноста Којковец. Откако беа готови со копањето, ги натераа селаните да носат слама, душеци и јоргани во рововите, каде што ноќеваа, плашејќи се во селото да не бидат нападнати од партизаните. Леб, месо, вино, ракија, им се носеше во секој час, а кметскиот намесник беше задолжен секое утро да доаѓа во рововите и да прашува што им треба за да им донесе.

Преку Ило Николовски од Стрмашево, кој дојде до нашата единица што се наоѓаше кај селото Радња, разбравме за овие злосторства и вечерта на 12 јуни слеговме до селото. Две патроли влегоа за да ја испитаат состојбата. Во една куќа на крајот од селото влеговме јас, Лафтер и Атанас и чувме за сите злосторства, а на другиот крај од селото, во друга куќа влегоа Васил Димов, Цандо и уште еден. Куќата беше на Јано Глигоров — Кондилов. Веднаш се вративме во единицата и рефериравме каква е положбата.

Уште сабајлето во куќите на Цандо Терзиев и Јано Глигоров дошле контрачетници и почнале да ги тепаат и малтретираат, барајќи да кажат каде им се синовите, кон

беа во партизани. Потоа ги врзале, и ги повеле надвор од селото. Патем, како што наоѓале колиба или племна, со ред ги палеа, а кога дошле во месноста Шутово Трло го фатиле и Ило Димитров. Повторно почнале да ги мачат Јано и Цандо, при што најпрвин им ги пресекле ушите. Бидејќи не сакале ништо да признаат, им ги пресекле прстите на рацете, а потоа ги попроскале со запалива течност и живи ги запалиле. Кога се увериле дека се мртви, ги наденале на кољци и така ги оставиле во трлото, а потоа слегле во селото и на нивните жени им ги покажале исечените уши и прсти, велејќи им дека ги фатиле нивните синови партизани и ги ликвидирале. Во меѓувреме, третиот селанец Ило, откако видел што станува со неговите соселани се решил на бегство. Се фрлил во една удолина и така валкајќи се успеал да избега по дожд од куршуми.

За овој крвав злостор нашата бригада беше веднаш известена. Ние вечерта на 12 јуни зазедовме позиција и на 13 јуни во 2 часот под командата на партизанскиот командант Мајка ги нападнавме контрачетниците. Се разви крвава борба на живот и смрт. До 8 часот целата чета на Камбуров беше уништена. Беа на лице место убиени над 30 контрачетници, а многумина ги најдовме по реката, тешко ранети, како сакале да побегнат, но подлегнале на раните. Неколкумина заробивме живи. Од нив разбравме дека на 13 јуни планирале да фатат 40 заложници и 20 девојки од 18 до 22 години, да ги доведат во нивниот „логор“ и да ги силуваат. Во тоа ги спречивме, а заробените по кратка постапка ги стрелавме. Потоа се повлекохме во нашата база.

На 14 јуни, уште рано дојде засилување на бугарската окупаторска војска од Велес и Мрежичко. Селото беше опколено, уште в зори запалено и сите куќи до темел изгореа. Оттогаш веќе не постои селото Стрмашево. Сопругите на Јано и Цано, од злосторствата, маките и претрпениот страв, по два месеца умреа, а слична судбина доживеа и фамилијата на Камо Гацов и некои други. Ова што го раскажав е само мал дел од оние маки и злосторства што ги претрпе населението од Бошавијата од злогласните казнени единици на одредот „Бенковски“, но и тие добија заслужена казна со нивното тотално уништување“.

Божин Мишев, Кавадарци,
учесник во НОБ од 1943 година

13) Драгана Камчева и Лимонка Алчинова, првата од село Серменин, а втората од село Горниче, Гевгелиско, со своите искажувања за злосторствата на гевгелиската контрачета само ја надополнуваат општата слика на терор што овие органи на бугарската окупаторска полиција го спроведуваа таму каде што беше подрачјето на кое тие дејствуваа. Новинарот Кирил Јанишиев од Гевгелија ги забележа нивните искажувања и ние овде ги пренесуваме без какви и да е скратувања:

Лимонка Алчинова ми изјави: Мажот ми беше заминал во партизани, а јас соработував со нив и ја одржував врската преку тетин Ристо Карагонов, кој живееше малку подолу од мене. Се секавам, беше недела 20 или 22 јули, 1944 година. Бев сама дома и појдов кај Ристо Карагонов да ја побарам кравата. Овде се задржав на нивата, кога пристигна Горѓи Минчев да погледа дали кобилата е овде. По петнаесетина минути пристигнаа Горѓи Хаџи Митров и Горѓи Чалков, Костаќ Ванчов од Богданци, Атанас Ризов од Мрзеници и уште еден гевгеличанин. Овој последниот го чуваше тетин Ристо да не излезе од куќата, а мене ми пријде Атанас Ризов, бидејќи ми беше втор братучед и ме предупреди: „Кажми му сè што знаеш на главниот контрачетник, бидејќи можат да те отпаат“.

— И да ме отпаат не знам ништо, — одговорив. Но, го знаев поводот: во тоа време мажот ми Трајче, заедно со Миле Пецанов и Митре Горѓиев, изврши диверзија на еден транспортен воз кај Мрзеници.

Почнаа да ме испрашуваат дали сум се сретнала со мажот ми во Мрзеници. Одговорив дека откако отиде во партизани не сум го видела и воопшто не знам дали е жив. Тогаш се приближи и Горѓи Хаџи Митров и заедно со неговата „лесна рака“ Горѓи Чалков ме испитуваа:

— Ти си млада жена, зошто не се мажиш...

— Ке се мажам, но да најдам некоја добра прилика.

— Си била трудна, од кого?

— Ако сакате можеме да одиме во Гевгелија кај лекарот и нека ме прегледа, па тој ќе ви каже.

Кога и тоа не им успеа војводата бесно рече: „Ке те стрелам, све го шмајзерот.“

— Стрелајте ме. Знаам дека не сум крива и ништо не сум сторила.

— Знаеш на Драгана Камчева што ѝ направивме? И тебе тоа те чека!

— Ништо не знам и не сум сторила — упорно тврдев.

Отсекоа едно дреново дрво и ми го повторива прашањето. Тогаш војводата ме фати за коса и ме собори на земја. Почнаа да ме маваат со дрвото, најнапред тој, па Горѓи Чалков, и сите по ред. Свекорот, свекрвата и тетка ми кои се насобраа ги молеа да престанат, но тие ги избркаа. И продолжуваа со тепањето, заменувајќи се. Приквечер, кога се изморија и помислија дека веќе сум мртва, ме оставија и си заминаа. Свекорот и другите ме зедаа во една черга, ми дадоа да пијам зејтин, ме поставија на една кобила како мрговец и ме однесоа во Гевгелија. Мислев дека ќе умрам. По два месеца лекување почнав полека да одам, — тивко ја заврши својата приказна 55-годишната Лимонка Алчинова.

Драгана Камчева ми ја раскажа следнава сторија:

Подолго време соработував со партизаните и им помагав во пренесувањето на пораките. При една случајна средба со Јован Јованов (кој беше непосредно вклучен во НОВ) во јуни 1944 година кај месноста Полен во Серменин ме задолжи да

му однесам едно писмо на Иљо Темелков од Негорци. Содржината на писмото беше следнава: за да ја оправда веќе направената грешка поради соработката со контрашите, Иљо Темелков треба да излезе во партизани и да понесе со себе три преслеки облека.

Го познавав Иљо, бидејќи заедно со маж ми Гоне, кој веќе се наоѓаше во партизани, беа другари од војска, но не знаев каде точно живее во Негорци. Кога стигнав во селото се упатив кон црквата, каде што „војводата“ Горѓи Хаџи Митров — Гевгелиски ги беше собрал сите селани и им зборувааше за шумкарите и како ќе бидат испофакани. Се надевав дека овдека ќе ја најдам и „врската“ Вангел Терзиев за да ми каже каде живее Иљо Темелков. И навистина беше така, чичко Вангел само ми рече: „Еве го таму на оној крај“. Му се приближив на Иљо Темелков и му шепнав: „Имам едно писмо за тебе, но не смеам да ти го дадам овде, затоа дојди до старата куќа на чичко Вангел“. Веднаш појдов напред, а тој по мене и кога стигнавме до куќата му реков:

— Иљо, те молам прочитај го писмото и веднаш искини го за да не настрадам и јас.

— Морам да ѝ го покажам на жена ми за да ми даде облека, но не плаши се, нема да те предадам — ми рече тој.

Поверував и се вратив кај чичко Вангел со кого појдовме до нивата, а приквечерината се вративме. Мицувајќи преку центарот во Негорци, група контрачетници ме погледаа, но јас не обрнав внимание на тоа.

Си легнавме и околу 23,30 часот некој почука на вратата. Како што веќе претходно се договоривме, Вангел Терзиев побегна од другата врата, а излезе татко му:

— Што барате бре синко? праша тој.

— Драгана, дали е тука? И побегнала кобилата, па ја донесовме.

— Тука е, спие. Јас ќе ја земам кобилата.

— Не, нека излезе таа. — Кога го рекоа тоа контрачетниците, знаев зошто ме бараат, бидејќи кобилата беше врзана во дворот. Излегов и пред вратата ги видов Ристо Петков — Колебаџов, заменикот на „војводата“ Горѓи Чалков и еден контрачетник од Богданци, за чие име не се секавам. Сакав да ја земам кобилата, но Горѓи Чалков ја вперил пушката во мене, ми ги врзаа рацете и ме поведоа во општината. Уште кога влегов во собата на Горѓи Хаџи Митров го забележав писмото што му го предадов на Иљо Темелков и веќе сè ми беше јасно.

— Каде е маж ти? ме праша Горѓи Хаџи Митров.

— Кога би знаела каде е, лесно би било.

— Како не знаеш, а соработуваши со шумкарите?

— Не работам за нив и навистина на знам каде е — одговорив.

Војводата Горѓи Гевгелиски ненадејно ме удри со кундакот од пушката по устата, бликна крв и ми искрши неколку заби, и нареди: — Изнесете ја во тремот. — Таму донесоа

вода за да се измијам и набргу тој излезе и бесно му нареди на заменикот: — Однесете ја и стрелајте ја!

Пред Серменин, околу 5 часот изутрина, ме одврзаа да се измијам и ме поведоа кон центарот на селото. По пат ги собраа селаните, ги имаше седумдесетина. Контрачетниците собраа јагниња и седнаа да ги печат и јадат, а мене ме оста- вија да ме чува Борис Леов.

— Ти си млада жена, — ми рече тој. — Жал ми е да загинеш, затоа ако сакаш да побегнеш ќе ти помогнам. Ке се завртам на другата страна, а ти бегај нагоре, потоа низ ре- ката. Кога ќе дојдат контрачетниците ќе им речам дека из- бега нагоре.

Долго се двоумев дали да прифатам, но не се осмелив, плашејќи се дали навистина сака да ми помогне или пак да ме убие кога ќе побегнам. По ручекот контрачетниците се вра- тија и Горѓи Хаџи Митров ми покажа еден список од 11 пар- тизани и нивни соработници.

— Ако признаеш дека си соработувала со овие шумка- ри ќе те ослободиме, ако не ќе те отепаме. Тоа беа лица со кои се среќавав, разговарав и им помагав, но одговорив дека не познавам никого од нив. Испитувањето продолжи до 16 часот и потоа ме одведоа во црквата: ме поставија во тремот и донесоа едно црешово дрво, како раката, па почнаа да ме маваат. Се редеа сите и ме подигаа по секој десетти удар од земјата за да ме пршаат да ли се премислив. Последен ме маваше Горѓи Хаџи Митров и дрвото се скрши. Изнервиран, ме удри со ногата и нареди:

— Однесете ја оваа мрцина на гробиштата, готова е.

Не чувствував веќе никаква болка, бидејќи и не го чув- ствував телото. Не можев да одам и затоа ме понесоа. Све- крвата, која ме следеше уште од влегувањето во селото, ги молеше контрачетниците да не ме ставаат на камена плоча туку на земјата, но не дозволија. Цела ноќ врнеше дожд и дуваше, а никој не смееше да ме допре. Изутрината селаните донесоа послнка и ме однесоа дома. На патот повторно не сретнаа контрачетниците, кои сè уште не беа заминале и наредија да ме однесат, овој пат во училиштето. Немав здив веќе ништо да кажам, не можев да гледам, но ги слушав зборовите. Во тој момент најмногу сакав да умрам.

Овдека пак го чув гласот на Горѓи Хаџи Митров, кој на насобраните селани им се обрати: — Имам наредба оваа жена да ја обесам за овој орех. Таа ќе умре и без тоа, дали да ја обесиме или да ја оставиме?

Речиси сите селани заедно со Атанас Димков, кој иста- пи пред контрачетниците, беа едногласни: — Оставете ја нека умре така, и да ја закопаме. Само двајца, Никола Пинчуров и Ило Јанев, беа против.

Ме оставија и заминаа за Радња. Селаните бргу ме од- несоа дома и почнаа со лекување. Утредента луѓето со кои со- работував четири часа ме носеа на носилка до Негорци, би- дејќи беше полесно да се најде лекар. Ме лекуваа во куќата на Вангел Терзиев, но за една недела контрачетниците, по

предавањето на Илија Пенев, пак се вратија во Негорци. Горѓи Хаџи Митров веднаш дојде во куќата со зборовите: — Не знаеш да кажеш каде е маж ти, а тој носел шмајзер. Немој да го криеш. Во Серменин не те обесивме, но сега тука ќе те обесиме.

Пред мене се наоѓаше легенот, во кој бев повратила околу два литра крв:

— Слушај војвода Горѓи, ако знаев каде е, нема да криев и сето ова да го трпам. Тој погледна во легенот, па во мене:

— Ти верувам и затоа ќе останеш жива.

Тоа беа последните зборови на 56-годишната Драгана Камчева, која со насолзени очи ја раскажуваше својата при- казна за мачењето, потврдена на одржаното судење во соко- ланат во Гевгелија во 1945 година, кога Горѓи Хаџи Митров и Горѓи Чалков беа осудени на смрт, а Илија Темелков на три години затвор...

14) Тодор Горѓиевски, првоборец од Гевгелија, во свое- то писмо го опишува фаќањето на гевгелискиот контрачетнич- ки војвода Горѓи Хаџи Митров:

„На 6 ноември 1944 година, по нашето влегување во Гев- гелија, преку органите на ОЗНА беа повикани да се јават и да се предадат. Поголем број од нив тоа и го сторија, меѓу- тоа од „војводата“ Горѓи Хаџи Митров немаше ни трага ни глас. Набргу ја намирисавме неговата трага. Татко му и чичко му Митко Брзилов — Вања го информираше дека знаат каде се наоѓа Хаџи Митров и дека тие можат да му помогнат. Чич- ко му Димка Брзилов признаше дека „војводата“ се наоѓа во ви- збата од неговата куќа. По наредба на Митко Брзилов — Вања куќата беше испразнета а потоа, во присуство на Кирил Брзи- лов и Димка Брзилов, Горѓи Хаџи Митров беше повикан да се предаде. Војводата одговори дека ќе се предаде, но ќе му се предаде само на Митко Брзилов. Динка Брзилов влезе во визбата и оттаму го донесе „војводата“, кој беше вооружан со чешки шмајзер, со цевката свртен кон себе. Во претсоб- јето од куќата на Динка Брзилов, Горѓи Хаџи Митров лично му се предаде на Митко Брзилов. Освен шмајзерот, тој го предаде и револверот. Предавајќи го револверот, „војводата“ рече: „Јас сум се борел за Македонија како и вие. Јас немам никакви злосторства“. Кога Митко Брзилов му го предаде на органот на ОЗНА, Горѓи Станов, контрачетничкиот војвода, му рече дека заборавил да му изврши личен претрес. Горѓи Ста- нов веднаш нареди да се изврши личен претрес на „војвода- та“, при што кај овој познат злосторник беше пронајден уште еден револвер. Кога му го пронајдоа револверот Горѓи Ха- џи Митров рече: „Ах, жалам што не локнав уште еднаш кому- нистичка крв!“

15) Новинарот од Гостивар Гале Фидановски е автор на монографијата „Априлскиот злостор во Ново Село“. Пренесу- вајќи еден мал дел од неа, ние, фактички, пренесуваме само еден мал дел од, за жал, богатата и одбележана со крвава тра- га активност на балистот Цемо Хаса од Симница, Гостиварско:

Како резултат на засилената работа на партиските организации и организираниот отпор на населението од Гостиварска општина, на 14 март 1943 година, во месноста Арамиски Камен на Бистра е формиран Партизанскиот одред „Кораб“. Неговото формирање значи и природно продолжување на акциите на Првиот мајворски партизански одред, формиран уште во летото 1942 година.

Од денот на формирањето голема желба на 27-те борци на Партизанскиот одред „Кораб“ беше да се појде во акција, во директна борба против окупаторот — италијанските фашисти. Затоа беше решено на 26 април 1943 година да се преносе во Ново Село, утредента да се одржи митинг пред луѓето од селото а потоа да се нападне возот на Буковиќ. Оваа акција требаше да го снабди Одредот и со оружје, зашто дотогаш го немаа сите негови борци. И, сè одеше според планот. На 26 април 1943 година, во вечерните часови, во Ново Село дојдоа 22 борца од Одредот „Кораб“ и ноќеваа во куќата на Паскал Апостоловски, а утредента, наместо митинг, почна крвавата и нерамна борба на дваесет и двајцата партизани со Цемо и неговата група.

Осумнина од Одредот успеаја да се пробијат низ огнениот обрач, а 14 останаа во куќата. Ја почнаа борбата во која загинаа: Злате Дамјановски (млад партизан од Вруток, кој само пред еден месец му испорача на Цемо 500 куршуми за неговото приклучување кон партизанските единици), Анте Гиновски, Радован Цониќ и Боге Велјановски. Потоа настапија мачни часови на тортура над десетмината партизани и над жителите од Ново Село. Првиот голем злостор на Цемо и на неговите истомисленици продолжи со малтретирања на заробените во старата жандармериска станица во Гостивар, а потоа со долг и неизвесен пат до Тирана, до злогласниот италијански фашистички затвор, каде што на 15 мај 1943 година, во раните утрински часови беа осудени на бесење Душко Поповиќ, Иљо Ангески, Раде Угриновски, Драге Попоски, Трифко Андоновски и Ристо Одаклиевски. Четворица борци на одредот „Кораб“ беа осудени на временски казни. Тоа беа малолетните: Злате Малаковски, Јаким Синадиновски, Антигона Туфа и Сона Димитровска.

Најлошото, нерамна борба против Цемо и неговите истомисленици, смртта од куршумите на балистите или пак со бесење, со пробив низ обрачот го избегнаа осумнина борци на Одредот „Кораб“: Александар Радосавлевиќ — командир, Томо Гелај — Шумски, заменик на командирот на Одредот, Слободан Пепоски, политички комесар, кој беше полесно ранет во ногата, Михајло Тодоровски, Денко Дејановски, Русе Дојчиновски, Саво Марчевски и Димитар Берберовски.

*
*
*

Чичо се најде пред куќата. По него тргнаа уште неколкумина. Потрчаа кон шумата. Тогаш одекнаа пушки. Истрелите беа насочени кон куќата на Паскал. Настана општа брканница. Некои од борците успеаја да ја напуштат куќата. Но, тоа не им успеа на сите.

Немаше никакво сомневање, тоа беа балистите на Цемо. Куршуми фучеа од сите страни. Неколку стакла од прозорците се скршија. Еден куршум го погоди врвотчанецот Злате во грбот. Злате беше ранет. Бликна топла крв. Неколкумина веднаш потрчаа да му помогнат на својот другар, но куршумите тоа не го допуштија.

— Да слеземе долу во кледот, — предложи Паскал. — Таму сидовите се од камен и тешко можат да пробијат куршуми.

Овој предлог беше прифатен. Еден по еден, борците по скалите се упатија кон кледот. Анте беше последен. И, во моментот кога се готвеше да го направи првиот чекор, еден куршум смртно го погоди секогаш мирниот и тивок Анте. Тој се струполи по скалите без да рече збор.

Вистински некол.

Во куќата на Паскал останаа уште 13 живи борци и еден мртов. Со нив беше и домаќинот со неговата жена и двете малолетни деца. Помислата да се даде отпор беше невозможна. Илузија беше да се направи обид за преговори. А, како и ќе се преговара кога огнот стануваше сè посилен и посилен...

Погоден пред вратата падна Радован Цониќ.

*
*
*

Не помина долго време кога почна да гори куќата. Во кледот паѓаа парчиња жар. Чадот ги задушуваше борците. Мораше да се излезе надвор.

Кон куќата на Паскал веќе приближуваа балистите. Се слушаа нивните шцости.

Излеговме, но никој меѓу нас не се познаваше... Тоа беше последниот договор на дванаесетмината живи партизани.

Еден по еден почнаа да излегуваат борците. Пред куќата веќе чекаа разбеснетите балисти. Злосторникот Цемо, кога го забележа раскрвавениот Злате, го извади пиштолот и го уби немоќниот ранет партизан.

Злате падна и остана да лежи мртов пред очите на своите преплашени другари. А тие — него, со вкочанети погледи го гледаа својот мртов другар.

Гледајќи како нивниот командант убива ранет партизан, балистите ѕверски се нафрлија и на другите немоќни борци. Сакаа сите, до еден, да ги покосат.

— Стојте, командувааше Цемо. Фатете ги и постројте ги овде. А вие, — им нареди на тринаесетмина до заби вооружени балисти, одете и доведете ги овде сите селани. И младо и старо да биде овде.

Цемо ѕверски гледаше од еден во друг партизан. Иронично се смешкаше. Во себе веќе правеше сметки и планови. „Не, нема да ги убијам. Ке им ги предадам живи на Италијанците. Ке им предадам живи комунисти. Нека видат кој е Цемо...“

Така размислуваше злосторникот, потајно надевајќи се дека од Рим наскоро ќе пристигне пофалба, награда, благодарност, повисок чин и положба...

Со своето писмо Ашим Казими (ул. Борче Јовановски 98, Гостивар), дава уште еден прилог, кој тешко го обвинува познатиот балистички водач:

Пред да ги почне многуте злосторства во Гостиварска, Тетовска, Кичевска и Дебарска општина, на водачот на балистите, Цемо Хаса — Симница, повеќепати му беше нудено да се бори заедно со партизанските единици. Меѓутоа, Цемо и неговите истомисленници беа големи противници на НОВ и братството и единството. На последната средба со Цемо во село Вруток, каде што беше направен последен обид тој и неговата група заедно со нас да се борат против фашистите, присуствував и јас.

Во месец март 1943 година Месниот комитет од Гостивар го задолжи другарот Светозар Пепоски — член на Комитетот и секретар на партиската организација во село Вруток, уште еднаш да разговара со Цемо Хаса за неговото приклучување кон партизанските единици. До средба дојде истиот месец (не се сеќавам за денот) во просторните на основното училиште во село Вруток.

Светозар Пепоски и јас, околу 20 часот го пречекавме Цемо и неговата група од 17-мина, близу врточките анови, покрај стариот пат од Гостивар за Дебар, а потоа заедно го продолживме патот кон Вруток. Во една од училишните просторни се најдовме заедно: Светозар Пепоски, Злате Дамјановски, Медат Цами и јас (сите членови на партиската организација од село Вруток) и Цемо Хаса и Шефкет Прешевци. Медат Цами и Светозар Пепоски, уште еднаш, на Цемо и неговиот другар му говореа за потребата од заедничка борба против фашистите, за здружување на Македонците, Албанците и Турците од овој крај. Меѓутоа, Цемо беше и остана голем националист, противник на НОВ и братството и единството. Остана упорен во барањето, во неговата група да нема Македонци. Повторно не беше постигнат договор за заедничка борба против окупаторот. Рече дека треба уште да размислува и ни побара мунџија.

Утредента, како што се договоривме, Злате Дамјановски, кој беше одговорен за магацинот со оружје, облека, храна и сл. во село Вруток, ми даде сандак со 500 куршуми. Јас ги зедев и му ги однесов на Цемо, кој со својата група се наоѓаше во близина на Ново Село. При предавањето на мунџијата Цемо ме понуди да ѝ пристапам на неговата група, но јас категорички одбив, а кога се вратив во Вруток за понуденото го запознав Светозар Пепоски.

По неколку дена од разговорот, наместо да се бори заедно со партизанските единици против фашистите, Цемо и неговата група им се приклучија на окупаторите и ја почнаа заедничката борба против партизанските единици. Злосторствата што ги правеа беа крвави, зашто, уште еднаш ќе повторам, Цемо беше голем противник на партизанските единици и на братството и единството.

16) Долго време ништо не се знаеше за тоа кон се стреланите борци кај селата Лавце и Жеровјане, Тетовско. Авторот на фелтонот „Судењата како последен пораз“ успеа да идентификува двајца борци стрелани кај Лавце. Ристо Димовски (ул. Гоце Делчев 106, Кочани) со своето писмо помогна да се идентификуваат уште двајца припадници на Народноослободителната војска:

Како борец на Првата косовска бригада, многу убаво се сеќавам на деновите од 21 до 26 септември 1944 година, кога Бригадата изврши марш од село Самоков, па преку селата Здуње и Гургурница, потоа преку планината Сува Гора кон Тетово. На 21 или 22 септември, не можам точно да се сетам, Бригадата се приближи до малата железничка линија на околу 7 до 8 километри од градот. Гледајќи ги како светат ултразвучните светилки во Тетово, ние, борците, мислевме дека ќе го нападнеме градот. Меѓутоа, Бригадата маршот го продолжи десно од Тетово кон селото Вратница. Мишавме низ неколку населени места, а селаните, плачејќи од радост, насекаде не пречекуваа со раширени раце. Бригадата броеше околу 650 борци и товарен добиток на кој беше натоварено оружјето и мунџијата. Глетката беше импресивна: неколку километри долга колона од луѓе што се борат за слободата! Поминувајќи низ селата имав можност да видам како младинци пристапуваа во Бригадата и бараа да бидат примени во нејзините редови. Ни се приклучија повеќе од 30 млади луѓе.

Под селото Вратница ја имавме првата борба со голема група балисти. Најжестоката борба водеше нашата отстапница, која требаше да ѝ обезбеди на Бригадата непречено продолжување на маршот преку Шар Планина. По борбата, одморајќи се на Шар Планина, се сретнав со Стојанче Мирков од село Могилец, Поречје, кој подоцна беше стрелан или кај селото Лавце или кај селото Жеровјане. Борбата кај Вратница беше негова прва борба и прво борбено кришевање. Рече дека одвај се извлекол жив. Вујко ми Јордан Николов од село Калуѓерец (Поречје) ми кажа дека во Бригадата се наоѓа и неговиот соселанец Светозар Симјанов Николов, кој нешто подоцна, исто така, е стрелан или кај Лавце или кај Жеровјане. И Стојанче Мирков и Светозар Николов беа единствени синови на нивните родители, мошне млади, но стројни и убави момци.

Се надевам дека со ова свое писмо ќе помогнам во истражувањето кои беа стреланите партизани кај селата Лавце и Жеровјане. Нив, како што е и објавено во фелтонот, ги стрелале балистите, при што улогата на „горјанската четворка“ била решавачка.

Како борци на Првата косовска бригада во тетовскиот затвор беа и Алија и Назив од село Дебреште, Прилепско, кои, не знам од какви причини, беа ослободени од затворот. Другите борци, како што е познато, беа стрелани.

17) Редакцијата на „Нова Македонија“ и лично авторот на фелтонот „Судењата како последен пораз“ добија поголем број писма во кои преживеаните го опишуваа доживеаниот терор од страна на балистичките банди. Во книгава вклучив

ме три писма кои на најилустративен начин зборуваат за тоа како припадниците на фашистичката организација Бали комбтар се пресметуваа било со припадниците на НОБ било со мирното население. Цветан Несторовски, пензионер од село Староец, Кичево, напиша:

Карбуница живееше активен партиски живот уште пред формирањето на НОК на 29 декември 1942 година. Заслуга на Комитетот беше што поголема група партизани се вклучија во Првиот кичевски партизански одред формиран на 25 март 1943 година кај селото Душегубица во месноста Козјак, по кое го носи името овој одред. Благодарение на местоположбата на селото во близината на границата меѓу фашистичка Бугарија и Италија, тука доаѓаа врските меѓу партизанските единици и градската партиска организација.

Во селото на 17 ноември престојуваше Македонско-косовската ударна бригада на својот победоносен марш. По два дена, оперирајќи на територијата под бугарска окупација, се врати повторно во селото и заминува за Дебарца. Ваквата активност што постоеше во селото, Комитетот сметаше дека ќе биде забележана од непријателот и тој ќе преземе акција. Затоа уште веднаш се одреди стража околу селото, а се презедоа и одредени мерки ако затреба целото село да се евакуира.

Во меѓувреме стигнува курирот со порака дека баталјонот од 150 борци пристигнува во селото. Баталјонот предводен од командантот Левче Стефаноски Тарзан и политичкиот комесар Борис Груевски во селото одржа митинг. Народот беше информиран за претстојните борби за ослободување на Македонија и Југославија. По завршувањето на овој митинг на кој имаше луѓе и од други села, баталјонот се смести во училиштето и по куќите.

Нокта комитетот се наоѓаше во мобилна состојба во племната на Тофиле Тодороски. Комитетот беше во состав: Јонче Ангелески, Славе Трпески и Тренко Ристески со неколку активисти. Беа одредени и куќите кои уште нокта требаше да обезбедат храна за баталјонот и беше поставена стража од баталјонот и селото. Нокта беше маглива. Баталјонот бил забележан од Германците кои им јавија на балистите селото да го опколат и да проучат што се случува таму.

Дента балистите, насила мобилизирани, се организираа и незабележливо го опкружија селото. Партизанските стражари тоа го открија и им јавија на баталјонот и Комитетот. Комитетот одреди повлекување кон единствениот слободен простор во шумата низ месноста Бука. Баталјонот брзо се извлече фактски позиции на сртот. Дел од населението се повлече со баталјонот, а оние што не успеаја да се извлечат останаа во селото.

Членовите на Комитетот и некои активисти по извршените задачи последни се повлекоа по долот над селото. Додека сето ова се правеше со голема брзина, започнаа престрелки меѓу балистите и партизаните. Партизаните стрелаа правејќи можност за отстапување на селаните. Настана бркотија и членовите на Комитетот со некои селани останаа во долот без можност да се пробидат.

Балистите се пробидоа и кон долот. Го забележаа како се пробива Димче Ангелески, а децата и повеќе девојки ги одведоа в село. Една патрола ги зароби и селаните Тофиле Тодороски и Диме Софески. По извесни престрелки и Комитетот го заробија заедно со партизанот на баталјонот Крсте од село Брждани и Димче Ристески.

По извршениот претрес петмината ги врзаа во круг за раце. Ги поведоа кај Мефаил. Во меѓувреме се слушаа истрељи, балистите се плашеа и со митралез стрелаа во заробените. Сите се струполија наземја, како што кажува очевидецот, преживеаниот Димче Софески кога со Тофиле успеале непогодени да се скријат по заминувањето на балистите во папратите и да не бидат откриени по враќањето. Кога балистите се врати-ле, петмината врзани ги дотепале.

Миленко Софрониевски, пензионер (ул. Нова населба бр. 10, Кичево), со своето писмо го одбележа, веројатно, едно од најтешките злостори во Копаџијата:

Од четврти до седми мај 1944 година единиците од составот на македонската група баталјони во селата Извор и Подвис нападнаа две композиции Германци и балисти и им нанесеа огромни загуби во жива сила и материјал. Германците не можеа да се помират со поразот и заедно со балистичките банди на Мефаил со делови на 297-мата германска дивизија, започнаа со концентричен напад на слободната територија Копаџка, Дебарца и Малесија.

На овој гнасен поход, не можејќи на партизаните да им се осветат, разјарените фашисти влегоа во селото Малкоец. Во него беа останати само старците и по некоја жена со мали деца, што не можеа да заминат со партизаните. Балистите влегуваа во секоја куќа, ги истеруваа сите надвор, а во исто време и пљачкаа. Ги запалија сите куќи освен две во селото, т.е. околу четириесетина куќи на број.

Деветте мажи што ги најдоа ги одвоија настрана. Меѓу нив беа: Василе Тасески, Јовче Ристески со синот Аце, Митан Стојаноски, Најде Блажески, Наке Крстески, Андреа Маркоски и Генарија. Сите тие беа малтретирани од посебна група балисти. Ги маваа со сѐ. Ги бодеа со ножеви, а Китан Трајкоски на парчиња жив го сечеа и го дераа пред очите на неговата снаа. Андреа Маркоски, како член на Месниот комитет, покрај сите тие малтретирања жив го ставија, како и другите, на камен со главата и со камен му ја скршија.

Измрцварените тела на малковчани, некои сѐ уште живи, беа оставени да се мачат и така да умрат. Додека неколкуната касати заедно со Мефаил се расправаа со мажите, другите се нафрлија по жените. Настана вистински пекол: едни се бранат, други удираат и сѐ така. Во едната куќа Германците се гонтеаа со печено свинско месо, во другата куќа што ја оставија незапалена беа балистичките раководители. Овде, покрај печените на ражен јагниња, со ред се изживуваа на младата невеста Цвета Манеска пред очите на нејзината свекрва што стоеше, колнеше и пискаше од болка. Цвета овој гнасен чин на животинските страсти на балистите не можеше да го издржи и умре. Потоа, балистите нејзиното мртво тело го касапаа.

Балистите, под команда на Германците, заедно го напауштија селото и слегаа истиот ден, на осми мај, во селото Попоец. И овде почнаа со истото: „Кај ви се партизаните“? Кога видоа дека во селото се само жени и единаесет мажи, ги собраа нив, а селото по систематскиот грабеж го запалија. Во чистката изгореа 58 куќи и уште толку племни и кошари.

Меѓу две разгорени куќи палеа огон и претепаните на најсверски начин единаесетмина живи ги фрлаа, врзани. Се слушаа лелеци, се ширеше мирис на изгорени човечки тела. Жените, исто како и во Малкоец, беа силувани. По пустошот останаа само кучињата кои разнесуваа делови од човечки тела. Другар уредник, беше пострашно од ова што го напишав, но се потресувам и сè не можам да кажам.

И, писмото на Дончо Мицкоски (ул. Струмјани бр. 24, Горче Петров), тогашен секретар на партиската ќелија во село Мраморец и член на Извршниот одбор на Народноослободителниот комитет за Дебарца:

„Првата македонско-косовско ударна бригада влезе во Мраморец на 4 декември 1943 година. Борците беа распоредени низ цело село. Целото село се крена на нозе да ги пречска и нагости, зашто ги сметаше за свои чедра. Ручекот за 1 декември почна да се подготвува уште од утринските часови. Казаните беа поставени на средсело, жените и девојките лупеа компири, го чистеа гравот, а мажите пак го сечеа месото. Месо имаше колку што сакаш, зашто Мраморец имаше преку 13.000 грла крупна и ситна стока. Додека се подготвуваше ручекот борците и селаните пееја партизански песни и играа партизански ора. Немаше сокаче низ селото од кое не се слушаше песна и каде што не се висеше оро. Некаде околу 10 часот дојдоа курири од селата Турје и Козица и не информираа дека големите орди балисти се движат од селата Свиништа и Козица спрема Мраморец, Турје и Сливово. Падна наредба лебот да се раздели на борците и тие да се подготват за борба. Набрзо потоа стражите од местата Мрамор и Дрен јавија дека ги забележале балистичките банди.

Борбата почна.

Одбраната на селото ја прифати Методија Поповски — Мајка со својата чета од Баталјонот „Мирче Ацев“. Во одбраната на селото се вклучија речиси сите мажи од Мраморец, како и членовите на Месниот комитет. Непшто подоцна куририте од Средна Дебарца ја донесоа веста дека големи оклопни германски единици доаѓаат кон Дебарца од Охрид и Струга. Околу 15 часот падна наредбата во најголем ред партизанските единици да се повлечат кон селото Слатина и Сошанската Планина. Последен се повлече Методија Поповски — Мајка со своите борци. При повлекувањето тие убија околу стотина балисти и уште толку ранија. Кога балистите влегоа во селото изгореа 109 куќи и зедаа со себе околу 6.000 грла стока. Но пред да го напауштат селото силуваа повеќе жени и девојки, наши мајки, сестри и жени. Убија, исто така, девет мраморчани и нивните трупови ги фрлија во запалените куќи и племни! Подоцна разбравме дека селото го предаде грнчарот Геза од Кичево, кој пред војната и за време на

окупацијата одеше по селата на Дебарца и Копачијата и продаваше грнци правејќи се притоа наш пријател. Се покажа дека тој ги водеше балистичките банди кон Мраморец.“

18) И уште едно писмо на Драгољуб Будимовски:

Спроти денот на почетокот на злосторот над македонските Евреи (четврток, 11 март 1943 година) што ќе рече во средата вечер, (на 10.III.1943) одредени партиски и скоевски средини во Скопје дознаа дека утредента ќе биде блокада на Скопје и дека Евренте ќе бидат собрани за да бидат интернирани.

На 10.III.1943 година, помеѓу 19 и 20 часот мене ова ми го соопшти другарот Методија Котевски, тогаш член на скоевското раководство во Скопје (сега генерал-потполковник). Се сеќавам, ми рече дека Партијата дознала преку уфрлени луѓе во бугарската полиција дека утредента ќе биде блокада за собирање на Евренте. Ме задолжи да известам што поголем број скоевци за во текот на ноќта тие да им соопштуваат за блокадата на еврејските семејства и на своите другари и пријатели — Евреи и, по можност, да ги скриваат како илегалци или да ги упатуваат во правец кон Скопска Црна Гора, кон манастирот Горни Свети Илија. Всушност, заеднички да изнајдат начини за да се избегнат трагичните последици од блокадата што се подготвуваше.

Во оваа итна акција знам дека се ангажираа мнозина скоевци од скопските средни училишта, а вечерта, кога ги обиколувавме некои наши познати — Евреи во таканареченото Еврејско маало, можев да забележам и многу други лица, работници и интелектуалци, за кои знаев дека се партици или скоевци, односно блиски на Движењето и на НОБ. Тие, исто така, ја исполнуваа поставената задача од Партијата која требаше да се заврши до пред 24 часот, затоа што блокадата требаше да започне во полноќ, како што ни беше речено.

Задачата не беше лесна и верувам дека не беа известни голем број еврејски семејства. Тешкотините произлегуваа од фактот што за Евренте окупаторот имаше воведено полициски час (до 19 часот), а токму во тие вечерни часови Евренте, прибрани во своите домови како во домашен затвор, беа недоверливи спрема секого кој што ќе им влезеше еднадвор. Останување време, главно, да се посетат само познати пријатели и другари.

Веста дека утредента ќе бидат собрани, во еврејските семејства не беше примена со изненадување, но секако со недоверба. Тие велеа дека и порано слушале такви информации, па бидејќи собирањето било одлагано, и овој пат мислеа дека информацијата не е сосема точна. И тогаш, а сето тоа се потврдува и од фелџонот на Јован Павловски, извлекувам заклучок дека Евренте живеела и во една илудија дека некои „важни личности“ од бугарското царство сепак ќе го спречат нивното собирање.

Во фељтонот на Јован Павловски се споменуваат некакви саидаци со еврејски драгоцености во куќата на бугарскиот архимандрит Стефан. И тогаш можеше да се чуе меѓу луѓето, а сега тоа се потврдува и во фељтонот, дека тој, за да се здобие со драгоценостите на Евреите, ги лажел со спасување и им всадувал илузии дека тој, заедно со раевци, бојдевци, китичевци и други ќе ги спаси.

Но оние Евреи кои таа вечер поверуваа на нашата информација навреме се засолнија. На пример, така постапи познатиот фудбалски судија од Скопје (сега живее во Израел) Мони Карно. Во еден магацин за градежни материјали на улица 315 бр. 5 (таа се наоѓаше на просторот каде што сега е Стоковната куќа „Беко“) беа скриени три еврејски младици од кои едниот се викаше Емануел Камхи, другиот знам дека го викавме Цек, инаку беше трговски работник во еден дуќан за спортски реквизити, којшто во тоа време се наоѓаше од спротивната страна на киното „Вардар“, а на третиот името не му го помнам.

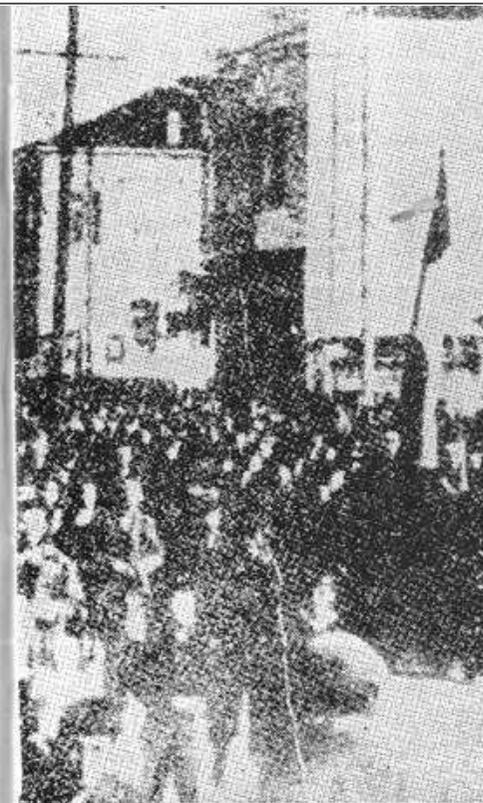
Исто така знам дека неколкумина Евреи беа скриени и во ординацијата на стариот скопски лекар д-р Гарабет, која се наоѓаше до „Вардар“-банка, близу стариот театар.

На 11.III.1943 година блокадата на Скопје беше извршена, а Евреите беа собрани во Монополот на начин како што се изнесува во фељтонот. При ова сакам да додадам дека и голем број Македонци беа уапсени во таа блокада заедно со Евреите и задржани во Монополот, а потоа интернирани во Бугарија. На нивните роднини и семејства како причина за апсењето им беше наведено дека се пријатели на Евреите, „србомани“ или „англофили“, а најчесто дека се „помагачи на комунистичките бандити“. На пример, на жена му на скопскиот трговец Милан Хаџиристовски агентите ѝ рекле: „Имаше многу пријатели Евреи“.

Додека Евреите се наоѓаа во Монополот во услови недостојни за човек, впрочем како што е изнесено и во фељтонот, многу скопски семејства, а особено членовите на Партијата и на СКОЈ, се обидуваа да дојдат во допир со Евреите и да им достават храна или облека. Знаам дека и покрај големите тешкотии и ризици некои во тоа успеваа, служејќи се и со поткупување на бугарските полицајци и агенти.

Собирањето на скопските, односно македонските Евреи, а потоа и нивното уништување во германските фашистички логори е злостор и над македонскиот народ. Така тоа го доживеа секој чесен Македонец во 1943 година и така тој настан останува во спомените на сите Македонци. Македонскиот народ со векови живеел заедно со Евреите и заедно со нив ги делел и тешкотните и радостите. Во деновите на отоманското ropство не еден Евреин му помогнал на македонскиот народ во борбата за националното ослободување; не малку Евреин помогнале вистината за борбата на македонскиот народ да се афирмира во светот како што, на пример, тоа го правеше Бен Гурион кој во првата деценија од овој век соработуваше со нашиот виден револуционер Димитар Влахов. И затоа, македонскиот народ никогаш не ќе може да го заборава овој злостор на бугарските и германските фашисти.

ПРИЛОЗИ ФОТОГРАФИИ И ДОКУМЕНТИ

Против срамниот накт: Демонстрации во Битола на 27 март 1941 година

Акција на Партијата: Струмичани демонстрираат против влегувањето на бугарските окупаторски војски во нивниот град

Почеток на жестока пропаганда: Првата страница од гласилото на БЦАК

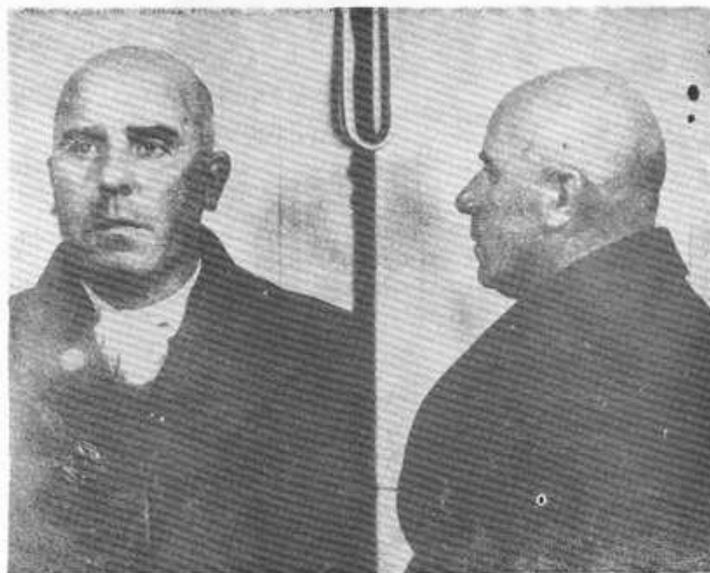
За Илија Коцаре и неговите истомисленници тие беа „ослободители“: Германски единици во Охрид во април 1941 година

Диверзантска акција во Скопје: Уништена локомотива

Раев (за време на истрагата): Дојдов да помогнам!

Дојден во окупирана Македонија по препорака на Министерството за внатрешни работи: Стефан Стефанов за време издржувањето на казната

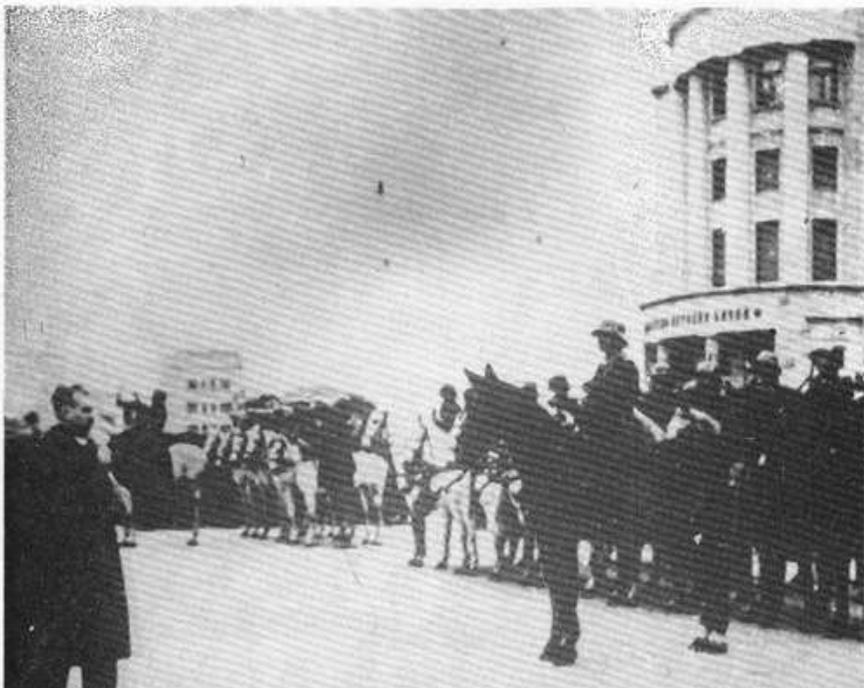
Прв човек на бугарската окупаторска власт во Скопската област: Димитар Раев за време на окупацијата и за време на судењето

Смотра: Раев на плоштадот во Скопје ги поздравува полицајците и агентите

Димитар Раев им зборува на полицајците на скопскиот плоштад:
Ште лијне крв!

Спектакуларен пречек за „ослободителот“: Спиро Китинчев го поздравува во Скопје Хитлеровиот амбасадор во Софија, Бекерле

Првиот полицаец на Скопската област сменет поради „лесни жени“: Стефан Симеонов

Го чекаат Бекерле: Претставниците на окупаторската власт во Скопје во очекување на германскиот амбасадор во Софија

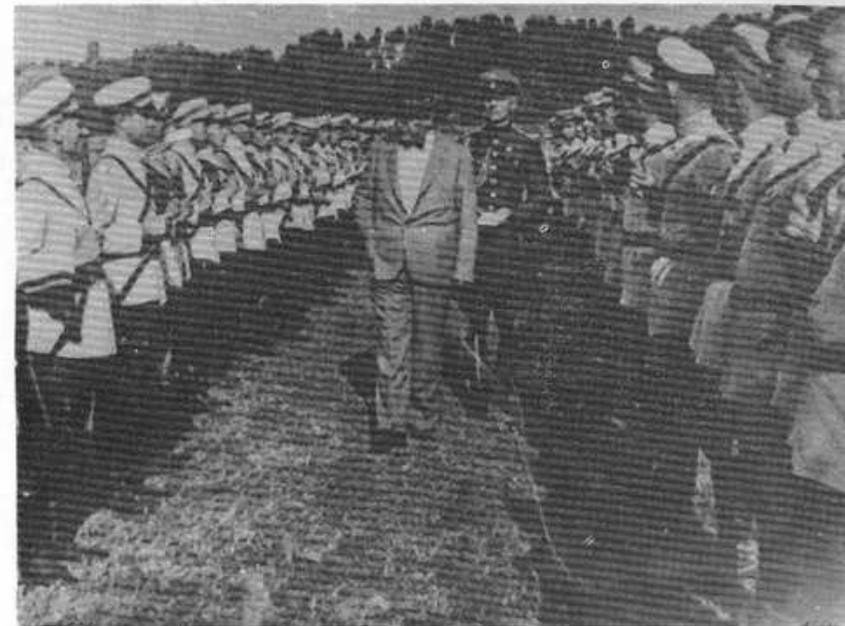

Доверливо: „Точка седма: претставителите на месните власти со своето однесување и дејствување во сите случаи досега со населението го потпируваат сознанието и разбирањето за една правилно сфатена мисија за која дошле да и служат — до го приопштат месното население кон бугарската држава, култивирајќи го во него духот и сознанието на добри Бугари и граѓани“

Признание: Димитар Чкагров писмено ги признава своите грешки

Со фашистички поздрав: Министерот за внатрешни работи Петар Габровски во Скопје Антон Козаров (1), Димитар Чкагров (3), Петар Думев (4), Габровски (2), и Гузелов (5)

Драгојлов, директорот на бугарската полиција во посета на Скопје: Проверка на борбената готовност на полицијата, која во формирањето на Општествената сила во Македонија дејствуваше „од позадина“

Со нив дојдоа и вачомихајловистите, луѓе на министерот за внатрешни работи, Петар Габровски: Бугарски окупаторски војници во Скопје

*Борис Жугловски
(г. мислувајќи)*

ЗАКЛЕТВА

„Во име на што колнам на единено Божество со свад свато
и на миролюбиво владеење на организационо политичкиот
дејствиелта не бидејќи дојдемо доклучувајќи ја наша татина
во секој случај, доколку имаме војни и неопределени честило и
и неопределени политички работи, тогаш, соопштоувајќи и во
редовно време, доколку не можат да се решат, тогаш да
поротуваме своето си за егзистенцијата на Битра и државата
и за татковината да заштитиме, илито правиме, во секој
мој случај, соопштоувајќи: Божество и законотувајќи“

Борис Жугловски
Генералот Михајлов

Од писмената заклетва на Борис Жуглов: „Се колнам во името на единствениот господ дека свето ќе ја исполнувам должноста, ќе ги бранам законите на земјата без каква и да е пристраност, ќе поставувам секогаш чесно и справедливо и готов сум да го жртвувам животот за безбедноста на царот и татковината ...“

Напоредна одговорност на армијата и црквата: Генералот Михајлов и скопскиот владика Софроние

Со фашистички поздрав: Кумановскиот „војвода“ Крсто Лазаров и архимандритот Стефан наречен „Евројад“

Во името на што се колнат: Бугарски војници даваат заклетва на скопскиот плоштад

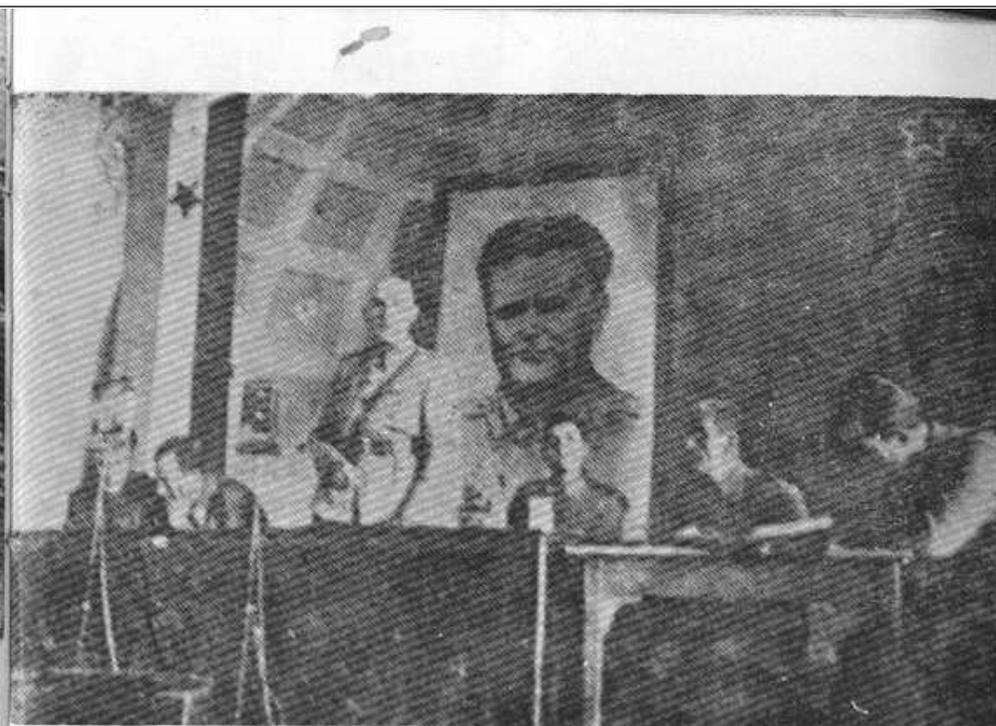
Свештенството активно вклучено во поддршката на Рајхот: „Хероите од Сталинград“ во посета на скопската Митрополија (сбележани со бројки: бугарскиот владика Софроние (1), архимандритот Стефан (3) и Стоилко Давидов (4))

Стефанов и Хаџи Кимов дојдоа со нив: Германски војници на улиците на Скопје

Фотографираши пред акција: бугарски агенти и полицајци пред една акција во Прилепско

Во името на народот: Членовите на Вишиот воен суд (од лево на десно): Стефковски, Неделковски, Свездин, Платник и Гавриловски. Сосема десно записничарот Серафимов

Пред депортирањето во Трeблинка: Македонските Евреи во скопскиот Монопол

Ги обвинувам во името на народот: Обвинителот Александар Т. Христов

За цело време на војната заедно: Анте Павелиќ и Ванчо Михајлов

Фотографија за спомен: Контрачетник

Обвинети: Ибраим, Чкагров, Гузлов, Панчев, Китинчев и Раев (од лево на десно)

Проверен ванчомихајловист и гевгелски контрачетнички „војвода“: Георги Хаџи Митров и дозволата за носење оружје

Во остварувањето на идејата за контрачетничтво ванчомихајловистите имаа главно и точно определено место: Контрачетник

Нивна единствена цел — теророт: Контрачетници подготвени за акција

Против сопствениот народ: Група контрачетници

Поведени од реакционерните пароли, група балисти од селото Велешта, струшко, се солидаризираат со окупацијата на Западна Македонија

Пред акција: Група балисти

Со италијански и германски пушки: Балисти од Полог

Зад него секогаш остануваше крвава трага: Цемо Хаса од Симница ▶

Меѓу првите фотографии: Злогласниот Цемо (сосема десно) фотографираше веднаш по формирањето на својата банда

Вооружени и во придружба на италијански офицери: Еден дел од бандата на Цемо Симница (1). Алија Зиберу е прв во вториот ред од лево

Злосторството како метод: Мефалиќ од Зајас, Кичевско

Пљачкуваа заедно со нив, а потоа ги убија: Групите на Шериф Желина и неговите двајца бандити, што на подмолен начин ги уби Алија Зиберу, кој потоа и се придружи на бандата на Цемо. Подоцна, за да ја спаси сопствената кожа, тој и него ќе го убие

Никогаши и не бил за братство и единство: Цемо Хаса Симница со своите истомисленици

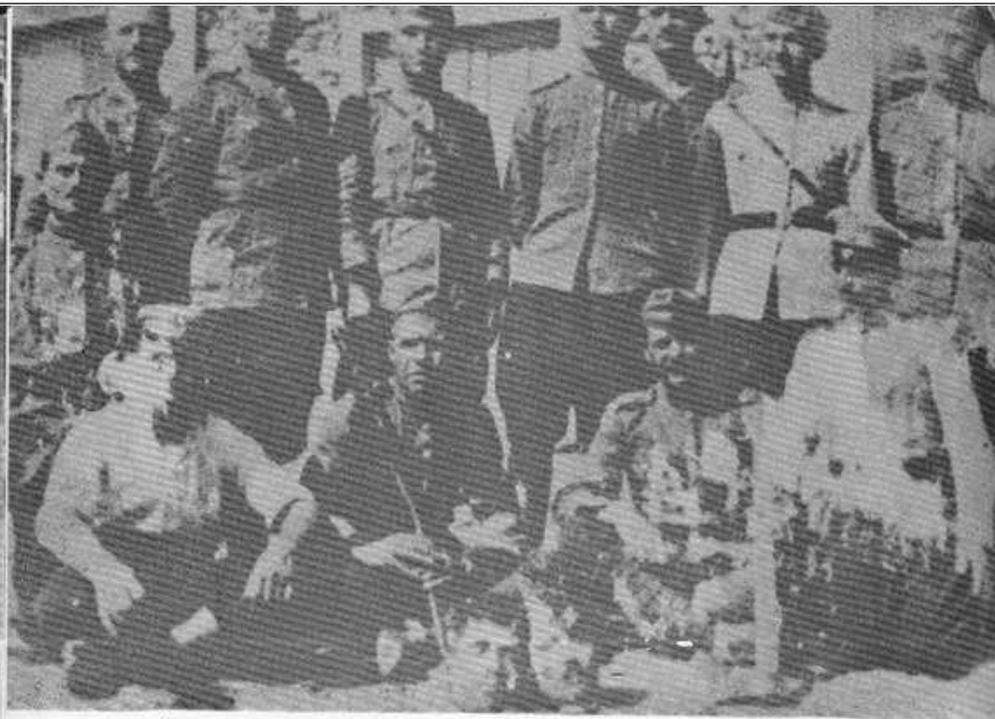
Ги поддржуваше фашистичките и реакционерни интереси: Оцата Имер Љатифи

По ослободувањето: Откопувањето на загиналите во Беличица

Веднаш во служба на окупаторите: Сали Кадри (одбележан со стрелка)

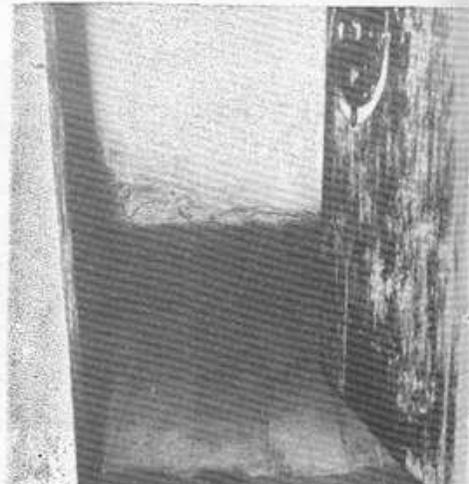

„Да се убие верата во социјалното и националното ослободување“: Бугарски окупаторски војници и полицајци крај две пресечени глави на партизани. На фотографијата се гледа и неопходниот инструмент за тоа зверство — секирата!

Вистинско мачилиште: Еден дел од Обласниот затвор во Скопје

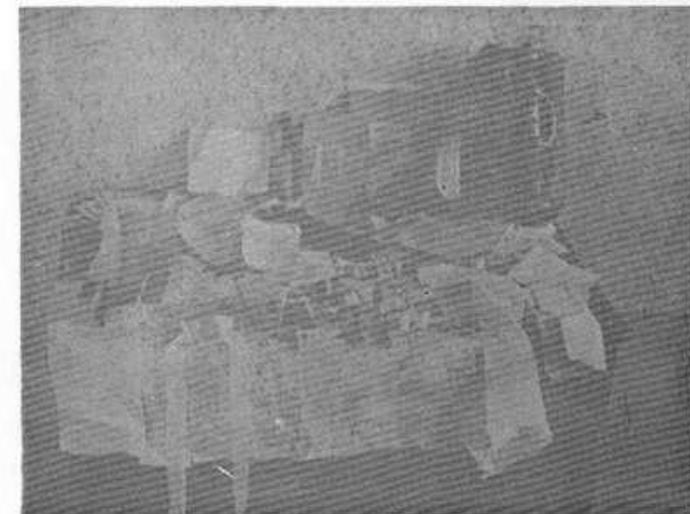

Дел од мачилиштето: Самуца во Обласниот истражен затвор во Скопје

Смрт каква што посакуваа: Јордан Чопела и Вангел Тодоровски — Мајоро

Откриена: Заплениот печатарски материјал во илегалната печатница во куќата на Вангел Тодоровски — Мајоро во Битола

Самоубиство со бомба: Стив
Наумов

Според Асен Богданов „решени случаи“: Раде Јовчески —
Корчанин и Благој Јанков — Мучето фотографирани веднаш
по убиството

Крај активирана бомба:
Мите Богоевски

Фотографии за спомен: Бу-
гарски окупаторски војници
крај убиен партизан

За ѕверствата одговорни и војската и полицијата: Убиени и
масакрирани припадници на Народноослободителното движење

Методи на „борбата“: Ликвидирање луѓе тесно врзани или пак директно вклучени во Народноослободителното движење (на двете фотографии убиени припадници на Движењето)

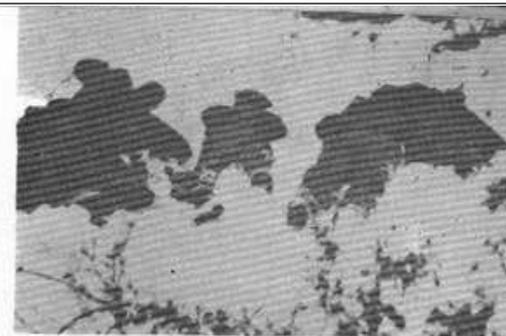

Злосторство по злосторство: Убиени двајца припадници на НОБ од страна на контрачетниците во Велешко

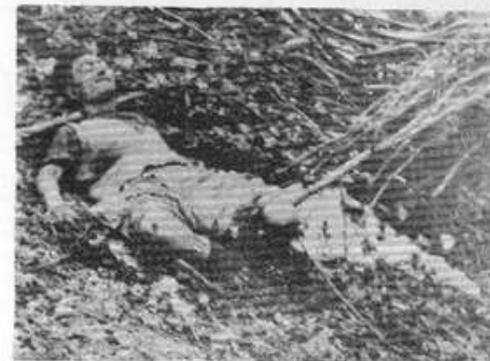
Стрелани без пресуда: По масакрирањето кај Пуста Кула

Со заврзани раце на грб: Убиени припадници на Народноослободителното движење

„За секој уништен, откриен или предаден „разбојник“ следува награда“: Љупчо Зафиров — Сантов од Кочани

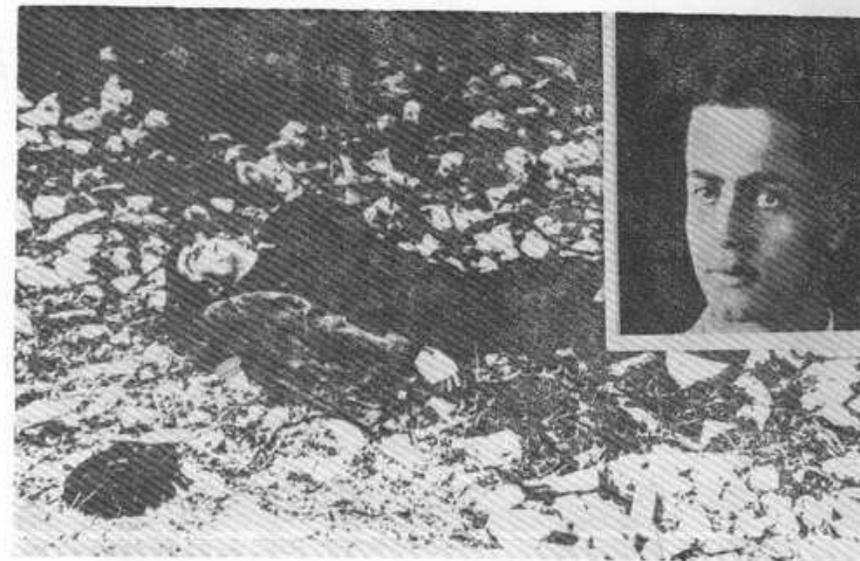
„Седумте борци паднати в зори ги носат в Прилеп на плоштад“: Убиените на Мукос изложени на прилепскиот плоштад

Пане Мешков, Пано Дунов, Диме Чекоров, Перо Амтов, Перо Видев, Илчо Димов, Благо Ицев, Герасим Матаков, Ристо Гондеб, Ферчо Поп Георгиев, Васил Аци Јорданов и Ванчо Гурев

Фотодокумент за едно невидено злосторство: По стрелањето во Ваташа

Убиени по предавство: Борка Талески ...

На местото на убиството: Полицајци и агенти на местото кај што е убиен Борка Талески

... и Лазар Филиповски

По ослободувањето: Груповите на Цена Богоева, Ристо Николов, Трајко Марков и Киро Шими

Методи на денационализаторската политика: Не-вино страдаите селани од Дабница, Прилепско

Со песна во смрт: Стојан Бурчевски — Буридан, Нонча Камитова и Киро Чучук — Себура

Убиени сверски: Шефки Цемаил, Тодџе Спировски и Ристо Поповски

Остана нем пред
тепачиге:
Мирчев Ацев

Ниту збор пред не-
пријателот:
Страшо Пинџур

Тој ништо не издаде:
Цветан Димов

Четириесет илјади
лева награда за
нејзината глава:
Невена Георгиева
— Дуња

Меѓу првите македонски
партизани: Боро Менков и
Перо Георгиевски — Чичо

Мучки убиена: Вера Циривири — Трена

Како умираат партизани:
Киро Гавриловски и Круме
Волнаровски

Само огин наоко-
лу: остатоците од
куќата на Цветан-
ка Наскова во
Прилеп

Одмазда: Стреланите четириесетина беровчани на фудбалското игралиште во Берово есента 1944 година при повлекувањето на Германците

Документ: Прогласот што го најавува ослободувањето на Скопје

„Нова Македонија“ го проследи ова судење со коментар, во кој, меѓу другото, стоеше:

„Народот сака да им се суди и им се суди на неговите непријатели. Народната пресуда ќе биде тешка, но справедлива. Таа треба да биде и ќе биде безмилосна за оние изроди што се најдоа меѓу народите на Југославија да му служат како верни пци на окупаторот во исполнувањето на неговите крвави наредби. Кој ќе го заборави крвавото време на бесниот фашистички терор? Уште пред нашите очи зјаат пресните гробови на стотици убиени, уште се слуша писокот на претепаните, измачените, на изнасилените, уште чадат запалените куќи и плевни, мрзнат бездомните дечиња!“.

Потоа следеше судењето на полициските агенти од Бугарија: Стоилов, Јорданов, Жуглов и Балкански, со чии злосторства ќе се сретнеме во книгава подоцна, на смртната пресуда на потполковникот Белчев, командир на Вториот батаљон од 54 пешадиски полк, кој во селото Лавци (Битолско), ја запали куќата на Тодор Даскалот, во која жив изгоре легендарниот учител. Баталјонот на Белчев учествуваше во убиството на Стив Наумов, а во 1944 година, во Мајската офанзива кај селото Павлишка (Србија) лично овој потполковник нареди да се стрелаат триесетина фатени партизани. Ранетите Белчев сам ги дотепуваше. Потоа објаснуваше:

„Ги дотепував за да не се мачат!“...

Судењата продолжија и понатаму во текот на наредните месеци, и во наредната 1946 година — оние што кренаа рака на македонскиот народ казната мораше да ги стигне!

Сите овие судења ја откриваа, страница по страница, темната страна на македонската историја. Темна како и самата смрт што обвинетите насекаде ја сееја, земајќи ја судбината на цела една земја и цел еден народ, како игра што требаше да ги забавува или пак како можност да ги реализираат своите сопствени и лични амбиции.

Фотографијата на кориците: Откопување (есента 1944 година) на четиринаесетмината од азотските села, убиени зворски од страна на бугарските војници и полицијата и нивните соработници две години пред тоа.

